

319508

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A GYÖRFFY ISTVÁN NÉPRAJZI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

V. ÉVFOLYAM

1996. 3-4. SZÁM

A szerkesztőbizottság tagjai:

GALAMBOS FERENC Iréneusz (Ausztria)
KÁLMÁN FERENC (Ukrajna), KESZEG VILMOS (Románia),
LÁBADI KÁROLY és SILLING ISTVÁN (Jugoszlávia),
LISZKA JÓZSEF (Szlovákia)

A szerkesztőbizottság elnökei:

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő:

VIGA GYULA

A kötet szerkesztésében

FEJŐS ZOLTÁN és HALÁSZ PÉTER
működött közre

A szerkesztő munkatársa:

DEÁKY ZITA

A kiadásért felelős:

UJVÁRY ZOLTÁN, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

A LEGTÁVOLABBI BUKOVINAI SZÉKELY KIRAJZÁS: BOLDOGASSZONYFALVA, BRAZÍLIA

A Dél-Amerikába, Brazíliába kerülő magyarság hullámai egymást követték.¹ A „nagy hullám” az 1908 és 1929 közötti, ekkor csaknem hatvanezer magyar lépett Brazília földjére. Különösen sokan Trianon után a leszakadt országrészekről, kiket az utód-államok hatóságai „a legnagyobb udvariassággal és szolgálatkészséggel” bocsátottak újukra, a kivándorlást pedig ügynökök szervezték. Ösztönzendő, magyar kolóniák alakultak, melyek aztán a 30-as évek végén éltek aranykorukat.²

Az első önálló alapítás, külön magyar telep *Árpádfalva* – szimbolikusan honalapító Árpád vezérről nevezve. Mások szerint *Szentistvánfalva* kicsivel megelőzi, mely egy szaléziánus atya és egy festőművész, nyugalmazott huszárezredes megálmodott magyar faluja.³

E nevek egyszerre mutatják az Óhazára való sajtó fájdalomú emlékezést, ugyanakkor az első gyarmatosok formálódó öntudatát. Új hon alapítói lesznek ők, kik eladdig „csalódtak a múltjukban”.⁴ Így jön létre São Paulo állam belsejében, az „interiorban” nyolc magyar kolónia, a legnagyobb városi közösség pedig magában az állam központjában, São Paulóban.⁵ Holott Brazília nem volt rászorulva ilyen, „jobb világra vágó” néptömegekre, mert amint Migend Dezső 1925-ben nyersen meg merte fogalmazni: „Brazíliának csak tökével rendelkező vállalkozókra és teljesen védtelen, igénytelen, a mostoha körülményekhez feltétlenül alkalmazkodó robotosokra van szüksége!”⁶

Az első generáció: parasztok, munkások és a tanult osztálybéliek. A korabeli források erős társadalmi, politikai, máskor meg vallási rétegezettséget jeleznek. Ezek erőt adó közegében próbáltak egymásba kapaszkodni, hazai struktúrák szerint közösségeket

1 Zrínyi Miklós „Török Áfium”-ában szerepel először: „...Brazíliában elég pusztaság van... csináljunk egy coloniát...” – A brazíliai magyarság szerzetesekkel kezdődik az 1700-as években. A XIX. század elején aranyások, vállalkozók következnek. 1849 után a szabadságharc emigrációja. A század második felében szörványos betelepülők, magyar pionírok. 1900-ban mintegy 12 000 fő a magyarok száma. A „nagy hullám” 1908-tól 1929-ig tart. 1919–20-ban jönnek a forradalom menekültjei is.

2 Részletesen: *Kutasi Kovács Lajos*, 1972. 235–243.; továbbá: *Ács Tivadar*, 1944.; *Szabó László*, 1982. stb.

3 *Dél-Amerikai Magyar Hírlap*, IV. évf. (1926), 59. szám, aug. 4., 2.; *Migend Dezső*, 1925. 41. – Név szerint: dr. Czézarovics Balázs atya, győrszigeti Némay Ferenc festőművész.

4 Kifejezést használja: *Dél-Amerikai Magyar Hírlap*, IV. évf. (1926), 62. szám, aug. 14., 2.

5 Ezek: Árpádfalva, Boldogasszonyfalva, Szentistvánkirályfalva, Mátyáskirályfalva, Rákóczifalva, Itasaré, Riberao Preto, Frigorífico. – Történetileg feldolgozott Árpádfalva. Lásd: *Kordás Ferenc*, 1986.

6 *Migend Dezső*, 1925.

teremteni – a messze idegenben. A brazil fogalmak szerint is „távoli vadon” irtásterületein, majdmeg a nagyvárosok vadonjában.⁷

A falusi kolóniák népe még úgy-ahogy tartotta magát, lassabban asszimilálódva. „...Ha meg is tartja minden hazai karakterisztikumát, (egy idő után már) beszéli a brazil nyelvet, átvesz brazil szokásokat, alkalmazkodik a helyi viszonyokhoz és egészséges józansággal leegyszerűsít minden problémát” – írják róluk.⁸ Míg a városi kolónia az más, az „...tökéletes mása az egész magyar társadalomnak. Ha valaki azt ambicionálta volna, hogy kitelepítsen a magyar társadalom sokféleségéből ide egy emberkollekción, nem végezhetett volna tökéletesebb munkát, mint ahogy elvégezte maga az élet. A sãopaulói városi kolónia Noé bárkája...”⁹ Volt tehát magyar minden vidékről, minden társadalmi rétegből, minden foglalkozásból, minden vallásból, a politikai paletta minden árnyalatából.¹⁰ Ám tegyük hozzá: a magyarok e színes tömegének nagyobb része csak egy „eszmei”, mondjuk úgy: Nagy-Magyarországhoz kötődött. Leveleit ekkor már az utódállamokban élőkhez címezte.

Mások, mint a bukovinai székelyek kötődése még áttételesebb lett. A „kék hegyeken túli”¹¹ Magyarországhoz vagy Erdélyhez soha nem is tartoztak, a darabjaira szét hullott Osztrák-Magyar Birodalomból honnmaradt rokonságuk Romániához került. Az ún székelytelepekre kirajzottak pedig – akik már egyszer „haza” jöttek – most ismét más országban találták magukat!¹²

És most ott, Brazíliában születik egy bukovinai székely település, a legtávolabbi kirajzás: Boldogasszonyfalva.¹³

⁷ A Magyar Nemzet 1941. január 25-i száma (9. p.) ezért írja: „...A városi kolónia tökéletes kivonatolt mása az egész magyar társadalomnak. Ha valaki azt ambicionálta volna, hogy kitelepítsen a magyar társadalom sokféleségéből ide egy emberkollekción, nem végezhetett volna tökéletesebb munkát, mint ahogy elvégezte maga az élet. A sãopaulói városi kolónia Noé bárkája, ahol meg lehet találni a főváros, a vidéki városok szülöttjeit. Nincsen Magyarországnak olyan vidéke, olyan megyéje, amelyik ne lenne a kolóniában képviselve. Nem hiányzik ebből a gyűjteményből egyetlen foglalkozási ág sem. Megvan itt minden felekezeti vagy politikai hitvallásnak a képviselője. A proletártól a kapitalistáig, az analfabétától az egyetemi tanárig, a kereskedősegtől a nagykereskedőig, a munkástól a gyárosig...”

⁸ *Magyar Nemzet*, 1941. január 25., 9. p.

⁹ Uo.

¹⁰ *Hermann Jenő*, 1926., mint magyar kir. konzul így jellemzi a brazíliai magyar társadalmat: „...Nézetek magatok körül: ahol egyszer tizenkét ember gyűl össze, az egyik kommunista, a másik anarchista, a harmadik szocialista, a negyedik zsidó, az ötödik kálvinista, a hatodik pápista, a hetedik luteránus, a nyolcadik baptista, a kilencedik sváb, a tízedik tót, a tizenegyedik ruthen, a tizenkettedik talán magyar – de mindannyian magyarul szidják, szapulják a magyar hazát, politikát csinálnak, magyar politikát Brazíliában – akárcsak a csizmadiák meg a vargák Oroszában... az édes szülőfaluiban” *DMH* IV. évf. (1926), 80. szám, okt. 2., 1. p.

¹¹ *Mészáros Sándor*, 1987. könyvének címe nyomán Bukovinából nevést Erdélyország, Magyarország.

¹² A bukovinai székelyek történeti irodalma – a madéfalvi veszedelemtől napjainkig – igen gazdag. Harmor munkát emelünk ki: *Sebestyén Ádám*, 1989.; *Solymár Imre-Szöts Zoltán*, 1986., 198., 1995., *Németh Kálmán*, 1943.

¹³ A túlnépesedett bukovinai magyar falvakból történő kirajzások ismertetése: *Oberding József György*, 1939.

Magyarországon először Migend Dezső Békéscsabán megjelent könyve ad hírt az „alakulóban lévő” Boldogasszonyfalváról és Árpádfalváról.¹⁴ Még nem tudni, közöttük 80 kilométernyi öserdő a távolság.

Boldogasszonyfalva, a Szent Antal patak völgyében, a vadonban. Kordás Ferenc később úgy fogalmaz, hogy „...a magyar elnevezés a csángóktól ered, kik alapították a telepet”.¹⁵ 1926-ban dr. Labieno da Costa Machado hirdetőménye további telepeseket toborozva így propagálja: „Birtokomnak az a része, melyet én a magyar telepéseknek felajánlottam, a gazdagságáról és termékenységéről híres sorocabanai vasútvonal mellett fekszik... Santo Anastacio állomástól délre 34 kilométerre... mellyel kocsit köti össze...”¹⁶ – E birtokosnak máshol is voltak telepesei. A németek hamarabb jöttek, telepük a tulajdonos nevét kapta, így lett Colonia Costa Machado. A magyarokét Boldogasszony Anyánkét.¹⁷ A Magyarok II. Világkongresszusára São Paulóban kiadott album megilletődve mondja majd: „Boldogasszonyfalva! Mily szép lelkű emberek lakhatják a világnak ezt a távoleső sarkát, hogy ily magasztos eszménységet választottak kicsiny falujuk elnevezésére.”¹⁸ Aki pedig ismerte szenvedéseik történetét, elvonatkoztat szakrális jelentésétől: „Hej, te drága Boldogasszonyfalva, ugyan, kinek jutott eszébe, hogy téged ezzel a boldogságot kifejező szóval tituláljon. Hiszen akik először megjelentek áthatolhatatlan öserdőben s lépésről lépésre vágták maguk előtt a gyalogösvényt, csak a boldogság keresői voltak. Míg odaértek csörgő patakocskád kristálytisza vizéhez, százszor elátkozták a pillanatot, melyben brazil földre tették lábukat; ezerszer megsírták a hazai rögöket, melynek minden porszemét ismerték. És azután, hogy megtörtént a honfoglalás magasztos ténye, de sok fohász fakadt ot a domboldalon...”¹⁹

Pontosan tudjuk az úttörők indulásának napját! 1924. június 15-én öt bátor családfő, São Paulóban hagyva a családját, az államtól kapott vasúti ingyenjeggyel megindult az öserdőbe, hogy megkeresse a fővárostól 828 km-re, a vasúttól további 45–50 km-re lévő területet, melyet „látatlanba” vett. Pontosabban fogalmazva: „...amit kis megmaradt pénzükön vettek, illetve amennyiért egy részletet ki tudtak fizetni”.²⁰ E pionírok bukovinai székelyek voltak. Név szerint a következők: Mindenekelőtt Turbuk Zakariás, kit Zakár bácsinak mondtak, a telep alapítója. 1908-ban jött át családjával Bukovinából Vajdahunyadra, a Csángótelepre, majd 1922-ben került ki Brazíliába.²¹ A többiek: Jancsovics István, Schneider József, Gáspár Illés, Vajkó István. Ők öten kezdték el irtani az erdőt. Vajkót az első napon megcsípte egy kígyó, néhány nap múlva behalt. Mikor hozott élmük elfogyott, a 10–15 km-re lévő német telepek kukoricaföldjeire

¹⁴ *Migend Dezső*. 1925. 41.

¹⁵ *Kordás Ferenc*. 1938. 315.

¹⁶ *Magyar telepítvény... Boldogasszonyfalva...* 1926.

¹⁷ Boldogasszony: Szűz Mária, a Szűzanya szinonim szava a magyarban, ünnepélyesebb kifejezése. Eredetileg ősi asszonyistenség neve, melyet a térítők – Gellért püspök tanácsára – Szűz Máriára alkalmaztak. [Magyar Néprajzi Lexikon I. (1977), 313–314.] Kultuszához, századunkban: *Sántha Alajos*, 1936.; *Palánkai Gausz Tibor*, 1944. – A helynévtípus a magyar névadásban: *Kézmér Miklós*, 1970.

¹⁸ *Brazíliai Magyarok*, 1938.

¹⁹ Uo., 77. – Átveszi a „Brazíliai Magyarság” c. lap 1933. május 26-i számában megjelent cikket!

²⁰ *Kordás Ferenc*, 1938. 313.

²¹ Uo., 314.

delem volt”. Sokan nem is bírták. Egyharmaduk feladta a küzdelmet, otthagya földjét São Paulóba ment gyárimunkásnak, proletárnak.²⁷

A legteljesebb statisztikai felmérés 1938-ban készült.²⁸ Boldogasszonyfalva magyar kolóniáján 34 magyar és 2 német család él, tót kolóniáján 12 család. A magyarok 13 helyről valók,²⁹ közülük hatan Hunyad megyéből – azon belül pedig öt család Sztrígy-szentgyörgyről –, akikről érdemes tudni, írják, hogy „Bukovinából, Istenségitről kerültek Hunyadba s innét Brazíliába.” Mind a 48 magyar és szlovák család nevét, lélekszámát ismerjük.³⁰

Amikor a 30-as évek végén dr. Oberding József György összeállítja a bukovinai magyarság településtörténeti és társadalmi vázlatát, másfél oldalt szentel Boldogasszonyfalvának, ahogy ő mondja: a „brazíliai csángótelepek”.³¹ Ekkor még 20 család él ott, köztük öt bukovinai gyökerű, ez utóbbiak lélekszáma 28 fő. A telepet alapító Turbuk Zakariásék keményen tartják magukat. Oberding azt mondja: hadikiak. Illés Gáspárék pedig eredetileg jözseffalviak, de már 1909-ben kijöttek Erdélybe. Székely Istvánék is jözseffalviak. László Menyhérték Bukovinából kerültek Sztrígy-szentgyörgyre, onnan vándoroltak ide. Györffy Antalék pedig istenségitiek. Úgy tűnik valós az a közlés is, hogy az alapító ötök nem közvetlenül Bukovinából, hanem Sztrígy-szentgyörgyről jöttek, ahogy ő írja: „...a főhatalmi változás után, az 1922–23-as években keltek útnak Dél-Amerika felé...”³²

Ismeretes, hogy a sztrígy-szentgyörgyi telepítés éve 1910, ahová 52 házaspár jött át gyerekekkel, mind az öt faluból, továbbá „egy páran” Székelykevéről, Sándoregyházáról. A falu régi kéziratos krónikája – eredeti helyesírással – így adja meg a másodlagos kirajzás adatait: „...1910-től az 55 Család 12 évre, 1922-ig 90 Családra szaporodott. Ebben az időtájban az iskolás gyermekek száma volt 48. A Sorbán Fábíán házában folyt a tanítás Magyar nyelven. A Brazíliába való kivándorlás után a 84 gyermekből maradt 22-tő. 1922 és 1923-ban akik elmentek Szentgyörgyről Brazíliába és másfelé, ezek voltak. 30 Család ment Brazíliába, 1 Család Kanadába, 9 Család itt az országba...” A névsorban ott találjuk Turbuk Zakariást, Illés Gáspárékat, Székely Istvánékat, Györffy Antalékat, és van több László család is.³³

27 A visszaáramlásról: *Kutasi Kovács Lajos*, 1972. 270. stb.

28 *Brazíliai Magyarok*, 1938. 78.

29 Ezek: Ausztria (2), Besszarábia (1), Csalános (4), Kolozs (1), Magyarcséka (3), Nagybaród (2), Németország (3), Szatmármegye (1), Szeltolló (4), Székelyhida (5), Sztrígy-szentgyörgy (5), Temesrékás (2), Temesvár (2), Vulkán (1). Uo. 78.

30 Boldogasszonyfalva magyar családfei, zárójelben a lélekszám: Maranya Pálék (8), Karl Jánosék (7), Turbuk Antalék (6), Székely Istvánék (5), Geviner Mihályék (3), Gödény Sándorék (7), Dezső Józsefék (5), Néző Józsefék (5), Néző Imrécék (7), Tenczel Fritécék (1), Kerezi Mihályék (3), Fülöp Imrécék (3), Kerezi Józsefék (4), Fridrich Faschod (!) (3), Techer Károlyék (3), Hégető Imrécék (7), ifj. Hégető Imrécék (3), Horti Jánosék (5), Demeter Józsefék (5), Pokoly Sándorék (6), Medgyaszay Sándorék (4), Nagy Sándorék (4), Nagy Józsefék (4), Kovács Józsefék (4), Schneider Józsefék (5), Turbuk Zakariásék (5), Illés Gáspárék (4), Bús Benedekék (7), Györffy Antalék (9), Fritz Glocksej (1), Gottsal Friedrikék (8), Gárdos Andorék (4), Szigeti Endre tanítóék (3), Gárdos Józsefék (4), Lasák Józsefék (6), Bajcár Györgyek (4).

31 *Oberding József György*, 1939.

32 Uo. 15.

33 Sztrígy-szentgyörgyi... kéziratos, 1940-es évek! – Ezúton mondok köszönetet *Kóka Rozáliának*, aki a kézirat ezen részeit rendelkezésemre bocsátotta!

Herberger Gyulának Déván, 1923-ban kiadott kis kötete révén a kivándorlás háttértörténetébe is bepillantást nyerhetünk. Herberger már 1919 tavaszáról jelez menekülési szándékot. Szó szerint ezt írja: „...1919 tavaszán, amikor még én is az annyit hirdetett jobb jövőben hittem, a hunyadmegyei Sztrígyszentgyörgy községben már felvetődik a kivándorlás eszméje és a szegény nép minden egyéb befolyástól menten fordul Dávid Jenőhöz, a Hangya Szövetkezet igazgatójához és kér tőle tanácsot. Több összejövetel, többszöri megbeszélés után elhatározzák, hogy földjeiket eladva Kaliforniába vándorolnak és ott teremtenek maguknak új hazát. És a mozgalomhoz csatlakozik egy pár dévai, esküt nem tett tisztviselő.”³⁴

Ekkor ez még meghiúsul, de a román földreformtól való félelem oly erős, s a magyar éra vállalkozói, hivatalnokai oly lehetetlen helyzetben vannak az új uralom alatt, hogy rövidesen ismét próbálkoznak. Kapóra jön Herberger Brazíliába kitelepült főhadnagy bajtársával való kapcsolatfelvétele. A jó hírek nyomán megkezdí egy kivándorló csoport összeállítását. Ekkor keresi fel – 1921 októberében – László János dévai „csángóparaszt” azzal, hogy a dévai csángók egy része is menne, „...mert maholnap, mint a magyar kormány egykori telepítettjei, ők is földjeiket veszítik.” Herberger és László pedig – a dévai és sztrígyszentgyörgyi csángók László iránti bizalmatlansága ellenére – a nép megbízásából elhajóznak Brazíliába, s felajzva jönnek vissza. Aki megy, ott szabad gazda lehet, nem a románok kiszolgáltatottja, s nem a Jósika báróék cselédje. „A bárókat, grófokat itthon hagyják, ott dolgozni kell, nem lehet a napot lopni, uraskodni, a munkás dolgozó embert lenézni és közben kuruckodni és cselédsorba meneszteni a magyarságot.” Mert aki marad, hagyja magát lebeszélni, annak sem tudnak semmiféle „biztos jövőt” garantálni. Egy „Magyar Szövetség”-i titkár szájából éppen Déván hangzik el: „Dögöljenek meg, de itthon kell megdögleniök!”³⁵

A nép tehát – telve hiú ábrándokkal – megindult Brazíliába. Az otthonmaradottak valószínűleg alig-alig kaptak levelet, hírt a messze idegenbe kerültekről. Krónikájuk néhány sora így örökíti meg a kikerültek sorsát (ugyancsak megtartva az eredeti helyesírást): „...A Szentgyörgyi Magyarok még az 1922–23-mas években vándoroltak ki Dél-Amerikába. előbb Sao Paoloba vitték őket az emigrációs házba. onnan rendre kiszök-döstek és két három éven keresztül különböző fazendák kávéültvényeinél dolgoztak. nehéz robotban eltelt esztendőket után összegyűjtött pénzükből földet vásároltak Boldogasszonyfalván Brazíliul Colonia Szanto antonio amely Sao Paolo városától 800 kilométerre fekszik az öserdőben, Boldogasszony falva távolesik a világtól és a piacoktól. a Brazíliába szakadt magyarok azonban hősiesen kitartottak és ma már valamivel rendezettebb viszonyok között élnek. bár... még mostis nagyon szegények.”³⁶

A városi magyarok rohamosan brazilosodtak. Az ún. parasztiíjúság pedig – s itt megemlítik a boldogasszonyfalviakat is – kevésbé asszimilálódott, sajnos nem erős identitásuk, hanem „kulturális elesettségük” miatt. „Folyékonyan beszélnek ugyan ma-

³⁴ Herberger Gyula. 1923. 10–15.

³⁵ Uo. 74.

³⁶ Uo. – Névsorukat így adja meg: Illés Gáspár, Kovács Lőrinc, Bakos József, Bakos János, Maneszkul Ferenc, Csizser Antal, ifj. Benkő Ferenc, Benkő Márton, Szentes Péter, Palló Lajos, Péter Gyurka, László Gergelyné, Sorbán Fábian, Mezei Fülöpné, Turbuk Péterné, Benkő János, Kiss Lőrinc, ifj. Kiss Ferenc, Bece Mihály, Szöcs Mihály, Miklós Márton, Páll József, Turbuk Antal, Turbuk Zakariás, Turbuk Márton, László Albert, Székely István, Péter Gyurka, Palló Lajos, László Árpád, Györfi Antal.

BRAZILIAI MAGYAROK

Vázlatok a braziliai magyar élet kialakulásáról
a Magyarok II. Világkongresszusára

„Hazádnak rendületlenül,
légy hive, óh magyar!”...

SÃO PAULO
Braziliai Magyarok Első Országos Értekezlete
1938.

*A são paulói magyar bencés rendház
könyvtárából*

gyarul, de szegényes szókinccsel. A brazil nyelvet sem tanulták még meg... tájszó-lással beszélnek... a hatóságoknál nem boldogulnak...” – írják róluk.³⁷

Zenei anyanyelvük, a népdal magyar. Szelec Arnold bencés szerzetes két kedves boldogasszonyfalvi magyar fiú rajzát adja, ők kísérik végig a sötét őserdei éjszakában, László Miska és László Albert. „A két fiú csángó magyar. Hadikfalváról Sztrígyesztgyörgyre vándoroltak s innét vetemedtek Brazíliába. Mindkettő izmos, szálas legény, aki nem ijed meg a maga árnyékától... a sötét őserdőben szebbnél szebb csángó nótákat vettek elő.”³⁸

A második nemzedék foglalkozás-, mentalitás- és nyelvváltása azonban könnyörtelenül halad előre. Hol a legidősebb fiú – mint Turbukéknál³⁹ –, hol meg a nagylány hagyja el vergődő szüleit, s menekül a nagyvárosba. Ennek nagyon szép, irodalmi értékű leírását találjuk Nyisztor

Zoltán dél-amerikai útiképeinek egyik darabjában, „Székely legény búcsúzik” címmel:

„Boldogasszonyfalván történt az őserdei kis magyar telepen, ahol az Orkán által elűzött székelyek és szlovákok alapítottak új hazát. Körülöttük 5–10 kilométerre elszórva, az őserdőbe vágott írtásokon bolgárok, németek, oroszok, olaszok, Európa tarka népegyvelegének ilyen messze gurult tört cserpei.

Az egyik székely gazdánál nagy öröm és vendégség volt, hogy São Paolóból kőműves fia néhány napi látogatásra hazaérkezett. Dédelgő szeretettel vették körül a messziről jött embert, aki beszélt a nagy város szép csodáiról és bujdosó, kallódó magyar rokonok sorsa állásáról.

Egy délután, hogy ütött a búcsú órája s a legénynek távoznia kellett, meghatódottan és könnyes szemmel kísérte ki az egész család messze a domb aljáig. A legény itt nyeregbe szállt és megindult az erdő felé a vörösen porzó országúton. A család együtt maradt a domb aljában s merengve nézett a távozó után. Amikor a legény a fák alá ért, ahol még szabad szemmel jól volt látható, megállította a lovát, visszatekintett s egy ismeretlen, de szívszaggatóan szép székely népdal zendült fel az ajkán. – Az anyja nótája! – susogták az emberek könnyes megindultsággal. A legény hangja meg szinte szárnyalt a tiszta levegőben s valami csodálatosan szép, gyermeki szeretet ritmusa lüktetett benne. Aztán messze kiemelkedett a nyeregből és mégegyszer búcsút intve eltűnt a rengetegben. De az öreg székelyek csak álltak a domb aljában és rendületlenül vártak tovább. Nemsokára újra dal csattant fel a domboldalról az erdői fái közül. Magyar dal! Egyike azoknak a székely kesergőknek, amiket a csíki hegyekből hoztak ide Brazíliába.

³⁷ Kordás Ferenc, 1940/c. 132.

³⁸ Szelec Arnold, 1938/b. 216.

³⁹ Uruguayba költözés adata: Oberding József György, 1939. 31. – Kilenc fiatalemberről: Kordás Ferenc, 1938. 318–319.

A távolság már megszurte és tompította a hangot, a szavak már érthetetlenek voltak, de a dallam még tisztán csendült az erdő fain keresztül. – Apja nótája – mondta valaki. A hang már régen elhalt, foszlányait felitták a fák és völgyek s mi még mindig ott álltunk megbüvölten és elmozdíthatatlanul a domb aljában. A papagályok már mozgolódni kezdtek és az első rajok rikácsolva szálltak az alkonyat felé.

S ekkor a dal harmadszor is felcsendült. Halkan s töredezve, mintha messze távolból, szinte túl az Óceánról jönne, úgy hangzott még egyszer és utoljára felénk.

– A húga nótája! – mondták a fiatalok.

Így búcsúzott egy székely legény a brazil őserdőben a magyarok szétszóródásának tizenötödik esztendejében, magyar nótával a szüleitől.⁴⁰

Kordás Ferenc „Válasz”-beli cikke írja a fiatalságról, hogy lassacskán felveszi a brazil mentalitást mindenben. Keresi a városi könnyebb munkaterületeket, keresi a szórakozási lehetőséget. Boldogasszonyfalváról 1936–38 között kilenc magyar fiatalember szakadt ki, hagyta ott szüleit, ment el gyári munkásnak, napszámosnak, mesterséget tanulni.⁴¹

Az „öt falu” magyarságörző példája és a hazai hagyomány

A bukovinai magyarok – a „mádéfalvi boly”⁴² közös tudatával – hol szétszóródotan, hol meg koncentráltabban, de ott voltak mindenütt, ahol brazíliai magyar található volt. Ennek egyik tanulságos adaléka a „Dél-Amerikai Magyar Újság” 1926. évi karácsonyi számában megjelent „nyílt levél”, címe szerint a São Bernardo-i csángó magyarokhoz. Írója az a Maneskul Ferenc, akinek nevét ott találjuk a sztrigyszentgyörgyi Brazíliába költözötték névsorában, tehát maga is bukovinai székely.

Mit ír? Magyar segélyegylet van már São Paulóban, két helyütt pedig magyar napköziotthon, hát ők is szeretnének ilyen: „...S aki ezt a nemes törekvést nem éri fel észszel, az nem csángó, az nem magyar. Isten segítsen minket feltett szándékunkban!” – zárja a levelét, nyomatékkal.⁴³

Maneskul levele – e kéréstől függetlenül – igen fontos történeti forrás. Megvilágítja ugyanis a második nemzedék sorsának alakulását, kiskorától felnőttkoráig. A kisgyermekként ide kerültek, s a kinn születettek ugyan természetes módon – de a szülők, s a hazafi mélyebb érzése számára mégis igen fájdalmasan – megkezdtek a beolvadást, a környezethez való hasonulást. „Magyar és csángó barátaim!” – mondja Maneskul Ferenc a são-bernardóiaknak – „a gyerekek már annyira bírják a portugált, hogy alig találni ’magyar’ gyermeket!” Iskola kellett volna, s amikor iskola volt, magyar tanító. Mert mit tehet így a nyelvében is számkivetett? „...Meg kell tanulni az ország nyelvét, hogy megismerjük annak népét, múltját, történelmét, de ne felejtjük el magyar mivoltunkat sem. Aki nem tudja hazája nyelvén leírni gondolatait, aki nem tud anyanyelvén olvasni, hogyan fog egy más, előtte idegen nyelven megtanulni? Egyiket sem tudhatja. Nem lesznek soha brazilok, s nem lesznek soha többé magyarok” – érvel.

40 Nyisztor Zoltán, 1935., 74–75.

41 Brazília mentalitásáról ír: Nyisztor Zoltán, 1935. 101–106.

42 „Mádéfalvi boly”: Azok közös történeti tudatát jelöljük így, kiknek ősei átélték a mádéfalvi veszedelmet. A „boly” Tamási Áron „Szirom és Boly” című regénye nyomán, jelenti az összetartó közösséget. Az író könyvének anyagát a bukovinai székelyek körében gyűjtötte, a Tolna megyei Kisdorogon.

43 Maneskul Ferenc, 1926.

Példaként a messzi Bukovina magyarságát állítja elibük: „...vegyenek példát azokról a csangó (!) testvéreinkről, akik idegenben nőttek fel, s mégis megmaradtak jó magyarnak s megtartották magyar szokásaikat. Azokról a csangó-magyarokról szólok – folytatja – akik távol Bukovinában, csupa idegen között meg tudták alapítani s mindvégig fenn tudták tartani községeiket, Istensegícs (!), Hadik, András, Fogadj Isten és Józseffalvát, ahol magyar maradt a magyar, ahol a magyar gyermek ismeri múltját és az ábécét, s ahol a felnőtt gyermek sem fogja okulni szüleit, mert hogy nem is volt alkalma tanulásra...”⁴⁴

Ezt a büszke „bukovinai” öntudatot dr. Oberding is fontosnak tartja idézni. A boldogasszonyfalviakról írja: „...Büszkék arra, hogy csangó eredetűek, s ezt azzal mutatják meg, hogy a legnehezebb őserdei telepen, távol a világtól, piactól, emberektől és kultúrától, egy sajátos csangó életformát teremtenek maguknak. A csangómagyar nem olvadt be évszázadok folyamán a bukovinai halmok és folyók között sem, itt sem lesz belőle brazileiro. Nem érti őket senki, még saját fiaik sem tudják, hogy apáik hősök, honalapító magyarok, akik úgy teremtenek kenyéradó földet gyermekeik számára, hogy szörnyű erőfeszítésekben összeroskadnak, de a magyar névnek általános elismerést szereznek az egész környéken...”⁴⁵

Reményre, vagy legalább a remény illúziójára mindenkinek szüksége van, hogy van értelme élete régi kereteit, annak töredékeit örízni, óvni. Mindhalálíg. Amikor már nincs egy élő, aki tudná, mi micsoda, mi volt a jelentése – egykor.

Kordás Ferenc 1938-ban így ír e ragaszkodásról: „Megható, hogy milyen szeretettel ragaszkodnak a telep csangó családai népművészetük még megtartott és megőrzött szokásaihoz és művészi tárgyaihoz... Ez a néhány család nemcsak szebbnél szebb csangó népdalokat, mondásokat, balladákat, szokásokat őrzött meg, hanem műzeumbavaló népművészeti termékeket is.”⁴⁶

A tanító urat a magyar állam küldte ki „magyar szóra és magyar érzésre” tanítani a magyar származású gyerekeket, mint Julián-tanítót.⁴⁷ Ugyanakkor – mint a szociográfus írónemzedék tagja – akárcsak otthoni falujáró útjain, itt is „beható tanulmányokat végez”. A brazíliai magyarság felmérése érdekében!⁴⁸ Kutatási programja – melyet három fő tematikus tömbbe rendez – ma is tiszteletreméltó.⁴⁹ Vajon hol kallódnak jegyzetei?

44 Uo.

45 Oberding József György. 1939. 31–32.

46 Kordás Ferenc. 1938. 320.

47 Kordás 1935-től, mint állami Julián-tanító, hivatalos kiküldetésben dolgozott São Paulóban. „Első kéve” c. verseskötete az első magyar nyelvű irodalmi termék Braziliában. Sajnos az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében nincs meg. – Portugál szótára 1947-ben jelent meg Budapesten. Műfordításai közül ismert az „Amaro atya bűne” c. regény.

48 Feja Gézát, Kovács Imrét, Kerék Mihályt, Veres Pétert említi. Lásd: Kordás Ferenc. 1940/a.

49 Kordás kutatási programja a *Magyar Szemléből* (1939/2. szám, 179.): „Fel kell dolgoznunk a brazíliai magyarság kivándorláskori élményeit társadalomszociológiai szempontból, meg kell vizsgálnunk a településföldrajzi tényezők asszimiláló hatását, az emberföldrajzi változásokat, a brazíliai magyarság életformájának sajátosságait, az interiori életet, táplálkozást, ruházkodást, népszokásokat, lakást, játékokat, babonákat, a munkabér, munkásélet, polgárosodás, sajátos magyar építkezés, általában a néprajzi maradványok átalakulását. A városi magyar élet keretében behatóbban kell foglalkoznunk az ipari munkásság helyzetével, a tőke és a munka viszonyával, a brazil termelési móddal, a városi élettel, szórakozási lehetőségekkel, a földmunkásból ipari munkássá lett magyar problémájával – A szellemi élet terén pedig a nyelvi asszimilálódás, szavak átvétele, magyarosítása, hangsúly, kiejtés, dialektusok keveredése, gyakorlati népi ismeretek, népi tudás, gyógy módok, népi morál, népzene, népművészet maradványaival kell foglalkoznunk.” Külön koncepciója van a „szociális életnyilvánulások” jelenkor-kutatására.

Kordás Ferenc mindenütt talál féltve őrzött hazai tárgyakat, s rácsodálkozik az élő bukovinai magyar néphagyományra az őserdő renetegében is: A telepet alapító Turbukék eredetileg hadikiak „...keményen, szigorúan élnek, de csángósan, vidáman”. Turbukné, született László Mária sok szép hadiki dalt tud, a Brazíliai Bevándorlási Múzeumnak székely varrottásokat, kendőzőket, ingeket, férfi lájbit ajándékozott.⁵⁰

A Turbuk-gyerek „ösven”-en vezeti a tanító urat Boldogasszonyfalván a jözseffalvi származású Illés Gáspárekhoz. Ők 1909-ben jöttek át Erdélybe. S itt Brazíliában, náluk, az ágyakon székely festékesek, szentképek a falon, muskátli az ablakban! A 69 éves Mária néni sorra mutatja a magyaros, németes, pili, nagyváradi pámahajakat, a tányéros, csipkerózsás, békás párnák díszítéseit. Kiteszi a galléros rokolyákat, előveszi a festett hűsvéti tojasokat, faragásokat, „szüves kendőzőket”. Ezek férje eredeti, jözseffalvi tárgyai.

Székelyek Demeter Józsefék is, Maros-Torda megyéből. Ők 1923-ban vándoroltak ki. Demeter néni féltékenyen őrziládájában a régi székely háziszötteket. Ám amikor belépnek a házba, a tanító úrnak eláll a lélegzete: „...Faragott ágyak hazai mennyezetes párnákkal, dunyhákkal, négy nyüstös, piroscsíkos ágytakaróval, hazai piroscsíkos székely függöny az ablakon... zsinóros kendőzők (törölközők) a mosdó karján, borshímes, díszes abrosz az asztalon...” A tulipános ládából az 1860-as évekből való menyasszonyi kendő is előkerül, Demeterné édesanyjéé volt valaha.⁵¹

A „Brazíliai Magyarság” című lap Árpádfalváról közölt cikke felemlégeti a faragott ágyakat, mint „hazafias bútorzatot”. Itt senki nem hozta magával – írja, majd megjegyzi: „...még ma sem tudom, hogy a szomszédos boldogasszonyfalvi derék csangók (!) miként hozták át kedves tornyos ágyaikat Istensegítről a nagyvizen át (!) ebbe a Brazíliába.”⁵²

Végül São Paulo állam földrajza magyarság számára írt kötetéből idézem Boldogasszonyfalva leírásának egy részletét, mely a hazulról hozott tárgyak használatból való kikopását, egy-egy darab megörzödését jelzi. Székely asszony mondja, hogy ami az átkeléskor a batyuban volt, „...az már régen összeszakadt, az édesanyám készítette kendők csangóhímzéssel (!), a csangóing, a pruszlik, az uram bő gatyája, hej, de szép volt ez ott. Istensegítsen Andrásfalván! Az asztalomra való abroszt még meg tudtam takarítani, ezt az öreganyám adta az édesanyámnak menyasszony kelengyéül. Megvan még, tetszik tudni. Ejnye, hol is van? Ehun ni, a nemzeti szín pantlika, azt a pruszlikba fűztük. Az elejére.”⁵³

Amikor az utolsó lámpás is kialszik...

Amikor végigtekintem a korabeli sajtóban megjelent írásokat, tudósításokat, ki kell hogy mondjam, a bukovinai székelyek hazatelepítése⁵⁴ előkészítésében, sorsuk, létezésük

⁵⁰ *Jordán Emil* atya, são paulói bencés szerzetes, aki 83 éves, 56 éve él Brazíliában, kutatásomat segítő ellátogatott az *Allami Bevándorlási Múzeumba*. A boldogasszonyfalvi gyűjtés tárgyai – első alkalommal – nem voltak fellelhetők. Segítségéért ezúton mondok köszönetet.

⁵¹ *Kordás Ferenc*, 1939/a.

⁵² *Brazíliai Magyarok*, 1938., 75.

⁵³ *São Paulo földrajza*, 1934., 75–82.

⁵⁴ *Hazatelepítés*: A bukovinai székelyeket 1941-ben a magyar kormány – államközi egyezmény keretében – az akkor visszacsatolt Bácskába, az ún. székelytelepekre telepítette át. 1944-ben innen menekülniük kell. Ekkor kerülnek – Bodor György telepítési akciója, majd a földreform keretében – Tolna és Baranya megyék egyes falvaiba. Az innen történő kirajzás az utóbbi 50 évben: Érd. Mész

sük „köztudatban tartásában” a braziliai kirajzásnak is szerepe volt. Mint intő példának, mi leszlegyen a sorsa annak, ki „hazát cserél”.

Magyarjainkról a brazilok mondtak mindent, jót is, rosszat is.⁵⁵ Kordás, a Julián-tanító a „vadonbaszakadt” kis magyar falu „gyarmatosainak” erőfeszítését, paraszti teremtményét, hősi példáját, kemény küzdelemben kivívott közmegebecsülését méltatva végül keserűen mondja ki: „...Hogy miért kell ennyi magyar erőnek, leleményességnek egy idegen világrész őserdőivel küzdenie, s miért nem találhatott odahaza érvényesülést: azt most ne kérdezzük.” Ilyenkor látni azonban, hogy „...a magyar élet értelme csak a Kárpátok között bontakozhat ki.” Ez az a föld, ahová sorsa: a történelem állította.⁵⁶

Akik szétszórattak, vajon hazatelepíthetők lennének-e? Egy rövid időre ennek is realitása látszott. Villiminé Kápolnás Mária publikálta ifj. vitéz Horthy Miklós követ São Paulo és Paraná állambeli magyar telepekre tett utazásának követi jelentését. A nagyralátó tervek akkoriban 500–550 ezer idegenbe szakadt magyar hazatelepítését tűzték ki, tekintettel a megnagyobbodott országra, a zsidótörvények végrehajtása utáni helyzetre.⁵⁷

Boglár Lajos braziliai magyar konzulnak azonban nem voltak illúziói: „...Egy fejlett fát csak úgy ültethetünk át idegen talajba, ha annak gyökérzetével együtt a hozzá tapadt földet is átvisszük, átültetjük. A kivándorlónál ez a gyökérzethez tapadt göröngy nem más, mint az a lelki és nemzeti kultúra, amelyben felnőtt... a magával hozott lelki útravalóból, azaz sajátos kultúrájából, nemzeti tradícióiból kell táplálkoznia és erőt gyűjtenie. A régi forrásokhoz kell visszatérni, hogy megérhesse azt az időt – ha nem térhetne vissza óhazájába –, amikor ivadékaiban az idegen talajban is képes gyökeret eresztetni és új életet hajtani a magyar kultúra.”⁵⁸

Bonczos Miklós belügyi államtitkár abban az időben már csak a bukovinai székelyek hazahozatalát tudta megoldani, meg a Száván túli magyar szórványokét. A braziliai magyarok – a háború miatt is – maradtak, s megélhették, amit minden idegenbe szakadt. Talán csak egyszer volt még híres-legendás szerepük, amikor a bukovinai székelyek vezetői – már Tolna-Baranyában – végső érvként Rákosi Mátyás előtt rájuk hívatkoztak: „Ha nem, hát mind kivándorlunk Brazíliába!”⁵⁹

Történetünk itt félelmetes erejű, szimbolikus kép zárja. Kordás tanító egyik utolsó boldogasszonyfalvi estéjét idézem, amikor az énekes-mesélős hazát idéző program után az őserdei éjszakában szétszórt házaikhoz hazafelé tartanak székely-magyarjaink:

⁵⁵ Brazil vélemények a magyar „nemzeti jellemről”, lásd: Szelezec Arnold, 1935/c. – Negatív vonásokat mond el: Szelezec Arnold, 1934/a. – Itt mondjuk el, hogy Szelezec Arnold bencés atya 1931-ben érkezett Brazíliába. Megszervezte, felépítette és haláláig (1972) vezette a saó paulói magyar plébániát. – Munkássága nyomán a bencés rend 1954-ben önálló konventuális perjeltséget hozott létre, mely jelenleg is fennáll, vezetve a 12 osztályos „Szent Imre” elemi és középiskolát São Paulóban. Lásd: *Somorjai Ádám*, 1995.; *Bakossy László*, 1992.; *Csóka J. Lajos*, 1969. II. kötet, 922. – Hazafias lelkületére jellemző az általa összeállított „Magyar történelem” előszavának részlete: „Azért állítottam össze ezt a kis füzetkét, hogy minden, Brazíliában élő magyarnak módjában legyen némi fogalmat alkotni a magyar nemzet dicső történetéről São Pauló, 1937. Szent Benedek napján, Sz. A. bencés tanár.” *Szelezec Arnold*, 1937/a.

⁵⁶ *Kordás Ferenc*, 1938. 313.; A Kárpátok-gondolathoz: *Kordás Ferenc*, 1940/b. 5

⁵⁷ Ifj. Horthy Miklós jelentését közzétette: *V. Kápolnás Mária*, 1989. – A hazatelepítés koncepció egészét bemutatja, így a braziliaiakat is: *V. Kápolnás Mária*, 1992.

⁵⁸ *Boglár Lajos* konzul szavait idézi: *Kordás Ferenc*, 1940/c. 136.

⁵⁹ Szóbeli közlésből. az 1995. évi bonyhádi székely konferencián, melyet a Völgységbe kerülés 50. éves évfordulóján rendezett a Székely Szövetség.

„...minden férfi viharlámpást tart a kezében, amint hazafelé tartanak a szelíd domboldalakon és mutatja, keresi az utat az utánuk jövőknek, asszonynak és gyermekeknek. Fenn állok a dombon, a telep fölött. Hallgatom a Szent Antal-patak csendes csobogását a völgyben. Megvárom, amíg az utolsó lámpás is kialszik a távolban s amikor beborít már mindent a sötét éjszaka, aggódó lélekkel örködöm fölöttük és elmondok értük egy csöndes imát.”⁶⁰

Amikor az utolsó lámpás is kialszik...

Santo Antonio – alias Boldogasszonyfalva – lakói a 40-es években Lapa elővárosába, Santo Anastacióra, meg Sao Paulóba költöztek. Feladták. Magyar Szervác bencés atya Anastáción találkozott az utolsókkal, és évente egyszer-kétszer az árpádfalvi misén. Ilyenkor előzőleg levélben értesítette a boldogasszonyfalvi kis közösség vezetőjét, Bagi Illést az időpontról.⁶¹ – Kutasi Kovács Lajos brazíliai lapszerkesztő tudósít róluk utoljára: „...A falu ma is fennáll, semmi magyar jellege nincs. Egyetlen magyar lakosa se akad. Neve se emlékeztet már a magyar úttörőkére: Colonia Santo Antonio.”⁶²

Colonia Santo Antonio, a Szent Antal patak mentén, az őserdők vadonában...⁶³

IRODALOM

Andrásfalvy Bertalan

1973 A bukovinai székelyek kultúrájáról. In: Ortutay Gyula szerk.: Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve. VII. Akadémiai Kiadó. Bp., 7–23.

Ács Tivadar

1944 Magyarok Latin-Amerikában. Officina Kiadó. Bp. Officina Képeskönyvek, 58.

Bagossy László

1992 Encyclopaedia Hungarica. Hungarian Ethnic Lexicon Foundation, Calgary. (Lásd a 264–266. oldalakon: brazíliai magyar bencések, magyar földrajzi nevek, brazíliai magyarok, Brazília kora magyar telepei, egyesületei, iskolái – címszavakat!)

Bangha Béla

1934 Dél Keresztje alatt. Feljegyzések egy dél-amerikai missziós körütről. Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. Korda Rt. Nyomda. Bp.

Brazíliai Magyarok

1938 Vázlatok a brazíliai magyar élet kialakulásáról a Magyarok II. Világkongresszusára. Brazíliai Magyarok Első Országos Értekezlete kiadása. São Paulo

⁶⁰ *Kordás Ferenc*. 1939/a – Érdemes összevetnünk a „Válasz”-ban megjelent írása záró részével: „Mind kevesebb lesz a messzevilágító lámpás, majd lassan az utolsó is elnyeli az enyhe trópusi éjszaka.” *Kordás Ferenc*. 1938. 320.

⁶¹ *Magyar Szervác O S B*, ki 1956 után 31 évet töltött Braziliában, szíves levélbeni közlése 1995 szeptemberében, a Tihanyi Apátságból. Ugyanő 1995 decemberében tudatja, hogy a Boldogasszonyfalván született *Apró György* „csángó” származású, ki São Paulo külvárosában nőtt fel, felszentelve, szülei halála után visszament plébánoskodni arra a vidékre, ahol született!

⁶² *Kutasi Kovács Lajos*. 1972. 244.

⁶³ A szerző megemlékezik *Landy Dezső* úrról (1908–1990), aki könyvkiadója, az Officina átlamosítása után hagyta el az országot, telepedett le São Paulóban. Landy úr hívta fel a figyelmemet a Dél-Amerikai Magyar Hírlapra, továbbá a Pannonhalmán történő kutatásra. – Szívességéből kaptam levélbeli tájékoztatást São Paulóból *dr. Kögl Szeverin O S B* könyvtárostól, aki jelezte, hogy a Rend könyvtárában lévő folyóirat-évfolyamokban székelyországi, istenségi (tehát bukovinai székely) bevándorlókról, telepckről is találhatók adalékok. – Köszönetet mondok *Bizás Antal* úrnak (Szekszárd), aki kapcsolataival kutatásaimat segítette, továbbá a *Pannonhalmi Főapátság Könyvtárának* és az *OSZK-nak*, a kért másolatok megküldéséért.

Csóka J. Lajos

- 1969 Szent Benedek fiainak világtörténete. különös tekintettel Magyarországra. I-II. kötet
Ecclesia Könyvkiadó, Bp.

Endrédi Zoltán

- 1948 Boldogasszony Sopron felett. (A Mária-tisztelet az Egyházban, Magyarországon c. fe-
jezetek, 9-14) Városlébania Kulturbizottság kiadása. Sopron

Herberger Gyula

- 1923 Brazília és az odairányuló kivándorlási mozgalom. Telepítési törvények. Szerző sajátja.
Heim Ferenc Könyvnyomdája, Déva

Hermann Jenő m. kir. konzul

- 1926 A „Délamerikai Magyar Hírlap” Tekintetes Szerkesztőségének! = Délamerikai Magyar
Hírlap, IV. évf. 80. szám, okt. 2. 1.

A Julián-Iskola-Egyesület (Bp.)

- 1933 Alapszabályai. Franklin nyomda, Bp.

Kázmér Miklós

- 1970 A „falu” a magyar helynevekben. Akadémiai Kiadó, Bp. Nyelvészeti Tanulmányok, 13.

Kordás Ferenc

- 1938 Boldogasszonyfalva. Egy brazíliai magyar telep élete. = Válasz, V. évf. 313-320.
1939a Csángó magyarok Braziliában. = Magyar Nemzet, II. évf. márc. 21., 15.
1939b A brazíliai magyarok. = Magyar Szemle, 35. kötet 2. (138) szám, 177-179.
1940a Egy brazíliai Julián-tanító levele az új honalapításról. = Magyar Nemzet, III. évf. 157.
szám, aug. 1., 6.
1940b Mi lesz a brazíliai második nemzedékkel? = Magyar Nemzet, III. évf. 161. szám, aug.
6., 5.
1940c A brazíliai magyar ifjúság = Magyar Szemle. 39. kötet 2. (156) szám. 132-138
1947 Brazíliai portugál nyelvkönyv magántanulók és tanfolyamok számára. A portugál kiejtés
megjelölésével. Független Nyomda, Bp., Lingua Nyelvkönyvek.

- 1986 Árpádfalva. Magyar falu a brazíliai őserdőben. = Forrás, XIII. évf. 9. szám, 79-91.

Kutasi Kovács Lajos

- 1972 Magyar Braziliában. In: Kutasi Kovács Lajos: A Zöldpokoltól a Vidámkikötőig. Gondolat,
Bp., 235-273.

- 1983 „Braziliában elég puszta ország vagyom...” Egy magyar kolónia történetéből. = Mozgó
Világ, 9. évf. 4. szám, 61-67.

A magyar Brazília = Magyar Nemzet, IV. évf. (1941). 20. szám. jan. 25. 9.

Magyar fogyasztási szövetséget = Délamerikai Magyar Hírlap, IV. évf. (1926). aug. 14., 2.

Magyar telepítvény... Boldogasszonyfalva Hirdetmény. = Délamerikai Magyar Hírlap, IV. évf. (1926).
91. szám, okt. 28., 4.; 94. szám, nov. 4., 2.

Maneskul Ferenc

- 1926 Levél a S. Bernardo-i csángó magyarokhoz. = Délamerikai Magyar Hírlap, IV. évf. 114.
szám, dec. 24., 2.

Mészáros Sándor

- 1987 A kék hegyeken túl. Magvető Könyvkiadó, Bp., JAK-füzetek, 29.

Migend Dezső

- 1925 Magyarok Braziliában. Körösvidék Rt. kiadása. Békéscsaba

Mikecs László

- é. n. Csángók Bolyai Akadémia kiadása. Jövő Nyomdaszövetkezet. Bp.

Németh Kálmán

- 1943 Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfiényes golgotája. Zenélő Kút
Könyvműhely, Bácsjózseffalva

Nyisztor Zoltán

- 1935 Felhőkarcolók, őserdők, hazátlanok. Délamerikai útiképek. Palladis Rt. kiadása, Bp.

Oberding József György

- 1939 Boldogasszonyfalva, a brazíliai csángótelep. In: Oberding József György: A bukovinai
magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlata. Gloria Könyvnyomda, Kolozsvár.
31-32.

Orbán Leo-Gnädig Sándor

- 1926 Magyar világ Braziliában. Délamerikai Magyar Hírlap, IV. évf. 59. szám, aug. 4. 2.

Sao Paulo földrajza különös tekintettel a magyarságra. (A fedlap felirata: A Brazíliai Magyarság
évkönyve, 1934) Tipográfia „Cultura”, Sao Paulo

- Sántha Alajos*
1936 Bukovina Boldogasszonya. = Katolikus Világ, 1936. évi évf. aug.-i szám
- Schmidt Judit*
1988 A São Pauló-i emigráció az 1950-es években. = Tiszatáj, XLII. évf. 7. szám, 82–87
- Sebestyén Adám*
1989 A bukovinai székelység tegnap és ma Kiadja a Tolna Megye Könyvtár, Szekszárd
- Solymár Inre–Szóts Zoltán*
Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához. I–II–III közlemény. In: Szita László szerk.: Baranyai Helytörténetírás, 1985/86. 495–513.; Baranyai Helytörténetírás, 1987/88. 385–418.; Baranyai Történetírás, 1992/95. 477–529. – Pécs, 1986., 1988., 1995.
- Somorjai Adám*
1995 Szent István ünnep a Dél Keresztye alatt. = Új Ember, LI. évf. 34. szám, aug. 20., 5
- Szabó László*
1982 Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). Európa Könyvkiadó, Bp.
- Szelecz Arnold*
1933 A Braziliában élő magyarság száma. = Pannonhalmi Szemle (a továbbiakban: P. Sz.), VIII. évf. 271–275.
1934a A brazíliai magyarság vallási és erkölcsi helyzete. = P. Sz., IX. évf. 77–80.
1934b São Paulo állam mezőgazdasága. = P. Sz., IX. évf. 276–284.
1934 A são paulói magyarság kulturális viszonyai. = P. Sz., IX. évf. 294–298.
1935a A são paulói főegyházmegye és a magyarság lelki gondozása = P. Sz., X. évf. 66–68.
1935b Egy brazíliai plébános naplójából. = P. Sz., X. évf. 225–229.
1935c A brazíliai magyarság értékelése brazil szemüvegen keresztül. = P. Sz., X. évf. 229–232.
1935d Az itapetingai búcsú = P. Sz., X. évf. 343–348.
- Szelecz Arnold összeáll*
1937a Magyar történelem a brazíliai magyarság használatára Sao Paulo
1938a A cutai magyarok. Új munkaterület felkutatása és bekapcsolása Braziliában = P. Sz., XII. évf. 356–359.
1938a Új Brazília. = P. Sz., XIII. évf. 125–128.
1938b Missziós kaland az őserdőben. = P. Sz., XIII. évf. 214–218.
- Sztrigysszentgyörgyi bukovinai székelyek kéziratot története. 1940-es évek. (Másolat, a szerző adattárában!)*
- Varga Albert*
1934 A magyar református misszió Braziliában és Dél-Amerikában. = Református Élet, I. évf. 46. szám, nov. 10. (A borítólap belső, számozatlan oldalán!)
- V. Kápolnás Mária*
1989 Magyarok Braziliában. = Dunatáj, XII. évf. 3. szám, 63–67.
1992 Kísérlet a moldvai csángók hazatelepítésére. In: Vadas Ferenc szerk.: A Wosinsky Mór Megyei Múzeum kiadása, Szekszárd, 277–296.

HAGYOMÁNYŐRZÉS SVÉDORSZÁGI MAGYAROK KÖZÖTT

Svédország sohasem zárkózott el a bevándorlók elől. Az ország legrégebbi bevándorlói a németek, akiknek gazdasági és politikai hatalmuk már annyira megnőtt a 15. században, hogy Magnus Eriksson, ellensúlyozni akarván veszedelmesen növekedő befolyásukat, törvényt hozott, melynek értelmében a városi tanácsstagok fele, kötelező módon, svéd kell legyen. Különben ebben az időben Stockholm hivatalos nyelve is német. A 15. század derekán a stockholmi háztulajdonosok 40%-a ugyancsak német. A következő században mintegy 12 000 finn vándorolt be az országba. Svédország, nagyhatalmi időszakában (1611–1718), már soknyelvű és soknemzetiségű államalakulat, amelynek határain belül az őshonos svédek mellett ott találjuk a németeket, finneket, norvégeket, lappokat, karéliákat, hollandokat, angolokat, skótokat, franciákat, észteket, letteket, litvánokat, votjákat és oroszokat is. Az ország iparosítása idején tűnnek fel a lengyelek, a kereskedő örmények és zsidók. A 20. század fordulóján jelennek meg az olasz muzsikuskok és kereskedők, a galíciai mezőgazdasági idénymunkások valamint az oroszországi vörös és fehér politikai menekültek.

Már a múlt századokban, magyarok is telepedtek le Svédországba. De nagyobb csoportokban, bizonyos társadalmi vagy politikai okoktól indítva, csak az 1920-as évektől beszélhetünk magyar bevándorlókról és politikai menekültekről. A Svéd Vöröskeleszt 1920-ban száz magyar, ún. hadigyermecket hozt ide, magyar kísérettel, vállalva azok gondozását és nevelését. 1946-ban 300 (egyesek szerint 500) magyar mezőgazdasági munkás Dél-Svédországban, Skåne vidéken három évre mezőgazdasági munkára szerződött le magát. Ezek az emberek vendégmunkásként jöttek ide. Amikor azonban 1948-ban Magyarországon is a kommunisták kerültek hatalomra, ők úgy határoztak, hogy továbbra is Svédországban maradnak. A kommunisták által meghirdetett új társadalom a munkások és szegény parasztok társadalmának ígerte magát, de ezek a földnélküli, vendégmunkára kényszerült, külföldön munkát vállaló magyarok nem hittek az ígéreteknek és szülőföldjükre többé véglegesen vissza nem tértek, inkább új hazát választottak maguknak.¹

Az ország nemzeti függetlenségéért és a kommunista hatalom megdöntéséért 1956-ban Magyarországon forradalom tört ki. Már a forradalom kitörésének első napjaiban megkezdődött a magyar állampolgárok menekülése Ausztriába és Jugoszláviába. De a

¹ *Morfriadakis, Emmanuel: Sverige och invandringen. Malmö, 1986. 117.; Jartelius, Arne: Invandrarnas svenska historia. Helsingborg, 1988.; Ingvar Svanberg–Mattias Tyden: Tusen år av invandring. Stockholm, 1992. 155–56., 328.*

menekültek száma akkor csapott a legmagasabbra, amikor a szovjet hadsereg bevetésével a forradalmat leverték. A menekültek hulláma gyorsan elérte az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát is. A magyarok menekülése Ausztrián és Jugoszlávián keresztül vezetett a nagyvilágba. Elsősorban Ausztriának esett osztályrészul az, hogy a magyar menekültek döntő többségének ideiglenes szállást biztosítson. A kérdés szakértői körülbelül 200 000-re becsülik azoknak a magyaroknak a számát, akik a forradalmat követő kommunista terror elől kényszerültek külföldre menekülni. Az osztrák belügyminisztérium becslése szerint 1956 október és 1957 áprilisa között 180 288 magyar menekült érkezett Ausztriába. Természetesen ez a szám nem pontos, hiszen nem minden menekült tudtak érkezésükkor nyilvántartásba venni. Többen a menekültek közül nem maradtak Ausztriába, hanem más országban kerestek maguknak új hazát. Voltak akik hazatértek, repatriáltak. Az UNHCR adatai szerint 1956 októbere és 1957 áprilisa között majdnem 20 000 magyar állampolgár menekült Jugoszláviába.²

A magyar forradalom menekültjei közül többen Svédországban kértek menedéket és itt telepedtek le. Persze, itt is fennáll az az eset, hogy a hivatalos statisztikai adatok segítségével nem lehet megállapítani az ide telepedett magyarok pontos számát. Ez azaz magyarázható, hogy a magyar menekültek zöme kollektíven, szervezeten jött az ausztriai és jugoszláviai menekült táborokból. De ezek mellett nagyon sokan egyénileg, egyéni kezdeményezés, próbálkozás útján került az országba. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a kollektíven menekülteket később a hozzátartozók is követték. Mindezek alapján a kérdés svéd szakértői 8000-re becsülik azoknak a magyaroknak a számát, akik az 1956-os magyar forradalom leverése kapcsán kerültek Svédországba.³ A későbbiek során is jöttek ide letelepedő magyarok. A legújabb hivatalos statisztikák szerint, 1992. december 31-én, 15 396 magyarországi születésű magyar állampolgár található az országban. Ezek között nem szerepelnek azok, akik időközben magyar állampolgárságukról lemondtak. Az említett statisztika 10 754 román állampolgárt is számon tart, akiknek – becslésünk szerint – 65–70%-a szintén magyar, Romániából menekült magyar nemzetiségű személy. Ugyanis a Svéd Bevándorlási Iroda által kiadott statisztikákban a bevándorlókat állampolgárságuk alapján tartják nyilván, és nem veszik figyelembe esetleges kisebbségi mivoltukat. Így a Romániából érkezett magyar kisebbségeket a statisztika, mint román állampolgárokat tünteti fel. Ugyanez a helyzet a Vajdaságból vagy a Felvidékről érkezett magyarok esetében is, akiket mint jugoszláv vagy csehszlovák állampolgárként szerepeltetnek és nem magyar nemzetiségként.⁴ Ezért becslésekre is kell alapoznunk, nem csupán a hivatalosan kiadott statisztikai adatokra. Az elmondottak alapján a jelenleg (1994 év) Svédországban élő magyarok számát 30 000 körül határozhatjuk meg.

Közelebbi vizsgálódásaink tárgya a Ljungby kommunben letelepedett magyarok néprajzi vonatkozású szokásai, hagyományai.⁵ Ljungby Svédország déli részén, Småland vidékén fekszik. Nagyon fejlett ipari központ, noha lakóinak összlétszáma csupán 28 000 körül van. Az őshonos svédek mellett a várost dánok, magyarok, finnek, ju-

2 Svensson, Anders: *Ungrare i folkhemmet*. Lund, 1992.; United Nations High Commissioner for Refugees. Ref. Service No 1 May 1957.

3 Statistisk Årsbok, 1959. 36.; Svensson, i. m. 142.; Beer, Henrik: *Flyktingproblemet*, 1959. 21.

4 Statistisk Årsbok för Sverige, 1994. Stockholm, 1993. Tab. 60.

5 A jelen dolgozat részlet a szerző most készülő könyvéből.

goszlávok, németek, románok, görögök, norvégek, lengyelek, kisebb számban indiaiak, kínaiak, eritreiaiak, kambodzsaiak és irániak lakják. A magyarok számát kb. 450-re becsülik.

A Iyungbyi magyarok évente 2-3 bált rendeznek. Ezek közül a legnevezetesebb, a legtöbb embert megmozgató a *szüreti bál*, amelyet rendszerint szeptember második felében rendeznek. Az első szüreti bált az itteni *Petőfi Magyar Egyesület* szervezte – 1988 őszén. Ez az első bál furfangos módon szerveződött. Az Egyesület szerette volna ha lenne egy táncsoportja, amely magyar népi táncok bemutatásával, a fiataloknak való átadásával, tanításával ápolta és őrizte volna a hazuról hozott és különösen az ide került székelyek körében még elevenen élő tánc kultúrát. Korábban nem lehetett táncsoportot szervezni, mert nem volt elegendő ifjú, és magát a szervezést is magára vállaló Egyesület is csupán 1986-ban alakult meg. 1987 és 1988-ban népesebb bevándorló hullám érkezett Ljungbybe, zömük Erdélyből, a Székelyföldről került ide. Közöttük sok volt a fiatal legény meg leány és egészen fiatal házaspár is. De ezek a fiatalok még nem ismerték eléggé egymást és ezért nem lelkesedtek, sőt húzódoztak a táncsoport felállításának gondolatától. De a vágy, hogy itt az új környezetben, elszakadva a szülőföld megtartó melegétől egymást megismerjék, valamilyen magyar társaságot, szórakozási lehetőséget hozzanak létre, erősebb volt, mint az elzárkózás gondolata. Így aztán amikor a Petőfi Egyesület egyik lelkes tagja, a betlenfalvi Bokor Domokos azt ígérte nekik, hogy ha ők – mármint az ifjúság – megalakítanak egy táncsoportot, akkor az Egyesület hajlandó lesz egy szüreti bál megszervezésére. „*Egy rendes szüreti bált rendezünk, pontosan olyant, amilyeneket otthon szoktak, felvonulással összekötött szüreti bált*” – jelentette ki Bokor Domi. Erre felcsillant a fiatalok szeme is, és az addig egymást még nem eléggé ismerő, egymástól húzódozó, egymást szemérmesen szemlélgető fiatalok összeálltak és megkezdték a táncpróbákat. A Petőfi Egyesület pedig egy csapással két legyet ütött: lett táncsoport és lett szüreti bál, mindkettő az itteni magyarok társasági életének fontos tényezői.

A szüreti bál rendező bizottsága a *Petőfi Egyesület* vezetősége. A bál előkészítése és levezetése *kaláka* módszerrel történik. Az 1992. okt. 26-iki Iyungbyi szüreti bál a következőképpen zajlott le. A bál megtartása előtt két héttel az Egyesület vezetősége az akkori elnök, Reisa Sándor elnökletével megbeszélést tartott a tennivalókat, elosztották a feladatokat: Bokor Domira hárult a feladat, hogy vidéken, termelőknél szerezze be a sertéshúst, olcsóbb lévén így, mintha az üzletből vásárolnák azt. Az elnök és a pénztáros megveszi a városi italtól az innivalót: 180-200 üveg bort, magyarországi debrői hárslevelűt, egri bikavért és németországi libefraut. Ezenkívül 4-5 üveg vodka és viski, 120-150 doboz sör és ugyanannyi hűtő fogja a szomszédok igényeit kielégíteni. A levágott sertéshusból flekkenek valót és házi kolbászt tölt, valamint kemencében házi kenyeret süt Orosz Erzsébet és Simó Mária. A tombola tárgyakhoz ajándékokat gyűjt vállalatoktól és üzletektől Bokor Zsuzsa, Vorzsák Kati és Reisa Teri. A táncosok vállalják a terem feldíszítését. Az elnök kibérel a városban lévő Buffalonak nevezett tánctermet és leszerződött az ugyancsak erdélyi, de Göteborgban lakó Jónás András zenekarát.

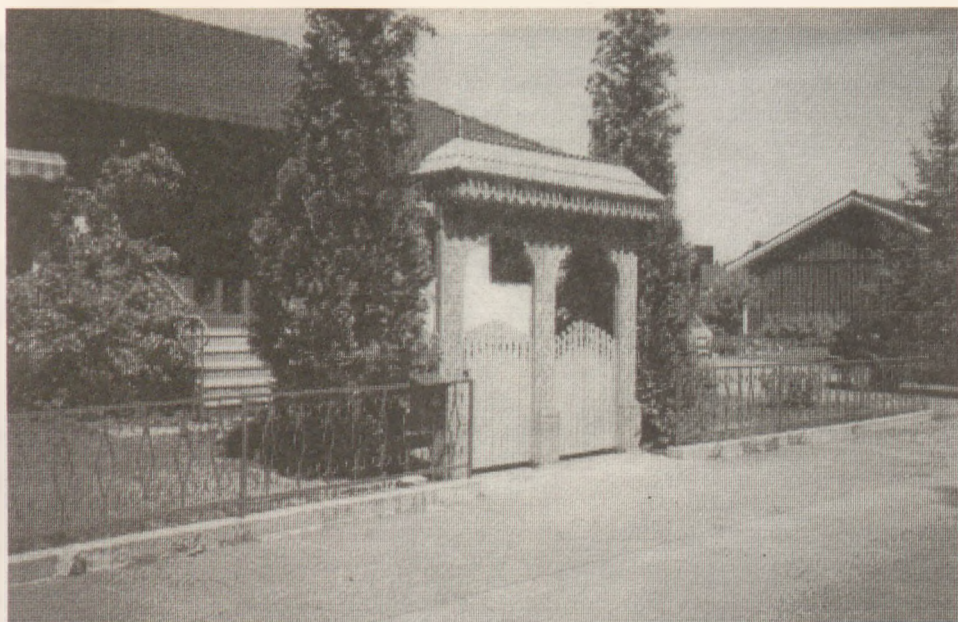
A szüreti bál legnehezebben megoldódó problémája a felvonuláshoz szükséges lovak és szekerek beszerzése. Ebben a magas fejlettségű szinten iparosodott országban, és különösképpen városaiban, szinte csodaszámba megy lovat szerezni – kocsiba. Itt a mezőgazdasággal és állattenyésztéssel járó munkák teljesen gépesítve vannak. Lovat csak

sportra: lovaglásra vagy versenyre tartanak. Ezeket a lovakat a világ minden kincséért sem fogják be kocsit húzni, az egyik helyséből a másikba is speciális lószállító kocsikon szállítják azokat. De végül is az egyik szántó-vető embertől, Erlintől, sikerült lovat szerezniük. Ez is azért sikerülhetett, mert jó gazdasági kapcsolataik voltak vele. Tőle szoktak ösztönte 8-10 birkát meg ugyanannyi sertést megvásárolni télire, hozzájárulva ezzel is jövedelmének gyarapításához. Aztán a várostól 40 km-re kaptak két darab, már régóta nem használt, mindenféle limlommal betemetett kocsit, amelyeket megtisztogattak és a felvonulásnak megfelelően átalakítottak. Majd a lovak bejáratása következett. Ugyanis a lovak nem voltak hozzászokva a városban való járáshoz, az aszfaltozott utakhoz. Amikor velük a város házai között elindultak, hogy kipróbálják, minden zebránál vagy vizes tócsánál a lovak megállottak, nézelődtek. Meg kellett velük szoktatni az új utakat, vissza kellett szoktatni az igavonáshoz.

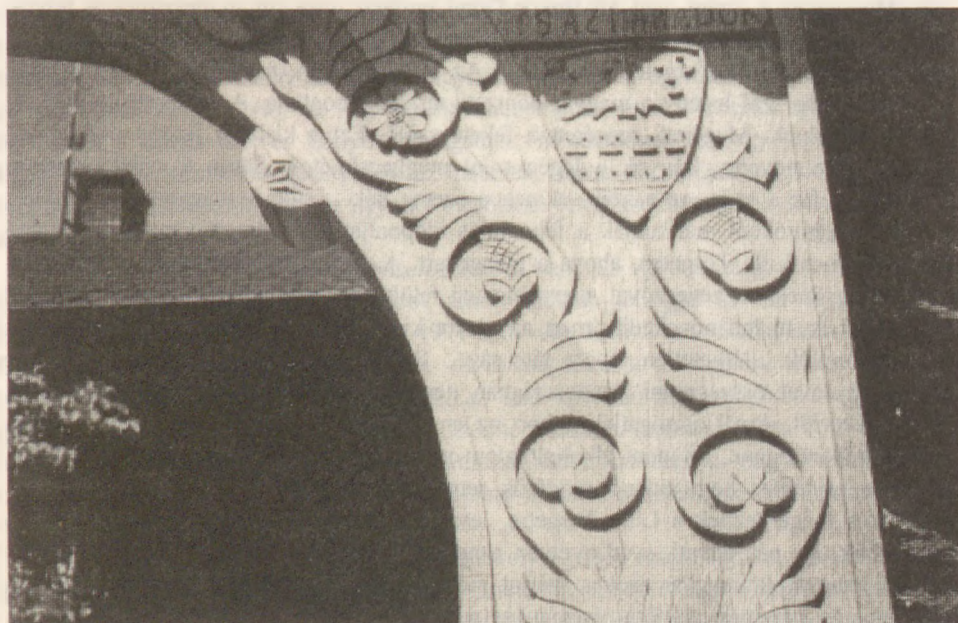
Elérkezett a bál napja. A város szélén lakik Bokor Domi, háza előtt egy szépen faragott székely kapu áll.⁶ Itt gyülekeznek a felvonulók. Ide hozzák a szekereket és a lovakat. Itt találkoznak a táncosok, a bál különböző feladatköreit ellátó emberek, leányok, legények. A szekereket és lovakat piros-fehér-zöld magyar nemzeti színű szalagokkal, otthon Erdélyben készített szöttesekkel, szőnyegekkel, virágokkal díszítik fel. Az első szekéren egy 150 literes boros hordó van elhelyezve, amelyből a felvonulást megbámuló közönséget fogják megkínálni. Ezen az első szekéren ülnek két padon, a székely ruhába felöltözött táncosok. A férfiakon piros zsinóros, fehér posztó harisnya, keményszárú fekete bőrcsizma, fehér lógóskarú ing, fekete posztóból készített vitézkötéses mellény és árvalányhajjal díszített fekete kalap van. A leányokon szintén keményszárú fekete csizma, fehér pendely, felette pedig piros-fekete csikos szöttek rokolya, fehér ing és feketével szegélyezett piros mellény látható. Fejükön pártá. A táncsoport legényei egyúttal majd a *csószók* szerepét is be fogják tölteni, ezért a mellük széles, pirossal van átkötve. A táncosok száma: nyolc pár. A népviselet nem rögtönzött, imitált holmi, hanem eredeti. Kimondottan erre a célra a Székelyföldön, Csíkban csináltatták. A női ruhákat az Egyesület pénzén csináltatták, míg a férfi ruhákat az 1987-ben ide telepedett csíkszeredai Benedek Öcsi ajándékozta az Egyesületnek. Ugyancsak az első szekéren, a Pia nevű lovat hajtó Erlin mellett a *csikóbőrös kulacsal* és *birói pálcával* felszerelt *csószbíró* – Bokor Domi foglal helyet. A csikóbőrös kulacsot Magyarországon vásárolták. A birói pálcá egy 120 cm magas fokos, amely piros-fehér-zöld szalaggal van körültekerve és ugyanebből a szalagból készített csokorral díszítve. Magát a fokost hazulról, Székelyudvarhelyről hozta a gazdája, Domi. A hordó mellett pedig a *csapos*, Káli Dénes foglal helyet. A második szekéren a zenekar és egy pár jóhangú énekes ül. A zenekar hegedűsből, harmonikásból, gitárosból, dobosból és bőgősből áll.

Mielőtt a felvonulásra sor kerülne, az előtte való napok valamelyikén, az egyesület elnöke ki kell kérje a rendőrség engedélyét a rendezvény megtartására. A rendőrségen be kell jelenteni, hogy mit is akarnak, melyik útszakaszon és milyen időpontban akarnak felvonulni. Amikor az első szüreti bált rendezték 1988-ban, a rendőrség is megjelent a felvonulás ellenőrzésére, de miután meggyőződtek, hogy ez semilyen rendbontásra nem vezet, ellenkezőleg, egy ide letelepedet más kultúrájú emberek hagyományainak bemutatásáról és ápolásáról van szó, többé nem ellenőrizték az utcai felvonulásukat.

⁶ Antal Imre: Székely kapu Svédországban. In: Új Magyar Hírek, II. 1. sz.

Bokor Domi csőszbíró székykapus háza a svédországi Ljungbyben

A székykapu részlete

Indul a szüreti bálra mozgósító felvonulás

A Mossgatan 4. szám alatt áll Bokor Domi említett háza. Itt gyülekeznek a felvonulók és innen indul a menet pont déli 12 órakor. Végighaladnak a Vislandavägen, a Storgatan majd a lilla Torgeten megállnak. Az első szekéren, a csőszbíró mögött közvetlen, egy szép szál legény a magyar nemzeti zászlót lobogtatja. A zenészek húzzák, a fiatalok énekelnek: Megérett, megérett a fekete szőlő, Ezt a kislányt igazán csakugyan nem az anyja nővelte, Lányok a legényt jól megbecsüljétek, Sárga a csikó, sárga a nyereg rajta, Ez a szép, az a szép, akinek a szeme kék... stb. A magyarok a szétküldött báli meghívókból már tudják a felvonulás időpontját, ők már ott vannak az utcán, de különösen a Lilla Torgeten, ahová a menet tart. A svédek is békésen és megértéssel szemlélik az ének- és zeneszóval, népviseletben felöltözött felvonuló fiatalokat. Szimpátiájuk annál is inkább növekedik, mert az utcára kigyűlt szemlélődőket borral kínálgatják a felvonulók. „Hihetetlen jópofa társaság... Szüreti felvonulást tartanak lovas szekérral. Két lovat összeszedni Svédországban nem könnyű dolog, nem is beszélve az alföldi szekérről. Arról osztogatják a bort az embereknek. Ezt egyébként nem is lenne szabad Svédországban, az itteni alkoholtilalom miatt. De ezek a székely legények olyan jókedvűen csinálják, hogy még a rendőrök sem avatkoznak bele.”⁷

Amikor megérkeznek a Lilla Torgetre, leszállnak a szekérről és a csíkszentmihályi Boros Félix egy pár szóval, svéd nyelven ismerteti az összesereglett kíváncsiskodóknak, hogy ők magyarok, magyar szokás szerint most a szüretet ünneplik, és itt, most be is mutatnak egy pár magyar nótát és magyar népi táncot. És máris ropják a táncokat: a

⁷ Hítel. 1990. 19. sz.

Székely-magyar táncosok Ljungby főterén

marosszékit, csárdást, csüördögölőt, verbunkost, alsó csizmaverőt, felső csizmaverőt, elül villázót, hátul villázót. Ezt a tánc tudományt magukkal hozták hazulról, mint nemzedékről nemzedékre szálló tudományt, egymástól tanulják, egymást tanítják a különböző táncfigurákra. A rövid, kb. tíz perces táncbemutató után a *csapos* újból ereszti a bort, amit a táncos fiúk és leányok kínálnak. Mindenkinek egy-egy pohárral adnak. Ezt a kínálásra szánt bort nem veszik az üzletben, hanem ők maguk állítják elő Németországban vásárolt szőlőből. Ott ugyanis olcsóbban lehet szőlőhöz jutni, felvásárolják és abból lesz az olcsó bor.

Az egyesületnek két *magyar nemzeti zászlója* van. Az egyiket az itt élő magyar nők varrták az Egyesületnek. Ez a régebbi, amely állandó jelleggel ki van függesztve az Egyesület helyiségében. Az új zászlót 1991-ben vette Káli Dénes Budapesten, és azt az Egyesületnek ajándékozta. Ezt a zászlót viszik magukkal a felvonulók. Most, amikor a városka főterén a ceremónia befejeződik, az első szekéren álló *csőszbíró* magához ragadja a zászlót, magasan feltartja, és elénekelik a *székely himnuszt*. Arra a kérdésemre, hogy miért énekelik éppen a székely himnuszt, és miért nem a magyar himnuszt, a csőszbíró azt felelte: „mert ez így jött nekünk örökké. S aztán, mert hát porladunk is örökké mint a szikla.”

Ezután, ugyancsak énekszó mellett, a tánchelység felé veszik útjukat. Odaérve, a legények a hordót leveszik a szekérről és a táncterem közepére egy általuk készített állványra ráhelyezik. Van amikor ezzel már el is kezdődik a bál. De ma gazdag műsor várja a vendégeket. Először a gyermekeknek „Süss fel nap” címmel Kis török Ildikó közreműködésével tartanak előadást, majd a nagyváradi színész, Varga Vilmos és társai, „Ki ismeri a nő szívét” című műsorával a felnőtteket szórakoztatja.

Este 19 órakor megkezdődik a bál. A termet délelőtt már feldíszítették. Háttérben a nemzeti lobogó látható. Középen, a mennyezetre egy kb. 2-2¹/₂ méter átmérőjű, szőlőgerezdekkel megrakott *korona* van felerősítve. Erről kell majd a *szőlőt lopni*. Ezenkívül, állványokra is helyeznek el szőlőgerezdeket. Az említett boroshordó mellett pedig a csőszbíró strázsál. És jönnek a vendégek, nemcsak a városból, hanem 200 km-es körzetből mindenhonnan, ahol magyarok élnek, Växsjöből, Jönköpingsből, Markarydból, Göteborgból, Malmöből, Lundból, Värnamoból sőt még Stockholmból is, amely pedig Ljungbytól mintegy 450 km-re van. Egy pár zenét, táncot kedvelő svéd is megfordul ezeken a szüreti bálokon, de számuk elenyésző. A csőszbíró egy-egy pohár borral megkínálja az érkezőket. Amikor a vendégsereg már akkorára növekedett, hogy meg lehet kezdeni a bált, a táncosok a terem közepére perdülnek, énekelni kezdenek: Megérett, megérett a fekete szőlő. Ne menj arra szőke-barna kislány, meg fog a kerülő... majd 10-15 perces népitánc bemutatót tartanak. Ezt követően a csőszbíró a zenészek mikrofonjába bekiáltja „*szabad a lopás!*” Mármint a szőlőlopás. A szőlőre a csőszök vigyáznak. A nép kerülgeti a szőlőt. Vásárszerű beszélgetésekbe kezdenek a csőszökkel, megkérdezik, „*hogya a szőlő?*” Ami azt jelenti, hogy milyen áron, mennyiért adják a szőlőt? Alkudoznak. De mindez a látszólagos, játékos vásárlás, alkudozás csak azért történik, hogy ezzel elvonják a csőszök figyelmét a többiekről, akik már lopják is a szőlőt. Ha valakit szőlőlopáson érnek, azt a csőszbíró elé viszik és megbírságozzák. A kisebb gerezdekért 10 kr., a nagyobbakért 15 kr a bírság. Ebből aztán az ingyen elosztogatott bornak az ára is kikerekedik, mert végül is a szőlőt mind lelopkodják. A szőlőlopás befejeztével minden különösebb bejelentés nélkül megkezdődik a táncmulatság. Az idősebbek a csárdást, keringőt, tangót, a fiatalabbak a mai modern táncokat ropják. Vígán él a nép: esznek, isznak, táncolnak, énekelnek, borospohár mellett beszélgetnek, élményeiket emlegetik, hiszen majdnem mindenki hazajárt a nyáron, június hónapban, amikor Svédországban a nagy nyári szabadságok vannak. Azért is vannak ilyen sokan, hogy a hazuról tele élménnyel visszatértek újra találkozhassanak, tapasztalataikat, élményeiket kicserélhessék.

De a bál egyéb meglepetésekkel, látványosságokkal is szolgál. Szőlőből, drótból készült vázra két *koronát* fontak, egy nagyobbat és egy kisebbet. A nagyobb 50-60 cm átmérőjű és ugyanannyi magas. Belsejében egy üveg francia pezsgő van elrejtve. Azért éppen francia pezsgő, „mert ez a legjobb, a *Csárdás királynő*ben is Miska ezzel kínálja a királynőt” – szól az indoklás. A kisebbik korona a nagyobbknak kb. a fele. Mindkettő a zenészek állványa előtt, a mennyezetre van felerősítve, hogy senki azt el ne érhesse, ne bántassa. Ezek lottónyeremények lesznek. A rájuk érvényes lottójegyeket gyermekek árulják, mert ezektől jobban vásárolják a vendégek, a gyermekek iránti kedveskedésből is megveszik. A nagyobb koronára 30 kr., a kisebbikre 5 kr. a jegy ára. A mostani bálban 70 jegy kelt el. Az összegyűjtött pénzt a gyermekek átadják az ajtónál lévő, belépődíjakat szedő pénztárosnőnek, aki rendszerint Bokor Zsuzsa szokott lenni. A sorshúzásra éjfél előtt kerül sor, amikor is a zenészek vacsoraszünetet tartanak. A jegyeket a kisgyermekekkel húzzák ki. Ezután a tombolára kerül sor. Régebb a tombolatárgyakat ingyen kapták az üzletektől, mint reklámtárgyakat, cikkeket. Ma már ez megszűnt, pénzért vásárolják. A tombolajegyeket szintén az előbb említett módon árulják és sorsolják ki. Ezidőtájt zajlik le az étkezés is. De az étkezésnek nincsen külön rendje, megszabott időpontja vagy ceremóniája. Mindenki akkor eszik, amikor jónak látja a fentebb említett, *kalákában készített* hazai étkekből.

Az általunk leírt szüreti bál reggel 6 óráig tartott. Ekkor a legtöbbje hazament, de a távolról jött vendégeket a Ljungbyben lakó ismerősök, barátok látták vendégül, hogy ott a fáradalmaikat kipihenhessék. A zenészeknek azon nyomban kifizették a 6500 koronát, a vezetőség kitakarította a termet és a következő míves napon, hétfőn, kifizették a terem bérleti díját. Amikor népes a szüreti bál – mint a mi esetünkben is – 12 000 korona körül van a tiszta jövedelem. Ez a jövedelem a Petőfi Egyesületé. Jövedelmüket vendégek, külföldi előadók fogadására, sport és klubfelszerelések vásárlására, a futball-csapatuk költségeinek fedezésére, a gyermekek karácsonyi megajándékozására, könyvek vásárlására fordítják. Legutóbb egy személyszállító buszt vásároltak, amellyel kirándulni járnak vagy bevásárlási utakat tesznek meg. Az általunk leírt szüreti bált a Svédországi *Magyarok Országos Szövetsége Híradójában* megjelent cikk is méltatta: „Az ez év október 26-án rendezett ljungbyi szüreti bálunk vásárunknak is kiemelkedő, hangulatos eseményévé vált. Hiszen nemcsak magyarok, hanem svéd barátaink is, munkatársaink is gyönyörködhetek a felvonuló székely lányaink és fiaink szín pompás népviseletében és táncaiban. A város utcáin osztozották, kínálgatták a jó termésű hazai szőlő nedűjét, és a felvonulás a főtéren népi táncaink bemutatásával csúcsonodott ünneppé... Hét határra szőlő eszem-izsomot rendeztünk a négyszáz személyt is meghaladó vendégek számára... Felemelő hangulatban, jó kedvvel, a táncról kifáradva de lélekben megnyugodva örvendtünk egymásnak és a sikeres őszi rendezvényünknek. *Jövőre ugyanitt* – jelszóval köszöntünk és köszönjük minden kedves résztvevőnek.”⁸

Az itteni szüreti bállok jelentősége túlnő a „csak kimondottan szórakozást” nyújtó alkalmakon. Hagyományörző szerepet tölt be; ápolja a székely népviseletet és továbbítja a néptánc ismeretét. Színes felvonulásukkal, jeleneteikkel a népi diplomácia egy igen hatásos és látványos szerepét tölti be egy idegen, de számukra új otthon nyújtó országban. Hozzájárulnak a magyar népszokások ismeretének terjesztéséhez, és ezzel elősegítik a két nép közötti ismeretek körének bővítését.

⁸ SMOSZ. Híradó. XII/46. 1992. okt.

VALLÁSI ÉLET ÉS ETNIKUS TUDAT EGY AMERIKAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN

Kutatástörténeti bevezető

Az elmúlt években fellendült az amerikai magyarok kutatása, és egy közös amerikai–magyar csoportmunka keretein belül az emigránsok életének néprajzi vizsgálatára is sor került.* Míg korábban elsősorban a kivándorlás népesség-mozgalmi és történeti aspektusait kutatták,¹ addig az a kutatás, ami 1984-ben kezdődött, elsősorban a hagyományörzés mechanizmusát és az etnikus önazonosság jelképeit vizsgálta.²

A nekilendülő érdeklődés távolbaszakadt testvéreink iránt lényegében egybeesett az a politikai szemléletváltással, amely az Amerikai Egyesült Államokban a 70-es években a fehér etnikus csoportok – a „white ethnics”³–felé fordította a figyelmet. Ugyanakkor Magyarországon is kezdett megváltozni a hivatalos politika az emigránsokat illetően.

Ennek egyik jele volt, hogy 1984-ben közös munkaterv alapján megindulhatott a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával az amerikai magyarok néprajzi kutatása, és még ebben az évben a Magyarok Világszövetsége nemzetközi konferenciát rendezett, amelyre meghívták többek között az amerikai magyar értelmiség képviselőit.

Az előadók között volt dr. Büttösi János, Krisztus Egyesült Egyháza, Kálvin Egyház kerületének püspöke és dr. Komjáthy Aladár egyetemi tanár, montreáli lelkipásztor és Trombitás Dezső, a hollywoodi Magyar Református egyház lelkipásztora. Az ő előadásának egyik fontos megállapítása volt:

.....a magyar egyházak élenjártak a magyar nyelv, a nemzeti és a történettudat megtartásában, ápolásában, az nem szorul bizonyításra. Ebben a népszolgálatban nemesak a történeti egyházaknak, de az egyes gyülekezeteknek is megvan a sajátos küldetésük, csak azon a helyen gyakorolható magyarságmentésük⁴

* Ez a dolgozat az ACLS (American Council of Learned Societies) és a Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási tervének keretében végzett terepmunka során szerzett adatokon alapszik. A gyűjtés színhelye South Bend, Indiana (1984. január–június). A tanulmány első változata 1988-ban készült el „Futásomat megfutottam...” címmel. Rövidített változata megjelent a Vigilia lapjain. *Hoppál*, 1989. – Itt szeretném megköszönni mindazoknak a segítségét, akik lehetővé tették az adatok gyűjtését azzal, hogy feltárták életük részleteit. Külön köszönet illeti Tóth Ferencet, Péterfi (Peterson) Gedeont, aki a Szent István templom plébánosa volt; Molnár Antal atyát, aki a Miasszonyunk templomban szolgál és J. Sabo tisztelendő atyát, aki az Our Lady of Hungary templom plébánosa volt és egy-egy hosszú beszélgetésben emlékeztek vissza működésükre és a South Bend-i magyarok vallásos életére. Természetesen ez alkalommal csak részleteket idézhetünk ezekből a visszaemlékezésekből – azzal a reménnyel, hogy egyszer teljes szövegükkel megjelenhetnek ezek a beszélgetések. A magnetofon felvételek megtalálhatók a bloomingtoni Indiana University, Folklore Institute Archivumában és a szerző birtokában, az MTA Néprajzi Intézetében (Budapest, I., Országház u. 30).

1984-ben jelent meg Komjáthy Aladár könyve az amerikai református magyarság egyházi életéről „*A kitántorgott egyház*” címmel.⁵ Ez a monográfia mindenkit meggyőzhet arról, hogy a templomok és a vallási élet története milyen érdekesen tükrözi az emigránsok életét.

„Az amerikai magyarnak előbb volt temploma, mint saját háza. Országos méretű szervezkedésre, csak a magyar reformátusságnak volt cselekvőképessége, szabadsága és lehetősége. Példa erre az Amerikai Magyar Református Egyesület, amely 1896 óta mindmáig az egyetlen olyan kontinentális méretű, észak-amerikai magyar szervezet, amelyik nevében és jellegében megmaradt magyarnak és hogy továbbra is megmaradhasson az nagyrészben tagságának identitástudatától függ ... az amerikai magyar református egyházak közel száz éves köztelme a lelki örökség megtartásáért és annak amerikai kivirágztatásáért az identitástudat megőrzésének egyik lehetséges útja és lehetősége – a kétnyelvűség, sőt a nyelvben teljesen amerikaivá válás állapotában is.”⁶

Készültek történeti adattárak és áttekintések egy-egy vallási csoport amerikai történetéről, így a reformátusokról⁷ és a görög katolikusokról⁸, de készültek feldolgozások egy-egy kisebb helyi közösség vallási életéről – ezeknek sorába tartozik a jelen dolgozat is. Meg kell említeni itt Dégh Linda munkáját, aki a kanadai Kipling-Békevár magyar farmerközösségéről szólva megállapította, hogy „a vallás tulajdonképpen egybeesik, de legalábbis a legfontosabb kifejeződése az identitásnak”.⁹ Kriza Ildikó 1979–80-ban végzett terepmunkát a pittsburghi magyarok között és több cikket publikált, amelyekben sorra vette a vallási élet jellegzetes vonásait. Niedermüller Péter a Chicago melletti Calumet Region-ben végzett kutatásairól „Egyházi élet, vallás és kulturális hagyomány egy amerikai magyar közösségben” című tanulmányában¹⁰ számolt be. Az amerikai–magyar kutatásban résztvevő magyar csoport harmadik tagja Fejős Zoltán, kitűnő monográfiát¹¹ publikált a chicagói magyarság életéről; ebben számtalan utalás található a vallási szervezetek életére.

A közösség

Kutatásaim színtere South Bend jellegzetes amerikai kisváros, amely Indiana állam északi részén található, a Cleveland és Chicago közé eső, hajdan szédítő iramban kiépülő, ipari vidéken, közelebb az utóbbi nagy városhoz. Százezer lakosának közel negyede valamilyen etnikus kisebbséghez tartozott az 1970-ben tartott népszámlálás adatai szerint, köztük valamivel több mint ötezer magyar, akik magyar anyanyelvűnek vallották magukat.¹² Ez a középnagyvárosi városka jellegzetes multi-etnikus közösség, ahol ma is nagyszámú német, belga, lengyel, olasz és mexikói, sőt vietnami és jamaikai bevándorló él, a jelentős számú és régi múltú visszatekintő magyar közösség mellett.

Az első magyar telepesek több mint száz éve érkeztek az akkor fejlődésnek induló South Bendbe. Egész pontosan 1882. október 27-én szállt le a vonatról „egy jellegzetes dunántúli népviselet szerint öltözött magyar csoport, a gyermekekkel együtt huszonheten voltak, hogy új életet kezdjen az ígért földjének tartott Amerikában. Az úttörő csoport tagjai Sopron megyéből érkeztek, Hegykő, Sütör, Fertőszentmiklós, Pinnye, Kiscenk, Kapuvár és Rőjtök községekből. A kivándorlási ügynökök rábeszélésének engedve pénzzé tették minden ingóságukat, hogy az egész családot magukkal hozhassák. Volt olyan család, amelyik kettő, három, sőt négy kisgyermekkel kelt át az óceánon, a Cunard hajóstarsaság Samaria nevű gőzösen.

A századfordulón megtartott népszámlálás már 743 magyart talált a városban, s a németek és lengyelek után ők alkották a harmadik legnépesebb nem-amerikai származású csoportot. Ötven évvel az első magyar telepesek érkezése után a régiek leszármazottai és az újonnan betelepülők összesen mintegy tízezren voltak, így a south bendi, a New York-i és a clevelandi után, a harmincas évek elején a harmadik legnagyobb magyar közösség volt Észak-Amerikában.

A kivándorlók első nagy hullámát szegény emberek, többnyire földnélküli parasztok alkották. Ők aránylag hamar beleilleszkedtek az új életbe, mert egyszerű kétkezi munkásokként tisztességes bért kaptak, s így életszínvonaluk nagyot emelkedett az otthonihoz képest. A menekülők második hulláma a második világháború után érkezett az USA-ba. Ezek politikai okokból vándoroltak ki, s többnyire az 'úri magyar középosztály'-hoz tartoztak. South Bend-be körülbelül hetvenen jöttek. Magyarországon szerzett képesítéseikkel az új helyzetben alig kezdhettek valamit. Ezt a csoportot *dipi*-knek hívták a 'displaced person' elnevezés rövidítéseként.

1956 őszén érkezett a south bendi magyarok utolsó hulláma, mintegy 320 személy. A 'szabadság-harcosok'-at, – ahogy az amerikaiak az 56-os menekülteket nevezték – a helybeli dipikből álló bizottság várta és a William Penn Fraternal Association (korábban Verhovay) szervező titkárának, Frank Wukovitsnak a vezetésével gyűjtést rendeztek megsegítésükre. Ruhát, ételmet és némi pénzt osztottak ki azonnal a megérkezés után, és segítettek nekik lakást és munkát találni. Az 56-osok csoportja életerős fiatalokból állt, akik hamar megtalálták helyüket a befogadó ország társadalmában. Sokan egyetemet végeztek, és a legtöbbször sikeres üzletember lett. Napjainkban már ők is idős emberek, és ők meg gyermekeik adják meg a templombjáró magyar hívősereg zömét.

Érdeemes itt megjegyezni, hogy az utolsó hullámmal érkezetteknek a nagyobbik fele ugyanarról a vidékről származik, mint ahonnan a legelső bevándorlók jöttek, vagyis Győr-Sopron és Vas megyéből.¹³ Sőt ugyanazokból a falvakból – ez érthető is –, hiszen a letelepedéshez a rokonoktól befogadó nyilatkozat kellett 1956-ban, csak úgy hagyhatták el a Camp Kilméri-tábor. Ez az oka annak, hogy a jellegzetes nyugat-magyarországi (az ún. *űőri* = felsőőri) nyelvjárás máig megtalálható a south bendi magyarok mindennapi beszédében, noha természetesen sok változás is tapasztalható.¹⁴

Érdekes továbbá az is, hogy a south bendi magyarság, éppen azért, mert többségük az ország legnyugatibb csücskéből származik, eredetét tekintve valószínűleg az ott lakó nemzetiségiekből származik. Jól mutatja ezt a leggyakoribb 'magyar' családnevek megoszlása, melyek közül az első három a következő: Horváth, Németh, Tóth és csak ezután következnek a Molnárok, Nagyok, Vargák, Farkasok, Kovácsok és Kisek.¹⁵ A nevek, mint forrásanyag, vizsgálata fontos kutatási terület lehet az amerikai magyarság életének megismerésében: például nyomon lehetne követni a család- és keresztnév változását, a változás ütemét, sőt a lakóhely megváltozását, a hagyományosan magyarul utcákból való elköltözés ritmusát is.

Mint az közismert, a magyarok – hasonlóan más bevándorló csoportokhoz – különösen az első időkben, igyekeztek egymás közelében lakni. Így egész utcasorok alakultak, amelyekben magyarok laktak. A 'régi magyarok' a Washington, Jefferson, Thomas, Cherry utcák és a Western Avenue környékén laktak, majd fokozatosan, ahogy pénzüik engedte, átköltöztek az Indiana és Paire Avenue, a Camble, Chapin, Catalpa és Kendall utcában épített saját házaikba. Ezt a vidéket a helyiek el is nevezték Little Budapest-nek, vagy a magyarok Kis South Bend-nek.

A magyarok lakta utcákban és városrészben fokozatosan megjelentek a mindennapi élethez szükséges boltok, a hentes és a pék, a borbély, a kocsmák, melyeket vállalkozó

szellemű magyarok vezettek. Volt külön magyar bank is, az Indiana Avenue-n még ma is ott áll üresen a szép nagy épület.

A városka magyar lakóinak száma 1932-ben, vagyis éppen 50 évvel az első telepesek érkezése után mintegy tízezerre volt tehető. Mára ez a szám alig több, mint ötezerre csökkent.¹⁶

Mégis a South Bend-i magyarság jelentőségét és régi erejét mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy már a század elején megjelent kiadványok megemlítik a közösséget.¹⁷ megemlékeznek arról, hogy már 1893-ban kezdtek szervezkedni az ottani katolikusok. A Szent István egyházközösség csak 1900-ban alakult meg azáltal, hogy a jezsuita atya, Bíró Mihály személyében magyar papot kapott.¹⁸ 1907-ben Frölich János került az egyházközösség élére és eredményes munkáját minősíti, hogy két évvel később lerakták a Szent István templom alapkövét, sőt *Igazság* címmel katolikus lapot¹⁹ is szerkesztettek az egyre gyorsabban fejlődő városban, ahol azokban az években egy *Nyugat* című lap is megjelent.²⁰

A következő fejezetekben áttekintjük a South Bend-i magyar egyházak történetét és a vallási élet egyes jelenségeit (mise, vallási ünnepek, egyéni vallásosság), hogy ezeknek tükrében megismerhessük egy amerikai magyar munkásközösség²¹ vallási életét.

Római katolikus egyházközösségek

A Szent István templom története

Amerikában az első időkben a kivándoroltak nem a felekezeti, hanem a nemzetiségi hovatartozás szerint tömörültek papjaik köré. Több településen a magyarok papja a protestáns lelkész lett, aki az óhazai felekezeti különbségeket félretéve végezte az egyházi szertartásokat (a keresztelést, temetést, esketést). A legfőbb összetartó erőt a közös nyelv²² jelentette. South Bend-ben viszont már kezdettől fogva elég erős volt a katolikus magyarok közössége, így 1889-ben megalapították a Szent József Egyletet, amely tizennyolc taggal indult. Egy évvel később, másik két vallási alapon szerveződő betegsegélyező egylet alakult,²³ és ezek az egyesületek kérik a püspöktől az egyházközösség alapításának engedélyeztetését.²⁴ Ezek az egyletek gyűjtik össze a pénzt a telekvásárláshoz. 1909 januárjában megalakult a templomépítő bizottság, és jó másfél év múltán 1910. augusztus 21-én felszentelték a templomot.²⁵

A templom, melyet az államalapító szent István Király oltalmába ajánlottak, impozáns épület. Kilencszáz ülőhely van benne, igen szép belső festéssel díszítették, és a magyar szenteket ábrázoló színes üvegtáblákat Európából hozatták.²⁶

Jellemző, hogy a szegény munkásokból álló magyar közösség egy ilyen impozáns templomot tudott építeni, és a felszentelés ünnepén, Szent István napján a város főutcáin felvonultak a katolikus egyesületek magyar nemzeti lobogók alatt.²⁷

Így emlékezett az alapítás történetére a Szent István templom utolsó magyar plébánosa:

„Itt látható ezen a domborművön Monsignore Böhm Károly prelátnak a képe, aki az első magyar pap volt, aki Amerikába jött. Esztergomból a primás küldte őt Amerikába a clevelandi püspök kérésére és Böhm Károly elvállalta ezt a nehéz feladatot. Nem maradt meg Clevelandba, hanem Buffalo-tól egész Chicago-ig terjedő területen, amerre a bevándorlók jöttek, járt és szervezte a templomépítő bizottságokat. Így tette ezt itt South Bendbe 1893-ban, megalakította a templomépítő bizottságot és a magy-

arság kezdett gyűjteni pénzt, alapot az új templomra. Akkor már sok magyar egyesület volt, megalkultnak főleg betegsegélyző egyesületek, akik elhatározták, hogy minden évben egy rendezvényt felajánlanak a templom javára. És így össze is gyűlt a pénz, már telket vásároltak, de még nem volt plébánia és templom, mert nem volt magyar pap. Ekkor történt, hogy a Notre Dame Egyetem mellett levő szerzetesek egy magyar fiatalembert foglalkoztattak a konyhájukon és ez a jámbor fiatalember – Bíró Mihály – említette az atyáknak, hogy ő szeretne pap lenni. A papok ott bátorították és be is lépett a rendbe, a szemináriumba, rövid úton elvégezte a teológiát és 1900-ban felszentelték pappá és a püspök Portland-ból rögtön kinevezte a Szent István plébánia plébánosává és meglett a templom. Először egy kis metodista kápolna itt volt az utcasarkon, később 1910-ben megépítették ezt a templomot és megőrizték Böhm Károly emlékét is itten. De amikor jött a 25 éves évforduló, itt van a templomunk ezüst jubileumának emlékére 1910-től 35-ig az alapító templomi tagok, hívőknek a neveit felsorolták, egymás után olvashatjuk itt a régi magyar neveket. Sajnos már tudtommal senki sem él közöttük, de ezek bizonyítják, hogy a magyarság szívében égett a templom szeretete és Szent István király emléke, mert ezt a templomot is Szent István királynak a tiszteletére emelték, aki a magyarok apostola volt és a legtöbb magyar plébánia, templom az Egyesült Államokban Szent István nevét viseli. Így volt ez South Bend-ben is. Itt vagyunk a Szent István templom belsejében és körülnéznünk a templom díszét képező színes ablaküvegeken. Amit az emberek annyira szeretnek és büszkék arra és mondják, hogy a Szent István templom egyik legszebb South Bend-ben. Ahogy végigjárunk, ezek a színes üvegek 1910-ből valók. Ausztriában készítették, onnan rendelték meg a magyarok. Vannak közöttük bibliai jelenetek, vannak szentképek és így mindjárt az elsőnél számomra egy nagyon kedves kép van, ahogy Jézus magához fogadja a kisdedecket. A másik különossége ennek, amit a következő képeken is lehet látni, hogy az adományozónak a neve alul meg van örökítve, az adományozó képét nem tették föl, de helyette a védőszentjét mutatták be, tehát például itt is Németh István és neje adománya is mutatja szent István első vértanúnak a halálát. És így ez többször megismétlődik, hogy a nevek megismétlődnek a szentek formájában, talán arra biztatják az embereket, hogy majd ők is szentek lehetnek.²⁸

Az emigráns közösségek életében igen nagy jelentőségű volt a saját egyház, és különösen a templomépület birtoklása, mert ez jelképesen megerősítette a magyar etnikus csoport „társadalmi jelenlétét” és nem utolsósorban öntudatát²⁹ a sokféle eredetű népe-ségből álló városban.

Nem sokkal a Szent István templom felszentelése után Frölich tiszteletes és a hívek között nézeteltérések voltak (a templomépítés körüli elszámolásokat illetően) és a plébános távozását követelték. A tiltakozások igen súlyos zavargásokhoz vezettek, melynek hátterében az állt, hogy a hívek a templomot a saját tulajdonuknak tekintették és nem ismerték el a püspökség jogait.³⁰ Amerikában a magyar bevándorlók hamar elsajátították az önkormányzat, az önállóság gyakorlatát és azt, hogy szabadon bírálhatják, leválthatják és maguk választhatják meg vezetőiket.³¹

Így a hívek egy része gróf Kubinyi Viktort hívta meg plébánosnak az egyházközség élére. Alerding püspök viszont nem nevezte ki, pedig Kubinyit a Magyar Házban lelkes hívek fogadták. Az egyházkerület püspöki Várlaky Sándort nevezte ki a Szent István egyházközség plébánosának. Ez szakadáshoz vezetett és Kubinyi megalapította az Amerikai Magyar Nemzeti Katolikus Egyházat, melynek ő lett az első püspöke.³²

A következő néhány év nehéz időszak az egyházközség életében, rövid időközönben egymást váltják a plébánosok, míg végül gróf Wenckheim Frigyes atyát nevezi ki a püspök plébánosnak. A negyedszázados fennállását ünneplő egyházközség fontos intézménnyel gazdagodik, ugyanis 1925-ben felépül a templom mellett a magyar iskola. Ebben az Isteni Szeretet Leányai rendhez tartozó magyar apácák tanítják a kivándoroltak gyermekeit.³³ Az ő működésüknek köszönhető, hogy a South Bend-i magyarok első csoportjának leszármazottai, a másod-, sőt harmadgenerációs amerikai magyarok még ma is jobban beszélnek magyarul, mint az 56-osok gyermekei. Az iskolát 1968-ban

zárták be, hasonlóan más felekezeti nemzetiségi iskolákhoz, mert időközben teljesen megváltozott a templom környékének lakossága. A korábban tisztán magyarok lakta környéket előbb négerrek, majd az utóbbi években a mexikói származású 'csikánók' özönlöttek el, mivel a magyarok kihaltak, vagy elköltöztek onnan.

Péterfi Gedeon, a templom utolsó magyar plébánosa így emlékezett:

„mert bizony 1900 óta sok minden változás történt és mostan már nemcsak tót, német, vend eredetű hívei vannak a Szent István templomnak, mint régen, egy új népréteg került be, a mexikói spanyolok, akik jöttek nagy számmal ide Közép-Amerikába. South Bend-be is és nem volt templomuk és akkor én plébánosa voltam a templomnak, eszembe jutott szent István királynak a mondása, hogy: egynyelvű ország törekeny. És arra gondoltam, hogy egynyelvű plébánia is törekeny lehet, szétoszlik, mint ahogy sok nemzetiségi plébánia, magyar is és más nemzetbeli megszűnt és befogadtam ide a spanyolokat. Égyet kértek tőlem, azt, hogy Guadalupe-i Szűz Mária képét kithessék a templomba, és most itt van az ő képek Magyarország nagyasszonya mellett, és az óvja, védi a népeket.”³⁴

A Magyarok Nagyasszonya templom

A régi magyar „szomszédságok” felbomlásával, az első magyar közösségek szétkötözésével volt összefüggésben a második magyar hitközség megalapítása. A város déli részén, az ún. Kis South Bend-en (a Chapin és Catalpa, meg a Kendall utcák környékén) egyre több magyar munkás épített családi házat magának. Mivel ez a városrész nagyon messze esett a Szent István templomtól, az akkori plébános, Horváth Lőrinc már 1916-ban felépíttetett egy kis templomot a Catalpa utcán, mely a Magyarok Nagyasszonya nevet kapta. Herman Alerding, akkori Fort Wain-i püspök, Györfly Gézárt nevezte ki plébánosnak.³⁵

1935-ben, egészségi állapota miatt Györfly atya nyugalomba vonult és káplánja, az amerikai születésű Szabó János lett az utóda. Szabó atya 1930 óta volt South Bend-ben, és élénken résztvett a magyarság megmozdulásaiban. (Mint a Katolikus Liga elnöke, jelenleg is fontos szerepet játszik menekült testvéreinek istápolgatásában.) A püspöktől megbízást kapott az egyházmegyei katolikus ifjúsági egyesület megszervezésére, azonkívül annak az országos szervezetnek is tagja lett, amely az erkölcsös irodalom terjesztésével foglalkozik. 1941-ben South Bend körzeti esperesévé nevezték ki és prelátusi címet is kapott Rómától. Esperesként, az ő irányítása alá tartozott a környező farmterületek katolikussága.

A Magyarok Nagyasszonya egyházközség hívei 1948-ban elkezdték egy új templom építését, melyet 1949. december 18-án szenteltek fel. Karácsonykor pedig, bár a teljes befejezés még messze volt, Szabó prelátus, Horváth Márton és Raymond Blazer káplánok segédletével bemutatta az első szentmisét.³⁶

John Sabo – ő is angolosan használja nevét – 1980-ban vonult nyugalomba, de gyakran visszatér hívei körébe, különösen a nagyobb ünnepek alkalmával.¹⁷ Egy beszélgetés során elmondta, hogy sokat segített az 56-os magyaroknak a letelepedésben, de azok nagy része hamar elköltözött a környékről, így a közeli utcák magyarsága szintén fogyni kezdett. „A háború után bejött a sok fekete” – mondta. Így érthető, hogy ma már csak egy idős magyar fráter maradt a plébánián Molnár Antal³⁸ személyében, a plébános James F. Seculoff lett annak ellenére, hogy ez a magyarok temploma, és az egyetlen hely, ahol 1984-ben még volt magyar mise.

A vallási élet szervezésében különleges szerepet vittek az egyházközségek keretein belül működő egyletek és társulatok. Így a Szent István templomhoz tartozott a *Mária kongregáció* és egy másik női társulat az *Oltáregylet*, a férfiak számára a *Szent Név Társulat*, azonkívül a *Szent Ferenc Harmadrend* és a *Rózsafüzér Társulat*.

„A *Szent Ferenc Harmadrend*. – A Szent Ferenc Harmadrend 35 taggal alakult meg 1932. június 13-án Szent István egyházközségünkben Ft. Kukla Tarzicius O.M.F. kezdeményezésével. Elnök és pénztárnoknak kinevezték akkor Csiszár Gézané, Annát a harmadrend élére, aki hűséggel megtette kötelességét 1939 őszéig. Ekkor Ft. Horváth Józsefet kérték meg a Szent Ferenc Harmadrend felügyelőjévé és pénztárnokának, aki jól betöltötte e tisztséget. Sok segítségére volt azóta Mrs. Madarász Róza, aki korát meghaladó tevékenységgel segédkezett minden munkában. A Szent Ferenc Harmadrendje haviáldozó és az ő szép lelkiéletén felül minden évben gondoskodik a templomi ruhák tisztántartásáról. Most 24 tagja van, akik valóban szép és tevékeny munkát végeznek Isten dicsőségére.

A rózsafüzér Társulat. – Szent István egyházközségünkben a Rózsafüzér Társulat 1944. május 7-én alakult meg 65 társulati taggal, akik idb. Vigh Jánosné, Barcza Józsefné és Baranyai Károlyné vezetésével imádkozzák minden hónap első vasárnapján a rózsafüzért és ugyanakkor minden hónapban szentáldozáshoz járulnak. Rövidesen a megalakulás után Ft. Horváth József ünnepélyes szertartás közben megszentelte és felajánlotta a Társulat minden munkáját a rózsafüzér Királynője, a Boldogságos Szűzanyának. A Rózsafüzér Társulat sokat segédkezik úgy a lelki, mint az anyagi téren az egyházközségünk életében.”³⁹

A Magyarok Nagyasszony egyházközségben *Jézus Szíve Társulat* és 1922-től *Rózsafüzér Társulat*, azonkívül *Nagy Lányok* és *Kisebb Lányok Kongregációja* működött, melyeket szintén a húszas évek elején alapítottak.⁴⁰ Ezeknek egy része még napjainkban is működik (kivéve az ifjúsági szervezeteket, mert a magyar iskolák megszűnésével ezek teljesen elvesztették tagjaikat), vagy új társulatok keletkeztek, például a *St. Anna Society*.⁴¹

Az amerikai magyar közösségek helyi egyházainak története jól tükrözi a csoport életének változásait. A nagyobb évfordulókra megjelentetett kiadványok pedig kincsebányák a történeti és néprajzi kutatás számára.⁴²

A protestáns egyház

A South Bend-ben élő kis számú protestáns hívő 1904-ben kezdett először szervezkedni. Meghívták dr. Nánássy Lajost, az egyik dél-chicagói gyülekezet lelkészét, hogy tartson istentiszteletet. Megalakult az első presbitérium is (az amerikai Reformed Church védnöksége alatt), amely Csépké Istvánt választotta meg a gyülekezet első lelkészének. A következő feladat a templom felépítése volt. 1906. március 24-én az egyháztanács⁴³ kimondotta a templom és lelkészlak felépítését, összegyűjtöttek 3600 dollárt és telket vásároltak a Cherry és a Washington utcák sarkán. Az alapkö⁴⁴ letételére 1906. augusztusában került sor és november elején már megtörtént a kicsiny templom felszentelése.⁴⁵ 1909-től 1917-ig Bartók Béla volt a lelkipásztor, aki vasárnapi iskolát szervezett a magyar gyerekek tanítására,⁴⁶ és ekkor hagyták el a Reformed Church-öt és csatlakoztak az amerikai Presbyterian Church-höz a south bendi református magyarok. 1918–26 között Dezső János, 1926 és 30 közötti években pedig Bodor Dániel tisztele-

tesek vezették a száz embert számláló gyülekezetet. 1930-tól 42 éven át Kalabányi István volt a lelképásztor. Az ő szolgálata idején zárták be a régi templomot 1954-ben. A templom és a lelkészlak 1921-ben egy külön nagy téren épült, a Cherry Hall, amelyben esküvőket, multságokat és más társadalmi ünnepeket rendeztek.⁴⁷ A református egyháznak ebben az aránylag kislétszámú gyülekezetében 1932-ben volt egy vegyes énekar, egy *Templom Segélyező Női Egyesület*, egy keresztyén *Ifjak Törekvő Társasága*, volt *Cserkész Csapata*. Rendszeresen tartottak Vasárnapi Iskolát és minden esztendőben június és július hónapban hat héten át írást, olvasást tanítottak a magyar gyerekeknek.

Az új templom, a Memorial Presbyterian Church (Portage Avenue) 1955-ben készült el, és ebbe az egyházközségbe olvadt be a South Bend-i református magyarok maradéka. A magyar lelkészt 1974 végén Gaither Bailey váltotta fel – tehát itt is ugyanaz a folyamat játszódott le, mint a katolikus egyházközségek életében: a hetvenes évekre elveszítették magyar jellegüket és papjaikat is. Mégis, az általános tendenciával ellentétben South Bendben a katolikus egyház jobban megőrizte magyar jellegét – legalábbis tovább őrizte – mint a protestáns, amely napjainkra teljesen beolvadt a presbiteriánus egyházba.⁴⁸

Szekták

A katolikus magyarok egy csoportja, akik eredetileg a Taylor Avenue-i német templomhoz tartoztak, azt elhagyták, és egy pünkösdista gyülekezetet alapítottak. Előbb a Swygart utcában, később 1935-től a Prairie Avenue egyik házában találkoztak, mint a Magyar Pünkösdi Keresztyény Gyülekezet. Nevük később First Hungarian Assembly of God lett, majd 1950-ben templomot építettek, melynek hivatalos neve Prairie Avenue Gospel Church.⁴⁹ Máig vannak magyar származású tagjai a South Bend-i metodista gyülekezetnek is.⁵⁰

1952. december 26-án az Első Magyar Istengyülekezet a Városi Élet hasábjain közönte a hívőket karácsony és a közelgő újév alkalmából.

Vallási élet

A vallási élet intézményes formái után a személyes életvitelben betöltött szerepével foglalkozunk. Más szavakkal: a publikus dimenziók után a privát szféra jelenségeit írjuk le, ezért a következőkben a mise, a vallási ünnepek, köztük elsősorban a karácsony megtartásával, majd az egyéni lelkiélettel foglalkozunk. Érdemes idézni bevezetesként Puskás Júlia megállapításait, amelyek az egész amerikai magyarságra vonatkozhatnak:

„A többségükben falusi emberek a kivándorlással elvesztették azt a közösségi háttérrel, amelyet a falvak patriarchális életformája a századfordulón az emberek életében a vallásos érzület, még inkább az egyházzal hasonló társadalmi közösségi tevékenységek fontos szerepet játszottak. A szülőföldön megismert és megszokott egyházi közösségi tradicionális szokásainak hiányát különösen érezték sátoros ünnepekkor (karácsony, húsvét, pünkösd), családi eseményeknél – házasságkötés, gyermek születése és főleg haláleset idején, amikor még a vallásos érzelmektől mentesebb személyek is szükségelték egyházuk szolgáltatásait”⁵¹

Nem véletlen tehát, hogy az egyházak éppen az ünnepek révén az etnikus közösségek belső szervező erejévé váltak. Ezek az évről évre rendre visszatérő ünnepek mindig összehozták a közösség tagjait és oldotta a köztük (és bennük) lévő feszültségeket. Érdemes idézni a Magyarok Nagyasszonya templom 1984. júniusi *Értesítőjéből*, ahol felhívják a hívek figyelmét a közelgő ünnepekre:

„Ez évben Szent Péter és Szent Pál ünnepét ezen a vasárnapon, július 1-én tartjuk meg, habár az egyházi naptár Szent Péter és Pál napját június 29-ére teszi. Az oka ennek az, hogy június 29-ike június hónapjának utolsó péntekje, amelyre ez évben Jézus Szent Szíve ünneplésére naptári helyét átadja. Az olvasmányközi zsolttár ezen az ünnepen. *Szent Péter és Szent Pál ünnepén: »Megmenti az Isten angyala – az istenfélő embert«* (33. zsolttár). Szent Péter és Szent Pál ünnepe az ő vértanúságuknak emlékeztet. Küzdelmes életük során igehirdetésükkel, példaadásukkal ők tették talán a legjelentősebb előretörtést az evangélium terjesztésében. Az ő ünnepnapjuk kedvelt, kiválasztott nap szokott lenni a papok szentelésére.

Ma beléptünk július hó első napjával a „*Sarlós Boldogasszony*”-nak és az érett kalászosoknak, az aratásoknak hónapjába – A South Bend-i Riverbend Plazán már második napja az „Ethnic Festival” alkalmával egyházközségünk tagjai is szép számban szorgoskodnak a magyar templom sátorában, bár szeretnénk kapni több segítséget az ételek készítésében és kiszolgálásában, hogy templomunk számára a szükséges javítási költségek fedezésére ez által is előbbre juthassunk. Látogassuk meg az Ethnic Festival magyar sátorát!

Szerdán, július 4-én van az amerikai *Independence Day* – nemzeti ünnep. Mivel a magyar naptár szerint ez a nap *Szent László király napja is*, így magyar nemzeti ünnepnapnak is számít. László – Vazul unokája, Béla herceg fia, Salamon után lett a magyarok királya. A keresztény lovagi eszmény megtestesítője. Jamborságát lengyel anyjától örökölte, kemény uralkodói képességét pedig az Árpádházi őstől.⁵²

Jelentős társadalmi esemény volt az amerikai magyarok életében – s néhány tucat ember számára még mindig az – az Ohio állambeli Youngstown megtartott Mária-búcsú. Ezen rendszeresen résztvettek a South Bend-i munkások is, családjukkal egyetemben. A búcsún több ezer magyar is összegyűlik, legjobb adatközlőim közül is sokan jártak ott. Ez az egymástól távol élő rokonok találkozási alkalma, de arra is lehetőséget nyújt, hogy azon, főként a fiatalok, megismerkedjenek egymással.

A „magyar” mise

A South Bend-ben töltött hónapok alatt többször volt alkalmam résztvenni a vasárnapi reggeli magyar misén. Ez a legkorábbi istentisztelet fél 8-kor kezdődött, de a hatvanas években még korábban.⁵³ A helybeli magyarok magyarázata szerint a korai időpont miatt sokan inkább a későbbi angol nyelvű misékre járnak. 1984-ben átlagban hatvanan-hetvenen voltak a magyar misén (április 29: 70; május 27: 70; július 1: 60), de ez a szám azóta tovább csökkent: „... vasárnap reggelenként már csak 45–50 a magyar misehallgatók száma. De ebbe a pap is meg a ministráló gyerek is bele van számolva. Ha az utóbbi akad egyáltalán. Szerintem nagyon korán van. Hallani sem akarnak arról, hogy későbbre tegyék...”⁵⁴ Ez a rövid levélrészlet is rávilágít arra, hogy az Our Lady of Hungary templom mai angol plébánosa teljesen figyelmen kívül hagyja a templomépitő magyarok kérését, melyet rendszeresen, minden évben újra és újra előterjesztenek, hogy a magyar mise legalább 8-kor kezdődjön. A mise előtt és után a South Bend-i magyarok még vagy jó 10–15 percet beszélgetnek a templom bejárata előtt.

Így például július 1-én a mise előtti beszélgetés témája az volt, hogy a kerti paprika fejlődésére hogyan hat az időjárás. A beszélgetésben az 56-osoknak az a csoportja vett részt, akik a templomi kórusban is énekelnek. Ez hat férfit és két-három nőt jelent, akik rendszeresen magyarul énekelnek a misén. Megjegyzendő, hogy a prédikációt a magyar misén is először angolul⁵⁵ mondta el Father Molnár, aztán magyarul megismételte. Az ige a „Futásomat megfuttottam, a harcot megharcoltam...” kezdetű rész volt az evangéliumból.

Az emigráns közösség életében a vasárnapi istentisztelet mindig is fontos közösségi esemény volt. Elsősorban a találkozás, a személyes kommunikáció lehetőségét jelentette, de a hírek (és pletykák) cseréjén kívül a közösségben való jelenlét szimbolikus kifejezése is volt.⁵⁶ Az amerikai életforma által egyre inkább elszigetelődnek az emigránsok korábban jobban összetartó, összejáró csoportjai, ebben a helyzetben a vasárnapi 'magyar' mise lett a személyes találkozás rendszeres színtere.

Családi élet

A vallási élet privát szférájához tartoznak a családi ünnepek, amelyeknek szinte kivétel nélkül, mindig volt vallási vonatkozása. A legfontosabb ezek közül a keresztlő, az esküvő és a temetés, azonkívül a húsvét és a karácsony családi megünneplése.

Az élet három nagy fordulójánál mindig ott találjuk az egyházat – nem véletlen, hogy a Szent István templom jubileumi albuma pontosan megadja, hogy az 1900. és 1950. közötti időben 4953 keresztlést, 1440 esküvőt, és 1526 temetést tartottak.⁵⁷

Terepmunkám alatt nem volt lehetőségem magyar keresztlőn vagy lakodalmon személyesen résztvenni, de a South Bend-iek elbeszélése szerint a templomi szertartás után a háznál tartott ünnepi ebédre vagy vacsorára, a szűk baráti és rokoni körön kívül meghívták a keresztlő papot (esetleg a plébánost is, ha nem ő végezte a szertartást). Ebben a szokásban az óhazából hozott beidegződés munkál; a társas együttlét kitűnő alkalom volt a családi élet személyes figyelemmel kísérésére, jótékony erkölcsi tanácsok osztására. Egyáltalán ilyen formában valósult meg South Bend-ben a közösség, illetve a családi élet egyházi ellenőrzése.

A húsvéti és a karácsonyi ünnepeken kötelező misehallgatást az Amerikába szakadt magyarok betartották és visszaemlékezéseik szerint e két ünnep őrizte meg leginkább magyar jellegét. Vallási tekintetben a karácsony jelentősebb, és ez egyben a legfontosabb családi ünnep az amerikai magyarok körében. Az ünnep a családi együttlét alkalma elsősorban, s a vallási jellegét csak a karácsonyfa állítás és a fa körüli rövid ima jelenti, s egyre inkább hasonlít az átlag amerikai karácsonyi ajándékosztó ünnephez és távolodik a magyarországi mintáktól.⁵⁸

A lakodalom a magyarok körében a század első felében néha még egész hétvégén tartott (vagyis a hazai szokás élt tovább) és természetesen a magyar templom papja végezte a szertartást. A vegyesházasságok szaporodása viszont azt jelentette, hogy a különböző nyelvű, más felekezethez tartozó és más szokásokhoz igazodó fiatalok inkább egyik kulturális hagyományt sem részesítették előnyben, hanem az átlag amerikai, vagyis eredetét tekintve angolszász mintákhoz igazodtak.⁵⁹

Különösen igaz ez – a South Bend-iek elbeszélése szerint – a temetés szertartásaira. Az amerikai temetés ugyanis alapvetően különbözik az óhazaitól. Elsősorban abban,

hogy Amerikában a temetés lebonyolítását a temetkezési vállalkozó végzi. Ez igen jól fizetett foglalkozás, meg is gazdagodtak a *funeral home* tulajdonosok. South Bend-ben két magyar származású temetkezési vállalkozó állt a magyarok rendelkezésére: Német Péter „az első South Bend-i magyar temetkezési vállalkozó”⁶⁰ és M. A. Zahorán, „funeral director”.⁶¹

Mivel egy temetés a század elején és ma is egy jól fizetett szakmunkás háromhavi keresetének megfelelő összegbe került, azért a vállalkozók, sőt a plébánosok között is éles konkurrenciaharc dúlt. Így emlékezett erre Németh Péter fia (volt városi főbíró):

„A Magyarok Nagyasszonya templomtól eljött mihozzánk a pap és azt mondja édesapámnak, hogy ötven dollárt tegyen minden temetésre az ő javára. Az édesanyám azt mondta neki, hogy akkor te adjál nekik számlát. Én nem teszem az én számlámra! – Erre azt mondta, hogyha nem csinálod, akkor majd csinálunk más üzletet! – aztán elment Györffy, és elhozatta Zahoránt. Aztán kihirdette, hogy a Németh Péter nem fog temetni ebből a templomból. – Hogyha nem hívjátok a Zahorán bácsit, akkor nem lesz temetés! Hát abban az időben ameddig ő ott volt, három temetés volt onnan attól a templomtól... Aztán, mikor Györffy elmozdult onnan, akkor a Szabó az nem csinált semmit, de már akkor a nép megvolt szokva hozzá...”⁶²

South Bend-ben – mint szerte Amerikában – ahogy a különféle nemzetiségnek megvolt a maguk temploma, a boltjaik, vendéglőik, bárjaik, utcáik, ugyanúgy megvoltak a maguk temetkezési ’otthonaik’ és temetőik.⁶³

A hazai és az amerikai temetés másik fontos különbsége az, hogy a nyilvános ravatalozó használata kivonja a halottat a család köréből. A halotti szertartás az intim személyes (családi) élettérből a publikus, közösségi térbe kerül át, noha maga az épület belülről szándékosan igen „otthonosra” van maszkírozva. Kényelmes fotelek és székek várják a gyászolókat, a falakon színes reprodukciók, könyvespolc, művirágok, telefon.

„A bejáratnál egy ablak volt, ahol kis borítékok voltak meg szentképek és egy vendégekönyv. A borítékba természetesen pénzt kellett tenni és azt a koporsó mellett álló egyik furcsán kiképzett »gyertyatartóba« kellett *beleszúrni* (úgy volt egy része felül kiképezve). Aztán mindenki az érkezés sorrendjében a koporsóhoz járult és megállt néhány percre előtte. A koporsó a halott felső teste felőli részen volt nyitva, és ott látható a halott csodálatosan kikészítve. A helybéliek véleménye szerint olyan szépre csinálják a halottat, hogy életében sose volt olyan. Ez itt egy külön mesterség... Megcsinálják a haját, kifestik az arcát. Sok-sok virág és koszorú veszi körül a koporsót. A szalagokon itt is a családtagok neve szerepel – Mi pontban 6-kor értünk oda, de szinte az elsők között voltunk. Aztán lassan érkezett a rokonság, akik rövid áldogálás után, meg az elhunyt tolószékben ülő lányának megérintése – simogatása (lényegében a kondoleálás), után elhelyezkedtek sorban a székeken és kellemes beszélgetésbe kezdtek – mindentől. Pl. a házigazdám egy távoli rokon asszonnyal a ház eladásáról beszélt; a sógora, aki a kocsiján elvitt minket az alig négyszáz méterre lévő ravatalozóhoz, az egészségi állapotáról értekezett részletekbe menően. Azonosították az érkezőket, köszöntések repkedtek és kellemes időtöltő csevegés zsongott a teremben. A *Legion of Mary* nevű nőegylet tagjai 7-kor imát mondtak az elhunytért... A »népek«, ahogy itt mondják, mindig a helyi újságokból tudják meg, hogy ki halt meg, és hogy mikor és hová temetik.”⁶⁴

A gyűjtőmunka során nagy segítséget jelentett, hogy a Szent István templom nyugalmavonult plébánosa Msrgr. Péterfi Peterson mindig készséggel állt rendelkezésre. Az egyik alkalommal elmondta, hogy 1968-tól elkezdte kivágni a South Bend-i magyarokra vonatkozó halotti jelentéseket. Ezek a néhány soros hirdetések lényegében sűrített életrajzok, melyekben rengeteg értékes információ található az elhunytról és családjáról, mert nemcsak a férj/feleség neve van feltüntetve, hanem a gyászoló gyermekek és ro-

konok neve és lakhelye is. Ilymódon egy-egy ilyen *obituary* híven őrizi a névváltozás, a lakhelyváltás és a vegyes házasságok adatait.

George Kalmar

George Kalmar, 90, of 921 N. Elmer, died at 11:55 a.m. Tuesday at home following a lengthy illness. He had retired as a chef at the former Club Lido. Kalmar was born on April 2, 1889, in Sopron Megye Kapuvár, Hungary, and moved to South Bend 73 years ago. On July 21, 1914, he married Mary Kalmar, who died on Oct. 26, 1957. Surviving are four daughters, Mrs. Mary McCarthy, Mrs. Barbara Kenna, Mrs. Gizella Horwarth and Margaret Kalmar, all of South Bend; two sons, George and Andrew, both of South Bend; 14 grandchildren, and 12 great-grandchildren.

Services will be at 10 a.m. Friday in St. Stephen Catholic Church, with Msgr. Elmer Peterson, pastor, officiating. Burial will be in Highland Cemetery. Friends may call from 7 to 9 p.m. Thursday in the Zahoran Funeral Home, where a wake service will take place at 7 p.m. Thursday.

Kalmár György

Kalmár György, 90 éves, North Elmer utca 921-ben lakott, hosszú betegség után otthon halt meg kedden 11:55-kor. Mint a Lido Klub vezetője vonult nyugdíjba. Kalmár 1889. április 2-án született a Sopron megyei Kapuvárott, Magyarországon és 73 éve jött South Bendbe. 1914. július 21-én elvette Maria Kalmárt, aki 1957. október 26-án meghalt. Négy lányuk él South Bendben Mrs. Mary McCarthy, Mrs. Barbara Kenna, Mrs. Gizella Horwarth és Margaret Kalmár; és két fiú George és Andrew; 14 unoka és 12 ükunoka.

A gyászmise pénteken de. 10-kor lesz a Szent István templomban, melyet Msgr. Elmer Peterson (Péterfi tiszteletes) celebrál. A temetés a Highland temetőben lesz. A virrasztás időpontja csütörtök este 7 óra, a Zahorán Funertal Home-ban.⁶⁵

Mivel a magyar temető messze a városon kívül van, a gyászoló rokonság, a barátok és a pap is csak autóval mehetnek ki. A régi temetők, amelyek az etnikus közösségek lakhelyének közelében voltak, rég megteltek, ezeket nem használják már, s ezzel a gyalogos temetési menet is megszűnt. Az autós temetési menet, s a rövid szertartás a sír-batétel körül egészen másfajta társadalmi eseménnyé teszi ma a temetést, mint amilyen még a 30-as években volt, amikor a közösségi együttlét fontos funkció volt. Mára a vallásos élmény teljesen kiiktatódott a halál-rítusokból és megmaradt a közszemlére kitett nyilvános gyász. Egyetértünk Fejős Zoltán megállapításával, amelyet a Chichagói magyarok temetkezési szokásairól szólva tett, mert ez a South Bend-i helyzetre is érvényes: „A temetkezés résztvevői számára csak ritkán válik fontossá az etnikai megkülönböztetés látványos tudatos kifejezése. Elsődleges a közösségi szolidaritás ápolása, megerősítése...”⁷¹⁶⁶

Imádságok és imakönyvek

A vallási élet legintimebb, legszemélyesebb szférája az imádság. Végezheti az egyén egyedül elmélyedve, de imádkozhat csoportosan is. Az idősebb nemzedékhez tartozó amerikai magyarok emlékeztek arra, hogy egyikük házában gyakorta összejöttek a 30-as évekig, de még gyakoribb volt, hogy a templomhoz tartozó helyiségekben gyűltek össze a különböző vallásos egyesületek tagjai, hogy együtt imádkozzanak. A rongyosra olvasott vallásos kiadványok⁶⁷ bizonyítják, hogy gyakran használták ezeket a régi, még a múlt században nyomtatott szövegeket. Példaként álljon itt egy a fohások közül:

„Fohász az örökös rózsafüzérben.
Kegyes Jézusom! te szent elhagyatásod ked-
véért engemet soha el ne hagyj, legkevésbé ha-
lálom óráján, Amen.”

(Budapest, 1879. Nyomtatja Rózsa K. és neje)

Jellegzetes amerikai helyi vallásos kiadvány volt „A south bendi Magyarok Nagyasszonya templomban 1917. ápr. 22-től május 6-ig Nagys. és főt. Neurihrer Ödön által tartott *szent missió* emlékéül” kiadott néhány lapos füzet, amely lényegében lelkigyakorlat sorozatra készít fel.

„Mi a missio?

A missio ama rendkívüli kegyelmi idő, a mely alatt gyakrabban hallgathatjuk az Isten igéjét és járulhatunk méltóképpen a szentségekhez. Anyaszentegyházunk rendkívül sok lelki kedvezményvel gazdagít bennünket, ha e missiót helyesen végezzük. Ezért senkinek közülünk a missióról hiányoznia nem lenne szabad ...

Hogyan végezd a missiót?

A sz. missió alatt óvakodjál minden hiábavaló mulatságtól, szórakozástól, felesleges beszédtől és szükségtelen olvasástól. Ez idő alatt gondolkozzál komolyan lelked ügyéről és örök életéről! Egyedül Isten tudja, milyen közel állasz az örökkévalósághoz! Imádkozzál egyúttal buzgó szívvel a bűnösök megtéréséért, kivált azokért, akik felől lelked nyugtalanít, hogy bűnre vezeted...

Miért végezz missiót?

Talán meggyengült Isten iránt való hited? Jöjj a missióhoz, hallgass meg a missió szónok szavait, hogy értelmed újból megvilágosodjék! Mert egyedül Istentől nyerhetsz elsőtésült lelkedbe igaz fényt és csakis az általa kijelentett igazságokból méríthetsz ismét erőt.

Elhanyagoltad lelked ügyét? Ébredj fel veszedelmes lelki álmodból, jöjj, hallgass végig a missiót.

»Kel fel, aki alszol és támadj fel a halálból!«

»Jöjj, hevítsd fel szívedet Isten Lelkének tűzénél!«

»Tűzet jöttem bocsátani a földre, és mit akarok, hanem hogy felgyúljadon!«” (Luk. 12.49)

A kis füzet végén „néhány üdvös tanács” található családapák, cselédsorban lévők, férjek és feleségek, gyermekek, asszonyok és férfiak, legények és hajadonok számára. Erkölcsei tanácsok ezek, amelyekben tükröződik a kivándorolt magyarság keresztény erkölcsi világképe, mégpedig a közvetlen hétköznapi gyakorlati élet szintjén, az amerikai viszonyokhoz alkalmazva.

„Legény, hajadon vagy? Óvakodjál a bűnre vezető alkalmaktól, táncoktól, ismeretségektől, éjjeli korbácsolástól és mindattól, ami a keresztény illedelemmel ellenkezik. Olvass istenes dolgokat. Lépj be valamely jámbor társulatba (Mária-társulata, vagy ehhez hasonlóba). Járulj mennél gyakrabban a szent áldozáshoz!”⁶⁹

Figyelemre méltó az utolsó, a 8-as tanács, amelyben arra intik a tisztességes keresztény embert, hogy soha se nyissa ki száját lelkipásztora ellen és törekedjen arra, hogy egyházát tehetségéhez mértén támogassa. A támogatás természetesen pénzbeli adományt jelent, egyáltalán az amerikai magyarság vallási életének az állandó pénzgyűjtés az egyik jellemzője. Ez csak mai szemmel nézve tűnik furcsának, de ott természetes, hiszen a papokat az egyházközség tagjai tartották el, és teremtették elő a templom és a parókia fenntartásának költségeit is. Éppen ez volt a sok vallásos társulat, a vallásos összefüvetek elsődleges funkciója – ahogy az amerikások mondták: „pénz kollektálás”.

Az egyéni sors néha olyan helyzetet teremt, hogy az ima, az Istenhez való „könyörgés” látszik az egyén számára az egyetlen útnak. Az egyik South Bend-i 56-os menekült megírta az élettörténetét,⁷⁰ néhány részletét pedig versbe szedte. Vallásos neveltetéséről, hitéről, és azokról a nyelvi fordulatokról, melyek őbenne élnek, jó képet ad „Könyörgés” című verse, melyet a vizsgálati fogság alatt írt. Az ilyen nyelvi megvilágítások a vallási tudat kliséinek vizsgálatára adnak lehetőséget:

Könyörgés

*„Hittem Istent én hitemben
Gyermek szívvel ifjú korral
Megvallottam bátran én Őt
Mert az anyám úgy tanított
Szeresd a te Istenedet.*

*Szerettem én Őt nagyon
Míg a hűnbe nem csaltak
Mindenféle cselszövénnyel
Fortélykodva, nyíltan, lopva*

*Velem szemben állt a sátán
Leselkedett sarkaimban
Tátott szájjal készen arra
Mérgecs lángját reám fíjja
Hogy lelkemet meggyilkolja*

*Behínyt szemmel követtem őt
Egyik bűnből a másikba
Mulatozás, ocsmány beszéd
Megölte a lelkem hitét.*

*Sötét árnyak rámborultak
Vak homállyal átkarolva
Húztak bele mind mélyebben
Lelket rontó piszkos bűnbe.*

*De azután a Nagy Úr Isten
Magsokallta tévelygésemet
Reám sújtott Ő kezével
Siralmas lett az én életem*

*Raboskodok más bűnéért
Isten keze mérte reám
Nincs zug harag a szívembe
Isten menti a lelkemet*

*Megtaláltam újra itten
Az életnek drága kincsét
Jézust és az édesanyját
S szerettem én újból Őket*

*Kiáltok ház hozzád Isten
Sötét árnyak tűnjenek el
Deríts fényt és igazságot
Szabadíts meg engem innen.*

*Engedj vissza családomhoz
Hadd dicsérvünk együtt Téged
S legyen példa embereknek
Isten nélkül nincsen élet.”*

(1965 nagypéntek)

Összefoglalás

A South Bend-i magyar közösség életének, etnikus öntudatának és erkölcsi értékrendjének alapját a keresztény vallásosság adta és adja máig.⁷¹ Ahogy az a közeli Calumet Regionban végzett kutatások során megfogalmazást nyert: „a vallás és az ehhez kapcsolódó közösségi akciórendszer mintegy központi magját alkotja a mindennapi életnek, a közösségi ideológiának, világgépnek... a kulturális aktivitások és a társadalmi kapcsolatok egyaránt a vallási tevékenység hálójában realizálódtak”⁷² – ez a megállapítás jellemzi a South Bend-i helyzetet is. Az egyházközség és a vallási egyesületek, a William Penn Association mellett, az utolsó menedékei a magyar identitást vállalni és kifejezni akaró South Bend-ieknek, a harmadik generáció tagjainak éppen úgy, mint a frissen érkezetteknek. Általában elmondható, hogy az amerikai magyar munkás apolitikus beállítottságú, ezért magyar öntudatát jószerivel csak a magyar vallási szervezet keretein belül élheti ki, így kapcsolódása a magyar templomhoz, miséhez erősebb, mint a többségében már nem magyar tagságú egyéb társadalmi csoportosulásokhoz – mint például a Verhovay Betegségélyző mai jogutódjához.⁷³

A South Bend-i magyar templomok és egyházközségek alapításának története dicsőséges fejezete a szegény kivándoroltak életének. – Ahogy az egyik volt plébános megállapította: az emigráns magyarok első csoportja az építők nemzedéke volt. Az ő számukra a templom jelkép, a nemzetiségi hovatartozás szimbóluma. Napjainkra ezekben az egyházközségekben a magyar hívek kisebbségbe szorultak, s csak a templomok neve őrzi az építők emlékét. Az etnikus alapokon szerveződő egyházak ideje lényegében a hatvanas évek elején lejárt. A teljes beolvadásról azonban még nem lehet beszélni, hiszen egy népcsoport kultúrájában éppen az etnikus öntudat az az elem, amely különösen idegen kulturális környezetben nagyon szívósan, igen hosszú ideig fennmarad.

Jegyzetek

1. Puskás. 1982.
2. A kutatás további részleteiről beszámoló olvasható: *Reports of the ACLS-HAS Team Project* címmel. In: *Journal of Folklore Research* vol. 21. Nos. 2/3:239–256. Részletesebben vö. Carpenter, 1984, valamint Hoppál, 1984. Magyarországról Fejős Zoltán, Niedermüller Péter és Hoppál Mihály vettek részt a munkában Hofer Tamás és Dégh Linda vezetése mellett.
3. Ryan (ed.), 1973.; *Weed*, 1973.
4. *Trombitás*, 1984:2.
5. *Komjáthy*, 1984 A.
6. *Komjáthy*, 1984 B/1.
7. *Tóth*, 1940.
8. *Sereghy*, 1979.
9. *Dégh*, 1980:143.
10. *Niedermüller*, 1985. – Megállapításaihoz jó összehasonlító adatok találhatóak Coward-Kawamura (eds.) 1977.
11. *Fejős*, 1993.
12. További részletes történeti adatok *Hoppál*, 1985. tanulmányában, amelynek megállapításait itt többször idézzük.
13. Vö. *Hoppál*, 1986 A.
14. *Kontra*, 1990.
15. A gyűjtést az 1983-as helyi telefonkönyv alapján végeztük.
16. *Hoppál*, 1987:108–109. A Győr megyei kivándorlás az első hullámáról részletesen lásd *Lengyel*, 1969.

17. Kovács. 1910:116.
18. Horváth. 1950:17.
19. A folyóirat példányait nem találtam meg a városi könyvtárban – igaz a későbbi, nagyszerű magyar lap a *Városi Élet/City Life* évfolyamai is igen hiányosak. Az Igazság szerkesztőjét Hoffmann Géza (1910:369) Frölich Gusztávként említi.
20. A *Nyugat* szerkesztői és az *Igazság* megalapítói Pesty Gyula, Tarr Zoltán és Uhlrik György voltak. – Vö. Hoffmann. 1910:368, valamint Berkó, 1910/59.
21. A South Bend-i magyarok nagy többsége munkás volt, akik lehetőleg egymás közelében laktak, így templomaikat is magyarlakta utcák határolta területen építették fel. A társadalmi életről, a közösség történetéről, ünnepeiről részletesebben lásd: Hoppál, 1986., 1987. A South Bend-i magyarok vallási életét a kezdetektől befolyásolta a tény, hogy a városkában van Észak-Amerika leghíresebb katolikus egyeteme a Notre Dame, amely sok egyszerű magyarnak – elsősorban az 56-os menekülteknek – adott munkalehetőséget, de a professzorok között is találunk hazánkfíát. Ott dolgozott Kemény István, a politológia egyik megalapítója és maig ott tanít Gabriel Asztrik, a középkori egyetemenek történetének világhírű tudosa, aki többek között összeállította és kiadta Európa középkori egyetemein tanult magyar diákok névsorát. – 1989-ben, amikor filmet készítettünk a South Bend-i magyarokról, róla is készítettünk portréfilmet. Segítségét ezúton is köszönjük.
22. Puskás, 1982:257. „A magyar egyházak 'vegyesek' voltak a tagok eredeti felekezeti hovatartozása szerint is. Több településen a magyarság papja felekezeti különbség nélkül protestáns lelkész lett, és az végezte az egyházi szertartásokat, keresztelest, temetést, esketést a más vallású magyar bevándoroltak számára is. A katolikusok szívesebben társultak a magyar protestánsokhoz, mint az amerikai katolikus egyházába.” – Uo. 254. „A római katolikus magyar kivándoroltaknak nehezebb küzdelmet kellett folytatniuk egyházaik felépítéséért, mint a protestánsoknak. A római katolikus egyházat univerzális jellegű nemzetközi egyházi hierarchiája még kevésbé tette fogékonná az etnikai színezetű egyházak iránt, mint az amerikai protestáns egyházakat. Az Egyesült Államokban a római katolikus egyházi méltóságokat jórészt ír püspökök uralták, akik a legtöbbször elölrítői lettek a Közép- és Kelet-Európából bevándoroltak asszimilációjának. Az etnikai egyházi közösségek szervezését nem szorgalmazták, a hívek maguk követelték azt. Hitközségeik alapításához szükséges püspöki engedélyt azonban csak akkor kaptak, ha a bevándoroltak bizonyítani tudták a közösség anyagi erejét templom, pap fenntartásához.”
23. Részletesebben az egyletekről lásd Hoppál, 1986. A. Mutatóba azért néhány adalék álljon itt, ami azt bizonyítja, hogy a betegsegélyező egyesületek lényegében vallási felekezetek szerint szerveződtek. Abból kell kiindulni, hogy a nehéz és veszélyes munkát végző bevándorlók biztosítását nem vállalták a biztosító társaságok. Így aztán a South Bend-i magyarok 1889. szeptember 1-én megalakították az első önálló betegsegélyező és temetkezési egyletüket, amelynek a *Szent József* nevet választották. A taglétszám lassan emelkedett, de már a második évben az amerikai magyarokat jellemző, sajnálatos partoskodás ütött ki a tagok között, és hamarosan még két betegsegélyező egylet alakult *Szent Péter* és *Szent Háromság* néven. 1897-ben a South Bend-i magyarok megalakították az Amerikai Magyar Református Egyesület helyi tagozatát, majd két év múlva a saját biztosító társulatukat, teljes nevén a *South Bend-i Első Evangélikus-Református Férfi Betegsegélyező Egylet*-et. 1932-ben már 124 tagja volt és havi 60 cent tagsági díj ellenében a rászorulóknak 8 dolláros heti betegsegélyt, elhalálozás esetén pedig 120 dollár temetési költséget fizetett. Még 1897-ben alakult meg a *Szűz Mária Betegsegélyező és Temetkezési Egylet*, amely negyedszázados működés után csatlakozás útján szűnt meg. Ugyancsak katolikus egyesület volt az 1901 februárjában alapított South Bend-i Szent István Király Római Katolikus Magyar Betegsegélyező és Templom Egylet, ennek az egyesületnek nagy szerepe volt a század első évtizedeiben a magyarok közösségi életében, többek között abban is, hogy önálló Magyar Ház épült 1910-ben. Érdekes, hogy az akkori idők szokása szerint a nők külön egyesülésekre tömörültek, így alakult meg a *South Bend-i Szent Erzsébet Római Katolikus Magyar Női Betegsegélyező Egylet*, 1905 decemberében, 49 taggal. 1910 januárjában pedig a *South Bend-i Első Magyar Református Betegsegélyező Női Egylet* is 18 taggal. A század elején alakult magyar egyesületek listája azonban még korántsem teljes. 1916-ban megalakult a *Jézus Szent Szíve Betegsegélyező és Temetkezési Egylet*, amely 1919-ben a Magyar Munkás Betegsegélyező Egylet nevet vette fel.
24. A South Bend-i római katolikus hitközség második volt az amerikai magyarság körében. vö. Puskás, 1982:256. – 1901-ig még öt római katolikus hitközség alapításáról van tudomásunk
25. Kukla. 1932:23–25.

26. *Horváth*, 1950:18. – Az építkezés költségei 33 097 dollárt tettek ki.
27. Írta a *South Bend News*, 1910. augusztus 22-i száma.
28. 1989-ben készült a felvétel, amikor dokumentumfilm készült a South Bend-i magyarok életéről. Rendező: Hoppál Mihály és B. Révész László.
29. A városunkkal szomszédos Calumet Region magyarjai pl. Gary-ben szintén 1910-ben építették fel a Szent Imre templomot. Ennek jelentőségéről a közösség életében részletesen ír *Niedermüller*, 1985:285. „Az etnikai közösséggé szerveződés folyamatának egyik korai, de szimbolikus jelentőségében igen nagy hatású mozzanata volt a saját templomépület birtoklása. A saját egyház, saját templom jelentős mértékben elősegítette a közösség további belső szerveződését, hiszen a templomépület szinte az első pillanattól kezdve a közösségi-társadalmi élet központjává vált. Ugyanakkor a saját templom birtoklása 'kifelé', a többi etnikai csoport irányába is mintegy kinyilvánította, szimbolikus formában hangsúlyozta a magyar közösség társadalmi jelenlétét.”
30. Ezekről részletesen írt a helyi újságok beszámolóí alapján *Botswick*, 1973:69.
31. Egy South Bend-i plébánost idéz *Puskás*, 1982:270. „Nagy baj az, hogy papjaink a legtöbbje és pedig a javából való papok, torkig vannak az amerikai magyar papszkodástól és ha a viszonyok csak valamivel is türethetőbbé válnak odahaza itt hagyja Amerikát. Egy kiváló buzgóságú és igazán szent életű pap azt mondta nekem a minap: »Hiszek az Új Jézusban, hogy nem sokáig hagy Amerikában magyar papnak!« Ezen ne csodálkozzék senki, aki ismeri a viszonyokat. Egy rendes és ennél fogva önrzetes pap kell, hogy igen hamar torkig legyen az amerikai miszterekkel, kik nem érezve a hátuk mögött a szolgabíró nádpálcáját, minden durva brutalizmusnak szabad folyást engednek maguknak fölszentelt papjaikkal szemben. Azok a gyűlések, melyekkel egyre zaklatják a papot, azok a kicsínyeskedések, az a sok buta szörszálhasogatás, az a bántó bizalmatlankodás, mellyel a pap találkozik hívei részéről, utálattal és csömörrel kell hogy eltöltsék az embert...”
32. Az egyházzakadás részleteiről *Botswick*, 1973:11–13. – Kubinyi 1938-ban halt meg egy magyarországi kolostorban vezekelve – *Horváth*, 1950:18.
33. *Kukla*, 1932:29. – A plébánosok sorrendben: Bíró Lőrincz (1927), Kukla Tarzicius (1930), Curt Sulzer (1939), Horváth P. József (1944). ő volt az első amerikai születésű magyar plébánosa a templomnak.
34. Péterfi 1966-ban lett a Szent István templom plébánosa. Nevét angolosította: Elmer G. Peterson-ra változtatta és amikor a nyolcvanas évek elején nyugalomba vonult, akkor egy spanyol származású tisztelendőnek adta át a plébánia vezetését.
35. A hivatalos angol neve: Our Lady of Hungary; történetét röviden ismertette *Györfy*, 1932. – Ebben az időben 4000 katolikus magyar élt a városban. Vö. *Sauders*, 1922:51.
36. *Török*, 1978:276.
37. Egy ilyen alkalommal 1984. április 27-én hosszabb interjút készíthettem volna. – Leltári sz.: HA 84–MH–C35.
38. Molnár atya 1984. június 24-én celebrálta aranymiséjét, amelyre – jellemző módon – angol nyelvű meghívót küldött szét.

Our Lady of Hungary Church
829 West Calvert Street
South Bend, Indiana 46613
On Sunday, June 24th, 1984

I will celebrate the 50th Anniversary
of my Ordination to the Holy Priesthood
by offering a Mass of Gratitude to God
for His goodness to me.
Your prayers and friendships
have been an important source of blessings to me
and I would be honored
if you would share this occasion with me
at my Mass of thanksgiving
in Our Lady of Hungary Church
at 3 o'clock.

Inmediately after Mass you are cordially invited
to a reception and dinner in the school auditorium.

Cordially yours,
Father Anthony Molnar

39. Szent István Hitközség, 1950.24. és 27.
40. *Győrffy*, 1932:31–33.
41. Az Our Lady of Hungary templom 1984. július 1–8-i Értesítőjében jelent meg a következő hír: „THE ST. ANN SOCIETY IS SPONSORING THEIR ANNUAL 'FESTIVAL', Saturday, July 21, on the parish grounds. Attractions will be: Hungarian food, *lungalo*, games and pastries.” – A furcsa étel, mint ünnepi 'attrakció' a lángos (*langalo*) tájnyelvi elnevezése. ami még maig él a Soth Bend-i magyarok körében.
42. Szent István Hitközség ... 1950:37–63. oldalon közli a hívek teljes listáját, a lakcímeikkel együtt, tehát pontosan körül lehet határolni a magyarok lakta területet. Kriza Ildikó pittsburghi tapasztalatai a South Bend-i helyzetre is illenek: „... a legnagyobb gond: a hívek elköltöznek. A II. világháború után kialakult városszerkezet, a gyors lakáscsere, a társadalmi hierarchiában bekövetkezett változás miatt megindult az elvándorlás. A templom ott maradt. Az üresen maradt házakba főként feketék költöztek. Másrészt az amerikaivá vált lakosság nem igényli a nemzeti egyházat.” (Kriza, 1980:269.)
43. Ilyen templomépítő tanácsot szerte Amerikában alapítottak a magyarok: „A bevándoroltak az egyházi közösségekhez általában elsőként ún. 'templom-egyletekte'” hoztak létre. Ezek feladata lett az egyházi közösségek megszilárdítása, előkészítése templom építésére, anyagi fedezet vállalása a papok el-tartásához és az egyházi köz'össégek egyéb kiadásaihoz”. – Puskás, 1982:253.
44. *Az alapkö ma a Memorial Presbyterian Church falába építve található – fotót készítettem. Ltsz. 32. tekercs 1. sz. kép. – Ebbe a templomba járnak a megmaradt reformátusok.*
45. *Kuthy*, 1910:132. *Kalabányi*, 1932:41.
46. Köszönetet mondok Charles Modory-nak, akitől sok információt kaptam a református egyház történetére vonatkozólag, azonkívül egy régi fotót is, amely a templom 25 éves évfordulójára összegyűlt magyarokat ábrázolja. Általában az évfordulás albumokban igen jó minőségű és nagyszámú fénykép található. Ezek közül az egyik a betegsegítő női egyletet mutatja. A South Bend-i Első Magyar Református Betegsegélyző Női Egylet 1910. január 30-án alakult oly módon, hogy tizenhét magyar asszony Bartók Béláné tiszteletes asszony vezetésével összefogott a tagok rendszeres segélyezésére. „Csendes és mégis hatékony működésük során az özvegyek, árvák és elhagyottak felkarolását és a társadalmi mozgalmakban való közreműködést tűzték ki célul, mind olyan magasztos cselekedetek, amikre a valláson keresztül egyedül a jó Isten készíti a becsületes gondolkodású embereket.” (Goden Jubilee... 1952:56)
47. A Cherry Hall 1952. október 13-án leégett. – Városi Élet XXXIII:No. 42:3.
48. Erre az általános tendenciára Puskás Júlia is felhívta a figyelmet: „Az etnikai tradíciókat először és leggyorsabban a Presbyterian Church alatt működő egyházi közösségek kezdték elhanyagolni. A Pres-byterian Church az asszimilációt erősebben sürgette, mint a Reformed Church. Kezdetül fogva ide-genkedett a Magyarországon képzett lelkészek alkalmazásától. Saját papi szemináriumban, akár gyors tanfolyamokon is, misszionáriusait olyan szemléletre igyekezett nevelni, hogy bennük közvetlen segítőkét nyerjen az asszimiláció gyorsítására.” – Puskás, 1982:269.
49. *Scherer*, 1975:14.
50. A gyülekezet neve: Immanuel United Methodist Church; az információért köszönet illeti Kaszás József-et – akinek angol neve eltér a magyartól: Joseph Karsas.
51. Puskás, 1982:25.
52. A Magyarok Nagyszonyja templom ÉRTEŚÍTŐ-je. 1984. július 1–8. – (Évközi 13. vasárnap hete), Father A. Molnár ezúton is kifejezi hálás köszönetét az 50 éves papi jubileuma alkalmából kapott megtisztelő ünneplésért, imádságos megemlékezésekért, ajándékbörlétekokért addig is, míg egyenként külön is kifejezheti mindenkinek hálás köszönetét.”
Az ÉRTEŚÍTŐ angol nyelvű részében további *eseményekre* (social event) hívják fel a hívek figyelmét, így többek között a járművek megáldására, a Szent László templom fesztiváljára, és a Szent Anna Társulat évi ünnepére, ahol magyar ételek és sütemények, köztük a *langolo* (vagyis a lángos) lesz kapható.
53. A szerző birtokában: P. J. önéletírása (Igaz hű feleség, I–II. rész) II:7. „Vasárnaponként rendszeresen jártunk templomba magyar misére, ami reggel 7 órakor van. Itt valahogy jobb érzés volt menni, mert nem kellett attól félni, hogy valaki figyel bennünket. Mint az élettörténetemben írtam, anyám igen vallásosan nevelt és én ezt tartottam is...”
54. Részlet Tóth Ferenc 1988. május 2-án kelt leveléből. – További idézet a magnetofonnal rögzített beszélgetésből: „Éveken keresztül támadtuk a papokat, hogy a hétórás (ti. a misekezdést – H. M.) változtassák meg. Hát kérem, eztán egyszer a Monszinyor Szabó kiosztott szavazócédulákat, s azokon volt 7 óra, 8 óra és 9 óra, hogy mire szavazunk. Hogy mi lett a szavazás eredménye, azt máma se

- tudjuk! Egy hónap múlva benn van a templomi értesítőbe, amit minden vasárnap osztogatnak, hogy ezentúl a magyar mise nem hét óraker, hanem fél-nyolckor lesz! Hát osztán megint megrohanuk a papot, bementünk hozzá! Hát hogyan, ilyen időpont nem is volt a szavazócédulán! Azt mondja, hogy a kurátorok így döntöttek. Akkor még elég sokan mentünk fél-nyolckor, volt hogy százötven-kétszázan voltunk a misén. Igen ám, de amikor a római pápa megengedte a szombati misét, ami érvényes vasárnapra, hát ezután megmondom öszintén, már csak a hülyék mennek erre a korai misére... Most aztán van róla szó, hogy megváltoztatják a miserendet, mert a 9-es misére több magyar megy, mint a koraira. Van róla szó, hogy a két misét egybeteszik*és magyar vagy 9-kor lesz vagy 11-kor, még nem tudják.” – John Sabo elmondta, hogy régebben még volt egy 7-kor és egy 10-kor kezdődő mise.
55. *Kontra*. 1990:25–26. – Egy magyar nyelvész idevágó véleményét idézzük, ő 1979–80-ban végzett terepmunkát South Bend-ben, amikor a magyar nyelvhasználatot vizsgálta: „1979-ben két magyar katolikus és egy református gyülekezet működött South Bendben. A Szent István plébánián a magyar nyelvű misék több mint egy évtizede megszűntek már, s a magyar plébános 1980. évi nyugalomba vonulása után a püspök a templomot átadta a környékre nagy számban települt mexikóiaknak. A Magyarok Nagyasszonya egyházközség életéről a magyar pap szintén 1980 nyarán vonult nyugdíjba – ötven évi szolgálat után. Ebben az egyházközségben azonban a mai napig szolgál egy magyar lelkész. A református templomnak amerikai papja van, aki az idős magyar egyháztaggokkal csak tolmács útján tud érintkezni. Magyar istentisztelet évente egy-kettő van, amikor vendégpap prédikál. A Magyarok Nagyasszonya templom tehát az egyetlen, ahol még ma is van magyar nyelvű istentisztelet. Ezt vasárnap reggel 1/2?-kor tartják, korábban 9-kor volt. A „hajnali” időpont miatt többen nehezteltek 1980-ban a papokra. Július 13-án a magyar misén kb. 120 ember vett részt, köztük néhány gyerek is. Az istentisztelet közben a pap megkérdezte a híveket, hogy ki nem tud magyarul. Körülbelül húsz kéz emelkedett a magasba. A kérdést az tette szükségessé, hogy többen panaszkodtak az ötperces angol nyelvű szentírásmagyarázat miatt.
- 1980-ban – Mindszenty bíborosnak az 1970-es évek elején tett látogatása következtében – még folyt sporadikus magyartanítás a Magyarok Nagyasszonya templomban. Az egyetlen olyan társaság, amelynek hivatalos ügyviteli nyelve még a magyar volt, az agg férfiak Szentnév Társulata, havonta egyszer gyűlésezett.
56. *Burn-Smith*, 1978:203. „... as a symbolic statement about being and becoming.”
57. Szent István hitközség... 1950:34.
58. A Pittsburgh-i magyar karácsony jó leírását adja *Krizsa*, 1987:345–347. Az ünnep jelentőségét mutatja az a tény, hogy a South Bend-i magyarok családi fotóalbumaiban szinte kivétel nélkül találunk képeket a karácsonyfáról s a körülötte álló családról. Részletesen írtam az amerikai magyar családi fotóalbumokról. *Hoppál*, 1990.
59. Ha mindkét fiatal magyar volt, akkor az esketés magyarul folyt, de vegyes házasság esetén már természetesen angol nyelven, ez sok esetben a magyar egyházközség elhagyását jelentette.
60. *Golden Jubilee Album 1932:107*. – 1912 óta az első bevándorlók utcájában a Chapin Street-en állt a halottas ház. Később légkondicionálással felszerelt új épületbe költözött a West Washington Avenue-ra.
61. Az emlékalbumok előállítási költségeit az amerikai magyarok rendszerint adakozásból és hirdetésekben szedték össze. Egy ilyen hirdetésben használja Zahorán Mihály a „funeral director” foglalkozás megnevezést. A Kemble Avenue-i épület az Our Lady of Hungary templom körzetéhez tartozik. – Vö. Szent István... 1950:87.
62. A beszélgetést őrző kasszeta száma: Ltsz. HA 84–MH–C49. (1984. június 1 – Adatközlő: Peter F. Nemeth – South Bend, Indiana)
63. South Bend-ben a lengyel temetővel szemben (a State Road No. 2. másik oldalán) található a magyar temető, melyet a „Jézus Szíve Magyar Temető Bizottsága” gondoz. Az „egyedüli magyar” temetőben több tucat fotót készítettünk, de a nevek magyaros leírásán kívül a sírköveken semmi magyaros jelleg nincs. Măshol Amerikában még fejfákat is találtak a kutatók. – Vö. *Kresz*, 1981.
64. Az idézett részlet a szerző terepmunka-naplójából származik.
65. Halotti jelentés Péterfi atya gyűjteményéből, 1979-ből, 1989-ben néprajzi dokumentumfilm-sorozatot készítettünk a South Bend-i magyarság jellegzetes csoportjairól, a kivándoroltak életmódjáról. Egy film a Bokon-családról szól, melynek feje Bokon József 1979-ben hunyt el. Ide iktatjuk az ő halotti-jelentését Péterfi-atya gyűjteményéből:
- „Joseph A. Bokon. – Joseph A. Bokon, 90, of 26868 State Road 2,k dies at 10:20 p.m. Thursday in Healtwin Hospital after a lengthy illness. He retired from the Studebaker Corp. after 40 years and was also a self-employed farmer. While Bokon and his seven children were employed by Studebaker,

they were chosen to be featured in the 100th anniversary film of the corporation, »Family Craftsmen«. Bokon was born on Feb. 12, 1889, in Sopron Megye Hovey, Hungary, and moved to this area about 72 years ago. On Oct. 10, 1910, he married Mary Horvath who died on Aug. 3, 1964. Surviving are four daughters, Mrs. Velma Sikorski and Mrs. Irene Ziolkowski, both of South Bend; Mrs. Mary Dominiak of Dearborn Heights, Mich., and Mrs. Lillian Grzezinski of Indianapolis; three sons, Joseph of Wolcottville, Ind.; Rudolph of South Bend, and William of Rialto, Calif.; 18 grandchildren; 14 great grandchildren; two sisters, Mrs. Yolanda Tomasits of Painesville, Ohio, and Mrs. Theresa Andreie of Yugoslavia, and a brother, Julius Horvath of South Bend.

Services will be at 10 a.m. Monday in St. Stephen Catholic Church with Msgr. Elmer Peterson, pastor, officiating. Burial will be in Sacred Heart Cemetery. Friends may call from 7 to 8 p.m. Saturday and 2 to 9 p.m. Sunday in the Zahoran Funeral Home."

66. *Fejős*, 1990:297.

67. Több ilyen vallásos kiadványt, imakönyvet kaptam a South Bend-i magyaroiktól: régiket és újakat is. – pl. „Örökös rózsafüzér” Budapest, 1895. (száz útmutatás az örökös rózsafüzér nevű jámbor egyesületről, mely alakult mindazon emberek vigaszára és segítségére, kik haldokolván, az utolsó legnehezebb harcban vívónak. – Kilencedik kiadás. A győri püspöki hatóság engedelmével); „A boldogságos Szűz Mária meiyekzője” Budapest, 1890. (Nyomatja és kiadja Rózsa K. és neje – ezélt Bucsánszky A. – Javitott kiadás). – Új kiadású imakönyvek: *Pátronánk – Imádságos és énekes könyv*. Írta és szerkesztette Lényi Vince Kármelhegyi Boldogasszony Egyházközség lelkipásztora, Woodridge, New Jersey, 1962.; *Istent imádjuk. Szentmise – szertartás – ének- és imakönyv* (Emlékkiadás a magyar kereszténység milleniuma alkalmából az 1974. évben.) Összeállította: Ft. Kárpí Ferenc, a clevelandi Szent Imre Egyházközség plébánosa, dr. Németh Imre, a Szent Imre Kultúregyesület titkára, dr. Németh Imréné orgonista és Pintér László előimádkozó közreműködésével. Youngstown, Ohio: a „Katólikus Magyarok Vasárnapja” nyomdájában, 1974.

68. A hívek költségén jelent meg (a Benziger Bros. nyomdájában. New York–Cincinnati–Chicago-jelzéssel.) Az idézetek a 2. és 3. oldalról valók.

69. Uo. a 6–7. oldalakon. A vallásos nyomtatványok másolatai megtalálhatók az MTA Néprajzi Intézetben, a szerző gyűjteményében.

70. Részlet Plájer József írásából – South Bend, 1965. Az eredeti megtalálható az MTA Néprajzi Intézetében, Hoppál Mihály gyűjteményében.

„Fiatal volt, – csak 36 éves mikor az új világ földjére lépett. Egy akarat volt benne, hogy a családi fészket újból összehozni, melyhez Isten segítségét kérte. Szolidan élt családjával és megkezdte a spórolást. Korán tért este családjával pihenni, hogy frissen, kipihelve nézzen eléje a következő napnak, hogy munkáját pontosan tudja teljesíteni. Ezt annyira megszokták, hogy szombaton este is a megszokott időben tértek pihenőre. Ez meg azért volt fontos, mert vasárnap reggel a Magyar misére mentek, ami 7 órakor kezdődött. Egy szombat este mikor már az egész család le pihent – megjelent az emberbőrbe bújtatott sátán – elkezte a bűnbe vinni –, ami először nem is annak nézett ki és ez sorozatossá vált a mulatózás –, és sokszor a hajnali órákban tértek haza. Ha utánna el is ment a templomba családjával –, ott elaludt és ezt szégyelte. Arra is rá jött hogy az Istennek nem a jelenlétükre van szüksége, hanem a lelkükre. De a lejtőn volt ne, izz megálni. Lassan elszakadt az Istentől és azt lehet mondani nyolc évig élt nélküle. Isten keze utólrén –, Rázárták a börtön ajtaját más bűnéért. 1965 nagypéntek déli 12 óratól 3 óráig forró imába merült és három órai imádság után talán pont abban az időben mikor 1932 évvel ezélt Jézus a keresztfán utolsó szaváit mondotta »Beteljesedett« ez a szerencsétlen apa Jézushoz kiáltott oly mélyről a lelkéből –, oly kétségbe esve, hogy talán elhatott Isten elé Jézusom ne hagy el! Légy velem e nehéz napokban és világosítsd meg gyermekeim szívét az igazság mellett. Ne hagyj elveszni, engedj vissza a nyájadba ezt az eltévedt bárányt, hogy újból legetelészessen a Te szencséid között és tanulságot teszek az emberek előtt a Te Nagyságodról, Jóságodról és Igazságodról. Engedj vissza családomhoz hogy, vigyem magammal Hozzád és úgy éljem életemet mint ifjúságomban a Te szeretetteddel, dicsőítésseddel Szűzanyáddal egyetemben. Engedd hogy imám had rebejsem családommal együtt. Megköszönni azt a Nagy Jóságodat amit velünk tettél –, és szabadítsd meg gyermekeimet a sátán karmai közül ami engem tőled elszakított.

Jézus ki annyiakat meghalgtatál könyörgök Hozzád hallgass meg engem is. Hisz Te montad aki bennem hisz az nem csalatkozik. Én bízom Benned és abban is, hogy nem csalatkozom mert Te vagy az Igazság és az igaz Jézus.

Igy kiáltott nagypéntek délután 3 órakor ez a szerencsétlen apa a börtön zárkájában és az ő keze által rajzolt útszéli fészületet csokolta a zárka falán. És ekkor mintha valami sügta volna neki –, a

te ügyed tiszta, légy megnyugodva minden jora fordul. És ez az apa most vár a további sorsára, de az egy biztos, hogy újból találkozott Istennel és annak akaratába vagy megnyugodva.

*Roza leányomnak:
Édes lányom arra kérlek
Menj el szépen a templomba
Térdelj le az Isten elé
S beszéljess az Ő Szívével.
Kérdez Tőle jól tettem e
Amit tettem én apámmal
Másnak bűnét rája fogtam
Adjál választ Jézus szíve
Azt fogja majd sügni néked
Légy jó leány szeresd apád
Mert ő is szeret mint gyermekét
Másnak bűnét ne fogd rája.
Nincsen nyugtod neked most
Háborog a szived lelked
Térjél meg hát szépen itten
S elnyered a kegyelmemet.
Ne halgass te más szavára
Mond meg szépen az igazat
Az apámnak nincsen bűne
Meg nyugszik a szived lelked.*

(1965 nagypéntek)

71. Ugyanerre a megállapításra jutott Scherer, 1975:35.
72. Niedermüller, 1985:299.
73. A Verhovay helyi történetéről lásd: Hoppál, 1986 A.

IRODALOM

- Berkó D. Géza
1910 Amerikai Magyar Népszava Jubileumi Díszalbuma (1899–1909) New York: Amerikai Magyar Népszava
- Botswick, R. T.
1973 A Brief History of St. Stephan's Parish South Bend, Indiana (MS). U.S. Urban History
- Burn, Th. A.–Smith, J. St.
1978 The Symbolism of Becoming in the Sunday Service of an Urban Black Holiness Church
Anthropological Quarterly 51:185–204.
- Carpenter, I. G.
1984 Project Proposal: Identity Preservation through Traditionalizing. Journal of Folklore Research 21:2–3; 239–241.
- Coward, H.–Kawamura, L. (eds)
1977 Religion and Ethnicity. Calgary: The Calgary Institute for the Humanities
- Dégh, Linda
1980 Folk Religion as Ideology for Ethnic Survival: The Hungarians of Kipling, Saskatchewan.
In: Luebke, F. C. (ed.) Ethnicity on the Great Plains 129–146. Lincoln–London: University of Nebraska Press.
- Fejős Zoltán
1993 A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Budapest: Közép-Európai Intézet
1990 „A temető e csendes árnyán, ott nyugszik egy vándor árván”: chicagói magyarok temetkezési szokásai. In: Fejős Zoltán–Küllös Imola (szerk.) Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. 279–301. Budapest

- Golden Jubilee Album*
 1932 A South Bendi magyarok 50 éves letelepedésének jubileumi emlékkönyve (1882–1932) South Bend (angol és magyar nyelven)
- Györfy Géza*
 1932 Magyarok Nagyasszonya hitközség. In: *Golden Jubilee Album...* 31–33. South Bend
- Hoffmann Géza*
 1911 Csonka munkásosztály – Az amerikai magyarság. Budapest: a Magyar Közgazdasági Társaság kiadása
- Hoppál Mihály*
 1984 Hungarians in South Bend, Indiana. *Journal of Folklore Research* 21:2–3:245–246.
 1985 Celebration of Ethnicity (Hagyományörzés az ünnepi társadalmi eseményeken. Tanulmány angol és magyar nyelven – kézirat, 115. old.)
 1986 A Hagyományörzés és azonosságtudat – Magyar munkásélet Amerikában. *Műhely* (Győr) No. 4:41–40.
 1986 B Etnikus tudat és kisebbség. (Néprajzi kutatások az amerikai magyarság körében) In: *Eperjessy Ernő–Krupa András* (szerk.) A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. 2:446–461. Budapest–Békéscsaba
 1987 Magyar munkásünnep Amerikában. Etnikus jelképek a társadalmi kommunikációban. *Jel-Kép* VIII:3:108–117.
 1989 Hitélet egy amerikai magyar munkásközösségben. *Vigilia*, 54:6:412–417.
 1990 Családi fotók amerikai magyaroknál. *Magyarok*, 11:9:48–57.
- Kalabányi István*
 1932 A South Bendi Ev. Ref. egyház története. In: *Golden Jubilee Album* 4–44. South Bend
- Komjáthy Aladár*
 1984 A A kitántorgott egyház. Budapest
 1984 B A református egyház szolgálata az amerikai magyarság szolgálatában (kézirat). Előadás: A határon túl élő magyarság kutatása c. konferenciára. Budapest (1984. július)
- Kontra Miklós*
 1990 Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból. Budapest: a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Int.
- Kovács Lajos*
 1910 A magyar katolikus egyház története Amerikában. In: *Berko D. G.*: 103–118. New York: Amerikai Magyar Népszava
- Kresz Mária*
 1981 Possibilities of Researching Material Folk Culture Amongst Hungarians of North America (kézirat)
- Kriza Ildikó*
 1980 Az életmód és a kultúra változása az amerikai magyaroknál. *MTA I. Oszt. Közleményei*. 32:251–271.
 1981 Az amerikai magyarság ünnepi szokásai. *Forrás...* 7:41–48.
 1987 Ünnepek és hétköznapiak az amerikai magyarságnál. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIV:337–351.
- Kukla Tarzicius*
 1932 Adatok a Szent István hitközség életéből. In: *Golden Jubilee Album* 23–30. South Bend
- Kuthy Zoltán*
 1910 Az amerikai magyar református egyház. In: *Berko* (szerk.) 121–136. New York. Amerikai Magyar Népszava
- Lengyel Alfréd*
 1969 Adatok a Győr megyei kivándorlási mozgalom történetéhez (1890–1910) Századok 103:4:717–730.
- Niedermüller Péter*
 1985 Egyházi élet, vallás és a kulturális hagyomány egy amerikai magyar közösségben. In: *Dankó Imre–Küllös Imola* (szerk.) *Vallási néprajz* 11:274–306. Budapest
 1987 Etnikai különállás és kulturális együttélés. *Folklor és Tradíció* IV:248–256.
- Puskás Júlia*
 1982 Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ryan J.* (ed.)
 1973 *White Ethnics: Their Life in Working Class America*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall

Scherer Darlene

- 1975 The Hungarian-Americans of South Bend (Ethnic Heritage Studies Program) South Bend: Indiana University

Shereghy B.

- 1979 Bishop Basil Takach – The Good Bhepherd. Pittsburgh.

Souders, D. A.

- 1922 The Magyars in America. New York. Doran

Szent István Hitközség

- 1950 Szent István hitközség aranyjubiléuma (19.00–1950) South Bend: City Life

Tóth Sándor (szerk.)

- 1940 Jubileumi emlékkönyv. Pittsburgh, Pa.: kiadja az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja

Török István

- 1978 Katolikus magyarok Észak-Amerikában. Youngston, Ohio

Trombitás Dezső

- 1984 Egyház a diaszpórában (MS). Előadás: A határon túl élő magyarok kutatása c. konferenciára. Budapest (1984. július)

Weed, P. L.

- 1973 The White Ethnic Movement and Ethnic Politics. New York–London: Praeger

A „SZERDAI MAGYAROK” ÉS A CSIGATÉSZTA KÉSZÍTÉSE DÉLKELET-MICHIGANBEN

I. Bevezetés

Viga Gyula (1991:480) szerint mai ismereteink alapján a csigatészta magyar ételkülönlegesség. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a csigatészta, formájától eltekintve szervesen beletartozik a gabonatermesztő Dél- és Kelet-Közép-Európa jól ismert „tészta övezetébe”. Az étkezési szokások nagyon lassan változnak egyrészt azért, mert a kultúra azon különleges rétegéhez tartoznak, melyek az élet nagyon korai szakaszában abban a családban alakulnak ki, amelybe az ember beleszületett, így nehezen halványulnak vagy tűnnek el (*Childe*, 1933; *Spiro*, 1955), másrészt, *Molly Schuchat* (1971) szerint azért, mert „az étel elkészítése és tálalása a legkönnyebben elsajátítható mesterség”. Így aztán nem meglepő, hogy sok amerikai magyar adatszolgáltató az Egyesült Államokban, különösen Délkelet-Michiganben, Detroit környékén a csigatészta készítését, vásárlását és fogyasztását magyar szokásnak, az etnikai örökség és (néha a második, harmadik sőt még a negyedik generációban is) az etnikai identitás szerves részének tekinti (*Huseby-Darvas*, 1990; 1991–92).

E tanulmányomban, mely az 1979 és 1993 között végzett terepmunkán alapul, először bemutatom a hetenkénti csigatészta-készítő-összejövedeleket az Első Magyar Református Templomban, a michigani Allen Parkban, majd azt elemzem, mit jelent ez a tevékenység a résztvevők számára. Fontos megjegyezni, hogy az amerikai antropológusok szokásos gyakorlatától eltérően, az adatszolgáltatók és résztvevők valódi nevét használok a tanulmányban. A nők és a férfiak nagyon büszkék arra, hogy résztvesznek ezen a csigatészta-készítő-összejövedeleken és létük részének tekintik. Amint lentebb látni fogjuk, jónéhány asszony egyik legfontosabb s minden bizonnyal az egyik legjobban várt tevékenységének tartja a csigatészta-készítést.

A hetenkénti csigatészta-készítő-összejövedeleken az Első Magyar Református Templomban általában 40–60 idősebb asszony és 6–8 idősebb férfi vesz részt szerdánként. Egy átlagos szerdai napon, reggel hét órára Mrs. Juliska Bíró kézzel meggyúrja a tésztát 40–45 fontnyi lisztből és a szükséges mennyiségű tojásból és sóból.¹ Miután meggyúrta, teniszlabda méretű golyókat formál belőle, rozsdamentes tálba teszi, s alumínium fóliával lefedi. A tészta körülbelül egy órát pihen, amíg megérkezik a többi

¹ Ismét hangsúlyozom, hogy adatközlőim lelkes beleegyezésével ebben a tanulmányban valóságos neveket használok. Mrs. Bíró, aki elismerten a legtapasztaltabb ebben a közösségben a tésztakészítők között, minden öt font liszthez fél tucat tojást, egy pici sót és egy kicsi vizet használ, hogy elkészítse a csigatésztát. Az elismertség jele, értékes megszerzett hely az asszonyok között mind a magyar faluban, mind a bevándorló közösségben gyűróasszonynak lenni (vo: *Bakó*, 1987; *Fél-Hofer*, 1969; *Huseby*, 1983; *Viga*, 1984 és 1991).

tésztakészítő. Egy férfi, rendszerint Mr. Steve Savel a tésztalabdákat sodrófával egymásfél láb hosszú darabokra nyújtja. Azután két férfi, vagy ha nincs elég férfi, akkor egy férfi és egy nő, ezeket egy olasz készítésű, kézi meghajtású tésztagépbe teszi, amellyel a tésztát nagyon vékony, hosszú csikokra nyújtják. Egy másik férfi a csikokat kicsi, fél-háromnegyed hüvelyk nagyságú négyzetekre vágja. Megint egy másik férfi a kicsi tésztadarabokat tányérra teszi, lefedi egy másik tányérral és a hosszú asztalokhoz viszi, ahol a csigatésztakészítő asszonyok felsodorják a csigaformájú levestésztát.

Az asszonyok a négyzetalakú tésztadarabokat egyenként ráteszik a fából, nádból vagy néha rozsdamentes acélból készült csigabordára. Egy hosszú, hegyes végű eszközzel, amelyet *orsónak* vagy *penderítőnek* neveznek, felsodorják a kis négyzetet az egyik saroktól az ellentétes sarok felé, miközben hozzászorítják a barázdált bordához. Az eredmény a *csiga*, a csigaformájú, feltekert, öt centes nagyságú tészta. Egy férfi egy lapos spatulával összegyűjti a kész tésztát, tányérokra odaviszi a letakart asztalok valamelyikéhez, ahol egy asszony minden idejét azzal tölti, hogy szétteríti a tésztát száradni.² Végül a száraztésztát becsomagolják, és fontját 4 dollárért árusítják. A készítés meglehetősen lassú, a kereslet pedig nagy, ezért a csigatésztahoz csak hosszú előjegyzés után lehet hozzájutni.

II. Jó a csigára gondolni, jó a csigát csinálni, jó enni: a csigatésztakészítés szókincse és jelentése

Mióta rendezik meg rendszeresen ezeket a szerdai összejöveteleket? A résztvevők egyike sem emlékszik pontosan, s nem is igen törődik vele. Amennyire őket illeti, ez a kérdés épp olyan lényegtelen, mint azok a megjegyzések, amelyeket a véletlenül odalátogató tesz az unalmas csigatésztakészítésről és a rossz hatásfokú termelésről. Lássuk akkor, mi a fontos a csigatésztakészítők számára.

Az egyik legfontosabb az adomány az egyháznak: azaz a csigatészta-készítés számukra filantróp tevékenység. Sok asszony és jónéhány férfi hangsúlyozza az allen-parki magyar templomra háramló gazdasági hasznot. A tésztakészítők idejüket, munkájukat, a csigakészítéshez szükséges nyersanyagot és az egész vállalkozás hasznát adják oda.³ Sőt, az emberek felváltva vendégelik meg szerdánként ebéddel az egész csigakészítő csapatot, az egyház tisztségviselőivel, lelkészeivel és családjaikkal együtt.

2 Első pillantásra ez a leírás hasonlónak tűnik azokéhoz a csigatésztakészítő-összejövetelekéhez. melyekre a lakodalmi előkészületek során kerül sor az Alföld még mindig hagyományörző falvaiban, és másutt a falusi Észak- és Kelet-Magyarországon. Ezen régiók esküvőiről szólva *Márkus Mihály* (1983:236) azt írja:

„A csigalevest tartják az egyik legfontosabb fogásnak a lakodalomban... Űgy hiszik mágikus erővel van felruházva, elősegíti a termékenységet. Kitűnő ízű a levesbe főzött csiganak tulajdonítják. A csigaalakú tésztát egyenként készítik (a rokonság nőtagjai), akik segítenek az elkészítésében az esküvő előtti napon...” A falu legjobb szakácsait hívják meg, hogy elkészítsék (a levesalapot)... Jelen tanulmány azonban azt próbálja meg bemutatni, hogy a városi Észak-Amerika pluralisztikus keretei között ezek az összejövetelek egyéb, gyakran más társadalmi-gazdasági funkciókat látnak el, s jelentősen különböznek mind szervezeti-integratív szerkezetüket, mind szimbolikus értéküket illetően.

3 A tiszta haszon meglehetősen nagy. Például a 80-as évek elején és közepén volt időszak, amikor az allen-parki református templom női segélyegylete a tésztakészítésből és az azzal kapcsolatos tevékenységből évente több mint 30 000 dollárt adományozott (Ábrahám Dezső püspök szíves közlése).

Gyakori vélemény az is, hogy ezek az összejövetelek fontosak és szórakoztatóak. Nyilvánvaló az emberek viselkedéséből és az egyének közötti kapcsolatból, hogy ezek a hetenkénti összejövetelek minden jelenlévő számára nagyon fontos társadalmi fórumot jelentenek. A résztvevők nyugdíjasok. Sok nő és az összes férfi hetvenes éveinek a végén vagy nyolcvanas éveinek az elején-közepén jár. A többség egyedül él. Gyakran beszélnek gyermekeikről és unokáikról, akik – még ha közel is élnek és rendszeres kapcsolatot tartanak velük –, túlságosan elfoglaltak ahhoz, hogy valóban jelen legyenek. Szerdánként azonban a többi csigakészítő között melegséget éreznek. Beszélgetnek, énekelnek, tréfálnak. Emlékeznek és anekdotákat mesélnek a régi szép napokról Delrayban.⁴ Természetesen mindig van egy kis flört néhány özvegy férfi és nő között, amit egyáltalán nem akadályoz a meglehetősen éles, nemek szerinti munkamegosztás.⁵

Valójában a résztvevők többsége számára, akik „szerdai magyaroknak” vallják magukat, ezek az összejövetelek mérhetetlenül fontosak. Szerdánként a templom nagyterme az egyetlen nyilvános hely, ahol sokuk jól érzi magát, „mert a többiek valóban odafigyelnek és törődnek velük”, ahogy Helen Kulcsár mondta nekem. „Hiányzik, ha nem jövök, elveszettnek érzem magam, ha valamilyen okból nem csinálhatom egy héten.”

Sok esetben az, ha csigatészta van otthon, ha csigatésztalevest ehetnek és bizonyos mértékig még a tészta készítés is a felfelé irányuló társadalmi és gazdasági mobilitás kifejezője az észak-amerikai bevándorlók között. Például Juliska Bíró, aki 1905-ben nagyon szegény parasztcsaládba született *Mutolcson*, Szatmár megyében, azt mondta nekem, hogy mindig tart otthon csigatészta, de „az óhazában a csiga a levesben *olyan úri dolog volt*” (vö. *Fél-Hofer*, 1969).

Egy másik figyelemre méltó téma, amely mindig előkerül ezeken a szerdai összejöveteleken, a kontinuitás világosan kifejezésre juttatott és felismert érzete. Szabolcs-Szatmár megyéből származó parasztcsaládba a West Virginiai *Filbertben* 1911-ben és 1912-ben született és *Delrayban* nevelkedett özvegy nővérek közül az idősebb mondta:

„Amikor édesanyánk meghalt... belénk véste a halálos ágyán, hogy »ne hagyjátok el a templomot, menjetek rendszeresen, rendszeren végezzétek ott a munkátokat«. Tudja, a templom volt anyánk élete, mielőtt olyan beteg lett. De mindketten jól is érezzük magunkat itt szerdánként a magyar nők között... szeretjük a templom társadalmi vonatkozásait... Még ha gyakran nem is veszünk részt a vasárnapi (temp-

4 *Delrayban*, Délkelet-Michigannek a 19. század utolsó évei és az 1930-as évek vége közötti legfontosabb magyar településén nőtt fel a tészta készítők többsége (lásd *Hauk-Abonyi-Anderson*, 1976; *Huseby-Darvas*, 1984/b).

5 A tészta készítés során figyelemre méltó a nemek közötti munkamegosztás, amihez sok verbális szexuális célozgatás társul. Néhány kivételtől eltekintve a férfiak végzik azokat a munkákat, amelyek járkálást igényelnek. Ahogy a férfiak megfogalmazták: „itt mi, férfiak kiszolgáljuk az asszonyokat”, miközben az asszonyok csak „ülnek és sodorják” (a tészta). Amikor „még többet (több tészta) akarnak”, csak kopognak (a tányérukon). A paraszti Magyarországon azonban a csigatészta-készítés szigorúan női tevékenység. Sőt Magyarországon a „csiga-szótár” sok olyan explicit szexuális jelentést tartalmaz, amelyet nem hallottam Allen Parkban. Például *Bakó* (1987:168) írja, hogy a palócoknál Észak-Magyarországon a lakodalom kezdetén a násznagy, aki behozza és felszolgálja az első tál csigalevest, kétértelmű rigmust mond a csiga és a fallosz formája közötti hasonlóságról. Ráadásul a csigaleves mellé néha még egy hatalmas csigatészta is felszolgálják a menyasszonynak, amely akkor mint egy ürge, egy kanállal, amely lyukas, mert (ahogy mondják), a menyasszony szereti a vastagságát és a merevségét” (uo. 164).

lomi) szolgálatban, biztos, hogy a szerdai tésztakészítésnél itt vagyunk, és mindig segítünk a nagy templomi vacsorák és (más) pénzgyűjtő események megrendezésében is...”

A nők gyakran saját neveltetésükkel hozták kapcsolatba a csigatészta-készítést. Az állították, hogy ők csak folytatnak valamit, amit még nagyon kicsi gyermekként tanultak meg: még a magyar faluban, vagy az Egyesült Államokban magyar születésű édesanyjuktól, nagymamájuktól vagy más nőnemű rokontól. A michigani Delrayban – ahová West Virginiából költözött a család – gyermekkorára emlékezve, a fent idézett asszony húga a következőt mondta:

„Nagymamának szép gyermeknevelési elvei voltak. Azt mondta, hogy mindent jól meg kell tanulnunk még gyermekkorunkban, hogy rendes és szorgalmas felnőttek legyünk. Megtanított minket arra, hogy kell tésztát gyúrni, és hogy kell csigát csinálni, még mielőtt elértük volna a konyhaasztal tetejét sámlí nélkül...”

A hagyományos falusi Magyarországtól eltérően, az észak-amerikai városi környezetben a csigatésztalevest nemcsak esküvők alkalmával fogyasztják.⁶ Vasárnapi ebéd, névnap, születésnap, ünnepek és más ünnepi étkezések alkalmával is eszik. Azonban az allen-parki magyar református templomban az asszonyok még mindig világosan ismerik az étel eredeti strukturális/időbeli szerepét. Számukra a csigaleves felszolgálása – mint a jel az esküvői ünnepség elkezdésére – továbbra is azt jelenti, amit *Farb* és *Armege-lagos* (1980:104), egy valóságos és illendően elkészített magyar esküvői ebédéről szólva, „a metaforák speciális helyé”-nek nevez. Például az egyik asszony még mindig felháborodott volt, amikor arra gondolt, hogy a fia, aki most Kaliforniában él egyszer úgy írt le egy ottani amerikai magyar esküvőt „mint valóban lenyűgözőt és szépet, amelyet azonban nem követett igazi magyar lakoma: nem tettek csigatésztát a tyúkhúslevesbe. Képzeld el, micsoda magyar esküvői ebéd lehetett az?!”

Ezek a situációk és az a mód, ahogyan nyilvánosan értékelték és felidéztek minden egyes szerdát, ahhoz vezettek, hogy még más formában is folytassák azt, amit a tésztakészítők különleges magyar mesterségnek tekintenek. Például, ha küszöbön álló esküvőről hallanak a rokonok, korábbi szomszédok vagy barátok családjában a „távoli (észak-amerikai) településeken”, sok asszony előjegyzésbe veteti magát. Aztán, ha majd rá kerül a sor, sok fontnyi száraz csigatésztát vásárolnak a templomtól, amelyet elvisznek vagy elküldenek mint ajándékot, s így biztosítják az „igazi magyar esküvői ebédet”.

III. Összegzés

Más ételektől – mint például a gulyás (*Kisbán*, 1989:54) – eltérően, a csigatészta nem lett nemzeti szimbólum. Ennek ellenére etnikai környezetben ezt a tésztát különleges jelentéssel és tulajdonságokkal ruházzák fel, amelyek révén mobilizáló szerepet kap. A legtöbb résztvevő számára, beleértve azokat, akik egyértelműen „szerdai magyaro-

⁶ A csigatészta készítéséről és felhasználásáról a paraszti Magyarországon lásd: *Bakó*, 1987; *Fél-Hofer*, 1969; *Hofer-István*, 1977; *Huseby*, 1983, 1984/a; *Györgyi*, 1977; *Márkus*, 1983; *Kisbán*, 1977; *Viga*, 1991.

knak” tartják magukat, a csigatészta már a készítése is valami különlegesen magyar tevékenységet jelent. Ezáltal a csigatészta készítő összejövetelek a társadalmi realitás valamiféle etnikai konstrukciójává váltak két különálló, de egymással kapcsolatos szinten: a tészta készítés hetenkénti aktusa újrahátározza és megfiatalítja a korosodó és sorvadó közösséget. Ugyanakkor a sokra értékelt fizikai tárgy – a csigatészta – együttes, közösségi előállítás a közösség materiális kifejeződése. Bizonyos értelemben ezek az összejövetelek fontos szertartások, amelyek mind az egyéni résztvevőknek, mind az egész közösségnek új életet adnak, s fenntartják és hetenként reprodukálják azt az életet. Ezek a tészta készítő-összejövetelek nemcsak abban működnek hathatósan közre, hogy fennmaradjon a közösség és folytatódjon egy különleges helyi hagyomány, hanem abban is, hogy körvonalazzák, kialakítsák és folyamatosan rekonstruálják az etnikai identitás világos keretét az amerikai magyarok első, második sőt még a harmadik generációjában is Délkelet-Michiganban.

IRODALOM

- Bakó Ferenc*
1987 Palócföldi lakodalom. Budapest
- Farb, Peter–Armelagos, George*
1980 Consuming Passions: The Anthropology of Eating. Boston: Houghton Mifflin
- Fél Edit–Hofer Tamás*
1969 Proper Peasants: traditional life in a Hungarian village. Viking Fund Publications in Anthropology, No. 46. New York: Winner Gren Foundation
- Györgyi Erzsébet*
1977 Csigacsinálás. Magyar Néprajzi Lexikon I. 500. Budapest
- Hauk-Abonyi, Malvina–Anderson, Charles*
1977 Hungarians in Detroit. Detroit: Wayne State University Ethnic Studies Division, Center for Urban Studies
- Hofer Tamás–István Erzsébet*
1977 Csigacsináló Magyar Néprajzi Lexikon I. 500. Budapest
- Huseby, Eva Veronika*
1983 Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban. Debrecen
1984/a Community Cohesion and Identity Maintenance in Rural Hungary: Adaptations to Directed Social Change. PhD Dissertation, Ann Arbor: University of Michigan
1984/b Ethnic Radio: the study of Hungarian language radio programs in Detroit and Windsor. In: William G. Lockwood, ed. Beyond Ethnic Boundaries. Michigan Discussions of Anthropology, No. 7. Ann Arbor
- Kisbán Eszter*
1977 Csigatészta. Magyar Néprajzi Lexikon, I. 500. Budapest
1989 Paraszttélelből nemzeti jelkép: a gulyás esete 1800 körül. *Niedermüller Péter* (szerk.): Pécs, Janus VI. Nemzeti Kultúra (1):53–58.
- Márkus Mihály*
1983 Lakodalmi ételek és az étrend interetnikus kapcsolatai 235–252. *Novák László és Ujváry Zoltán* (szerk.): Lakodalom. Debrecen
- Viga Gyula*
1984 A csigacsinálás alkalmi és eszközei a Bükkalján. *HOM Közl.* 22:113–121. Miskolc
1991 A tészta készítés sajátos eszközei a magyarságnál (csigacsináló táblácskák). *HOM Évkönyve* 28–29:465–482. Miskolc

Köszönetnyilvánítás

Meleg vendégszeretetükért, lelkesedésükért és szíves segítségükért nagy hálával tartozom a téziskészítőknek, valamint Ábrahám Dezső püspök úrnak és feleségének és az allen-parki református templom tisztségviselőinek. Köszönöm Martha Lamplandnak az ösztönző vitákat a csigatészta-készítés jelentéséről. Nagy hálára kötelezett Robert M. Darvas szíves terepi segítségéért, fényképekkel való ellátásáért és más szolgálataiért e tanulmány készítése során. A tanulmány alapjául szolgáló kutatás egy részét az IREX és a NEA nagylelkű kutatási ösztöndíja no. RO-20663-84 fedezte.

GULYÁS ANDRÁS LELKÉSZ LEVELEI AMERIKÁBÓL AZ 1920-AS ÉVEKBŐL

A Törökszentmiklósi Egyházközség irattárának rendezése közben találtam néhány levelet, amelyeket Gulyás András Amerikában szolgáló, korábban törökszentmiklósi segédlelkész írt Gál István lelkésznek. A levelek olvasása arra indított, hogy közelebről is megismerkedjem írójával. A további kutatások során kitértél előttem egy fiatal lelkész tragikusan rövid életútja. 1930. november 27-én nagy szomorúság érte a Független Amerikai Magyar Református Egyházat. Ezen a napon meghalt Tiszteletes és Tudós Gulyás András magyar református segédlelkész. Szülőföldjétől messze, barátaitól elszakítva, a pensylvániai White Haven-i szanatóriumban.

Életrajzi adatait egészen Amerikába való utazásáig a megboldogult maga állította össze a főesperesi hivatal, illetve az árvaházi naptár számára. 1905. október 5-én született Tizzaszalkán (Bereg vm.) szegény napszámos szülők gyermekeként. 1917–18. iskolai évben végezte az első gimnáziumot a Kollégiumban. Ekkor búcsút kellett mondania az iskolának, mert a háborús, drága világban szegény szülei nem bírták tovább taníttatni. Otthon maradt kapálni és kaszálni. 1920 telén azonban fordulat állt be az életében. A helybeli zsidó földbirtokos (később már római katolikus) felvitte családjával Budapestre és 4 fia tanítgatásáért és egyéb házi munkák végzéséért segítette a gimnázium elvégzésében. Már 14 éves elmúlt, amikor Pestre került, mint magántanuló, 1924-ben érettségi vizsgát tett. Ezután a debreceni teológiára iratkozott be. Itt házi tanításból tartotta fenn magát. 1928-ban segédlelkézi vizsgáját jó eredménnyel letette, majd rövid ideig Törökszentmiklóson szolgált, Amerikába utazásáig. Törökszentmiklóson igen jó kapcsolatba került főnökével Gál Istvánnal, aki anyagilag is támogatta, hogy Amerikába utazhasson. Megtaláltam a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének 2948/1928. sz. iratát, amelyben Gulyás Andrást elbocsátotta az egyházkerület kötelékéből.

„Egyházfőhatósági Bizonyítvány – melynek erejével igazolom, hogy Gulyás András úgyszintén mint a Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző-intézetének volt növendéke, úgyszintén mint segédlelkézi szolgálatok végzésére feljogosított tiszteletes atyafi minden reá bízottakban hűséggel, engedelmességgel a kívánt mértékben megfelelt. Ezért Őt az egyházi főhatóságom alatt álló tiszántúli református egyházkerület kötelékéből elbocsátom s reá és minden munkájára jó Istenünk áldását kérem, nem mulaszthatom el, hogy azzal a kéréssel ne forduljak minden magyar testvéremhez s közelebb minden hitsorsosomhoz, hogy nevezett atyafit vegye megértő szívetébe s jóakarató támogatásába – Kelt Debrecen, 1928. szeptember 25. Dr. Baltazár Dezső püspök.”

1928. október 23-án érkezett meg az Egyesült Államokba, hogy a Protestáns Episcopális Egyház philadelphiai iskolájában teológiai tanulmányokat folytasson. Kiutazásának költségeit a Független Amerikai Magyar Református Egyház közalapja fedezte. Ta-

nulmányait folytatva, rögtön lelkeszi szolgálatokat kezd végezni. 1928. november elejétől – 1930. október 21-én kezdődött betegségéig az alábbi gyülekezetekben szolgált: philadelphiai, roebling, trenton (magyar református egyházközségek). Az eddig említett egyházközségeken kívül megfordult a független egyház összes gyülekezeteiben, vagy mint ünnepi legátus, vagy mint egyházközségének segélyt kérő követe, vagy mint az egyházi gyűlések aktív tagja, aki értékes felszólalásaival gazdagította egyházát. Nem válogatott a munkában, sem a munkamezőben. Ment oda, ahová a szükség kívánta és egyházi hatósága rendelte. Olyan munkás volt, akinek a lábnyomát nem egykönnyen fűjja be a feledés szele.

A philadelphiai független egyházközség, amely a legelső gyülekezet volt, amelyben gyakorlati pásztori munkát végzett, mintha arra tökélt volna magát, hogy akár hallják, akár nem hallják, de bizonyítja, hogy próféta jár közöttük. A roeblingi egyházközséget erejének tudatára juttatta, önálló gyülekezetté szervezte. Trentonban a rendes lelkipásztor távolléte alatt egy nagy gyülekezet komplikált életét bölcsen és az egyházi rend pontos betartásával irányította. Általában egész lelkeszi működésében a szent komolyság, a törvényes rend és fegyelem következetes és félelem nélküli alkalmazása a jellemző. Levelei bizonyítják, hogy milyen nehéz harcokat harcolt a gyülekezetekben. Fájdalommal jelzi, hogy az idegenben élő magyar reformátusok, milyen rövid idő alatt szakítottak hagyományaikkal. Kalappal a fejükön, gumival a szájukban érkeztek a gyülekezet közösségébe.

Sohasem panaszkodott, senki sem látta betegnek. Már útlevele és hajójegye is megvolt, amikor kórházba került. 1930. november 27-én délelőtt meghalt. Temetése november 29-én volt a trentoni egyházközség templomából. Betegágyán magához kérte a Bibliáját. Olvasgatta, amennyiben tudta. Ceruzájával megjegyezte a naini özvegy egyetlen fiának feltámasztásáról szóló történetet, aláhúzta Jézusnak a halott ifjúhoz intézett szavait: „Ifjú néked mondom, kelj fel”. (Lk. 7,11) Ebben volt a hite és vigasztalása, hogy ő az özvegyasszony egyetlen fia, Krisztusnak különös védelme alatt áll és ez a védelem erősebb a betegségnél, a halálnál is. Hisszük, hogy a dicsőséges feltámasztás tényében hite beigazolódik! Egyik lelkésztestvére így búcsúzott tőle: „Előttünk tragikus sorsa azt bizonyítja, hogy Isten is olyannak akarta megtartani, amilyenek közöttünk való forgolódása közben bizonyult. Azért kiszólitotta a világból, még mielőtt ez a világ változtatható volna rajta”.

„Az Úr szemei előtt drága az ő kegyeseinek halála” (116. sz. 15.).

A továbbiakban 5 levelét olvashatjuk Gulyás Andrásnak, hogy Ő milyenek látta az Amerikában élő magyarságot, életüket és vallásosságukat.

I. Philadelphia, 1928. nov. 2-án
címen: Andrew Gulyás
209 Mark's Quare
Philadelphia, P.a.

Kedves Pista Bátyám!

Még csak most jutok az íráshoz, annyira el voltam eddig foglalva. Ellis Islandról csak okt. 24-én szabadultam. Tükacs nem várt sehó. Halálósan idegenül és árván indultam el magam Philad.-ba. Felhívtam Tükacsot telephonon kétszer is, de nem jelentkezett. Isten megsegített, 24-én este 6 órára a Szemináriumba érkeztem egy taxival. Végótenül kedvesen fogadtak mind a tanárok, mind az ifjúóság. Mindjárt vacsorához ültettek, ami nagyon ízlett, mert Ellis Islandon nem bírtam enni. Azután megmutatták a

szobámat. Szép, nagy, kényelmes, világos, meleg, de felé sem jár a törökszentmiklósinak. Lehet, hogy később barátságosabb lesz, ha majd pénzem lesz és vehetek bele egyet s mászt. A koszt itt ugyanolyan, minőségben és mennyiségben, mint a hajón. Jobb már csak a magyar lehet. A sok édességtől máris ke-rekedik az arcom, pedig még 10 napja sem vagyok itt.

Okt. 25-én már előadáson voltam. Kijelöltek az én beleegyezésemmel heti 14 órát, de hozzátették, hogy míg meg nem tanulok angolul, csak járjak minél több órára, hadd szokjon a fülem. Megfogadtam tanácsukat és hallgatók 9–1 óráig, hogy már csak úgy kalapál a fejemben a sok angol szó. Reggel és este áhitat van, amiben én is részt veszek, mikor itthon vagyok.

Ugyanis okt. 26-án, mikor már kezdtem a független egyházra haragudni, d.u. 3 óraker felkeresett Nt. Nánássy Lajos Esperes Úr (szept. óta) és hivatalosan megbízott az itteni kis egyház lelkipőnzőz-ásával. Megkérte a Dėkán Urat, hogy szombaton és vasárnap engedjen szabadon és Az készsėgesen be-lenyugodott. Okt. 28-án predikáltam először a kis imaházban és a ref. emlékére Úrvacsorát osztottam. Egyik egyháztagnál ebédeltam. Sokan ott voltak a magy. ref-ok, de én nem szeretem úgy őket, mint a törökszentmiklósiakat. Nőni kell még nekem hozzájuk, mert – szerintük – zöld vagyok. Lesz valahogy! Vissza már nem mchetek. Annyira emészt a honvágy, olyan kedvetlen, mondhatnám életunt vagyok, hogy nem győzők eleget imdkozni, hogy valami bolondot ne tegyek. Csak az vigasztal, hogy borúra derűnek kell jőnni. Hiába van itt olyan ellátásom, olyan környezetem, hogy talán sohasem lesz otthon, én csak haza és haza vágyom. Nem mondom persze senkinek, mert nincs is kinek; haza szegény anyámnak csak jót irtam, úgyis sir eleget tudom. Őt sem szerettem soha úgy, mint most. Valamikor a nyáron ha-ragudtam a Kántorra, hogy pityereit, most énnekem is napjában kifacsarodik szememből egy-két könnycsepp, akárhogy erősködöm is. Legkeservesebben mégis akkor húzódt el a szám és szorult össze a szívem, mikor New-Yorkba érkezttünk. Mindenkit várt valaki. Nevetett és sírt egyszerre a sok egymást viszont-őelő boldog lélek. Le sem lehet írni mi volt az. Temetés sohasem hatott meg enyire, mint ez az őszinte boldogság, ami elbőntötte az emberek arcát. Soh'sem hittem, hogy az életnek ilyen hamisi-tatlan oldala is van. Milyen testvér tudtam ott lenni mindenkivel. Hogy elszalasztotta Tukacs azt a pil-lanatot, amikor az életben talán legjobban őrtűnek neki. Kegyetlenség volt tőle nemcsak az, hogy nem várt, hanem sokkal inkább egy valóság elferdítése. Azzal menti magát, hogy ő átnézte az utasok névsor-rát és nem találta benne az én nevemet. Nem tudom hogy nézhetta át, mert ez a névsor nekem is meg- van éspedig az én nevemmel.

Nem írok most többek, minék keseregjek. Még nem kaptam pénzt, de mihelyt kapom, nem hagyom meg sem melegedni, azonnal küldöm. Katókanak a közelgő névnapja alkalmából a legjobbakat kívánom. Bőzsinek is. A Nagytiszteletű Asszonynak kézcsókjaimat, Pistukát, Lacit, Palit, Zolit őlelem. Mindenkit ődv. Last not least Kedves Pista Bátyámat hálás szeretettel csókolom; szerető őccse. Bandi. Az ődv. itt levélben már átadtam. Ilonát, az Őregt is ődv. – Mindenkit, Mindenkit, Mindenkit.

2.

Philadelphia, 1928. nov. 19-én

Kedves Pista Bátyám!

Az igazat megvallva nem tudom lehet-e a Takaréokban részletenkint törleszteni. Úgy gondolom, nem, de azért itt küldöm a szelvényt 40 dollárról, amit postára tettem itt a mai napon. Ez az első ke-resemet. Elkűldöm, mert különben úgy elmegy, hogy észre sem veszem. Nem szeretek adóssággal lefe-kűdni. A jövő hónapit is elkűldöm majd. Lehet hogy akkor már az ősszet elkűldöm. Most az elején nem akarok senkitől egy fillért sem kérni. Akkorra már fordulhat a sorsom kereke. Karácsonyra kb. Trentonban leszek legátus. Akkor összekerűl egy néhány dollár. Nincs benne szelvény, mert nem úgy küldöm, ahogy akartam, így biztosabb. Nagyon drága világ Amerika nekem. Sok pénz kell ide. Egy gyárimunkás keres 40 dollárt egy héten, én meg egy hónapra kapok annyit. Nem bánám, ha semmit nem kapnék, csak az egyházi élet lenne valamilyen. Nehéz állapotok vannak itt. Minden nap jobban fáj a szívem, minden vasárnap szeretnék meghalni. Tegnap is alig voltak a kis imaházban, de este a sor-soláson, ahol begyűlt az én fizetésem, mindenki ott ivott és gajdolt. Képtelen helyzetek szakadatlan sora, sok intelligens, őntelt parasztot preparálnak itten napról-napra „amerikaivá”. Vástottak a gyermekek, lányok. A templomban sem veszik le a kalapot a fiúk, még rájuk nem szőlok. Éneklés helyett valami gumiszzerű cukrot szopnak-rágnak. Csak egy komoly embert találnék már mindjárt nem mernék így írni róluk, mert az Istennek is elég lett volna 10 igaz is, hogy kegyelmezzen. Rendtelenség, fejtelenség az

egész vonalon. Időm sincs sok, mert az iskolát nem hanyagolhatom. Itt érzem jól magam az idegenek közt. Legrosszabbak a híveim, különösen a főgondnokom társaságában.

Ha néha nem találkoznék egy-egy paptársammal: a trentoni, princetoni ifjú lelkészekkel, akkor nem bírnám sokáig. Ezek vigasztalnak olykor.

Nov. 11-én Perth-Amboyban voltam ifj. konferencián. Találkoztam végre Tukaccsal is. Igen erősen védte magát. A kért könyvet majd én elfogom mostmár küldeni. Tukacsnak most lesz a beiktatása nov. 25-én, melyen én is ott leszek.

Sebestyén Endre Főesperes Úrral még nem találkoztam, de levélben tolmácsoltam az üdvözetet. Amire Ő egy szép, buzdító, bátorító, krisztusi szeretettel meleg hangú levéllel válaszolt.

Egyéb új nem történt azóta. Sokat autózom. New-Yorkba is autón megyek. Voltam már New-Brunswick-ban is. Itt még elviselhetetlen meleg van. Mellényt sem hordok, nehogy felöltöt. Aludni sem tudok olyan utálatos, tapadó, fojtó, nehéz meleg. Remélem majd csak megváltozik.

Gyorsan repül az idő, mert sok tanulnivalóm van. Elég volna a levélírás is, de emellett angolt tanulok folyton, délutánonként a híveket látogatom; ma pl. a kórházba megyek egy operált asszonyhoz. No, itt alaposan kipótólok a Törökszentmiklóson elmulasztott látogatásokat. Folyton jönnek értem és visznek. Mondhatom, ez a legrosszabb pillanatom, de nem lehet ellene tenni.

Hiába, csak jobb lenne Törökszentmiklóson. Nem is maradok én tovább csak az angolt tanuljam meg jól. Sajnos ehhez kell 2 év okvetlen. Lassabban haladok, mint gondoltam.

Igéretemhez híven itt küldök 2 képet is. Az egyik a x-jel jelzett ablakok az én szobám ablakai, amikre a múlt héten kaptam szép függönyt a nőgyulettől és 2 futószőnyeget a padlóra. A másikon magam volnék. A szeminárium lépcsőjén állok az iskolai formaköpenyben, az ún. gown-ban.

Egészségem kifogástalan, már 55 pound vagyok (69 kg 75 dkg) a jó kosztól, a sok ice creamtól. Hát Pista Bátyámék hogy vannak? Nem beteg senki, remélem. Nőnek nagyon a Csemeték? Meg sem ismerem Őket, ha visszakérülök. Hanem Pistuka írhatna egy hosszú levelet, Ő ráér. Katica még csak telefonálni tud. Szeretném ebédutánonként megkergetni a Kis Tit'öt, Bási-t. Nem abrakolom az emlékeket, hanem Isten áldását kívánom Pista Bátyámra, szeretteire. A nagytisztelű Asszonynak kézsőkjaimat küldöm, a Kicsiket csókolom Pista Bátyámmal együtt ölelem: Palit, Lacit, Zolit. Üdv. az ismerősöket, meg a „Lányokat” is.

szerető öccse: Bandi

3.

FREE MAGYAR REFORMED CHURCH
180 Home Ave Trenton, N. J. Phone. 7-7380-J

Trenton, 1928 dec. 28-án.

Kedves Pista Bátyám!

Trentonból írom ezen leveletem. Itt voltam legátus. Tegnap és ma egész nap a híveket látogattam. Most van egy kis szabad időm, azért írok is mindjárt. Már begyűlt vagy 120 dollár, meg folytatni fogom a kollektálást ma délután és holnap egész nap. Nagyon fáradtságos, mert az utolsó centért is magamnak kell menni. Már alig érzem a lábam a sok járkálástól, de ezt nem lehet autón elintézni. Olyan nagy hely ez, mint Debrecen, gyalogszerrel nem könnyű bejárni. Remélem összekérül 200 dollár. Az a fő, hogy annyi már van, amiből az adósságomat kifizethetem. Hogy még ebben az esztendőben tehessek cselet kötelezettségemnek, azért dec. 31-én postára teszek 70 dollárt a Pista Bátyám címére. Vártam eddig nagyon a választ leveleimre, de úgy látszik nagyon el van foglalva Pista bátyám. Szerettem volna tudni biztosan tudni, hogy mennyi a kamat, mert így mostmár csak találmra küldöm a 70 dollárt. Ha esetleg nem futja belőle, akkor tessék megírni és nyomban küldöm a többit is. Lehet hogy azóta megérkezett a philadelphiai címemre a Pista Bátyám levele, mert én dec. 24-e óta nem voltam a lakásomon. Írnék most megint sok mindent, de mikor választ nem kap az ember, akkor meg van kötve a nyelve. Annyit mindenesetre nem felejték el megírni, hogy hálásan köszönöm a Pista Bátyám szívességét. Itt mostmár majd csak megélek szegényesen valahogy. Igaz, hogy az egyházam minden nappal fizetéképtelenebb de hála Istennek kosztom és lakásom van, majd később meg fordítok valahogy a sorsomon.

Ma már dec. 31-e van. Tegnap voltam Philadelphiában, de sajnos csak éppen Pista Bátyámtól nem várt rám levél a lakásomon. Ma már nem tudom postára tenni a pénzt, mert mindig kollektálok. Reménységem szerint begyűl vagy 250 dollár.

Ha meg tetszett kapni a pénzt azért csak tessék szíves lenni egy-két sor írásban közölni velem. Szíveségét mégegyszer nagyon megköszönöm Pista Bátyámnak Kedves Mindnyájuknak a legjobb egészséget kívánom, a Nagytiszteletű Asszonynak kezeit csókolom, a gyerekeket csókolom, Pista Bátyámmal és a Káplánokkal, Kántorkával együtt.

Szerető öccse:

Bandi

4.

Philadelphia, 1929 január 1

Kedves Pista Bátyám!

Pista Bátyámnak írom az első levelet ebben az új esztendőben. Most jöttem haza az istentiszteletről vagy helyesebben: istenkáromlásról, mert a lumpolásból jöttek egyenesen a templomba az érdekes egyháztagok. Hogy mi volt az érzésem, hogy milyen volt az az „istentisztelet” arról jobb nem beszélni.

Sajnos magam is köztük voltam, de én lefeküdtem éjfél után. Többet nem barátkozom velük, mert nemcsak magam sülydedek, de vész a Krisztus ügye is. Csupa fogadás, csupa ígéret vagyok ezen a napon. Csak segítsen Isten, hogy meg is tartsam. Ha már rajtuk nem segíthetek, legalább én maradjak meg az igaz úton. Mostmár látom, hogy csak ez lehet az egyetlen hatásos pastorációm; még ha kigyót-békát fognak is rám kiabálni, még ha elhagyják is az egyházat. Új esztendő van, nekem is meg kell kezdeni a gyökeres újítást. Ki kell nyitnom a számat, fel kell emelnem szavamat a sok „amerikai kinövéssek” ellen. Inkább ne jöjjenek templomba, (ha egy kis szoba is az a templom), ha ott kállal a fejükön, rágógumival a szájukban pletykálnak, viccelődnek, gúnyolódnak. Inkább elhagyom végképpen őket (de nem Istent!), mintsem hogy még egyszer lássam azt a felháborító csúnya szokást, hogy a karácsonyi Úrvacsoraosztás után az összes megmaradt bort a helyszínen megisszák az Úrasztali szent kehelyből. Csak bor, csak ivás! Ez az egyházam! A tokaji hegy lenne nekik a legjobb papjuk. Elvetemedett nép. Mintha csak Sodomában élnek, úgy vagyok köztük. Ilyen egyház nincs még egy az egész Újvilágban. Ez a szerencse, különben elkerülhetetlen volna a kénköves eső. Nem bántom tovább őket, hiszen most jók, mert valamennyien otthol alsznak. Talán álmukban ők is jó egyháztagok?!

Csak ma kaptam meg Pista Bátyám ajánlott levelét, pedig karácsony másnapján már itt volt, de az Igazgató Úr vette át és Ő meg csak ma szólott nekem. Mostmár bánom, hogy elküldtem tegnap Trentonból nem éppen derűs hangú, rövid leveletem és nincs más vágyam, mint az, hogy ezt tessék előbb megkapni annál. Egyébiránt abban sem irtam semmi rosszat, csak fájdalom, hogy válasz nélkül hagyattak leveleim; ez meg a szeretetnek és ragaszkodásnak a jele.

Köszönöm a Pista Bátyám meleg sorait. Ez az egyetlen és legrágább újévi ajándék számomra Jól esett olvasnom Annak a levelét aki az ő atyai szeretével a nyáron, mikor kollokviumra utaztam, könnyeket csalt szemeimbe. Talán én sem lettem volna más lelkes mellett olyan viselkedésű, mert mindnyájan egymást neveljük. Pista Bátyám sok értékes belső és külső kálvinista-papi viselkedést plantált belém életpéldájával. Most még jobban értékelem ezeket. Itt a rendetlenség „Bábelében” látom csak igazán, mit jelent Pál apostolnak az a mondása: „Mindenek érsen és jó renddel...” Beh’ szép istentisztelet! Vajon lesz-e idő mikor Philadelphióban is tarthatunk ilyeneket?! Sajnos azt látom, hogy az embereim nem vágnak erre. Csak én is bele ne fásuljak egészen ebbe a „riposzt egyházi életbe”, ebbe a „business papságba”. Már hazamennék szívesen, mert félek, hogy aztán nem lesz kedvem hazamenni. Amerikának megvannak a csálhatatlan eszközei, melyekkel végleg és teljesen asszimilálja a bevándoroltakat. Itt is érvényesül az actív-reactív. Amilyen nehezen megy eleinte az ideszokás, olyan keserves később a megválás Amerikától. Csak kivétel lennék az általános szabály alól!

A levélben megvolt a 2 váltó és az elszámolás. Az igazat megvallva nem értem a dolgot tisztán. Soh’sem foglalkoztam ilyesmivel, csak az iskolában tanultam róla. Hogy mégis baj ne legyen holnap elküldöm a már jelzett 70 dollárt. Tehát összesen 110 dollárt küldök a 600 P. adósságba. 110 dollár magyar pénzben (ha 1 dollár még mindig 5,72 P.) = 629,20 P. Remélem a lejárat napjára: jan. 15-re ott lesz és akkor – számításom szerint – minden rendben lesz, sőt még fenn is marad vagy 8 P. Lehet az is, hogy én rosszul számított, akkor csak tessék kiegészíteni és elrendezni ezt a dolgot és én a többletet megküldöm. Mégegyszer köszönöm nagyon a Pista Bátyám szíveségét és bizalmát. A felesleges váltót tessék megsemmisíteni azért hogy ráírtam a nevem. Az esetleg fennmaradó pénz pedig a kis Gaál Kátlónak meg a nagy Gaál Pistukának ajándékozom karácsonyi ajándékképpen.

A legáció jó sikerült. Böven megvan a 250 dollár. Ebből csak 50 dollárt tartok meg magamnak, a többi hazaküldöm: 70-et az adósságba, 100-at a bátyámnak kölcsön, mert egy belsőséget vett a fá-luban, 30-at pedig egy barátomnak, hogy könyveket vegyen érte és küldje ki. Magyar pénzben most gazdag káplán lennék. Jelenleg 305 dollár melegíti a zsebemet, mert kifizetett nagy nehezen az egyhá-zam is 40 dollárt és szemináriumtól is megkaptam a januári 15 dolláros csekket. Még úgy vagyok, hogy nem szeretek itt egy centet sem költeni. Mindig átszámítom magyar értékre és megjídek a drágaságtól. Csak annyit ér számomra anyagilag Amerika, amennyi dollárt hazaküldhetek. Most még mindenem megvan, minck dobáljam itt ki semmi a néhány dollárt, mikor otthon egy fél telket vesznek rajta. Jó lesz az majd ha hazakerülök, mert ha így halad szegény hazám, akkor Törökzentmiklós sem fogja tudni emelni a kápláni fizetést. Mindegy, azért csak jobb lenne ma is ott szegénykeskednem!! Borzasztóan fáradtságos napjaim voltak mostanában. Azt sem tudtam, hol a fejem. Egy nap kétszer is elutaztam Trentonba meg vissza, hogy mindkét helyen eleget tegyek kötelezettségemnek. Folytonosan csak express vonat, autó. Ez járja itt. Csak úgy reptül az ember. Még gondolkodni is gyorsabban gon-dolkozik rajta az ember. Kilyukadt azért az új cipőm talpa is a requirálásban, mert csak a külsőségekre mentünk autóval. Szívesen fogadtak a magyarok. 1 dollárnál senki sem adott kevesebbet. Hát ott ki volt a legátus?

Az angol nyelvben észrevétlenül is haladok. Már észre sem veszem, csak beszélek, beszélek. Már általában mindenkinek a beszédjét megértem, állandóan angol újságokat olvasok, de azért nem merem hinni, hogy egy év elég lenne ahhoz, hogy tökéletesen bírjam az irodalmi angol nyelvet. Én alaposan szeretném tudni. A mindennapi társas érintkezést egy-kettő eltanulja az ember, de ez még nem minden. Vizsgálva egyáltalán nem szorítanak. 2 hetenként van írásbeli vizsga, de nemcsak engem nem engednek vizsgáznai, hanem a görög kollegámat sem, aki pedig már 7 hónapja itt van. Egyedül csak a Szentírast olvassuk a templomban mi idegenek, mikor ránk kerül a sorban. Ennél többet nem kívánunk. Nagyon intelligensek tanárok, tanulók egyaránt. Karácsonyra kaptam 3 kötet angol könyvet tőlük; az egyházam-tól pedig, hogy el ne felejtsem – egy karórát. Rendkívüli, nagyon változó az időjárás. Télükabát nélkül jártam karácsonykor, mintha csak hűsvét lett volna. Van is betegje elég ennek a kiszámíthatatlan idő-járásnak. Én még mindig egészséges voltam eddig hál' Istennek, csak ezután is így legyen. Elküldöm a szemináriumunk főcületének képét. Többet most nem fecsegek, hanem Isten gazdag áldását imádkozom az új évben Pista Bátyámra és Szeretteire. Jó egészséget, békességet, boldogságot kívánok. A Nagytiszteletű Asszonyoknak kézcsókjaimat küldöm, a Kicsiket Pista Bátyámmal és Lacival együtt szer-tettem ölelem,

öccse: Bandi

Mindenkit üdvözlök!

5.

Kedves Pista Bátyám!

Philadelphia, 1929. márc. 23

Becsés levelét már március 16-án megkaptam. Eddig a Pista Bátyám levele ért ide leghamarabb. Köszönöm kedves sorait. Már vártam rá, mert szerettem volna mielőbb megtudni, hogy megérkezett-e a pénz rendes időben. Mostmár tudok mindent: Mégegyszer hálásan köszönöm a Pista Bátyám szíves-ségét és előlegezett bizalmát. Már kezdtem félni, hogy nem marad belőle cukorra való Katókaéknak és mégis „nagylelkűsködtem”, de hála Istennek ez is alaptalan volt. Mostmár egyelőre kikapcsolom életem-ből a váltót. Szeretném, ha ez lenne az első és utolsó.

Hogy el ne felejtsem én már régesrégén kérdeztem Tukacstól, hogy elküldte-e Pista Bátyámnak a kért könyvet és Ő azt felelte: „igen”. Úgy látszik, mégsem küldte el. Hűsvét után majd elküldöm most-már én csak tessék türelmmel lenni. Addig (nincs) időm meghalni sem.

Ma: virágvasárnap folytatom a 17-én megkezdett levelet. Ennyire nincs időm semmire. Most nem akarok végnélkül panaszkodni, hogy mi is az a sok dolog, úgyis tetszik tudni; inkább írok egyről más-ról, aminek írása közben csendesen megpihen amerikai hurry-up lelkem.

Miről ímek, mint az egyházamról. Ez a mi életünk és halálunk, örömünk és bánatunk, szegényünk és büszkeségünk, de mindenképpen a miénk. A március 17-iki hazafias ünnepélyt alaposan megren-deztem. Zsúfolásig meg is töltötték a nagy bérelt termet a sokféle magyarok, akiknek sokféleiségét igye-keztem beszédemben a berekedésig egy nevezőre hozni Istenben és Hazánkban. Kifelé hatalmas lépést

tezzel egyházunk, mert ma már nemcsak ismernek, hanem úgy ismernek, mint egy olyan egyházat, amelyik lélekkel és napról napra tisztább kézzel dolgozik.

„Tisztább kézzel” mondom, mert eddig minden erőmmel csak a szennyes kezekre igyekeztem rávilágítani nemcsak az igével, hanem minden eszközzel amiről tudtam, hogy segíteni fog. Ma vagyok éppen 5 hónapja Philadelphiában. Eddig minden nap jobban és nagyobb fájdalommal láttam, mennyire gyenge jellemekkel állok szemben és kell dolgoznom. Röviden ez a helyzet. Egy néhány jobb sorsra érdemes eltévelyedett, fékevesztett magyar (iszákos, házasságtörő és nem tudom mifélek) jelen hivatalnokaim, fel akarták ezután is használni az egyházat az ő alacsony kedvteléseik olcsóbb kielégítésére esetleg üres zsebük könnyű megtöltésére. Mindig éreztem és félek bárányka módjára igyekeztem javítani is a helyzetet. A márciusi ünnepély véégképpen meggyőzött minden addigi gyanúm bizonyosságáról és arról, hogy mostmár aztán ne tovább. A kb. 300 főnyi ünneplő közönségtől csak 58 dollár tiszta jövedelemtől számoltak el, holott józan, sőt pesszimista gondolkodás mellett legkevesebb 200 dollár bevételnek kellett volna lenni, hiszen csak a belépődíjből be kellett volna jönni 150 dollárnak 50 centjével. Hol marad még a jó pénzért dugva árult „egyházi bor” ára és a közadakozásból kikerült ennivalók ára stb, stb. Ezen már nem segíthetem, de ez segített én rajtam. Mai prédikációmban szép sorjában, de visszautasíthatatlan érvekkel feltártam, előttük egyházunk jelenét és jövőjét is, ha csak erre fogjuk ezután is használni. Szemükre vettem: törekvéseiket hogy csak pénzt akarnak kapni attól az önként alapított krisztusi egyháztól, amelyik Ielket kínál nekik. Hogy nem szegényen egy adósságban úszó imaházban imádni Istent, mikor a szép nagy templomot azért adták el névleg, hogy kisebbet vegyenek, meg pénz is maradjon. Hogy azt szereti az ember legjobban amiért legtöbbet áldozott. Hogy a mostoha anya azért nem tudja szeretni mostoha gyermekét, mert nem szenvedett érte, stb, stb. Legutolsó érveim pedig az volt: Én pedig szeretni akarom a philadelphiai haldokló egyházat és azért 5 hónapi fizetésemért itt Isten előtt adósságai törlesztésére ajánlom fel.

Ha most sem fordul jobbra a helyzet, akkor soha. Kihasználтам ügyesen az alkalmat, mert ma sokan jöttek templomba. Látszott a hatás a perselypénzen is, amelyik az addig szokásos 3-4 dollártól nyomban 20 dollárra dagadt Istenisztelet után pedig felállott egy ritkán szóló és még ritkábban cselekvő férfi és azt mondta: Most pedig azt kérem, mi se legyünk alábbvalóbb a Tiszteletes úrnál és a következő gyűlésig határozzunk, ki mennyit ad.

A következő gyűlés hűsvét utáni vasárnapon lesz. Ezt közgyűléssé változtatom és mindenki előtt ismertetni fogom helyzetünket, ami azért fontos, mert a jelenlegi pénztárnoknak meg a másiknak, meg a harmadiknak 500 meg 300 dollárral tartozunk, amelyekről csak az tud, akinek tartozunk. (Még jó, hogy az legalább tud!?) Írás nincs sehol semmiről. Mindegy; ez a néhány ember nem fogja tovább csalni az egyházat. Még írás nélkül is javasolni fogom kifizetésüket és azt is hogy távozzanak, ha csak erre kell nekik az egyház. Szájába rágom mindenkinek a közgyűlésen való mondani és kifogásolni valóját, számba veszünk minden adósságot, kitézzük, hogy mennyi idő alatt fogjuk letörleszteni, ha török, ha szakad és így megkötjük a gyors, ragadós kezeket, megindítjuk a gátolt életfolyamatot. Vagy, vagy! Ezt megcsinálom, ha az életembe kerül is. Ennek sikerülni kell, mert az én hitem sohasem volt ilyen nagy. Most már látom hogy van tennivalóm Amerikában az angol nyelven kívül is. Ha hosszadalmas és olykor eredménytelennek látszó lesz is, úgy érzem ugyanaz lesz a lelkesedésem és felháborodásom mint ma. Nem lehet ezt levélben leírni. Pista Bátyám meg az eddigi rapszódikus menetből is kiolvassa a tényállást. Majd írök azért a fejleményektől is, valamikor pedig szemtől szemben megtárgyaljuk.

Egészségem jó. Túlságosan jó a koszt és azért nincs sok étvágyam, no meg a lelkem táplálkozik a testem helyett is annyi ráhatásnak van kitéve egy nap is. Mostmár vizgára készülök a szemináriumban. Egészen jól megy az angol. Nyári fullasztó meleg van állandóan Poth-Amboyban leszek legátus. Már nagyon is ideszoktam, csak vissza ne jöjök papi vizsga után. Nem lehet azt sem röviden leírni, hogy mi fogja itt az embert, de azt tudom, hogy napról napra jobban asszimilálódok. Szinte nem szeretek levelet írni, mert semmit sem tudok jóformán írni és annál több a mondanivalóm. Mintha nem is az lennék aki otthol voltam: csak szaladok csak rohanok, mint egy gép, de amelyik néha beszélgetni is szeretne az ő jó Pista Bátyjával és amelyik most nagyobb lelkiéletet él, mint valaha. Isten áldja meg Pista Bátyámékat. Kézcsókomat küldöm a Nagytiszteletű Asszonynak, a debreceni Nagymamának és Otlikának. Katókat Pistit csókolom Lacival együtt meg Palit és Zolit is. Ilonát, Bözsit az öreget üdv. Last but not least Pista Bátyámat igaz szeretettel csókolom:

Bandi

MAGYAR LAKODALMI RIGMUSOK ÉS VÖFÉLYVERSEK PITTSBURGHBÓL

Az itt összegyűjtött rigmusokat – kézírásban – Oláh Ernőné másodgenerációs amerikai magyar református asszony találta meg megholt édesapja hátrahagyott iratai között 1994. februárjában és adta oda lelkipásztorának, dr. Komjáthy Aladárnak.¹

Minden egyes rigmus aláírással van ellátva.

Tusay Mihály, 1888-ban született Szümyegen, Zemplén megyében (ma Szlovákia). Fiatal legény korában jött az Egyesült Államokba. A kezdeti nehézségek után üzlete volt a pittsburghi magyar negyedben, majd az Amerikai Magyar Református Egyesület körzeti megbízottja volt. Két ízben volt a pittsburghi magyar református egyház főgondnoka és éveken keresztül az Amerikai Magyar Ref. Egyesület igazgatóságának (akkor vezértestületének) volt tagja. 1958-ban halt meg.

Szőke Ferenc, Willock, Pennsylvániában született 1903-ban, ahol édesapja bányász volt. Kis gyermek korában szülei hazavitték Lábdesenyőre (Borsod vm.). Ott iskolázott és 19 éves korában tért vissza az Egyesült Államokba. Eleinte bányász volt, majd pedig a nagy pittsburghi acélművekben vasmunkás. Évtizedeken keresztül presbitere volt a pittsburghi egyháznak. 1979-ben 76 éves korában hunyt el.

Feltehető, hogy ezek a rigmusok falujokból származnak. A szokás szerint fejből tudták elmondani és itt Amerikában rögzítették írásban. Amerikai magyar nyelvi sajátosságok felfedezhetők bennük: pl. „köszöntő a kekszi felett”. A menyasszonyi tortáról van szó.

Én ezekhez semmit sem értek, de fontosnak tartom megőrzésüket és közlésüket. Ez már a néprajzosok dolga.²

Komjáthy Aladár

¹ A kéziratok versek Komjáthy Aladár bevezetőjével *Kovács Emese* és *Voigt Vilmos* közvetítésével kerültek kiadványunkba. Segítségüket ezúton köszönik meg a szerkesztők.

² A szöveget betűhűen adjuk közre, meghagyva a lehetőséget a nyelvi vizsgálat számára. Azoknál a verseknél azonban, ahol Szőke Ferenc lejegyzései csak a leírás formájában, néhány betű le- ill. elírásával, egyébként szó szerint követik Tusay Mihály szövegét, eltekintettünk az újabb közléstől. Az utólagos betoldásokat zárójelben adjuk közre.

Búcsúztatás

1. Ez házban gyült vendég
csendes békeségben
Aldja meg az isten kívánt egésegben
Egymás iránt való igaz szeretettel
Istennek s embernek teccő szép életel
2. Vajda hegedűnek áljon meg zengése
a sarkantyuknak is szűnjön meg pengése
mert búcsuzásomnak most léssen kezdése
Legyünk csendeségben míg léssen végzése
3. Esőben is atyám szóm hozád forditom (Isten teneked adott)
Búcsuzó beszédem zokogva inditom
szivemet szivedel együvé szoritom
Igy valamenyire szivűnket ujjitom
(Oh, kedves jó atyám bocsánatot
kérek míg a házatoktól
a hitre kí térek
mert ma változik meg
életemnek utya vagy sirig
örömré vagy örökös bura!)
4. Meg mutatad hozám a te jószágodat
Hozám megmutattad atyái voltodat
Felnevelésedet ápolgatásodat
Hogy el nem vetetik engem te fiadat
5. Ugy száljon tereád az urnak áldása
Miként az esőnek égből le hullása
Széles e világon ne lehesen mása
Soha vig kedvednek ne légyen borulása.
6. Kedves szülő anyám hozád fordulok már
mert tudom szivem is töled búcsuzást vár
már a letet hitem töled mindjárt el zár
Kivanom éltedben ne érjen semi kár
7. A szenteknek atya Te öregségedet
Gyámolitsa értem te szép vénségedet
Élted csomolyába kösse életedet
Az én öröömre óhajtom ezeket
8. Édes anyám voltál engem ápolgatál
Karodon hordoztál és meg nem tagatál
légy áldva mind ezért az édes istennél
hogy engem az urnak szépen fel neveltél
9. Meg mutatad hozám nagy szeretetedet
Csak nem ki öntöted anyai szivedet
Nem kimélted értem semi költségedet
sok szükségeimben segítél engemet
(Látod kedves anyám
el visznek melőled
Bocsánatot kérek azért most
Tetőled de ha el visznek
jó anyám melőled
jó gondolatom lesz mindenkor
felőled.)
10. Kedves testvéreim alljátok előmbe
Mert keserves könyvek áradnak szemembe
Csak nem el ájulok bágyadok szivembe
Én elválásomon változik színeimbe
11. De Jaj nics mit tenem meg válok töletek

Becsülettel

PITTSBURGH, PA.

19

1. In hársban gyűlt vendég
Csendes békeségben
Aldja meg az itém kivánt egészségen
Kegyetlen iránt való igaz szeretettel
Jutni meg embernek Tező seip élettel
2. Vagyda hegedőnek Aljon meg sereg
a sarhatyuknak is süngyön meg pengere
Mert Becsusason nek most kisen kezdie
Jegyeink esenlesegben mig kisen vegreie
3. Köhön is atyám szívem hozád fordítom Játórn Feked a lád
Becsusi Besuidem szögva inditom
Sivemet sívedel egyjűre soritom
Gy valamegyire sívinket nyitom
4. Meg mutattad hozám a te jószágodat
Hozám megmuttattad atyái voltodat
Felnevelésedett apolgatásodat
Hogy el nem vetetél engem te fiadat
5. Ugy szaljon tessék az urnak aldás a
Miként az esőnek igböl le hulltan
Szilves s világon ne lehet micsa
Sko soha viz kedvednek az lig gon bomlisa
- Ok. kedves jó atyám Besusátat
Nérek meg a hársoktól
a kitér. ki térle
Mert ma vatterik meg
életemnek utja vagy siring
öröme vagy ártó bura!

Azért testvérim most meg engedjétek
Nem tudom mártok é egy tálba veletek
Véképen engemet el ne felejsétek.

12. Menyi csep víz vagyon a nirus ereiben
Hány fű száll teremhet világ mezejében
Hány bimbó virágzik a Florán kertjében
Anyi aldás szaljon rátok éltetekben.

13. Kedves jó Barátim valakik voltatok
Könyező szemekel nézek most reátok
Ne fogjon rajtatok semiféle átok
Kedves jó pajtásim így szolok hozátok

14. Szerencse mint fő kincs meletetek aljon

- mint kívül mint belől veletek sétáljon
 Egy szerelmes társul olyanal szolgáljon
 a kiben szívetek örömet találjon
15. Istenem Tenéked adok hála adást
 Bocsás egeidből mint ketőnkre áldást
 Távoztasd el tőlünk házassági romlást
 Hogy boldogul érhesük a végső számadást
16. Ó felséges isten a te hivedre öntsd ki kegyelmedet
 Az egész nemzetre vigyáz hűségesen minden
 hivedre itvan uram jézus bucsuzásom vége
17. Most pedig fordicsad könyes szemeidet apádnak anyádnak Isten
 ádota kezedet kedves apam anyám. A ti hűségteket fizesse meg
 Isten.

A menyasszonyt beköszöntő a vacsorához

Midőn a világot isten teremtete
 Fákál és füvekel fel ékesítete
 Paradicsom kertjét szépen körül kerítete
 Ádám ős atyánkat aba el helyezte
 De hogy élhessenek nagyobb boldogságban
 Azért teremtete a szent házasságot
 És a hű szíveknek ad öröm órákat
 Akik hű segítő társai egymásnak
 Ime a vőlegény velem megérkezett
 Ittvan jegyesével párosan meg jelent
 Hogy a vacsoránál részét vegyen ideben
 Kérek hát számokra egy padot szívesen
 Hogy kedves párjával ő is leülhesen
 Násznagy uram pedig elne felejtkezzen
 Hogy jól tarcsa őket azon igyekezzen!
 M.B.Tusai

Menyasszonyi Keksi fel köszöntő!

(Pittsburgh, PA. April 11. 1920.)

Ez a menyasszonyunk kedves ajándéka kinek áldot legyen minden
 maradéka. Sose legyen neki
 Üress ez a tálka, aki eszta pompát (Tanulni kel)
 Számunkra csinálta.
 Tündölik is rajta az arany bokréta
 Aki ma evet azis meg kívánja.
 Eszt a menyasszonyunk jó szántából adja.
 Ki eszik belőle egészség utána

Nyoszojő aszonyunk ajándékára való fel köszöntő!

Szerencsés jó estvét áldást békeséget.
 A vendégek iránt mutat szíveséget.
 Ijen ajándékal áldja az vendéget.
 Halgasunk halgatván minden beszédemre
 Mert minden vígságom szót vetem nyelvemre.
 Hogy ez a kezemen soká ne tartasék

Czélom hogy tisztemben szerényen eljárjak
Ételt hosztam asztán innet odáb áljak.
Nagy öröme vagyok a gazdánk szívében
Hogy ilyen szép vendégek házába jövének.
Azért parancsolá nekem vőfőjének
Hozak ételt hogy a vendégek Egyenek!
Jó étvágyat minyájoknak a vacsorához

Káposztai Felköszöntő!

Szerencsés jó napot
Paradicsom kertből épen most érkeztem
Mej szép kertünkben soká kertészketem
Sok fejes kaposztát bőven természetem
It van a kaposzta az étkek vezére
Áldot föld az ahol terem a gyökere
Nem dicsérem én meg dicsérje meg magát
mert bele vágatam két oldal szalonát
Tizen két disznonak elejét hátulját
Keresék meg bene ki filét ki farkát.
És hogy Tévedésből éhen ne maradjon
Tesék hozzá látni bizony jó nagyon.

Paprikásra fel köszöntő

Nincs jeleseb étel mint a jó paprikás
Töbet ér ez sokal mint a kozmás rantás.
Nincsen ez ételnek a világon mása
Bizonyomra mondom akárki meglása
Mint a borok közt a tokaji másolás
Ojan az étkek közt a finom paprikás
Tesenek uraim itt a jó paprikás
Csak sokat egyenek mert nincs egyéb semi más.
M.B.Tusai

A menyaszony háznál bekösz.ítő!

Adjon az ur isten szerencsés jó napot
Ez legelső szavam a tisztelt urakhoz
Nem tudom bizonyal ha jó uton járok
De azért reményilem hogy megnem csalatkozom
mert mint perzsiából bölcsek ki indultak
Csilag után mentek betlehembe értek
A csilag meg állot egy háza betértek
És ott meg találták akit ők kerestek
Mi is tehát mostan csilag után jötünk.
E hely fölött megállot előttünk
Engemet a bölcsek bekültek követnek
Hogy ha el fogadni leszneké szivesek.
Kün vanak aszt mondják hogy tán kincstünk
A melyel nem czélom nekem is hogy vétsek
Ehez szép seregünk mind egytül talpon áll

Fell tett céljok hogy kigyelmetéknél száll
Énálltalam tehát egy kérésre instál
Nagy jó uramékat de azért itt nem hállok
De én ezen szokkal majd időtt mulasztok.
Kompániám közzül ki maradhatok
Nagy jó uramék válaszokra hagyom
Ha terhekre nem léssen ide szollitom!

A menyasszony kikérésére az esküvőre!

Szerencsés jó Reggelt adjon zs isten
Hála hogy e napra felviratunk épen
Meg jöt már az óra melyben mindnyájunknak
Oltárhoz kel lépnünk mind szép menyasszonyunk
Ejártatba jötünk azért e hajlékba
Hogy el vezesük őt az isten házába
Kérjük azért szépen az édes szülőket
Ereszék az utra kedves szülőjüket!

M.13 Tusai

Pecsenyéhez való felköszöntő!

Pecsenyét is hoztam érdemes vendégek
Az asztalra teszem el fogyasztás véget
Az ősz atyáink is mind ilyenel éltek
Azért betegségtől soha nem is féltek.
Mert szaszt mondja erőll ki pecsenyével él
Ki száz évig eszi igen soká el él.
Azért ne sajnálják egyenek belőle
A ki sokat eszik hól meg hizzik tőlle!

M.B.Tusai

Nyoszojó Leány ajándéka

1. Szerencsés jó estvét áldás békeséget nyoszojó leányunk
kivánt egészséget
De még más oldalról nagyob szerencsém let
Mert egy csinos leány maga után intet
Utána balagtam mint a ki nagy csint tet
De jól meghallgasák e dologból mi lett
2. Égő szemével a szemembe vágot
Kalapom melé tett egy rozsmaring ágat
Nyilván azért adta a rozsmaring ágat
Hogy kössek én vele frigyet barátságot.
3. Barátjává lettem mert szép az a kis lány
Mint eső után mily szép a szivárvány
Barátjává lettem mert ez nyoszojó lány
Itt az ajándéka tessék elvinni már.

MB Tusai

Menyasszony Tánczori felköszöntő

1. Im itt áll előtünk az ékes menyasszony
Hogy menyecske fővel először tánczoljon

- Minden vendégnek egy nótát jutason
 Hogy az ajándékból uj cipőt varason.
2. Tanczol hát vele mindenki egy kurtát
 De elne tiporják a cipője sarkát
 Gondoljanak arra hogy drágáért varták
 Azután tömjék meg dolláral a markát.
 3. Az asztal közepén van egy üres tányét
 Én kezdem a tánczot a többi még ráér
 Addig menjenek el zizesér huszasért.
 Huzd rá zenész huzd rá az uj házasa párért.
- M.B.Tusai

Szakácsné aszony Pénzszedésekor köszöntő

Becsületes vendég ki ez házba fère
 Zenünket nagy szomorúság ére
 Mert a szakácsné aszonyunk job keze fejére
 Ki locsant a hús leves szörnyen meg égete
 Tehát urak aszonyságok mind erszényz nyisanak
 számára. dollárt vagy öt dollárt agyanak
 A mejért a drugstorbul medcczint hozanak
 Hogy mérges sebei könnyen gyógyuljanak!

M.B.Tusai

A Tehén hushoz való fel köszöntő

Itt van a tehén hus mártással tormával
 Jobb ez mint a hering a veres hagymával
 Ábrahám ilyenel éle Sárájával
 Azért élt úgy soká ő kedves Párjával
 Bátran tehát eből mindnyájan egyenek
 Jó nagy szeleteket tányéra tegyenek
 Hogy job Pecsényét enél sohasem kostolt
 Pedig mán hetven esztendőn keresztül gázolt

Búcsúztatás

1. Vajda hegedüdnek áljon meg z regése
 sarkantyúknak szünjön meg pengése
 mert búcsúztatásomnak most léssen kezdése
 Legyünk csendességbe míg léssen végzése.
2. Örömmel virult rám a gyönyörű regel.
 Örömmel üdvözlém ártatlan szívemmel.
 De lelketem most nagy bánat fogja el,
 mert a házasa élet útjára léptem fel.
3. Hosszú az én utam melyre el indúlok,
 azért ő Istenem te hozád fordúlok,
 Tőled buzgó szível kegyelmet eszdeklek,
 mert áldást segít csak tőled nyerhetek.
4. Elsőben is atyám szóm hozád fordítom,
 Búcsuzó beszédem zokogva indítom,
 szívemet szívedel egytűvé szoritom,
 Igy valamenyire szívünket újítom.
5. Oh kedves jó atyám bocsánatot kérek,

- Mig a házatoktól a hitre ki térek.
Mert ma változik meg életemnek útja,
Vagy sirig örömré vagy örökös búra.
6. Ugy szájon rád az úrnak áldása,
Miként essőnek égből húlása,
széles e világon ne lehessen mása,
soha vig kedvednek le legyen bomlása.
 7. Mármost fordicsad könyes szemeidet,
Kedves jó atyádnak add oda kezedet.
Kedves édes apám a te hűségedet,
Fizese meg Isten csoköld meg most ötett.
 8. Kedves édes anyám hozád fordúlok már.
Mert tudom a szíved tőle búcsúzást vár
Ismerem anyai szívedet
Ismerem asszonyi erőtlenségedet.
 9. Édes anyám voltál engem apolgatál,
Karodon hordoztál és meg nem tagatál.
Lég áldva mind ezér Istennél,
Hogy engem az úrnak szépen fel neveltél.
 10. A szenteknek atya a te öregsegedet
Gyamolitsa értem a te szép vénségedet.
élted csomójába kösse életedet,
az én örömré óhajtom ezeket.
 11. Látod kedves anyám el visznek melőled,
Bocsánatott kérek azért most tetőled,
De ha elis visznek jó anyám melőled
Jó gondolatom lesz mindenkor felőled.
 12. Mármost fordicsad könyes szemeidet,
Kedves jó anyádnak ad oda kezedet.
Kedves édes anyám a te hűségedet
Fizese meg Isten csokold meg most ötett.
 13. Kedves testvéreim elne felejcsetek,
Akkik edig tiszta szívből szeretettek,
szeresük egymást jóban örömben,
Elne hagyuk egymást soha az életben.
 14. De jaj nincs mit tenem meg válok tőletek,
Azért testvéreim most meg engedjete
Nem tudom mártoke egy tábla veletek,
Végképen el ne felejcsetek.
 15. Amenyi csep viz vagyon duna vízében,
ahány fű szál terem világ mezejében,
a hány bimbó virágzot flórián kertjében
anyi áldás szájon rátok éltettekbe.
 16. Kedves jó Barátim valakik voltatok
Könyező szemekel nézek most reátok
Ne fogjon rajtatok semí féle átok,
Kedves jó pajtásim így szólok hozátok.
 17. Szerencse mint fő kincs meletettek aljon
Mint kívül mint belül veletek sétájon
Egy szerelmes társal ojjannal szolgáljon
a hitben szívetek örömet találjon.
 18. Istenem tenéked adok hála áldást,
Bocsás egeidből mind ketőnkre áldást,
Távotztsad el tőlünk hazasági romlást,
Hogy boldogul érhesük a végső számadást.
 19. Kedves alsó felső szomszédaim
Kik it jelen vagytok rokonim Barátim

Paprikás felkőröntő

Nincs Teleset étel mint a jó paprikás,
Többet is ez sokal mint a kormás rautais.
Nincsen ez ételnek a világon mása.
Bisonyára mondom akár meglása.
Mint a borok köröt a Tokaj másliis
Gyen az étkek köröt a finom paprikás,
Toszenek uraim itt a jó paprikás
csak sokat egyenek mert nincs egyéb semi más.
Vége Szöke.

Peasenyekhez való felkőröntő.
Peasenyit is hoztam irdeemes vendégik.
Az asztalra tesszem el fogyarsztat véjét
az is utójunk is mind jénél éttek
azert betegségétől soha nem is féltek
Mert a sző art monyga öröl ki peasenyével el
Ki szar evig eszi egen sokai el el
azert ne szánják egyenek belöle
aki sokat eszik jól meg hízik tölle.
Vége Szöke

- Bocsásatok meg az Istenre kérlek,
Ha valaha Bármit véttem tinétek.
20. Kiserjetez ti is az isten házába,
Kérjétek az istent értem imádkozva.
Indújunk el tehát Isten szent nevébe
Menjünk a hitre a legnagyobb rendbe.
Vége

Szöke

Leves felköszöntő

Itt van az első táléttel be hoztam,
Es hogy elne ejcsem mindig imádkoztam.
A szakácsnéval jól meg fűszerszámoztattam,
Borsot, sáfrányt, gömbért és meg is szóztam.

A hatam meget is álnak sok híres legények,
azoknak is süti a tál a kezeket.
Ne tántorogjon hát előtem senki,
Mert a nyaka közit forázom le neki.
Örvendek ha a tálat viszem ki üressen
ugy a vendég gyomra nem marad üresen.
Lásanak csak hozá uraim de frisen
Jó epítitussal kivanom szívesen.
Jó étvágyat mindenkinek.
(Szöke)

Papi köszöntő a templomba vagy a vacsoránál

Tisztelendő uram a szent hit mit köttöt
Légyen szent mind igaz egyesült szívek között.
Áldást kérő imája hason fel az égre;
szájon az ifjakra szeretet és béke.
Tisztelendő urat pedig földi életén keresztül
Kísérje boldogság szüntelenül.
Köszönjük mi mostan igaz szíveségét,
Ezen egy pár személy össze esketését
A menybeli Isten fizesen érte bért.
Tisztelendő uram hű szolgálataért
Tisztelendő uram Istennek szolgálja
Az eklézsiának hű lelki pásztora
hogy nem sajnálta a hit feladását,
álgya meg az isten dicső koronáját
szívemből kivanom. Vege
Szöke

Pálinka fel köszöntő

Az előtt régen még sok szőlő termett,
annak a törkjéből sok pálinka let
Gyakran történtek orr be törések,
Háztól való asszony kergetések,
a mi nap is nem régen meg gyermek koromban
Két asszonyt az úton beszélni halotam
Jaj komám asszony de jó maganak,
Mert jó az ura a pálinkát nem issza.
Bizony az én uram gyakran részeg,
Ojankor a hazba se maradok meg.
Tegnap este is mikor haza ténferget
Leverte a kontyom ha nem vigyazok be veri az orrom
Pedig már az öve akor be volt verve,
sajnálom is néha egye meg a fene,
azért le teszem a ház asztalára
kölcsék egy csepig egység utána.
De azért vigyázanak az asszony kontyára.
Vege
Szöke

A SZÁZADELEJI KIVÁNDORLÁS „HASZNA”

Az utóbbi évtizedben Magyarországon örvendetesen megsaporodott a századeleji Egyesült Államokba irányuló kivándorlással foglalkozó publikációk száma. Ezek a publikációk ugyan különböző terjedelműek, kiérleltégűek, mindenesetre jelzik, hogy az országos nagy összefoglaló munkák elkészülte után, vagy talán épp azok hatására, a kivándorlás „klasszikus” korszakának problematikája elnyerte méltó helyét a szakirodalomban.

A téma foglalkoztatja a történészeket, néprajzosokat, szociológusokat csakúgy, mint a történeti statisztikával vagy nyelvészettel foglalkozókat. Vizsgálatuk tárgya legtöbbször a mozgalom intenzitására, számszerű alakulására terjed ki. Történet kísérlet a korabeli információk áramlásának feldolgozására, a propaganda szerepének megvilágítására, a vármegyék hozzáállásának tisztázására. Vizsgálták már a nemi arányokat, az életkori sajátosságokat, a foglalkozási szerkezetet a kivándorlók között. A tengerentúli kutatások pedig feltérképezték a kinti munkakörülményeket, életkörülményeket, a kinti magyar egyesületeket, az asszimiláció „változatai”-t, a bevándorlókat ért nyelvi, tárgyi és tudati hatásokat. Én jelen dolgozatomban egy eddig legtöbbször csak mellékesnek kezelt problémát kísérlek meg felvázolni, a mozgalom hatását a kibocsátó terület, a lakóhely életére.

Megállapításaim döntően a Heves megyében 1988 óta tervszerűen folyó századeleji Egyesült Államokba irányuló kivándorlás-kutatás alapján születtek. Ez a terület a mai Magyarország határain belül a migráció ezen ágának jelentős intenzitását produkálta. Már a kutatás időszakában törekedtem egyes részeredmények publikálására. A feldolgozás szempontja az volt, hogy a megye minden régiójából kiválasztva egy mutatványközséget, annak kapcsán az egész térség főbb mutatóit vázoljam föl. Így került sor a volt egri járás területéről szólva *Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt (Heves megyei kivándorlás I.)* című tanulmány megjelentetésére.¹ Majd a kivándorlás által talán legsújtottabb pétervásári járás vizsgálata következett a *Kivándorlás az Egyesült Államokba Bodonyból 1914-ig (Heves megyei kivándorlás II)* dolgozat keretében², amit a Mátraalja feltérképezése követett: *Adatok Detk község első világháború előtti kivándorlásához (Heves megyei kivándorlás III)*.³ A földrajzi régiók föltérképezése mellett a már említett statisztikák ütköztetésével elkészült a *Heves megyei kivándorlás számszerű alakulása az első világháború előtt (Heves megyei*

¹ Horváth László, 1992.

² Horváth László, 1993/a.

³ Horváth László, 1994/a.

kivándorlás IV.) dolgozat⁴, majd az előzmények összegzésére szánt XIX. századi *Heves megyei kivándorlók (Heves megyei kivándorlás V.)*⁵ A vidék mellett a város migrációját követi nyomon a *Gyöngyösiek az Újvilágban*⁶ valamint a *Hatvani kivándorlási iroda (Hatvan és az amigráció kapcsolata az első világháború előtt)*⁷, című tanulmány, míg a kutatás néprajzi vetületét a *Heves megyei kivándorlás kutatás főbb tanulságai*⁸ dolgozatban igyekeztem összefoglalni. A felsorolt részeredményekre támaszkodva láttam neki a megye kivándorlásának első világháborúig tartó szakaszát felvázolni.

A címben talán bizarrnak ható kivándorlás „haszna” fogalom alatt megpróbálom a látványosabb, szembetűnőbb hatásokat összegezni, melyek a kibocsátó településeket, kistájukat érték az emigráció következtében. Ezek a hatások természetesen igen sokrétűek, szerzeágazóak. A kivándorlás közvetlen és közvetett folyamánnyai, de beszélhetünk tárgyi, dologi és szellemi hatásokról is. Általánosítások feltétlen torzítják a képet. A kérdés minden aspektusát már csak terjedelmi okok miatt sem említhetem, de néhány kiemelt szempontról szólni szeretnék.

A Heves megyében csak a XX. század első éveitől tömegessé váló mozgalom legszembetűnőbb sajátossága, hogy hatására a kibocsátó régióból fokozatosan eltűnik a főlősleges mezőgazdasági munkaerő, majd helyenként a szükséges létszám alá is esik a munkáskész-kínálat.⁹ Ez a földrajzi elhelyezkedése okán „kétarcú” Heves megyében különösen szembetűnő. Míg a megye déli területein – az Alföld északi pereme – a kivándorlás elenyésző méreteket öltött, addig az északi régió – a Mátra járásai „felvidéki” intenzitással vesz részt a mozgalomban. E járasok gazdálkodási viszonyai igen rosszak. Erről nemcsak a kiélt szántóföldek, hanem a minimális terméshozam, – melyet háromnyomásos gazdálkodással próbáltak biztosítani – a modern gazdálkodási eszközök hiánya tanúskodik. A kor nézőpontja is az volt, hogy „...e dombvidék állami beavatkozás nélkül teljesen el fog pusztulni, mert a folyó (ti. a Tarna) szabályozása nélkül állattenyésztésről szó sem lehet. A mai fásítási segélyaktus a nagymérvű kivándorlás következtében hosszadalmas is, mert a visszamaradt munkások a legszükségesebb gazdasági munkára is alig elégségesek...”¹⁰

Csakhogy az elvándorlás nemkívánatos következményekkel is jár a munkaadók számára a mozgalom tömegessé válásával. „A munkaerő rohamos megfogyatkozása vármegye szerite nagy munkáshiányt és jelentékeny munkabéremelkedést eredményezett. Ez azon körülmény, mely maholnap arra kényszerít bennünket, hogy a kivándorlási szabadságot korlátozni kelljen.”¹¹ – írta már 1906-ban a hivatalos jelentés.

Az alispán – és a hivatalos vármegye – kezdetben bár rezignáltan vette tudomásul, hogy a mozgalom a megyénkre is áterjedt, voltaképpen éves jelentéseiben a „túlnyomásos gőz” leengedéséről szólt. (Reményei szerint csak a felesleges munkaerő távozik, mely csaknem érdektelen a törvényhatóság életében.) Sőt, minden évben mint valami ellenértékről, bizonytalan hitelű dollár összegeket publikált, melyek a „kivándorlás

4 Horváth László, 1992.

5 Horváth László, 1993/b.

6 Horváth László, 1994/b.

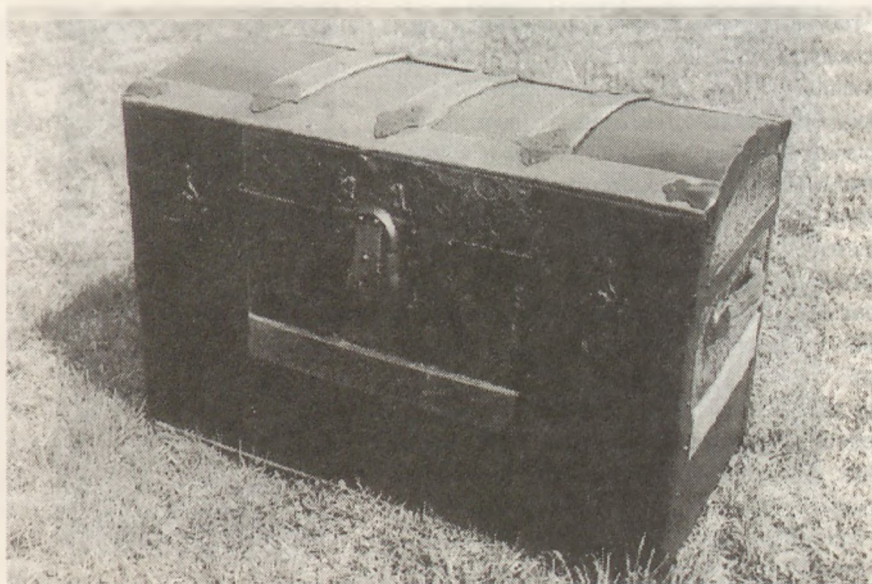
7 Horváth László, 1994/c.

8 Horváth László, 1994/d.

9 Borovszky Samu, 1909. 224.

10 Borovszky Samu, 1909. 223.

11 Alispáni Jelentés – 1906., 1907. 28.

Hajókoffer. Fotó: Lónyainé Nagy Éva

hasznaként” hazaküldözgetve a megyébe áramoltak.¹² A hivatal hozzáállása csak akkor változik meg, mikor a legsújtottabb járásokban, falvakban már a kivándorlás az általa ideálisnak tartott mértéket rég túllépte. „Pár év előtt hordás, cséplés idején jártam egy mátrai községben, hol kis gyermekek és asszonyok végezték a nehéz férfi munkát, ma már ott üres a határ, csak talán egy-egy görnyedt hátú embert vagy asszonyt találhatunk, mintha a düledező udvarház házőrzője lenne.”¹³

A munkáskéz megfogyatkozásának a honmaradottak részére egy közvetlen haszna feltétlen volt. Ezekben a régiókban jócskán megemelkedtek a napszámberék.¹⁴ Az egész évre megállapított napszám hónaponként eltérő összegű, de átlagosan 1,5 koronát tudott keresni naponta egy férfi 1906-tól. (Ez a századfordulón ugyanitt 1 korona volt.)¹⁵ A kereset növekedése mégsem járt életszínvonal emelkedéssel, mert a beáramló nagymennyiségű hazaküldözgetett pénz hatására sosem látott méretű áremelkedési hullám indult el jószágra, termékre, terményre, de legfőképpen a földre.

A mozgalom hasznaként általánosan emlegetett dollárküldemények mértékéről senki és semmilyen statisztika pontos képet nem adhat. Ugyan minden korabeli hivatalos beszámoló részletesen megemlékezik a „dolláresőről”, hisz az egyre látványosabb embervesztéséget kellett ezzel a mutatóval kompenzálni. De megbízható adatok nem léteznek, nem léteztek. Részint azért, mert a Kereskedelemügyi miniszter az Amerikába kivándorolt egyénektől érkezett pénzküldeményekről gyűjtött adatok nyilvánosságra hozatalát

¹² Horváth László, 1993/a. 75.

¹³ Alispáni Jelentés – 1906. 26.

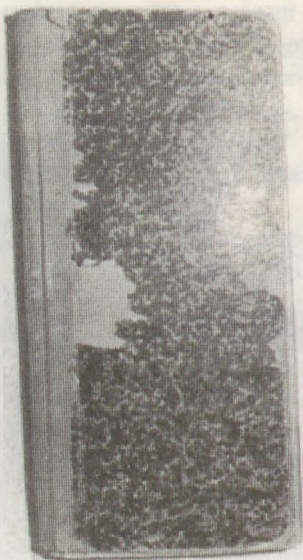
¹⁴ Horváth László, 1993/a. 75.

¹⁵ Borovszky Samu, 1909. 260. Egy férfi mezőgazdasági munkásnak egész éves keresete 1900-ban 180–200, nőnek 140–160, egy gyerek napszámosnak 90–110 korona volt.

már 1902-ben megtiltotta.¹⁶ De legfőképpen azért, mert a kivándorlók félve, hogy a „kabátos emberek” még ezt is megadóztatják valamiképpen – igyekeztek a postát megkerülni, bankok, levelek, vagy közvetlenül a viszavándorlók útján megtakarított pénzüket szeretteiknek hazajuttatni.¹⁷ Egyes források egyenesen 70%-ra teszik azon magyar kivándorlóknak az arányát, kik nem küldenek postai pénzesutalványon soha haza pénzt, hanem odakint viszik a dollárokat a „magyar bankhoz”.¹⁸

Az alispán értesülései szerint a vármegye területéről az emberek az Ohio állambeli Toledo-ban, Clevelandben állapodnak meg. Sokan kapnak munkát Chicagóban, Jounkersben, Joungestownban, vagy az ohioi Harstonban, Lorainban is. Ezután a pennsylvaniai területek következtek. Ez a rész az Egyesült Államok akkor legdinamikusabban fejlődő iparvidéke. Noha néhányan mezei munkára is kerültek, a döntő többség szén, vas, só, higany stb. bányákban, gyárakban és egyéb ipartelepeken, vasútépítésnél talált munkát. A munkaidő kezdete általában reggeli 7 óra, tartama pedig 10 óra, de munka nehézsége, veszélyessége, igényessége függvényében napi 3 dollárt is meg lehetett keresni. Nagy általánosságban mindenkinek jutott munka.¹⁹ A kinti megtakarítási lehetőségeket én néhány hevesi példáján szeretném illusztrálni, kiknek rendelkezésemre állt a kinti vezetett naplója, főként benne nemcsak a keresmény összegét, de a szállásköltségét, az étkezését, stb. kiadásokét is.

Özse István detki parasztember Steubenville-ben, a vasgyár bányájában kapott munkát, átlagos keresetért, embertelen körülmények közepette. Ezen a munkahelyen elhelyezkedve 1906. áprilisában kapta első fizetését, s jegyezte be 1907. decemberéig pontosan, precízen.²⁰ 1906-ban 9 hónap alatt (április–december) 198,80 dollárt keresett.

*Özse István naplója
Reprodukció Adamik Miklós*

¹⁶ HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 24. fől. hivatkozik a Kereskedelmi miniszter 31878/1902 évi leiratára, mely szerint ezek összegek „...Csakis a miniszterelnök úrral és a belügyminiszter úrral közölni.”

¹⁷ Horváth László, 1993/a. 75.

¹⁸ Dániel Ferenc-Orosz István, 1988. 122. Ez a gombamód elszaporodott bankárkodás az Egyesült Államokban a magyar és az olasz fertályokra volt jellemző. Nem volt ez más, mint a gyámoltalan emigránsok kifosztása, mert a hevesi tapasztalat szerint a „bankár úr” gyakran elsikkasztotta a rá bízott összegeket. Vonzerejük az volt, hogy nem kellett náluk angol nyelvű utalványlapokat töltögetni a sokszor még írni sem tudó kivándorlóknak, mint a hivatalos postai pénzesutalványok esetében. Csak aztán, ha az összeg soha nem érkezett meg a címzetthez, a kivándorlónak nem volt ideje a bírósághoz szaladgálni, angolul se tudott, a törvényeket sem ismerte. Általában bottal üthette a pénze nyomát, de sokszor a bankárét is, aki néhány nagyobb „átutalás” után más magyar kolóniára tette át a székhelyét.

¹⁹ Alispáni Jelentés – 1903. 1904. 22–23.

²⁰ MM.TA. 1407.92. Özse István naplója (másolat).

Magyar bányászok Steubenville-ben. Repr. Adamik Miklós

mi magyar pénzben 1994 korona. 1907-ben 12 hónap alatt keresett 547,70 dollárt, vagyis 2738,50 K-t. Tehát a részletesen ismert 21 hónap alatt összesen a keresete 4732,40 K volt, azaz átlag havi 225,32 K. Ez az itthoni viszonyok között sok munkásnak az egész éves keresményét jelentette volna.

Ez az összeg természetesen nem azonos a tényleges megtakarítással. A kinti megélhetési költségek, közülük is elsőként a „burd” (szállás) fizetés, jelentősen csökkentették a megtakarítási lehetőséget. 22 hónap alatt 274,65 dollárba került a szállás, étkezés, mosás, az ún. burd-szolgáltatások. Ez összesen tehát 1373,25 K-t jelentett az adott idő alatt.

Az is megközelítőleg pontosan kideríthető, hogy a család mit profitált a családfő kétéves kinttartózkodásából. Ezt a napló külön fejezete, a „*hazába küldött összeg mennyisége*” mutatja. 1906-ban 185,36 dollár, 1907-ben 225,90 dollár, vagyis Ötse István két év alatt 2055 K-t küldött haza családjának. Ennyit Magyarországon 10–12 év alatt sem tudott volna megtakarítani, pedig kinti keresete a faluból kivándoroltak között közepesnek, vagy talán kevésnek is számított.

Időben nagy ugrással, a '10-es évek keresetéről más példát hozva, a detki Kisbenedek Sándor naplóját „kivonatolom”.²¹ Ő 1911-ben más detkiek hívására Granite Citybe (Illinois) vándorolt, hol a detki Nagy István azonnal szerzett is neki munkát egy kukoricafeldolgozó-üzemben. Sem a gyári munkát, sem a nyelvet egyáltalán nem ismerte, mégis „...*egy nap alatt keresett annyit, mintha itthon napszámában egy hétig dolgozott volna*”.²² Ezen sokszor hangoztatott kijelentése egyáltalán nem volt túlzás. 1912–13 évi keresete a naplójából „dollár czentbe” rekonstruálható. 1912-ben 634,24 dollárt keresett, vagyis 3171 koronát. 1913-ban pedig 791 dollárt, azaz 3955 K-t. Haza küldött

²¹ MM.TA. 1404. 92. Kisbenedek Sándor naplója.

²² MM.TA. 1409.92. Kisbenedek János és Jánosné visszaemlékezése (Horváth László gyűjtése)

1912-ben 1600 K-t, 1913-ban 2200 K-t. Két év alatt tehát 7126 K-t keresett, s már kintről hazaküldözgetett 3800 koronát. A kinti megélhetési költség havonta átlag 14 dollárt jelentett a feljegyzések alapján, azaz két év alatt 1680 K-t.

A kivándorlók döntően a mezőgazdasági agrárnépesség soraiból kerültek ki. Heves megyei Kál község emigránsai között arányuk 99%-os.²³ A kivándorlók túlnyomó többsége azért vállalkozott a nagy útra, hogy 2-3 év kinti megfeszített munkával, hazatérve itthon teremtsen magának és családjának jobb életkörülményeket.²⁴ Kint azonban, mint a többi kelet-közép-európai ún. „újbevándorlók” leginkább bányákban, gyárakban, kikötőkben kaptak munkát. Az itthon csak mezőgazdasági gyakorlattal és ismeretekkel rendelkező káli kivándorlók közül az Egyesült Államokban mindössze 3,3%-uk tudott mezőgazdasági segédszemélyzetként elhelyezkedni. Míg a nagy többség az iparban (vasgyár 16,7%, téglagyár 15,4%, ipar egyéb ágai 36%) és a bányákban (13%) talált munkát.²⁵ Céljuk azonban nem változott. A keresményből az agrárproletárok saját földet akarnak venni, a középparasztok, nagygazdák fiai, módosabb emberek pedig kikerekíteni, megduplázni akarták birtokukat. Sokan a már meglévő földbirtok adósságát akarták ledolgozni, tehermentesíteni. A mozgalom egyik fő hajtóereje mindenképp a „földéhség” volt.

A jelentős összegű hazajuttatott amerikai kereset a fölparcellázhatatlan és „sérthetetlen” hitbizományok és latifundiumok vidékén – Heves megye 87 nagybirtoka gyakorlatilag a törvényhatóság nagyobb felét magában foglalta²⁶ – hihetetlen mértékű árspirált indított be. Ugyanis a századfordulón ezek a birtokviszonyok nemhogy oldódó, de megmerevedő tendenciát mutattak. *„Ha korábbi úri birtokok eladásra vagy dobra kerültek, a birtokosváltás nem növelte a paraszti földállományt, mert a földterület egy tagban maradt, és tőkés bérlő vagy tőkés birtokos kezébe került. Az egészségtelen birtokmegosztásban csak Fejér, Somogy és Veszprém megye előzte meg Hevest.”*²⁷

Szempontunkból különösen fontos, hogy a nagybirtokok megosztása a megye területén nem egyenletes. Épp azon a vidéken dominál leginkább, hol a kivándorlás is a legjelentősebb.²⁸ Sőt az arányok a századforduló után inkább csak romlottak, hisz „...a természetes szaporodás következményeként fellépő birtokaprózódás általában ható tényező a földbirtokosok között minden birtokkategóriában, s eredményeként – ha más

23 Horváth László. 1992/a. 270. A megyében egyedülálló módon Kál községben maradtak fenn „Kivándorlási célból útlevelet nyert községbeli lakosok nyilvántartása” és a „Külföldről visszavándorló egyének községi nyilvántartása”. Ebből kiderül nemcsak az útlevel-kibocsátás, de a tényleges távozás és esetleges visszatérés dátuma csakúgy, mint a foglalkozási, nem, életkor, útirány, stb. adatok. HMI. Kál Község iratai V-242/a/38. 4. sz.

24 Horváth László. 1994/d. 34.

25 Horváth László. 1992/a. 270.

26 Heves megye birtokmegosztásáról az 1895. évi mezőgazdasági statisztika, valamint az 1900-as népszámlálás adatai adnak valóságot, megközelítő képet. A vármegye területe 33 289 gazdaságból állt az 1895. évi statisztikai összeírás szerint. Ebből 100 kh-on felüli gazdaság 429 volt, 100 kh-on aluli pedig 32 860. A 429 közép- és nagygazdaság összes területe 366 989 kh, vagyis a földterület 53,48%-a, mely magasan felette van az országos átlagnak (47,66%)

27 Nagy József. 1982. 8.

28 A Pétervásári járás területén dominál leginkább a nagygazdaság (e járásban a gróf Károlyi-féle hitbizomány 19 846 kh – főleg Recsk, Sirok, Parád, Pétervására térségében). Az Egri járás területén az Egri r. k. érsekség felnémeti 15 416 kh-ja és a fűzesabonyi 4111 kh-ja, valamint a Gróf Károlyi-féle hitbizomány aldebrői (7685 kh), kompolti (4599 kh), illetve káli uradalma (3266 kh) alkotja a járás nagybirtokainak 73,43%-át.

Magyar egyesület az Egyesült Államokban. (Reprodukció Adamik Miklós)

gátló tényezők nem állnak fenn – a kisbirtokból törpe-, a középbirtokból kis-, a nagybirtokból középbirtok válik. Ez a törvényszerű folyamat valójában csak a kis-, legfeljebb a középbirtok esetében következett be hiánytalanul, a nagybirtok a kapitalizmus évtizedeiben alig aprózódott. Ebben pedig a döntő szerepet a nagybirtok kötött volta játszotta.”²⁹ Márpedig Heves vármegyében 209 524 kh volt – a terület 32,24%-a – korlátolt forgalmú, vagyis a szabad birtokforgalomból kivonva. Ez egyben azt is jelentette, hogy az egyre növekvő paraszti földvásárlási igénynek a változatlan területű és egyre aprózódó maradék területen kellett realizálnia. Sok kivándorló egyszerűen nem kap, vagy nem kap elég földet. A földbirtokos horribilis árat kért a földért. Bérbé pedig a parasztnak sem a holtkézi birtokot, sem a latifundiumot szívesen nem adták, mert a nagyban való bérbeadás sokkal egyszerűbb és kényelmesebb volt.³⁰

Ennek ellenére a visszavándorlók és a hazaküldözgetett dollárok hatására a birtokviszonyok tekintetében látványos átalakulásoknak lehetünk tanúi. Akinek már sikerült az útiköltségre felvett kölcsönt visszafizetni, s házáat is rendbetette, földvásárlásba igyekezett fektetni a pénzt.

A földvásárlási-láz következtében már 1908-ra a föld ára irreálisan magasra szökött. Sokan emiatt kellett, hogy meghosszabbítsák a kinttartózkodásukat. A bodonyi Kovács kőház Márton 8 év alatt az Egyesült Államokban összegyűjtött pénzével legalább 2 fertály földet szándékozott vásárolni, s csak itthon derült ki számára, hogy az összeg jó, ha egy fertályra elegendő.³¹ Még a leggyengébb területekre is volt vevő.

²⁹ Orosz István, 1965. 34.

³⁰ Horváth László, 1994/a. 164.

³¹ MM.TA 1263.91. Saját gyűjtés. Bodonyban az ismertett talaj és mezőgazdasági viszonyok mellett legalább 1 fertály (7 hold) föld kellett egy családnak ahhoz, hogy meg tudjon élni belőle. De még a „fertályos gazdák” is eljártak télen az erdőzetbe fát vágni, sőt nagyobb gyermekeiket még a gazdagabbak is summásnak küldték.

A birtokviszonyok megváltozása, az amerikások földvásárlása olyan településeken a legszembetűnőbb, ahol parcellázások indultak el. Detken „amerikás pénzből” a falu határában, a Kendersonon teljesen út utca alakult ki, az ún. Mágnessor.³² Mátraderecskén „dollárnyednek” hívják ezt a falurészt, míg Adácson Kis-Amerika és Nagy-Amerika található.³³

A földvásárlás mellett a lakóház vásárlása vagy építése volt a másik nagy változás a falvak életében az emigráció hatására. A megyében ez talán a leglátványosabb Bodony község esetében, melynek 1904-ben a tűzvészben jó része leégett. Az elpusztult falut jóformán újra kellett építeni. Nemcsak új utcákat jelöltek ki ekkor, hanem az épületek is új arculatot kaptak. 1904. előtt épült házak bár változatos formában, de szinte kizárólag vályogból épültek, és zsuppal fedettek voltak. A katasztrófa után csak cserepes házat igyekeztek építeni, s a legtöbb udvaron kutat ástak. Az amerikás pénz jórészt ebben az építkezési lázban lett felhasználva. Rendezettebb utcákat alakítottak ki (Alvég, Újtelep), s a tűz után épített házak csaknem egyformák. A falu arculata tehát jórészt megváltozott. Az egész régióra igaz, hogy a körülornácos (előornácos) háztípust a XX. század elején a visszavándorlók honosítják meg.³⁴ Ha teljesen új ház építésére nem volt szükség, akkor csak a faszindelyes tetőt cserélték meggyeszerte cserepesre, és a padlót borították cementlappal a döngölt föld helyett.³⁵

A kivándorlás által érintett települések csaknem mindegyike a mozgalom hatására látványos változáson esett át. Ha a mozgalom intenzitása, abban résztvevők száma, vagy akár a visszatérő kivándorlók kis száma teljesen új lakóterületek kialakulását mindenhol nem is vonta magával, amerikás pénzből épült lakóházak sorával, cserepes tetőkkel, felújított, megnagyobbított házakkal mindenhol találkozunk.

A föld és lakásvásárlás vagy házépítés után a mezőgazdasági munkát megkönnyítő és meggyorsító gépek beszerzése következett. A gőzgép amerikai elterjedettsége hatására itthon is bátrabban vállalkoztak ezek megvásárlására, üzemeltetésére. Például a detki Pelle Mihály két garitúra cséplőgépet is vásárolt – csak és kizárólag azt az amerikai típust, melyet odakint már megismert. A sok visszavándorlót felvonultató faluban azonban ebből már megélni nehezen lehetett volna, hisz a korábban hazatelepült Székely család már „amolyan cséplőgépes, daráló társaság” lett.³⁶ Így Pelle Mihály hamarosan át is települt az alföldies jellegű Karácsondra, hol gőzgépei segítségével sikeresen vállalkozott.³⁷ A Bodonyban fölparcellázásra került vizes lapály, mely emberemlékezet óta a vízimalom helye volt, felszántásra került. Ezt a szolgáltatási ürt kihasználva az „amerikás” Csomós János ekkor hozta létre a község első gőzmalmát, mely az államosításáig sikeresen működött.³⁸ Az amerikás dollároknak meggyeszerte meghatározó szerepe volt abban, hogy a századforduló után a gőzgépek korszaka Hevesben is beköszönött.

32 Horváth László. 1994/a. 177.

33 Pelle Béláné 1988. Az adácsi elnevezések azonban nem arra utalnak, hogy ott „amerikások” vásároltak földet. Az elnevezés a község legjobb minőségű szántóját illeti, hol olyan jó a föld, mint Amerikában.

34 Dercsényi Dezső-Voit Pál. 1969. 567.

35 MM.TA. 1406.92. Kőrösi Adrienn gyűjtése.

36 MM.TA. 1410.92. Pelle Sándor visszaemlékezése (a szerző gyűjtése).

37 Horváth László. 1994/a. 177.

38 Horváth László. 1993/a. 83.

Magyar nyelvű hirdetés az Egyesült Államokban. (Reprodukció Robotkay Lajosné)

Az „amerikás” hurkátóló.
(A szerző felvétele)

Végül sokan eredeti, tanult szakmájukat folytatták, folytathatták a dollárok hatására, csak nagyobb műhelyben, több segéddel, kevésbé kényszerítve. De sok helyen a kivándorlók veszik meg, bérlik ki a korcsmát, a szatócsboltot, vagy pénzelik a falusi kismesterségeket is.

Ruházatuk változásáról a legkülönbözőbb, sokszor homlokegyenest ellentmondó adatok gyűjthetők. Nyilván nem lehet általánosítani a viselet megváltozását. Ez döntően függ attól, hogy akár itthon is mennyire ragaszkodott az illető a hagyományos viselethez, kint mennyi időt töltött el és milyen közegben. Egy nagy magyar kolónián lakó nem kényszerült Amerikában töltött éve alatt lecserélni egész ruhatárát amerikai holmikra. Nem úgy az a kint sokszor megmosolygott amerikás magyar, aki nem az ismeretebb magyar gócekban talált állást és megélhetést. Általánosságban azonban megállapítható, hogy egy év alatt az Egyesült Államokban az itthoni viselet elhasználódott. Kint pótolni nem tudta, ezért amerikai módi szerint öltözködött odaát, akár szándéka ellenére is a többség. Ezek a ruhák mosolyognak vissza ránk a hazaküldött fényképekről. A mátrai falvak vászoninges, vászongatyás kivándorlói egy év után keményített ingű, mellényes, zsebórás, bőszárú nadrágos, szalmakalapos képekkel lepik meg itthoni rokonait. Ezek a ruhadarabok haza is kerültek. Azt viszont már települése válogatja, hol mennyire voltak ezek viselhetők. A férfiak – ők alkották a kivándorlók döntő többségét – a jelek szerint élen jártak az újításban. A bőszárú „amerikás” nadrág mellett sok felöltő, kabát előkerült itthon is, de divatot leginkább a kalapviseletben teremtettek. Egy-egy széles puhakalapot, vagy a közkedvelt amerikai szalmakalapot sokszor a férfiak halálukig viselték.³⁹ Detken szinte általános volt, hogy a hazatértek körében a csizmát felváltotta a félcipő, itthon nyakkendőt és mellényt hordtak.⁴⁰ De a mátraaljai települések

39 Farkas bera Lászlóné bodonyi visszaemlékezése. A szerző gyűjtése MM.TA. 1263.91.

40 MM.TA. 1410.92.

a századfordulótól már amúgy is oldottak a hagyományos palóc népviselet tradícióin a városi divat hatására. A mátrai községekben is megfigyelhető lassú elmozdulás kezdetben azonban csak a viselet anyagán mutatható ki.⁴¹ Így – más gyűjtésekkel ellentétben, Bodony, Parád, Sirok, Bükkszék esetében a kivándorlás hatása a helyi viseleten alig érződik. Bár óhatatlanul sok amerikai ruhadarab hazakerült, de ezt nem hordják. „*Sokkal szebb volt a magyar ruha, mint az amerikai. Itthon fel sem merték venni, amit onnan hoztak*”.⁴² A falubeliek a kinti viseletet csak megmosolyogták. Aki mégis felvett egy-egy kabátot, pantallót, rögtön kinevették. Azt mondták rá, hogy úgy néz ki, mint „Vendel, a zsidó”.

A kivándorlókat ért nyelvi hatás ugyanígy nem általánosítható. Volt aki kint eltöltött 10 év után sem tanult meg angolul, más pedig már 2 év alatt elsajátította ezt a tudást. Hazatértük után azonban a legtöbben előszeretettel keverték még itthon is a magyar szövegbe a kint ellesett szavakat. Bodonyban mind a mai napig a kivándorlók lezármazottai is – kik már itthon születtek –, meggyőző természetességgel használják az angol szavakat, speciális kifejezéseket. A *bakett*, *burdosház*, *fektri* kifejezések olyan természetesen napjainkban is, hogy nem is próbálják megmagyarázni, sőt azt sem tudják legtöbbször, hogy ezek angol szavak.⁴³ A többség azért itthon legfeljebb amerikai cimborái körében, anekdotába fűzve, vagy a kocsmában használta a teljesen felismerhetlenségig elferdített angolt. „...*Nemigen beszéltek itthon angolul. Legfeljebb ha kicsit becsiptek, a kocsmá volt tele angol szitkokkal*.”⁴⁴ Egyetlen egy markazi példa utal arra, hogy az Amerikából hazatért apa fiát és a szomszéd gyerekeket a ház udvarán tervszerűen angol nyelvre próbálta tanítani.⁴⁵

Az Egyesült Államokból hazahordott sok-sok használati tárgy skálája igen széles. A cipőkrémes doboztól a faliórán át a speciális szerszámkészletig terjed a skála. Ezen tárgyak számbavétele külön dolgozat témája lehetne. Most kiragadva csak a hajókofferekről szólok. Az Egyesült Államokból visszatérők által hazahozott ládák itthon megbecsült bútordarabbá léptek elő. A kivándorlók kifelé szegényes holmijukat tarisznyában, később pedig vesszőből font kosárban szállítják a tengerentúlra.⁴⁶ A visszaúton azonban már elegáns kofferekben szállítják vagyongájukat. Napjainkig leginkább ezek a bőröndök, ládák maradtak fenn, s ennek legfőbb oka, hogy mind a mai napig funkciójuk van. Hol az eladásra szánt rongyszőnyeget, hol a liszteszsákot tartják benne. Praktikus felhasználva belesimulnak a falusi lakásbelsőbe.

A legmeglepőbb amerikai emlék egy hurkatöltő, mely mindmáig használatban van, s a tulajdonos (a kivándorló unokája) ennek birtokában Bodonyban szinte a falu böllérévé lépett elő. A hazai töltőkkel szemben nagy előnye, hogy hét és fél kiló massa fér el benne. Ezáltal a munkafolyamat jócskán lerövidül, s a töltés is könnyebbé válik. A

41 Varga Marianna, 1989. 660.

42 MM.TA. 1263.91.3.

43 MM.TA. 1263.91. Bodonyi kivándorlás (a szerző gyűjtése): *bakett* – bucket = ételhordó, *burdosház* – boarding house = panzió; az amerikai magyaroknál a nős gazdának a háza, ahol nőtlen magyar munkások is laktak; *fektri* – factory = gyár, üzem.

44 Farkas bera Lászlóné visszaemlékezése „*Csak ha egy kicsit be volt csipve (ti. az apa), mindig angolul mondta*.” MM.TA. 1263.91.

45 Hacsavecz Flórián többször is sikertelenül nekilát a községi gyerekek angolra tanításának. Hacsavecz Béla visszaemlékezése (a szerző gyűjtése), illetve *Hacsavecz Béla*, 1996. 75.

46 A Mátra legtöbb falujában ezt a vesszőből font ládát, kosarat hívják „mózeskosárnak”

*Magyar bevándorlóknak szánt broszúra az Egyesült Államok elnökeiről.
(Reprodukció Robotkay Lajosné)*

Philadelphióban gyártott hurkatöltő évenként jelenleg is 40–60 disznóölésnél ejti ámulatba a falubelieket, s vált a kivándorló leszármazottainak egyik legfőbb büszkeségévé.⁴⁷

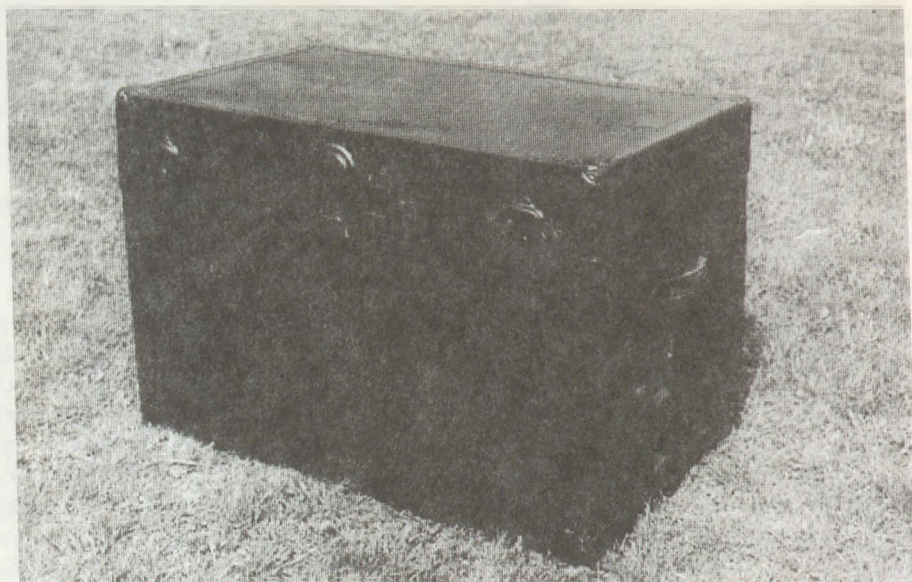
Korban önálló tanulmányok születtek arról, hogy a „túl demokratikus” amerikai szellem mennyire megrontja a „becsületes magyar parasztemberek” gondolkozását.⁴⁸ Az egyik legnehezebben feldolgozható hatás, a kivándorlókat ért kinti tudati befolyás. Nem lehet általánosítani. Mindenesetre a hazai konzervatív, félféudális társadalmi berendezkedés és a kinti viszonyok között óriási eltérés nyilván szembetűnő volt az egyszerű bevándorlók számára is. Ők persze nem a két ország alkotmányát hasonlították össze, vitakoztak a nálunk honos és az angolszász jogrendszer közti különbségeken, mint ahogy a korabeli „szakértők” tették. Egyszerűen csak érzékelték, hogy az emberek átlagos életmódja kint magasabb, mint Magyarországon. Hogy mindenki egyaránt „mister”, s a vonatokon csak egy kocsiosztály található, a Pullmann-kocsi. Itt a magyar kivándorló együtt ül az amerikai milliomossal, míg a MÁV marhavagonokon a felirat ekkoriban az, hogy 8 ló vagy 40 ember⁴⁹. A bevándorlók által látogatott amerikai iskolában feltűnhetett például, hogy nem a bankigazgató vagy gyáros fia ül az első sorban, hanem a legkisebb.⁵⁰ Mindenesetre valóban hihető, hogy az a kivándorló, aki éveket élt

47 Horváth László, 1993/a. 77.

48 Részlet Török Kálmán, Gyöngyös országgyűlési képviselőjének kivándorlás tárgyában tett 1908. évi november 13-ai felszólalásából: „...A korszellem mértelyező hatása, az anyagság szertelen vágya, a fölcsigázott igények, a mesterségesen szított elégedetlenség, az állandósított munkabérmozgalmak, a haza fogalmának üres szóvá semmisítése, a hazafiság és a hazafias érzésnek, a nemzeti tradíciónak, a nemzet történetének büntetlen kigúnyolása egyként közrehatottak és hatnak arra, hogy a lelki egyensúlyját veszített ipari munkás közönyössé vált minden iránt...” A felszólalás szövege a Mátrevidek 1908. november 21. sz. 1–2. oldalán. ill. Tezla, Albert, 1987. 49–50.

49 Prohászka Ottokár, 1938. 111.

50 Tonelli Sándor, 1908. 433.

Hajókoffer. (Fotó: Lónyainé Nagy Éva)

le más viszonyok között, másképpen látja az itthoni viszonyokat. Kovács Imre egészen addig a megállapításig jutott el, hogy „...az Amerikából hazajött magyar, telítve a szabadabb amerikai szellemmel, nem tud beilleszkedni a vidéki kiskirályok által önkényesen megszabott állampolgári keretbe és inkább visszamegy Amerikába.”⁵¹

Szembetűnő a kivándorlók mobilitása. Korábban a szomszédos vásárra is hetekig készülődtek, s külföldöt csak a katonaviselt férfiak láttak. Hazatértük után azonban könnyebben és kisebb kényszerítő okokból is a költözés, elvándorlás mellett döntöttek. Ennek oka az önbizalom növekedésén túl az is volt sok esetben, hogy az évekig való távollét alatt kiszakadtak a falu társadalmi struktúrájából. Másrészt egy új típusú minta áll előttük konfliktushelyzeteik megoldására, az elvándorlás. Családok hosszú során, mint valami öröklött betegség, húzódik végig a kivándorlás tradíciója. Csak példaként említem, hogy az Egyesült Államokban megrokkant Farkas sárkány István fia, ifj. Farkas sárkány István 1927-ben Kanadába vándorolt, hogy végül az unoka, Farkas sárkány János kövesse 1966-ban szintén Kanadába. Farkas szelei János fia is, ifj. Farkas szelei János 1926-ban felkerekedik, hogy 57 évig, Kanadában éljen. Helytállónak tartom azt a megállapítást, hogy a családsszervezetnek, a családi tradícióknak igen jelentős szerepe lehet a kivándorlásban.⁵²

Egyes időszakokban túlhangsúlyozták az amerikai tudati hatások szerepét, a legkülönbözőbb előjelekkel. Az 1950-es években az ÁVH is „nyomozta” az amerikás kapcsolatokat, s egy korábbi kinttartózkodás bármikor bárki ellen fölhasználható volt. Több kémkedési ügyre is „fényt derítettek”.⁵³ Mások – a Heves Megyei Levéltárba be-

⁵¹ Kovács Imre, 1938. 74.

⁵² Horváth László, 1993/a. 82.

⁵³ Horváth László, 1993/a. 82.

került MSZMP iratok alapján – épp a „baloldaliságuk” keltét próbálták néhány évvel kitolni az Egyesült Államokbeli tartózkodásukra hivatkozva.

Általánosítástól tartózkodni kell ebben a kérdésben is. Ebből a szempontból érdemes a közvetlen szemtanút is megszólaltatni. „*Láttam én is sok hazatérőt a faluba gyermekkoromban. Mit tettek itthon? Vették a földet a hazahozott pénzen, azt a földet, ami az itthoniak lába alól kicsúszott a dekonjunkturális állapotok miatt. Visszazökkentek a muradiság kellős közepébe. Nem kíváncsiak el a faluból. Legfeljebb többször jártak kocsmába, viselték a bőszárú „amerikai” nadrágot. És ha pénze elfogyott, nem lehetett róla megállapítani, hogy 20–25 évet Amerikában töltött.*”⁵⁴

Tartós hatása a kivándorlásnak lemérhető a magyarországi népdal és népmese, anekdota állományban, az Amerika-kép alakulásában. Jól ismert országos feldolgozások mellett⁵⁵ önálló tanulmányt érdemelne a Mátra régiójában megfigyelhető hatás is.

Érdekes és eddig csaknem kutatatlan hatása a mozgalomnak a vallási „felhígulás” kérdése. Nemcsak a kivándorlók találták magukat az Egyesült Államokban szembe számtalan új vallásfelekezettel, vallásiránnyal, szektával, hanem az itthonmaradottak is ki voltak téve a térítőknél. A Mátra-régiót a századelőn például szombatista tojászedők járták, akik az évekre magukra hagyott háziasszonyok körében szép térítési sikereket arattak. Egy tragikus pillanata ezeknek a vallásváltásoknak mindenképp említésre érdemes. A második világháború alatt a szombatistákra is érvényessé tették a zsidótörvényeket. Sokan ekkor kényszerültek „visszavenni” katolikus hitüket, de a vallási mozgalmak hatása napjainkig tetten érhető.⁵⁶

A századeleji kivándorlási mozgalom hatása napjainkig is érzékelhető, gyűjthető. A kivándorlási góciókban megváltoztatták az emberek mindennapjait, átírták a falu gazdaságának, társadalmának képét. A falvakban mérhető tárgyi és tudati hatásoknak – márcsak terjedelmi okok miatt is – csak laza és némiképp felületes áttekintését adhatam. Némelyik kérdés önálló tanulmányt, sőt önálló kutatást érdemelne. Ezért tervezem a kérdés további kutatását állandóan terjedő földrajzi térben és időben. A kutatás gyűjtőköre így szinte indulástól kiterjedt a két világháború közötti időszakra is.

IRODALOM

Rövidítések:

HML = Heves Megyei Levéltár, Eger

MM.TA. = Mátra Múzeum Történelmi Adattár, Gyöngyös

MSK. = Magyar Statisztikai Közlemények

Alispáni jelentés 1901–1912. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1901...1912. évi állapotáról, Eger

Borovszky Samu (szerk.)

é. n. (1909) Heves vármegye. Budapest

Cs. *Schwalm Edit*

1986 Útmutató az amerikasok, a kivándorlás emlékeinek, a kivándorlók életének kutatásához. *Csiffáry Gergely* (szerk.) Hevesi Honismeret 4. Eger, 26–36.

⁵⁴ *Farkas Gábor*, 1969. 100.

⁵⁵ Néhányat kiemelve: *Gy. Körmendy Mária*, 1965. ill. *Kiss Lajos-Rajeczky Benjamin*, 1966., valamint *Nagy Dezső*, 1978. 1979.

⁵⁶ Kovács Mártonné *Farkas Anna* visszaemlékezése 1991. (A szerző gyűjtése)

- 1987 A Heves megyei summások életmódja. *Bodó Sándor–Petercsák Tivadar* (szerk.) Agria XXIII. Eger, 277–303.
- 1989 Palóc summások. *Bakó Ferenc* (szerk.) Palócok II. 469–499.
- Dániel Ferenc–Orosz István*
- 1988 Ah, Amerika. Budapest
- Deák Gábor*
- 1965 A századeleji kivándorlás gazdasági, társadalmi, politikai okainak vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatainak tükrében *Deák Gábor* (szerk.) Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 153–165.
- Fejős Zoltán*
- 1980 Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékéről. *Szabadfalvi József* (szerk.) Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIX. Miskolc, 293–327.
- 1981 Az Amerikába irányuló kivándorlás néprajzi vizsgálata. Honismeret 6.
- 1993 Chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Budapest
- Hacsavecz Béla*
- 1996 A Mátrai hegyek alatt Markaz. A falu krónikája 1875-től 1945-ig. Markaz
- Horváth László*
- 1992/a Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt. (Heves megyei kivándorlás I.) *Petercsák Tivadar* (szerk.) Agria XXVII–XXVIII. 257–273.
- 1992/b Heves megyei kivándorlás számszerű alakulása az első világháború előtt (kézirat) MM.TA. 1503.94.
- 1993/a Kivándorlás az Egyesült Államokba Bodonyból 1914-ig (Heves megyei kivándorlás II.) *Horváth László* (szerk.) Mátrai Tanulmányok. 1993. Gyöngyös, 55–88.
- 1993/b XIX. századi Heves megyei kivándorlók (kézirat) MM.TA. 1504.94.
- 1994/a Adatok Detk község első világháború előtti kivándorlásához (Heves megyei kivándorlás III.) *Petercsák Tivadar* (szerk.) Agria XXIX–XXX. Eger. 161–180.
- 1994/b Gyöngyösiak az Újvilágban. *Patkós Magdolna* (szerk.) Gyöngyösi Kalendárium 1995., Gyöngyös. 60–63.
- 1994/c Hatvani kirándulási iroda. *Moldvay Győző* (szerk.) Délsziget 30. Hatvan
- 1994/d A Heves megyei kivándorlás kutatás főbb tanulságai Cs. *Schvalm Edit* (szerk.) Néprajzi kutatások Gyöngyös környékén, Eger, 27–38.
- Kemény György*
- 1909 Heves vármegye közigazgatási leírása. Budapest
- Kiss Lajos–Rajeczky Benjamin* (szerk.)
- 1966 Magyar népzene tára 5. kötet, Siratók. Budapest
- Gy. Körmendy Mária*
- 1965 Elindultunk idegenbe. Budapest. 1–142.
- Kovács Imre*
- 1938 A kivándorlás. Budapest
- A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. A Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal* (szerk.) Új Sorozat 67. Budapest. 1918.
- Nagy Dezső*
- 1978 Az amerikai magyarok folklórja I. *Hoppál Mihály* (szerk.) Folklór Archivum 8 Budapest
- 1979 Az amerikai magyarok folklórja II. *Hoppál Mihály* (szerk.) Folklór Archivum 11. Budapest
- Nagy József*
- 1956 A Heves megyei munkásmozgalom kezdeti szakasza (1850–1914) Eger
- Pelle Béláné*
- 1988 Heves megye földrajzi nevei IV. Budapest
- Prohászka Ottokár*
- é. n. (1938) Összegyűjtött munkái X. kötet. Budapest
- Puskás Julianna*
- 1974 Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914. előtt. Történelmi Szemle I–II.
- 1980 Kivándorlás – bevándorlás – etnikum. Történelmi Szemle IV.
- 1982 Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest
- 1987 A tengerentúltra vándorlás. Az áttelepült közösségek néhány jellemzője egy mikroanalízis tükrében. *Juhász Gyula* (szerk.) Magyarágkutatás. Budapest
- Rácz István*
- 1965 Parasztkivándorlása a faluból. *Szabó István* (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. II. kötet 433–483.

- 1980 A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Budapest
- Szászi Ferenc*
- 1972 Az Amerikába irányuló kivándorlás Szabolcs megyéből az első világháborúig. Nyiregyháza, 1–118.
- 1992 Kivándorlás Szabolcs megyéből a két világháború között (1920–1941). Nyiregyháza, 1–94.
- 1993 Újabb adatok, összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989). Nyiregyháza, 1–107.
- Tezla Albert*
- 1987 „Valahol túl, meseországban...” Az amerikás magyarok 1895–1920. I–II. kötet, Budapest
- Tonelli Sándor*
- 1908 Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába. Közgazdasági Szemle, 427–444.
1929. ULTÓNIA. Egy kivándorlóhajó története. Budapest
- Viga Gyula*
- 1990 Árucserre és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen–Miskolc
- 1993 A vándormunka mint a népi kapcsolatok formája. *Viga Gyula* (szerk.) Herman Ottó Múzeum Közleményei 28. Miskolc, 178–183.

BALLADA VÁRADI JÓZSEFRŐL

Várad Józsefről 1854. április 29-e óta, vagy a kivégzését követő hetektől kezdve ballada él Háromszéken. Keletkezési körülményeiről nem tudhatunk pontosat, de azok az események, amelyek Várad József itteni tartózkodásához kapcsolódnak, s a ballada születésének valós történetét képezték, többnyire ismeretesek. Az alkotó nép e történet alapján formálta az éneket, amelyet nagyon kevés változatban sikerült az idők folyamán rögzíteni. Első változata 1867-ben jelent meg, az utolsót 1977-ben vettük hangszalagra. Ezen száznál több év alatt tán az eseményhez leghűbb változat az utóbbi. Ismételtlen igazolódott, hogy a már lezártnak hitt kutatás, újabb gyűjtéssel, olyan értékek birtokába kerülhet még száz év után is, amelyek élték a maguk életüket, de a lejegyzők nem akadtak rájuk, így téves ítéletek formálódtak, s amelyek nélkül szegényebb volna e tárgyban költészetünk.

A ballada első közreadója Háromszéken a Székely Mikó Kollégiumban tanító tanár volt. Bár az egész Háromszék népköltészetét átfogó *Háromszéki magyar népköltészet* című kötetben egyetlen változata sem olvasható, mégis az utóbbi időben néhány olyan énekre bukkantunk, amelyek módosították a korábbi gyűjtések eredményeit.

Az újabb, 1977-ben lejegyzett ballada megtalálása késztetett arra, hogy a korábbi kutatások után összegezzük mindazt, amit Várad Józsefről, mint az egyik háromszéki eseményhez kapcsolódó ballada hősről, és a róla szóló énekről tudhatunk, anélkül, hogy teljesen lezártnak tekintenők a történettel és az énekkel kapcsolatos ismereteinket.

Sepsiszentgyörgy, 1995. június 25.

Az utóbbi időben két népballada kutatása során az eddigiektől eltérő vagy korábban már megközelítési pontosságra törekvő vizsgálódás továbbfejlesztéseként újabb módszerhez folyamodtunk. Bár különböző helyeken bemutattuk, még mindig nem sikerült elismerésben részesülnie. Eddig így vizsgáltuk a *Bebörtönzött leány* típusú *Adatok a Pál Boriska balladához* s így a *Ballada Dancsúj Dávidról* címen háromszéki balladahősről szóló ének változatait.

Előnyét abban láttuk, hogy bizonyos táblázatok segítségével rá lehetne térni a balladák, s általában a népköltészet számítógépes vizsgálatára, másrészt, különösen nagyszámú változatokban élő balladák vagy népdalok esetében, kis helyen csalhatatlan, a szubjektivitást kizáró, objektív vizsgálódást lehet végezni a változatok alakulásáról. Különös figyelemmel követhetjük az egyes motívumok eredetét, újabbak jelentkezését, azok idő-

beni vagy térbeli jelenlétét. Rátékinzésre kimutatható, melyek azok a változatok, amelyekben a motívumok különböző variációkban mindegyre megjelennek, miben térnek el, hogyan és mikor jelentkeznek, esetleg tűnnek el, milyen összefüggés mutatható ki az egyes balladák között.

Rámutatnak ezek a táblázatok az egyes balladák szerkezetére, mások töredékes voltára, hol alakult ki a tökéletesebb változat, milyen motívumok ideiglenesen, és nem tudnak beépülni tartósan az énekbe stb.

Most harmadszor próbálkozunk ilyen táblázatok készítésével, az elsőhöz képest némi tökéletesítéssel. Alaposabb megfigyelések nyomán még bizonyos újabb szempontokat lehet érvényesíteni a vizsgálódásban.

Ez alkalommal az I. táblázatban a *Változatok összesítése* címen számbavettük, hogy a kezdettől mindmáig milyen változatok váltak ismertté, s azokat hol találták. Ezen kívül ez a táblázat összesíti azt is, hogy mikor gyűjtötték, és mely műben jelent meg, időrendet követve.

A II. táblázat A *változatok számozott sorainak táblázata* részben a szövegek teljes áttekinthető vizsgálata látható. Erről a táblázatról nem hiányzik egyetlen változat egyetlen sora sem. Kialakulnak típusorok, amelyek fő számot kaptak. De ugyanazok a verssorok különböző változatban más-más szövegsorban találhatóak. Ezért a fő számot több hasonló változat száma követi pl. $I_1 I_2 I_3$ stb.

A III. táblázat elnevezése *Táblázat a verssorok sorrendjében*, amely pontosan kimutatja, milyen változatok alakultak ki, és egy-egy ének szerkezetileg hogyan formálódott. Ezen számokkal és a második táblázat segítségével könnyűszerrel elkészíthető bármely szöveg eredeti formája.

Ha pedig csupán arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy-egy változatban mely verssorok találhatóak meg, akkor a IV. *A verssorok előfordulása a szöveg sorrendje nélkül* táblázatot nézzük meg. Bár itt már nem követtük a szerkezeti sorrendet, továbbra is megőriztük a verssorok változatainak előfordulását.

Utolsó táblázatunknak, az V.-nek címe *Típusorok a változatok és a sorrend nélkül* annak jelent áttekinthető segítséget, aki az előforduló verssorokat és motívumokat akarja vizsgálni.

I.

A változatok összesítése

1. <i>Vas Tamás</i> : Székely Közlöny I. 16. sz. 123. (Székelyföld) ¹	1867
2. MNGy III. 53:94 (Udvarhelyszék: Székely-Keresztúr) ²	1882
3. MNGy III. 64:96 (Háromszék: Karatna [Torja]) ³	1882
4. MNGy III. 55:97–98. (Hely nélkül) ⁴	1882
5. <i>Kanyaró Ferenc</i> : Erdélyi Múzeum 1909. 336. (Háromszék) ⁵	1909
6. <i>Kanyaró Ferenc</i> : Erdélyi Múzeum 1909. 337. (Székelykeresztúr) ⁶	1909
7. <i>Kanyaró Ferenc</i> : Erdélyi Múzeum 1909. 338. (Sepsiszentgyörgy) ⁷	1909

1 *Vas Tamás*, 1867. 123.

2 MNGy III. 1882. 53:94.

3 MNGy III. 1882. 54:96.

4 MNGy III. 1882. 55:97–98.

5 *Kanyaró Ferenc*, 1909. 336.

6 *Kanyaró Ferenc*, 1909. 337.

7 *Kanyaró Ferenc*, 1909. 338.

8. Faragó József 1965. 310–311. (Vargyas, Udvarhely [ma Kovászna megye]) ⁸	1959
9. Albert–Faragó 1973. 71:161. (Málnás) ⁹	1972
10. Albert–Faragó 1973. 72:161 (Málnás) ¹⁰	1971
11. Kézirat (Zalán)	1976
12. Albert Ernő: Erdélyi Tükör 1994. 4. sz. 19. (Nagyborosnyó) ¹¹	1977

II.

A változatok számozott sorainak táblázata

1 ₁ Tüzet fúj a pej paripa	2 Hát ez a fa miféle fa,
2 ₁ Úgy vágtat egy tiszt úr rajta.	38 ₁ Hogy egy betű sincsen rajta.
3 ₁ „Hová megyen hadnagy uram?”	2 Hogy egy betű sincsen rajta?
4 ₁ ’Lovagolok, édes fiam!’	39 ₁ Ez a fa biz’ afféle fa:
5 ₁ „Ez sem igaz, hadnagy uram.	40 ₁ Váradit akaszszák rajta.
6 ₁ A ki megyen lovagolni.	
7 ₁ Egy-két legényt viszen az csak.	
8 ₁ Itt pedig van tizenkettő,	
9 ₁ Ki kijedet kísérteti.”	
10 ₁ „Egy pajtásom bujdosol itt.	41 ₁ Ifjak, lányok, ügyeljetek.
11 ₁ Azt indultam megkeresni:	2 „Ti legények, ügyeljetek.
12 ₁ Nagyot vétett urak ellen,	42 ₁ A németnek ne higyetek!
13 ₁ De én hozom a kegyelmet.	43 ₁ Mer’ a német csuflá teszen.
14 ₁ Nem tudod-e, merre leve?”	44 ₁ Akasztófa alá viszen.
15 ₁ Váradí az igaz neve.”	45 ₁ Háromszék be van kerítve,
16 ₁ „Hogy ne tudnám, hogy ne tudnám!	46 ₁ Váradit kerítik benne.
17 ₁ Ott a falu felső végén	47 ₁ Ha Váradit megfoghatnák.
18 ₁ Lakik az ő violája,	48 ₁ Hohérok kezibe adnák.
19 ₁ Leghamarabb ott találja.”	49 ₁ Háromszéken kiadaték.
20 ₁ Pásztor-legény uton marad,	50 ₁ Felvidéken befogaték;
21 ₁ Hadnagy uram tovább halad.	51 ₁ Három zsandár az ajtóba’
22 ₁ A kicsi ház ott fejeérik.	52 ₁ Leste, hogy karéjba fogja.
23 ₁ Abba lakik Rotajiné,	53 ₁ „Ne fogj engemet karéjba,
24 ₁ A Váradí szeretője.	54 ₁ Elsétálok urfimódra.”
25 ₁ Most is ott vagyok mellette.	55 ₁ Váradinak szép körhaja.
26 ₁ ’Szép jó estét, Rotajiné!’	2 Váradinak szép kör haja.
27 ₁ „Adjon Isten, vitéz uram!”	3 Váradinak sárga-piros körhaja.
28 ₁ ’Udvarodon van-e vállu?’	4 Váradinak göndör haja,
29 ₁ Ihatnék a kis pej lovam.’	56 ₁ Gesztenyeszín kondorhaja.
30 ₁ „Ha ihatnék, megítatom,	57 ₁ Fel van a vállára csapva.
31 ₁ Ha ehetnék, abrakolom”	2 Vajjon mér van félre hajtva?
32 ₁ Megy a hadnagy a szobába,	3 Balra nagyon elválasztva,
33 ₁ Váradit ott megtalálja.	58 ₁ Azért van az oda csapva,
34 ₁ ’Add meg magad, te gazember!’	2 Azért nagyon félre hajtva:
35 ₁ A katonák megrohanják,	3 Azért nagyon elválasztva,
36 ₁ Kezét-lábát megvasazzák.	4 Azért van az elválasztva
	59 ₁ Hogy a kötél ne suolja.
	2 A kötélnek hely van hagyva.
	3 A kötélnek hely van hagyva.
	4 A kötélnek hely van hagyva.
37 ₁ Hát ez a fa miféle fa?	

8 Faragó József. 1965. 310–311.

9 Albert–Faragó. 1973. 71:161.

10 Albert–Faragó. 1973. 72:161.

11 Albert Ernő. 1994b 19.

- 60₁ Meszes gödör a sírhalma,
 2 Meszes gödör legyen az ő sírhalma”.
 3 Meszesgödör lesz neki a sírhalma!
- 61₁ Jere Váradi, búj rea.
- 62₁ Én ha hittem, veszem hasznát.
- 63₁ Viselem a gyalázataját.”
- 64₁ Aj de szennyes az úr inge s gagyája.
 2 Jaj, be szennyes a kend inge-gatyája.
 3 Jaj, de szennyes a kend inge, ruhája.
 4 Jaj de szennyes a kend inge, gagyája,
 5 Jaj be szennyes maga inge g...ája!...
- 65₁ Megszennyesült a szentgyörgyi stokházba.
 2 Mer' elszennyült a szentgyörgyi stokházba.
 3 Mert bészennyesült a szentgyörgyi fogházba.”
 4 Mert beszennyült a szentgyörgyi stokházba.
 5 Beszennyesült a szentgyörgyi stokházba.
- 66₁ Édes rózsám, mossál engem fejrbe.
 2 „Édes anyám öltöztessen fejrbe.
 3 „Édes anyám mosson ingem fehérre,
 4 – Édesanyám, mosson engem fehérre,
 5 Rófainé, mosson engem fehérre,
 6 Rófainé, mosson engem fehérre.
 7 Mossa ingem, édes anyám, fejrre,
- 67₁ Holnap visznek az agyitor elébe.
 2 Hónap visznek a törvényszék elébe.
 3 Hónap visznek a törvény elejbe.
 4 Holnap visznek a törvényszék elébe.
 5 Hónap visznek a törvénynek elébe.
- 68₁ Ha felvisznek a törvényszék házába,
 2 Ha bemegyek az ajditor házába,
 3 Ha bemegyek az agyitor házába,
 4 Ha bevisznek a törvényszék házába,
 5 Ha bemenyek a törvényszék házába:
- 69₁ Leborulok törvényszék asztalára.
 2 Leborulok törvényszék asztalára.”
 3 Leborulok a törvény asztalára.
- 70₁ Rablánczomot keservesen zergetem.
 2 „Vasas lábam keservesen pengetem,
 3 Vasas lábam keservesen pengetem
- 71₁ Jaj, Istenem, most végzik az életem.
 2 Jaj, Istenem, most mondják ítéletem.
 3 Jaj, Istenem, most végzik életemet.
 4 Jaj istenem, most végzik az életem!
 5 Jaj Istenem, most végzik az életem.
 6 Oh Istenem, most végzik a törvényem...
- 72₁ Ha kijövök a törvényszék házából
 2 Ha kijövök az ajditor házából,
 3 Ha kijövök az agyitor házából,
 4 Ha kijövök a törvényszék házából:
- 73₁ Elbucszom kerek magyar hazántól.
 2 Elbucszom széles e nagy világtól.”
 3 Elbucszom széjes ez világtól.”
 4 Elbucszom a kerek nagy világtól.
- 74₁ Trombitások három troppot fújjanak,
 2 Trombitások három marsot fújjatok,
- 3 „Trombitásim, három troppot fújjatok.
 4 Trombitásim, három troppot fújjatok,
 5 Trombitások három troppot fújjanak;
- 75₁ Jaj Istenem, már holnap felakasztanak.
 2 Jaj, Istenem, holnap fölakasztanak.”
 3 Jaj, Istenem, holnap felakasztatok!
 4 Jaj istenem, holnap felakasztanak!
 5 M'et Istenem! – hónap felakasztanak.
- *
- 76₁ „Rofainé én szeretőm,
 2 Rófainé, hű szeretőm,
 77₁ Áldja meg az én teremtőm.
 78₁ megnyugnyughatos csókjaimtól,
 79₁ Ölelgető karjaimtól.”
 80₁ Mindez világ megengedett.
 81₁ S a kapitány nem engedett.
 82₁ Neki is vagyon gyermeke,
 83₁ Juttassa Isten ezekre.
 84₁ „Könyes szemmel feltekintek az égre,
 85₁ Nézem-nézem, édes anyám ha jönc,
 86₁ Édes anyám, én arrul nem tehetek,
 87₁ Ha a nagy Úr engem evvel szeretett.”
 88₁ „Igen szépen kérem ott az urakot:
 89₁ Engedjenek nékem bár vagy egy napot.
 90₁ Zeng, zeng a víz a szentgyörgyi malomnál,
 91₁ Okosabb sem volt Váradi Joskánál,
 92₁ Mert Váradi kisiratta két szemét,
 94₁ Édes anyám, pénz vagyon a zsebembe”.
 2 Édes anyám pénz vagyon a zsebembe,
 3 Édesanyám, pénz vagyon a zsebembe.
 4 Rófainé, bángó van a zsebembe,
 5 Édes anyám! pénz vagyon a zsebembe –
- 95₁ Nyújtsa karját, markoljon ki belőle.
 2 Nyújtsa kezét, markoljon ki belőle.”
 3 Nyújtsa kezét s markoljon ki belőle.
 4 Nyújtsa kezit, markoljon ki belőle.
 5 Markoljon ki kejed nekem belőle.
- 96₁ Azzal nekem készíttessen koporsót,
 2 „Készíttessen abból nekem koporsót.
 3 Csináltasson nekem abból koporsót,
 4 Eztüst színre csináltasson koporsót,
 5 Csinátasson diófából koporsót,
- 97₁ Sáríg szeggel veresse be a jajszót.”
 2 Veresse le sárga szeggel a jajszót.”
 3 Sáruga szeggel veresse rá a jajszót.
 4 Sáruga szeggel veresse rá a jaj-szót,
- 98₁ Én Istenem, jaj de nagyot vétettem,
 99₁ A magyarnak fővezére mért lettem?”
- 100₁ Várom, várom, addig várom,
 101₁ Míg szememre jö az álom,
 102₁ Ha szememre jö az álom,
 103₁ Ajtom-kapúmot bezárom.
 104₁ Váradit is kieresztem,

- 105₁ Széket adok, leültetem.
 106₁ Míg panaszim elbeszéltem.
 107₁ Jó hajnalba' felszerkentem.
 108₁ S egy pár csókkal eleresztem.”
 109₁ Váradinak sűrű könnye,
 110₁ Ki a földre, ki ölébe.
 112₁ Ki a bánatos keblébe.
 113₁ „Azon kérem az urakat.
 114₁ Engedjenek bár egy napot.
 115₁ Ha egy napot nem engednek,
 116₁ Engedjenek bár egy felet:
 117₁ Hogy írjak én egy levelet.
 118₁ Három árva gyermekemnek.
 119₁ S ártatlan feleségemnek.
 120₁ Reszket kezem, nem írhatok:
 121₁ Könnyez szemem, nem láthatok.”
 122₁ Váradinak piros vére.
 123₁ Mészlével van összetéve.
 124₁ Édesanyám gyengén nevelt engemet.
 125₁ Mégse tudja az én bús életemet,
 126₁ Mert ha tudná az én bús életemet,
 127₁ Éjjel-nappal siratgatna engemet.
 128₁ A szabadság rózsafája,
 129₁ Én voltam egy kis hajtása,
 130₁ Jött a vihar, leszakított.
 131₁ Megbocsájtasz te énnékem,
 132₁ Többet rózsát nem szedhetünk.
 133₁ Mátisfalván kigyúlt az ég,
 134₁ Örkö alatt kialuvék.
 135₁ Nem vétettem én senkinek.
 136₁ Sem Istennek, sem embernek,
 137₁ Csak a bélafalvi népnek,
 2 Csak a bélafalvi népnek.
 138₁ De annak sem véték egyebet,
 139₁ Csak egy éjre szállást kértem,
 2 Csak egy éjre szállást kértem.
 140₁ De ha nem akart szállást adni,
 2 Ha nem akart szállást adni.
 141₁ A zsandárkézbe mér adott fel?
 142₁ Nagyváradon édesanyám
 143₁ Hej de messze vagyon ide;
 144₁ Írok én egy bús levelet,
 145₁ Hogy jöjjön el temetésekre.
 146₁ Írókezeim megállnak,
 147₁ A tentám, pennám megszáradnak,
 2 Tentám, pennám megszáradnak.

III.

Táblázat a verssorok sorrendjében

1. *Vass Tamás: Székely Közlöny I. 16. sz. 123. (Székelyföld) 1867*
 64₅65₅66₇67₅ 68₅69₃72₄73₄ 70₃71₆94₅95₅ 96₅97₄74₅75₅
2. *MNGy III. 53:94 (Udvarhelyszék: Székely-Keresztúr) 1882*
 1₂1₃4₁5₁6₁7₁8₁9₁10₁11₁12₁13₁14₁15₁16₁17₁18₁19₁20₁21₂22₃23₁24₁25₁26₁
 27₁28₁29₁30₁31₁32₁33₁34₁35₁36₁ 37₁38₁39₁40₁ 41₁42₁43₁44₁
3. *MNGy III. 54:96 (Háromszék: Karatna [Torja] 1882*
 45₁46₁47₁48₁49₁50₁51₁52₁53₁54₁55₁56₁57₁58₁59₁55₁60₁61₁ 41₂42₁62₁63₁
4. *MNGy III. 55:9798 (hely nélkül) 1882*
 64₁65₁66₁67₁ 68₁69₁70₁71₁ 72₁73₁74₁75₁ 76₁77₁78₁79₁ 37₁38₁39₁40₁55₂
 60₁ 80₁81₁82₁83₁
5. *Kanyaró Ferenc IV. 1909. 336 (Háromszék) 1909*
 1. 64₂65₂ 2 84₁85₁86₁87₁ 3 66₂67₂69₂ 4 88₁89₁72₂73₂
 70₂71₂74₂75₂ 6 90₁91₁92₁93₁ 7 94₁95₁96₁97₁
6. *Kanyaró Ferenc IV. 1909. 337. (Székelykeresztúr) 1909*
 1 98₁99₁64₃65₃ 2 66₃67₃68₃69₂ 3 70₂71₃72₃73₃ 4 74₃75₃94₂95₂
 5 96₂97₂55₃60₂
7. *Kanyaró Ferenc IV. 1909. 338 (Sepsiszentgyörgy)*
 1 100₁101₁102₁103₁104₁105₁106₁107₁108₁ 2 109₁110₁111₁112₁ 3 113₁
 114₁115₁116₁117₁118₁119₁120₁121₁ 4 55₁57₂58₂59₂ 5 55₁60₁122₁123₁
8. *Faragó József 1965. 310311. (Vargyas) (Udvarhely) [ma Kovászna megye] 1959*
 64₄65₄66₄67₄ 68₄69₃70₃71₄ 74₄75₄94₃95₃ 96₃97₃55₃60₃

7.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100,101,102,103 ₁	-	-	-
8.	-	-	-	-	-	94 ₃ 95 ₃ 96 ₃ 97 ₃	-	-	-	-	-	-	-
9.	-	-	-	-	-	94 ₄ 95 ₄ 96 ₄ 97 ₄	-	-	-	-	-	-	-
10.	-	-	-	-	-	94 ₄ 95 ₄ 96 ₄ 97 ₃	-	-	-	-	-	-	-
11.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	104 ₁ -123 ₁	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.	-	124 ₁ -127 ₁	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	-	-	-	-	128 ₁ -134 ₁	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	-	-	-	-	-	135 ₁ 136 ₁ 137 ₁ -141 ₁ 142 ₁ -145 ₁ 146 ₁ 147 ₁	-	-	-	-	-	-	-
							137 ₁ -141 ₁ 142 ₁ -145 ₁ 146 ₁ 147 ₁						

V.

Típusorok a változatok és a sorrend nélkül

1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	64,65 ₁
2.	1 ₁ -36 ₁ 37 ₁ -40 ₁	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	-	-	-	41,42 ₁	-	-	45 ₁ -47 ₁ 48 ₁ -54 ₁ 55 ₁ 56 ₁ -57 ₁ 58 ₁ 59 ₁ 60 ₁ -63 ₁	-	-	-	-	-	-
4.	-	-	37 ₁ -40 ₁	-	-	-	55 ₁	-	-	-	60 ₁	-	64,65 ₁
5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	64,65 ₁	-
6.	-	-	-	-	-	-	55 ₁	-	-	60 ₁	-	64,65 ₁	-
7.	-	-	-	-	-	-	55 ₁	-	57,58,59,60 ₁	-	-	-	-
							55 ₁						
8.	-	-	-	-	-	-	55 ₁	-	-	60 ₁	-	64,65 ₁	-
9.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	-	-	-	-	-	-	55 ₁	-	58,59 ₁	-	-	-	-
12.	-	-	-	-	-	-	55 ₁	-	57 ₁ 58,59 ₁	-	-	-	-
									58,59 ₁				
									58,59 ₁				

1.	66,67,68,69,70,71,72,73,74,75 ₁	-	-	-	-	94 ₁ -97 ₁	-	-	-	-	-	-	-
2.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	66,67,68,69,70,71,72,73,74,75,76,77,78,83 ₁	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	66,67,68,69,70,71,72,73,74,75 ₁	-	-	-	-	84 ₁ -93,94 ₁ -97 ₁	-	-	-	-	-	-	-
6.	66,67,68,69,70,71,72,73,74,75 ₁	-	-	-	-	94 ₁ -97,98,99 ₁	-	-	-	-	-	-	-
7.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100 ₁ -123 ₁	-
8.	66,67,68,69,70,71 ₁	-	-	74,75 ₁	-	-	-	94 ₁ -97 ₁	-	-	-	-	-
9.	66,67 ₁	-	-	70,71 ₁	-	-	-	94 ₁ -97 ₁	-	-	124 ₁ -127 ₁	-	-
10.	66,67 ₁	-	-	70,71 ₁	-	-	-	94 ₁ -97 ₁	-	-	128 ₁ -134 ₁	-	-
11.	-	-	-	-	76 ₁	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	135 ₁ -136 ₁	-

1. Vas Tamás: Székely Közlöny I. 16. sz. 123. (Székelyföld) 1867

Az általunk ismert első változatot Vas Tamás jegyezte le, és a Marosvásárhelyen megjelent Székely Közlöny szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilapban tette közzé *Székely népköltemények* gyűjtése VI. énekeként *Váradi nótája* címen 1867-ben.¹² Tulajdonképpen 13 év telt el Váradi József kivégzése után az első róla szóló népballada nyomtatott szövege megjelenéséig.

Vas Tamás 1863–1865 között Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégiumban volt tanár.¹³ Az 1863–64. iskolai évben az I., majd a következő évben a II. gimnáziumi osztályt irányította.¹⁴ Azt is feljegyezték róla, hogy sepsiszentgyörgyi tartózkodása idején Kriza János munkatársaként szorgalmasan gyűjtötte a háromszéki népköltészetet.¹⁵

Azt biztosra nem tudhatjuk, egyelőre legalábbis megállapítani, hogy mit gyűjtött Háromszéken, hisz akkor még ritkán jelölték a pontos lejegyzési helyet és időpontot, de feltételezhetjük, hogy az itteni eseményekről szóló balladákat a megyében jegyezte le. Ezek közül itt találhatott rá a Váradi Józsefről szóló és kivégzését megörökítő énekre is.

Amennyiben elfogadjuk, hogy szentgyörgyi tanársága idején ismerkedett meg az 1854-ben történt eseményekkel, s a rövidesen megszületett és a róla szóló dallal, akkor a gyűjtési évet is megközelítőleg körvonalazhatjuk.

Eddigi adataink szerint Vas Tamás 1865-ben még tanított Sepsiszentgyörgyön, de a következő évben már nem szerepel a tanárok névsorában. Marosvásárhelyről 1866. október 8-án írt nyílt levelet Sepsiszentgyörgy polgárainak, mert többen segítségére siettek külföldi tanulmányútja idején. (Felsorolt 19 nevet: közöttük lelkészeket, tanítókat, kereskedőket, szabót, mészárosot, csizmadiát. „Kis Albert és Vas Tamás volt gymn. tanítók S.–Sz. – György aláírással.”)¹⁶ Így tehát az éneket 1863–1865 között jegyezhetette le, vagyis 9–11 évvel Váradi József kivégzése után.

Ebben a változatban csak a gyűjtő által adott cím: *Váradi nótája* és a második versszakban előforduló „szentgyörgyi stokház” utalhat Váradi Józsefre, a többi rész különböző énekekben már korábban megtalálható. Ez is mintegy igazolja a népi alkotások születésének egyik formáját, amikor egy bizonyos esemény megénekléséhez esetleg csupán egy személy- vagy helynevet cserélnek ki, a többi az előző formában maradt éppen a hasonló esemény folytán. Ugyanis az előző ének eseményét és motívumait jól rá lehetett illeszteni mindarra, ami Váradi Józseffel történt. A rabságról, szenvedésről, halálra készülésről és az elkövetkezendő felakasztásról énekelnek ebben a szövegben.

Hogy ezen típusú rabének ebben az időben mennyire elterjedt lehetett, bizonyítja az is, hogy a Magyar Népköltési Gyűjtemény II. kötetében, amelyet 1872-ben adtak ki, található rabének motívumainak döntő többsége és megfogalmazási módja egyezik a most

¹² I. évf. 16. sz. 123.

¹³ Monográfia, 1969. 68.

¹⁴ *Domján István*. 1898. 208.

¹⁵ *Albert-Faragó*. 1973. 10.

¹⁶ *Vas Tamás*. 1866. 120.

említett Váradi-énekkal. Ebben Szentgyörgy helyett Arad a helyszín; a verssorok jelentős része is, kevés változtatással azonos, lényegében csupán négy olyan verssor található a *Váradi nótájában*, amely az előzőben nem fordul elő.¹⁷

Az első változattal kapcsolatos észrevételeinket a továbbiakban össze kell kapcsolnunk a Magyar Népköltési Gyűjtemény 1872-ben megjelent I. kötetével. Ebben a kötetben ugyanis ismét megtalálható a *Váradi nótája* című ének, mégpedig Vas Tamás gyűjtésében és Székelyföld jelöléssel, amely újabb közlése a Székely Közlönyben 1867-ben megjelent éneknek.¹⁸ Ez a szöveg csak jelentéktelen eltéréseket mutat az előzőhöz képest, tehát csak az eltéréseket közöljük: az első sorban a *g...ája!*... helyett kiírja, hogy *gatyája!*...; a harmadik sorban *fejérre* helyett *fehérre*; a negyedik sorban a törvénynek helyett törvényszéket írt; az utolsó sorban *M' et* helyet *Me't* fordul elő. A Magyar Népköltési Gyűjtemény II. kötetében a jegyzetekben is hivatkoznak a Váradi nótára: „33. *Az elítélt katona*. Változatát lásd az első kötet 67-dik száma alatt „Váradi nótája cím alatt.”¹⁹

A változatok alakulásának szövevényében a korábbi IV. és V. táblázat is eligazításul szolgál, vagyis bizonyítja, hogy a Kanyaró Ferenc által szintén Háromszékről közölt ballada *A változatok összesítése* részben az 5. sorszámú egy sor kivételével kevés változtatással végig megtalálható. Hasonlóképpen közel áll ehhez a változathoz a 6. székelykeresztúri, a 8. vargyasi, a 9., 10. málnási sorszámú, pedig az elsőt 1872-ben, az utolsókat száz évvel később, 1971, 1972-ben jegyezték le.

Elterjedtségét bizonyítja, hogy a *Háromszéki népballadák* című kötetben előfordul egy olyan változat, mint a fenti, de nem Váradiról szól, hanem a MNGy II. kötetében található szöveggel döntő részben rokon, s ezt is egy olyan sepsibesenyői füzetben őrizték meg, amelybe 1885–1888 között írta le Györgyjakab Ferenc.²⁰

A magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötetének jegyzetében azt írták, hogy „Változata Krizánál I. köt. 236. és Pap Gyulánál 19. a „Sajó Pesta című ballada utórésze.”²¹

A Sárospatakon közzétett kötetében Pap Gyula a Sajó Pesta betyárballada utolsó két versszakát így közölte:

– *Jaj de szennyes a kend ingi-gatyája!*
Beszennyeztem a bécsi kaszárnyába.
Mos' ki babám gyócsingemet tyisztára.
Ho'nap visznek az agyitor házába.

Ha bemenek az agyitor házába.
Leborólok törvényszék asztalára.
Vast lábamon keservesen csörgetem.
*Jaj de bánom ezt a szabad életem!*²²

Amint kimutatható, a fenti két versszak változata a *Váradi nótája* két első versszakának, csakhogy az itteni katonaélethez, ez pedig a szentgyörgyi rabsághoz kapcsolódik.

17 MNGy II. 40:33.

18 MNGy I. 67:218.

19 MNGy II. 475.

20 *Albert-Faragó*, 1973. 73:162.

21 *Vas Tamás*, MNGy I. 1872. 572.

22 *Papp Gyula*, 1865. 19.

A másik megjegyzésünk, hogy Kriza János kötetében így található a Várad-i nótá záró részének változata:

*Édesanyám, pénz vagyon a zsebembe,
Kérem szépen, ki ne vegyen belőle,
Ha kiveszen, csináltasson koporsót,
Veresse rá hármassával a jajszt!*²³

A Vas Tamás gyűjtötte változat értékét, rangját bizonyítja az is, hogy 1954-ben Csanádi Imre és Vargyas Lajos újból megjelentette. Típuscíme: *Holnap felakasztanak*. Jegyzetként azt írták, hogy: „Első címe – Várad-i nótája – egy 48-as politikai rab nevéhez kapcsolja. Eredetileg azonban nyilván betyárra vonatkoztatták; a szöveg több változatban ismert, balladáshangú betyár búcsúzó s az Alföldről származott Erdélybe.

Itt-ott szökött katonára is énekeltek: „Rabláncomat siralmasan zörgetni: Jaj de bánom, hogy én katona lettem!” Katonára érthették a fejérmegyei Torna-pusztán is (Abafi hagy. 208. sz.):

*Megfogatott engem a komiszáros,
Mint az barmot a mezőn a mészáros.
Szípen kirem komiszáros urakat:
Ne veressik rejám ezt a nagy vasat!*

*...Jaj de szennyes babám ünge, gatyája,
Elszennyelte az pesti najgibájba.
– Mosd ki babám, üngöm-gatyám fejrre,
Hadd megyek fel az agyitor elejbe!*

*Ha fölmegek az agyitor házához,
Leborulok törvényszik asztalához.
Vasas lábam keservessen pöngetem, –
Jaj de bánom az ifjú iletem!
Törvint szabott nékem ez a gazember,
Hogy a hóhér vegye el az iletem.
Trombitások három ruffot fujjanak, –
Jaj istenem! Talán fölakasztanak!*²⁴

2. MNGy III. 53:94. (Udvarhelyszék: Székely-Keresztúr) 1882.

A második változatot Székelykeresztúron jegyezték le. Táblázatunk már első ránézésre azt bizonyítja, hogy teljesen magányos, hasonló ének sehol nem született, csupán két verssor azonos a szintén itt közölt háromszéki karatnai változattal.

Első írója ezen változatnak (a verssorok egymásutánjából úgy tűnik, hogy nem dal-
lamra énekeltek) ismerte a Váradiról terjedő suttogásokat, azt is, hogy Rófainé a szere-
tője lehetett, azonban az elfogási körülményeiről írtak egyéni megoldásúak, nem a va-
lós történetnek megfelelőek.

A nyomozó hadnagyot tizenkét legény kísérte, és azért jár a faluban, hogy a „Na-
gyot vétett urak ellen” barátját, aki bújdosik, felkeresse, s közölje vele, hogy kegyelmet

²³ Kriza János, 1863. 245:475. sz.

²⁴ Csanádi-Vargyas, 1954. 550.

kapott. Erre már a kért segítségére siet, megmondja, hogy Rófainánál keresse. Lova itatása ürügyén lép a házba, s „Váradit ott megtalálja”, és katonáival elfogatja.

A szerző még két különálló résszel bővíti e verset. Az egyikben a fáról van szó, amelyre Váradit akasztják, a másikban figyelmezteti a fiatalokat: ne higgyenek a németnek, mert akasztófára juttatja őket.

Nem véletlenül nincs kapcsolata ennek a szövegnek egyetlen más változattal sem. A megfogalmazása, a szerkezete is elárulja, hogy vagy a gyűjtők módosítottak rajta, vagy pedig a közlő egyéni, de nem a népköltészet sajátosságai szellemében fogant alkotása. Tán megtörténhetett, hogy valamely olyan füzetből írták le, amelybe az első, különösebben nem tehetséges megfogalmazója írhatta, de még nem jutott el a közösség tagjaihoz, s így nem is kezdődhetett meg jobbító csiszolása. Bizonyára elsősorban erre a változatra gondolt Vargyas Lajos, amikor megjelölte azokat az alkotásokat, amelyek a MNGy III. kötetében „végig népietlen stílusú, sajátos gondolkodású, társtalanul álló kitalálás”-ok.²⁵ Ezek között pontosan megjelölte az 53, 54, 55. számúakat is, amelyek *A változatok összesítése* táblázatban a 2., 3., 4. sorszámúak.

S valóban a fenti változatban található sorok jelentős része idegen népballadánk stílusától: a vágató tisztől kérdezik, hová megy. Felelete, hogy lovagol. Így folytatódik:

*„Ez sem igaz, hadnagy uram.
Aki megyen lovagolni,
Egy-két legényt viszen az csak.
Itt pedig van tizenkettő,
Ki kijedet kíséreti.”²⁶*

Nos, ebben az esetben egyértelmű a mesterkéeltség, és a népballadák szellemétől, hangulatától idegen megoldás.

Amikor Dános Erzsébet először kísérletet tett a magyar népballadák számbavételére, sőt megpróbálta típusokba is sorolni, akkor *Váradi* címen erre a balladára is kitért. Amint rövidített szövegéből és könyvészeti adataiból kiderül, elsősorban az itt közölt 2. és 3. sorszámúakra figyelt, amikor megállapítását rögzítette. „Váradi. A tiszt kérdi a pásztort, hol bújkál Váradi, mert kegyelmet hoz. A pásztor elárulja, gyanútlanul. Elfogják Váradit, felakasztják.

MNGy III. 94. (Székely-Keresztúr); 96. (Karatna); 97; Endrődi 154; Benedek, Székely népballadák 119.

Váradi József politikai emissárius volt, akit 1851-ben Sepsi-Szent-Györgyön kivégeztek. A nóta nem egészen új, régi formát alkalmaztak. (Pap 19; MNGy I. 218). Így került bele a kuruc korból származó dalok befejezése.

*Ifjak, lányok, ügyeljetek,
A németnek ne higgyetek.
Mert a német csúffá teszen.
Akasztófa alá viszen.”²⁷*

²⁵ Vargyas Lajos. 1976. 794.

²⁶ MNGy III. 1882. 53:94.

²⁷ Dános Erzsébet. 1938. 154.

Benedek Elek, amikor 1921-ben *Székely népballadák* címen kötetet jelentetett meg, éppen ezt a változatot újból közölte.²⁸

3. MNGy III. 54:96 (*Háromszék: Karatna [Torja] 1882.*)

A Várad-ének harmadik változata szintén a MNGy III. kötetében található. Ezen is érződik, hogy nem csiszolódott a népköltészet szokásos módján, de alkotója már közelebb áll a valós történehez, mint az előző ének írója. Várad elfogatásáról, rabságáról, felakasztásáról és meszes gödörbe tevéséről szól. Szintén az előzőhöz hasonló az a különálló rész, amelyben az ifjakat figyelmezteti az énekes, hogy a németnek ne higgyenek, mert becsapják. A táblázataink is bizonyítják, hogy nem egyértelműen mesterkéltné megfogalmazás ez, hisz egy-két motívuma máig terjedően ismeretes a legtöbb változatban. Például a „Váradinak szép körhaja” sor előfordul a hely nélküli (4. számú), székelykeresztúri (6. számú), sepsiszentgyörgyi (7. számú), a vargyasiban (8. számú) és a napjainkban talált két utolsó (11. és 12. számú) változatban is bizonyos eltérésekkel. Hasonlóképpen a haja „Azért van az oda csapva, / Hogy a kötél ne surolja” motívum megtalálható a 7., 11., 12.-ben. „A meszesgödör a sírhalma” pedig a 4., 6., 7., 8.-ban fordul elő.

Nyelvi megfogalmazása, ritmusa is közelebb áll a népi formákhoz az előzőnél. Ebben tehát néhány motívumot korábbi énekekből változtatásokkal közöltek.

4. MNGy III. 55:97–98. (*Hely nélkül*) 1882.

A MNGy III. kötetében közzétett változatok között az utolsó a mi számozásunk szerint a 4. változat. Ez azonban semmiképp sem hozható kapcsolatba az előző kettővel. Mind tartalmi, mind nyelvi megfogalmazása, ritmusa énekeltné változatára utal. Ha pedig táblázataink számaival vizsgáljuk, szinte egészében variált sorokkal egyezik az 1. számú változattal, amelyről már bizonyítottuk, hogy a közismert rabénekek motívumait alkalmazták éneklői a Szentgyörgyön történt eseményekhez.

A három, itt a 2., 3., 4. sorszámúakról ezt írták a MNGy III. kötetében: „Mind a három költemény a Várad József, egy politikai emissárius emlékét őrzi, aki 1853-ban Sepsiszentgyörgyön kivégeztetett. Az 1851–52-ik években Mack honvéd tüzér-ezredes és Gál Sándor, honvéd tábornok, Kossuthtól megbízattak, hogy a székelység között szítsák a forradalmi szellemet s egy kitörendő felkelés idejére guerilla-csapatokat szervezzenek. Mack Bukarestben tartózkodott, Gál Sándor Konstantinápolyban. Várad Gálnak volt emissáriusa.

Moldván keresztül Erdélybe jövén, ott utasításához híven közölte tervét néhány emberrel s ezek közreműködésével meg kezdte alakítani az első guerilla-csapatot. Azonban, úgy látszik, Várad nem igen volt alkalmas e küldetésre, mert rendkívül közlékeny, optimista s a nők irányában olvadékony férfiú volt. Kiletét, küldetését, célját csakhamar felfedezte a hatóság és elfogatta. Lásd bővebben Deák Farkas (Fogságom

²⁸ Benedek Elek, 1958. 77–78.

története) és Veres Sándor (A magyar emigráció keleten I. köt. 253. l.) Egyébiránt a nép Váradira nem egészen új nótát költött, hanem a régiéket alkalmazta reá. Lásd változatait Pap Gyulánál (19) Gyűjteményünk I. köt. (218. l.)

5. *Kanyaró Ferenc: Erdélyi Múzeum 1909. 336. (Háromszék) 1909.*

Ezt a változatot Kanyaró Ferenc kolozsári tanár tette közzé 1909-ben. Korábban, 1906-ban Kanyaró Ferenc arról írt, hogy háromszéki tanítványa vitte otthoni gyűjtésként Kolozsvárra a Dancsuj Dávidról szóló balladát. Bár a szöveghez fűzött rövid jegyzetben Kanyaró Ferenc nem említi a gyűjtési körülményeket, feltételezhetjük, hogy ezt a szöveget is vagy valamelyik tanítványa vagy ismerősei juttatták el hozzá, esetleg székelyföldi gyűjtése idején maga jegyezte le. Valamely kapcsolatot kell keresnünk a Vas Tamás által székelyföldinek (1. sz.), a MNGy III. kötetében hely nélkülinek (4. sz.), a székelykeresztúri (6. sz.) és a vargyasi (8. sz.) változat között, hisz a IV. táblázatunk bizonyossága szerint szinte mindegyik sora bizonyos változtatásokkal egyezik a felsorolt szövegekkel, legfennebb az itteniben (5. sz.) két olyan versszak is található, amely egyik változattal sem rokonítható, s hangnemében, nyelvi megfogalmazásában is eltér a többi versszaktól. Ilyen a „Könnyes szemmel feltekintek az égre” és a „Zeng-zeng a víz a szengyörgyi malomnál” kezdetű 2. és 6. versszak.

6. *Kanyaró Ferenc: Erdélyi Múzeum 1909. 337. (Székelykeresztúr) 1909.*

Táblázatunkban a hatodik változat szintén Kanyaró Ferenc közlésében jelent meg székelykeresztúri lejegyzésként 1909-ben. Ez a változat is szoros kapcsolatban van sorváltozatokkal az 1-es, 4-es, 5-ös és 8-as variánssal, csupán a kezdő két verssor tér el minden más szövegtől. Bizonyára egyéni betoldás. Így hangzik:

*Én Istenem, jaj de nagyot vétettem,
A magyarnak fővezére mért lettem?*

Jegyzetként ezen szöveghez közlik: „A nép Kossuth küldöttét látta benne. Innen a 'fővezér' címzés.”

S ha az előbbi háromszéki változat leírójának lehetőségét itteni diákgyűjtőben is kerestük, ez alkalommal Kanyaró Ferenc közli, hogy „A bözödi unitárius papné versgyűjteményéből, kinek 1875-ben egy székelykeresztúri idák írta le. 1875-ben még énekelték ezt Keresztúron.”²⁹

7. *Kanyaró Ferenc: Erdélyi Múzeum 1909. 338. (Sepsiszentgyörgy) 1909.*

Sepsiszentgyörgyi lejegyzésű a mi táblázatunk szerinti hetedik változat. Ennek az a sajátossága, hogy míg Kanyaró Ferenc másik két közleménye világosan mutatja azt,

²⁹ *Kanyaró Ferenc, 1909. 337.*

hogy népi énekként elterjedt lehetett, ennek csupán öt sora egyezik az itt közölt változatokkal. Ennek ellenére nem hasonlítható különösen a 2. számú szöveghez, hisz ebben a változatban népdalok és rabénekek kialakult, csiszolódott verssorai találhatóak, nem tűnik egyetlen motívum sem benne mesterkéltnek vagy első, nem sikeres megfogalmazásnak.

Jegyzetként ez olvasható:

„Várad József az Ugron-féle pucscs előpostája az 50-es években. A székelyeket akarta fölkelteni a török-muszka háború idején. Úgy látszik, nem titkolta eléggé szándékát, szeretőt is tartott. Hamar rajta vesztett. Elfogták és 1853-ban felakasztották Sepsiszentgyörgyön.

Ez az esztendő volt Arany János „balladák éve”; de Arany csak az ős hunokkal foglalkozott. A népet ellenben nagyon meghatotta a szeme előtt elpusztult „szép körhajú” katona sorsa s Váradiról egyre-másra költötték a siratókat, melyből balladaszerű a fennebb közölt hárommal együtt nyolcz maradt fenn.” Még hozzáteszi, hogy Benedek Elek is ismerte a Váradiról szóló éneket, sőt egy „rossz népszínművet is” írt róla – a maga vallomása szerint. Érdekes módon a jegyzetekben egymást követően 1853-at írtak a kivégzés időpontjának, holott 1854 tavaszán történt.

Benedek Elek azt írta: „Diák koromban egy szörnyű rossz népszínművet írtam Várad Józsefről, kiről több szomorú nótát költött a nép. Ezekből a nótákból máig megmaradt emlékemben egy pár strófa. Tudom a dallamát is, dalolom is néha magamban...”³⁰

Benedek Elek azon közlése, hogy „több szomorú nótát költött a nép” meg az, hogy „Tudom a dallamát is” külön figyelmet érdemel. Először azt, hogy 1901-ben, amikor Benedek Elek ezen sorokat írta, még csupán négy változata volt ismert: táblázatunk szerint 1–4-ig. Benedek Elek idézi is az énekelt szöveget:

*Váradinak szép körhaja.
Fel van a vállára csapva.
Azért van az oda csapva.
Hogy a kötél-ne surolja.*

*Hát ez a fa, miféle fa,
Hogy egy betű sincsen rajta?
Ez a fa biz' afféle fa;
Váradit akasztják rajta*

Ilyen sorrendben az akkor nyomtatásban megjelent négy változat egyikében sem fordul elő. Kanyaró Ferenc 1909-ben a sepsiszentgyörgyi változatban található ezen versszakát (táblázatunkban a 7. sz.) így közölte:

*Váradinak szép körhaja.
Vajjon mért van félre hajtva?
Azért vagyon félre hajtva:
Az kötélnek hely van hagyva.*

Ezen szövegre majd csak 1977-ben találunk újból rá, szintén változat formájában: (táblázatunkban a 12. sz.)

*Váradinak göndör haja.
Balra vagyon elválasztva.
Azért van az elválasztva.
A kötélnek hely van hagyva.*

³⁰ Benedek Elek, 1901. 89. sz. márc. 31.

És most idézzük a korábban, 1882-ben, a MNGy III. kötetében közölt, a mi táblázatunkban a 3. változatot, amelynek gyűjtési helye Háromszék: Karatna [Torja].

*Váradinak szép kórhaja,
Gesztenyeszín kondor haja,
Fel van a vállára csapva.
Azért van az odacsapva,
Hogy a kötél ne surolja.*

Ha pedig kihagyjuk a mesterkéltnek tűnő, tán utólag odaillesztett második sort: Gesztenyeszín kondor hajá-t szó szerinti szövegét kaphatjuk a Benedek Elek által idézett első versszaknak. A második versszak már több változatban előfordul más-más helyen.

Dallamára először Benedek Elek 1901-ben utalt, Kanyaró Ferenc viszont 1909-ben azt írta, hogy „1875-ben még énekelték”. (Lásd a 6. sz. változatról írtakat.) Az első, 1867-ben megjelent változat is éneklésre utal, hisz váradi nótája címen közölték.

8. Faragó József 1965. 310–311. (*Vargyas, Udvarhely*) [*ma Kovászna megye*] 1959.

A ballada újabb lejegyzéséig mintegy ötven éves szünet következik. Már-már úgy tűnt, hogy lezárult a Váradi Józsefről szóló ének története az 1909-es közleménnyel, amikor 1959-ben Faragó József újabb változatát jegyezte le. Táblázatunk szerint is az elterjedt, korábban ismert Változatok egyike került elő újból, megerősítve, hogy vagy énekben vagy kéziratban továbbra is őrizték Háromszéken Váradi József emlékét. Ez a változat kéziratból került a Jávorfamuzsika című kötetbe.

Faragó József korábbi gyűjtései között kutatva, nemrég megtalálta annak a változatnak a kéziratát, amelyet 1959. március 21-én jegyzett le Vargyason Borbáth Lajostól, aki akkor 59 éves volt. Ez található a Jávorfamuzsika balladáskötetben, de a bevezető versszak – az akkori politikai viszonyok miatt – a nyomtatott szövegből kimaradt. Ezt pótolandó itt tesszük közlé:

*Én Istenem. jaj de nagyot vétettem.
A magyarnak fővezére mért lettem.*

Ez a versszak csupán a Kanyaró Ferenc által közzétett, és Székelykeresztúron gyűjtött változatban fordul elő.

9–10. Albert–Faragó 1973. 71–72:161. (*Málnás*) 1971–1972.

E balladának 1971 és 1972-ben újabb két változatát jegyeztük le. Első esetben találunk rá Málnás községben, Háromszék Olt melletti falujában. A két változat csupán azt bizonyítja, hogy Málnáson ketten is ismerték, mert tulajdonképpen a második szöveg két versszaka az elsőnek megismétlése más énekes által. Ez is bizonyossága annak, hogy több mint száz év távlatában ugyanazok a motívumok éltek Háromszéken, amelyet Vas Tamás jegyzett le, s amelyről az 1. sz. változat ismertetésekor írtunk. Táblázatunk sze-

rint is a verssorok többsége változatként megtalálható az 1., 4., 5., 6., 8. számú szövegekben is, ami elterjedtségét és állandó jelenlétét bizonyítja e balladának.

A Váradi Józsefről itt közölt két énekhez jegyzetként a következők jelentek meg a *Háromszéki népballadák* című kötetben: „Váradi József az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után, 1851–54-ben a Székelyföldön szervező munkát végzett egy újabb felkelés előkészítésére. Az osztrák hatóságok elfogták, és 1854. április 29-én Sepsiszentgyörgyön kivégezték”.³¹

1971. április 26-án Zalányi Istvánné Kisgyörgy Mária Málnáson azt közölte, hogy az éneket a nagyanyjától tanulta, aki az 1850–1860-as években születhetett.

1971. április 29-én Sepsibodokon az akkor 76 éves Hosszú Lajos emlékezett még a Váradi Józsefről halott történetre: „Szentgyörgyön szógáltam én négy évig, s akkor... Éneket nem tudok rolla. Rófájné... Itt Zoltánba van a háza, most izé lakik benne... Nos annak oda... úgy hallottam, bé vót falazva egy negyvennyócas, ilyen szabadságharcos né, s azt hajhászták, s nem kapták vót meg mégse. Nem, met az úgy elrejtette, hogy aztán megmenekült a haláltól. Arról nem hallottam éneket”.

11. *Kézirat (Zalán) 1976.*

A *Háromszéki népballadák* 1973-ban jelent meg. De a gyűjtést ezzel nem fejeztük be, hanem mindmáig folytatjuk. Újabb változat került elő. 1976. január 4-én Nagy Csaba tanítványunk Zalánban írta le a szövegét. Szokatlan módon ezek a versszakok háromsorosak. Indító része is eltér a szokásos népköltészeti stílustól:

*A szabadság rózsafája,
Én voltam egy kis hajtása stb.*

de az utolsó két versszakának egyik része még másik hat változatban is megtalálható bizonyos eltérésekkel, sőt az egyik motívum a múlt század első felében, 1831-ben keletkezett Balog Józsi balladában is előfordul, amely éneket két évvel a kivégzése után írta Sánta Ferenc.³²

Antal Árpád tanulmányában felsorolta az 1959-ig közzétett változatait azon balladának, s ezek között kettőben található a következő motívum, mégpedig az egyik Medesér kömyéke, 1900, a másik Szabéd, 1909 hely és időjelöléssel.³³ Így hangzik:

*Gyergyó felett meggyült az ég,
De Csik felett elaluvék.”*

Ezt a motívumot átalakítva megtalálhatjuk a zaláni változatban Keresztes Ferencné Bíró Mária énekében, mégpedig úgy, hogy nyomban feltételeznünk kell, akkor keletkezhetett, amikor az események még apró részletekben is éltek az emlékezetben. Itt így fejeződik be az ének:

³¹ *Albert-Faragó*, 1973. 521.

³² *Antal Árpád*, 1962. 31. és 58.

³³ *Antal Árpád*, 1962. 60–61.

*Mátisfalván kigyúlt az ég,
Őrkő alatt kiahívék.*

S bár ez a motívum egyetlen itt felsorolt változatban sem fordul elő, mégsem jelentheti azt, hogy ezt a részt már a kivégzést követően ne énekelhették volna valamely vidéken.

12. *Albert Ernő: Erdélyi Tükör 1994. 4. sz. 19. (Nagyborosnyó) 1977.*

Utolsó változatunk énekes cigány. 1977. május 9-én Nagy Lajos rétyi orvossal és fiával Nagyborosnyóra látogattunk, hogy az ottani cigányokkal megismertessenek. Amikor hosszú és történeti énekek iránt érdeklődtünk, meglepetésünkre a kb. 20 éves Gáspár György Várad József elfogásáról és kivégzéséről kezdett énekelni. Ez az ének arra bizonyos, hogy több mint száz évvel a Várad József kivégzése után olyan ének került elő, amely a leghitelesebben közelíti meg a valós eseményeket. Létezett tehát egy minden eddigi lejegyzéstől eltérő típusa is ennek az éneknek, amelyre mindmáig nem akadt rá senki. S élt évtizedeken át úgy, hogy később éneklői nem is tudtak semmit az igaz történetről. Váradiról ugyan énekelnek, de az ének megőrzői Nagyváraddal hozták kapcsolatba.

A nagyborosnyói cigány, Gáspár György édesapja testvérétől tanulta, aki köröspataki származású ugyan, de Brassóban élt.

Ezt az éneket dallam nélkül 1994-ben megjelentettük a Háromszékben és az Erdélyi Tükörben is.³⁴

*

Két tanítványom 1974 januárjában arra vállalkozott, hogy Zoltán községben, ahol Várad József bizonyos ideig a hatóságok elől rejtőzködött Benkő Rafaelné házában, több helyre ellátogatnak, hogy meggyőződjunk, mennyire ismerik az ott lakók a Váradiról szóló történeteket és éneket. A két tanuló összesen 64 személlyel beszélt. Közülük 59-en semmit sem hallottak Várad Józsefről, hárman könyvből olvasottakra emlékeztek ugyan, de nem tudták, ki is volt, csupán ketten ismertek valamelyes eligazító adatot.

Az az épület ma is áll, amelyben Rófainé lakott, a jelenlegi bennelakók tudtak is arról, hogy ott rejtőzködött Várad József, de az esemény további alakulásáról nem hallottak. A megkérdezettek közül csupán egy asszony, özv. Kicsi Istvánné, aki 1902-ben Zoltánban született, tudott tájékoztatót közölni Várad Józseféről. Az elmondottakat nem szó szerint jegyezték le a tanulók. „Rófainét idősebb emberektől hallotta. A Rófainé ballada történetéről annyit hallott, hogy Várad József a Rófainé lakásába két ajtó közé, illetve a széles ajtóba volt elbújtatva. A lakásban három özvegy lakott: Rófainé, Bekéné, Majorné. Három testvér, mindhárom három katonatiszt özvegye. Állítólag Váradit egy szolgáló árulta el, mielőtt a királyi kegyelmet megkapta volna. Azonban a családban nem beszélte el, hisz sem a fia, sem a menyé nem hallotta.”

³⁴ *Albert Ernő. 1994a és 1994b.*

Az étfalvi határban 1977 őszén krumplit szedtünk az iskola tanulóival a termelősövetkezetnek. Amikor az egyik odaváló férfitől érdeklődtünk, hallottak-e Váradi József-ről, részletesen elmondotta, hogy készítettek dupla falat, s Rófainé hogyan, miként rejtette el kedvesét, Váradi Józsefet. Ő is árulásról, a szomszéd feljelentéséről beszélt, s ennek következtében fogták volna el Zoltánban a katonatisztet.

Időközben a tanulók még egy-egy adatot lejegyeztek: Uzonban, Sepsiszentgyörgyön, hármat Zoltánban. A zoltáni nevek nem szerepelnek a korábbi gyűjtésekben. Minden esetben azt a változatot mondották el, amely a MNGy III. kötetében 53. számmal a 94. oldalon jelent meg. Valamely lejegyzésből kellett tanulniuk, hisz a fenti gyűjtemény ma Háromszéken nem található meg, újabb kiadású kötetben nem tették közzé. Két lehetőség maradt: vagy valamely kézről kézre járó feljegyzésből került annak idején a kötetbe, amely azóta is tovább terjed: leírják, megtanulják – vagy a kötetből valaki leírta, s azóta is kézírásban terjeszti.

Az egyik szöveget Karácsony István tanuló írta le 1972-ben Demeter György 58 éves zoltáni lakostól. Kevés kihagyással egyezik a MNGy III. kötetében található szöveggel. A hozzáfűzött szöveg újabb adalék a balladához.

„Étfalva és Zoltán az Olt partján fekszik. A nevük Éthe és Zoltán. Jelenleg három ház áll még az 1800-as évektől: kettő a Cerják család tulajdona volt, a harmadik nagy sárga épület az 1832-es évből a Váradi család és Rafainé emlékét őrzi.

Rafajiné Váradi Józsefet az épület egyik ajtajában csináltatott búvóhelyen rejtgette.”

A Benkő családról korábbi iratok is találhatóak a sepsiszentgyörgyi levéltárban. 1727. június 16-án kérdezték a vallomástevőtől: „Ennek előtte 53 esztendővel”, tehát 1674-ben „Zoltáni Benkő Jenő Uram Étfalvat, mitsoda víznek el eresztésiért vagy árkolásáért pörlötte s nyerte volna meg?”³⁵ Szintén az itteni levéltárban az egyik lapon található följegyzés arról, hogy 1781-ben Benkő Rafael földet adott bérbe.³⁶

Az énekváltozatokkal kapcsolatosan még ki kell térnünk arra, hogy a Váradiról szóló ének egyik közkedvelt motívuma az

*Édes anyám! pénz vagyon a zsembembe –
Markoljon ki kejed nekem belőle.
Csináltasson diófából koporsót.
Sárga szeggel veresse rá a jajszót.*

Ez a versszak a Vas Tamás által gyűjtött I. számú változatban található még 1867-ből. A motívum azonban korábbanról is ismert, s mintegy 150 éven át különböző helyeken különböző időben mindmáig felbukkan. Erdélyi János gyűjteményének III. kötetében még így:

*Ha nem szeretsz rózsám, csináltass koporsót.
Annak oldalára egy keserves jajszót.*³⁷

35 SÁLvt Fond 28. Irat: 2/2. 13.

36 SÁLvt Fond 28. Irat: 2/19. 65.

37 Erdélyi János, III. 1848. 10:23. sz.

Alig néhány év múlva a Székelyföldről teszi közzé Kriza János újabb változatát. A gyűjtés időpontja nem ismert, hisz már 1842-ben kész kötetét szándékszik kiadni. Az említett versszakot idéztük az 1. sz. változat tárgyalásakor.³⁸

Kriza János külön csoportba sorolt néhány éneket *Vegyesek* főcímmel, *A néptől* al-címmel. Ezek között található az említett ének is. Bizonyára kétes értékűnek tekintette, ezért nem sorolta az előző fejezetek népdalai közé.

Demjén Kálmán 1888-ban a Magyar Nyelvőrben Csúzáról Baranya megyéből közölte.³⁹ Szintén a Magyar Nyelvőrben 1901-ben Rubinyi Mózes tette közzé Bogdánfalváról.⁴⁰ Ugyanebben az évben az Ethnographiában Seprődi János is közölte kibédi változatát.⁴¹ Kallós Zoltán 1960-ban Gyimesközéplokról,⁴² Bakonyi Béla Csekeházáról Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 1968-ban,⁴³ Keresztes Imre Hidegségről szintén 1968-ban⁴⁴ tette közzé, később 1979-ben a Hargitában látott napvilágot egy homoródszentpáli változat,⁴⁵ és szintén a Hargitában jelent meg Dósa Lajos gyűjtésében Ortváról változata.⁴⁶

A fentiek csupán arra szolgálnak bizonyosságul, hogy a Váradiról szóló énekekben található egyes motívumok népdalainkban már a gyűjtések kezdetétől ismertek voltak, és máig élők maradtak, fellelhetők az egész magyar nyelvterületen.

„...az ilyen halálból
származik a halhatatlanság”
Orbán Balázs III. 1869. 45.

Orbán Balázs Sepsiszentgyörgyön járva, felkereste Várad József és Bartalis Ferenc sírhelyét, s könyvében azt írta a kivégzést követően mintegy 15 évvel: „Legyen emléked áldott, neved és nemes önfeláldozásod emléke legyen sokáig buzdító és lelkesítő hatással, nem csak a kortársaid, hanem a késő utódokra is.”⁴⁷

S Várad József és Bartalis Ferenc hősi halála máig tartóan hat az utókorra. Hiába próbálták emlékét elfeledtetni hosszú időn át, napjainkban tettük szélesebb körben is újból ismertté vált e városban, s bizonyára még sokáig megmarad az egymást követő nemzedékek emlékezetében, s példát nyújt a hűségre, a küzdelemre és hősiességre.

*

A szabadságért fogott fegyverek még szóltak Háromszéken, amikor Ferenc József osztrák császár 1849. július 19-én nyílt parancsban közölte Erdély népeivel, de a Birodalom minden lakójával is, a győzelem biztos tudatában, hogy báró Ludwin von Wohl-

38 Kriza János, 1863. 245:475. sz.

39 Demjén Kálmán, 1888. 432.

40 Rubinyi Mózes, 1901.

41 Seprődi János, 1901. 365.

42 Kallós Zoltán, 1960. 1. sz. 38.

43 Bakonyi Béla, 1981. 10:21.

44 Keresztes Imre, 1972. 36.

45 Geréd Gábor, 1979. 3.

46 Dósa Lajos, 1984. 3.

47 Orbán Balázs. 1869. 45.

gemutot „Erdély Nagy Fejedelemségben, a szász földet is ide értve” polgári és katonai főkörmányzónak nevezte ki. Helyettesének pedig Eduard Bachot jelölte, aki korábban a bukovinai hercegség igazgatója volt. Most polgári biztosi kinevezést kapott.⁴⁸

Dehát akkor még Háromszéken folynak a harcok, s annak ellenére, hogy július 2-án Gábor Áron a kökösi harcban súlyosan megsebesült, s nemsokára sebébe belehalt, s hogy néhány nap múlva véres csatában Szentgyörgy városát is orosz katonák foglalták el, Bem tábornok vezetésével visszatérnek a honvédek. Bem József 1849. július 21-én azt írta Kossuth Lajosnak:

„Dolgaink itt nem mennek rosszul. A székelyek elég nagy számban jönnek hozzám, már körülbelül 15 000 ember gyűlt össze belőlük. Sajnos, fegyverük nincsen. Jelenleg a Maksától Angyaloson át Sepsiszentgyörgyig haladó vonalon állok. Tehát majdnem az egész Székelyföld biztosítva van. Szabadon lélezkünk, és folytatjuk az új toborzásokat.” Ekkor közli azt is a kormányzóval, hogy másnap egy csapattal Moldvába indul.⁴⁹

De Bem tábornok Moldvából visszatérve, július 25-én Petőfi Sándorral együtt Sepsiszentgyörgyről, miután Gál Sándorral utasításokat közölt, Marosvásárhely felé indult újabb csaták előkészítéséért. Július 27-én Gál Sándor még egy utolsó csatát vívott Sepsiszentgyörgy védelmében, majd seregével Tusnád felé vonult vissza. Ezt követően, a július 31-i harcok után Székelyudvarhely felé hagyta el Csíkot is.

Így tehát most már véglegesen megkezdődött az osztrák államhatalom kiépítése, amelyhez megfelelő, megbízható embereket kerestek. Az elsőt már jóval korábban megtalálták.

Az új hatalom szolgálatába hivatalos személyként elsőnek a vargyasi ősi hagyományokkal rendelkező báró Daniel Imre állott. Miután August Heydte 1848. november 12–28. között Erdővidéket megszállta, Daniel Imrét nyomban királybírónak nevezte ki. Ezt a megbízatást annak köszönhette, hogy Balázs Manóval együtt elárulták a szabadságharcot, és a katonákat is fegyverletételre biztatták. Balázs Manót felkoncolta, Daniel Imre pedig egy ideig eltűnt, de a bevonuló oroszokkal együtt újból lehetett hallani róla. Kezdetben Háromszék császári királyi biztosa, majd előléptették Székelyföld polgári biztosának, amely közigazgatási terület központja Székelyudvarhely volt. Miután Daniel Imre Székelyudvarhelyre távozott, helyébe Kovács István kapitányt nevezték ki Háromszék császári királyi biztosának, amely biztosság akkor még Kézdivásárhelyen működött. Kovács István 1848-ban még Gyergyóban volt katona, de mivel nem engedelmeskedett Bem tábornoknak, és a szabadságharc ellen fordult, Gál Sándor parancsára Gyulai Károly hadnagy elfogta, és Kézdivásárhelyre kísértette. A honvédek elvonulása után újból feltűnt, és mint Daniel Imre helyettese működött Kézdivásárhelyen, s hűségé jutalmaként megkapta a főbiztosi címet is.⁵⁰

A két kormánybiztos mellett igyekeztek minél hamarabb kinevezni a királybírókat is. Sepsiszek királybírójának szotyori Nagy András földbirtokost nevezték ki, aki a szabadságharc idején is királybíró-helyettes volt. Ebben a tisztségben találhatjuk már 1842-ben is, hisz az egyik Brassóból küldött levélen ez olvasható: „Nemes Sepsiszek helyettes alkirály Birájának Tekintetes Nagy András úrnak”.⁵¹

48 Ürmössy Lajos. 1894. 4–5.

49 Kovács Endre. 1954. 583.

50 Nagy Sándor. 1899. 37.

51 SÁLvt Fond 28. Irat: 113.1.

Gyors igyekezetet bizonyít Nagy András kinevezése, hisz már 1849. július 12-én e tisztségben találjuk, holott csak július 27-én foglalták el véglegesen Sepsziszentgyörgyöt az ellenséges csapatok. A fenti keltezéssel Sepsziszentgyörgyről írtak hozzá levelet, melyet „Sepsi al Király Bíró Tekintetes Nagy András úrnak tisztelettel” címeztek, s amelyben „Galgotay Antal tanító commissarius” ötven szekér fát kér kenyérsütéshez a Szentgyörgy mellett kialakított orosz tábor részére.⁵²

A sepsiszéki Nagy András mellett kinevezték a többi szék királybíráit is: Kézdi-székekben Apor Józsefet, Orbaiszékekben Bartha Károlyt, később Erdővidékre báró Daniel Gábort. Ők voltak az első számú megbízottak, akik az osztrákok szolgálatában a törvényességet, a hatalmat képviselték. Az ők segítségével tovább folytatódott a kegyetlen pusztítás, csakhogy most más formában. A székek lakóinak kellett eltartaniuk az itt tartózkodó nagyszámú orosz katonát, az osztrákokat is, akik ha nem kapták meg a nekik kijáró élelmet, és nem teljesítették más követeléseiket, megrohantak egy-egy falut, és kedvük szerint zsákmányoltak.

Pócsa Zsigmond dullo 1849. augusztus 29-én Futásfalváról írta báró Apor Józsefnek: „jelentem azt is, hogy László Dénes az első vigyázatról bé jött Kozákokot házrol házra vezette – nem vezetésen azokkal le részegedet 's Márton Ignáztza Albert Antalra a Csűrbe be ment 's veszekedni kezdvén...”⁵³

Ez azonban még csak elszigetelt jelenségre vall. Ennél sokkal súlyosabb s átfogóbb az az átírat, amelyet „császári Kir. Biztos Méltóságos Daniel Imre Urnak” küldenek Kézdivásárhelyre 1849. szeptember 15-én. A kézírás Nagy András királybíróé; sok áthúzással és aláírás nélkül maradt fenn, valószínű első megfogalmazás lehetett. Nagy András a levélben öt pontban foglalta össze közlendőjét az orosz táborral kapcsolatban. Az ötödik pontban ezt írta: „5° Nem mellőzhetjük el aztis a' Méltóságos Császári Kir. Biztos Urnak figyelmébe ajánlani, hogy mint mindenki előtt köztudva az Orosz Tábor valahányszor e hatóság kebelibe meg fordult valahányszor itten át vonult annak több tsapattyai tsaknem minden falvakba meg fordulván hol egyszer hol máskor – szörnyű rablásokat vittek véghez a falvak magános egyéneit tsaknem mindenekből ki fosztották (...) Három Székről ezen élelmezési terheltetés vagy egészben el vetessék vagy legalább nagyrészbe könnyítessék különben egészsz meg győződéssel lehet hinni hogy Három Szék tsak két holnap élelmezés után vég pusztulásra s avégre éhel halásra fog jutni”.⁵⁴

1849. szeptember 12-én a „martonosi közönség” fordul panasszal a királybíró Apor Józsefhez: „valahányszor az Orosz Seregek Beretzbe mennek mindenkor a Baro Úr [...] parantsol, mit ha töstént nem adhatunk ütnek, vernek, rongálnak”.⁵⁵

Jakobos István Szászfalváról 1849. szeptember 14-én jelenti: „folyó hó 11^{dk} és 12^{dk} napján Molduva felé be utazott orosz Tábor béli kozákok és gyalogságok az alább meg nevezendő falusi lakosoktól ki raboltak úgy mint... (tizenegy nevet sorol fel, feltüntetve, mit vittek el, például): „Hajadon Petriko Rozáliának Ládáját fel hasogatván el rabolták – Egy pár ujj csizmát 9. Rfstot;” „Babos Ferentztől el vittek 4 nagy süldőt, mellyek értek volna 10 Rfkot”; „Jakobos Istvántól feladása szerint el vittek a házából

52 SÁLvt Fond 28. Irat: 107.1.

53 SÁLvt Fond 29. Irat: 785.1.

54 SÁLvt Fond 29. Irat: 810.48.

55 SÁLvt Fond 29. Irat: 810.36.

az ide zárt jegyzék szerint 13 féle darabokat és napiságokat, melyek in summa érnek 252 Rf-ot". Ezek között található „pergál ruha”, „új kordován csizma”, „5 tyúk”, „egy lúd” stb. Több helyről fehérműt, különböző ruhákat, csizmát, szénát stb. vittek el.⁵⁶

Sorba lehetne venni Háromszék falvait, s mindegyikből hasonló rablásokról számolhatnánk be. Elsősorban a fő utak melletti helységeknek jutott hasonló sors.

Még el sem vonultak az orosz katonák, amikor az osztrák hatalom rettegve a szabadságharc esetleges újra kezdésétől, mindegyre újabb és újabb rendeletekkel, körlevelekkel figyelmezteti a királybírókat, a falvak vezetőit arra, hogy figyeljék a megjelenő idegeneket, és lehetőleg azonnal fogják el őket.

Nagy András 1849. november 14-én körlevelet küld Sepsiszek falvaiba (első fogalmazásban aláírás nélkül maradt meg), s közli: „Tapasztalván az hogy e hatóság némely helységében oly idegen emberek koborolnak kik magokat törvényes uti levelekkel igazolni nem tudják – mivel az ilyen egyének a jó rend és csend zavarására könnyen bé foghatok lehetnek ügyelet és figyelme is kerülhetetlenül szükséges felelőségek alatt tészem kötelességgé, hogy az e féle gyanus és kivált magyar honból jövő idegenekre éber figyelemmel vigyázzván – ha ...) uti levelekkel magokat igazolni nem tudnák – azonnal őket le tartoztatván rögtön kísértessék egyenesen a tisztelt a legterhesebb [kihúзва] keményebb felelet terhe alatt tészem kötelességgé, hogy helységekbe – a nép nyugalmanak fel keverésére ezek az ily roszz hírek pletykaságok terjesztői indittoira gondos figyelmet fordítván ha olyanokat észre vesznek rögtön tegyenek jelentést szorgalmasan végre járva s őt a körülmények szerint az olly roszz hangulatokra (...) tőstént kísértessék hozzám”⁵⁷

A megye lakói között reményt keltenek az olyan hírek, miszerint rövidesen a törökök kezdenek háborúba az osztrákok és az oroszok ellen, s ezért arra biztatják, elsősorban a fiatalokat, hogy siessenek a törökök segítségére. Ez egyben azt is jelentette, hogy megmenekülhettek az osztrák hadseregbe való besorozástól. Bizonyára szélesebb körben elterjedt ez újabb lehetőség híre, hisz többször is körlevélben figyelmeztetnek az akkori vezetők ennek veszélyére. 1849. október 21-én keltezte Kovács kapitány újabb utasításokat tartalmazó levelét, amelyben pontosan megfogalmazta, hogy mi ellen és hogyan kell védekezniük a helyi vezetőknek:

„Már több felől jött tudomra azon hír, hogy oly Kárhuzatos egyének járnak szét a' faukon, a' kik már szinte szinte nyugalomra botsátkozott népet külömbféle hazug – hírekkel akarják felzaklatni, a nyomoruság inség martalékjává és véráldozatra ismét kidobni a' mely szinpadrol alig néhány napja, hogy a' betsületét, és materiális vagyonát vesztett Székely Nenzett leszállott, fényes ígéretekkel hirlelve nogattyák az ifjuságot, hogy szökjenek Bukurestbe a' Török jo fizetés mellett szolgálattába vészi, háborut akar kezdeni, Muszka es Ausztria császári Felsőes Ház ellen – mely hírek bámmely hazug alakzatba is adadjanak elő, a neveletlen népet könyven Tévuira vezethetik – a' midőn csudálkozásomat jelenteném ki, hogy azon roszz szállongo hirről a Császári Királyi Alkerületi Biztos urnak még tudattya nincs, lelki és-méretes kötelességévé tészem hogy azon egyéneket, kiknek czéljok vagyon meg mérgezni a' nemzet ennyibe is kitisztult politcái levegőjét, nem lármázva, hanem okos tactussal kerestesse fel kerületébe, és őrizet alatt küldje bé hozzám

Kovács kapitány
kerületi biztos”⁵⁸

56 SÁLvt Fond 29 Irat: 810.66

57 SÁLvt Fond 28. Irat: 87.4.

58 SÁLvt Fond 28. Irat: 128.125.

Ugyanezekben a napokban, vagyis 1849. október 13-án Olaszteleken keltezte levelét Reményik Károly ideiglenes dullo biztos, és küldi Daniel Gábor Erdővidék alkirálybírájának, amelyben a naponta tapasztalt érzésvételeket hetente küldendő levelében kellett összegeznie. Ebben arról írt, hogy a kerületéhez tartozó nép a korábbi erőszakosságot megunva nagy tisztelettel fogadta az új kormányt. Azonban megjegyzi, „hogy azt a kedvetlen érzésvételemet sem titkolhatom el”, hogy a szegény nép a gazdagok vagyónát szeretné megszerezni, illetve nem dolgoznak a „mezei gazdaságba”, ugyanis a „communizmus ferde eszméjétől szédelegve sem maguk sem uraik érdekében nem buzgok”.⁵⁹

A menekülő katonák egyik része a vereség után nem adta meg magát, s a hatóságok előtt sem jelentkezett. 1849. október 8-án Kovács kapitány közölte Daniel Gáborral, hogy tudósították, miszerint a Rika erdejében „többed magával egy volt honvéd Balyko Dániel tartozkodik, és az utat rablásaival bátortalanítja”.⁶⁰

Hasonló bujkáló honvédkről gyakran érkezett jelentés a császári királyi biztossághoz.

A továbbiakban az idegenek jelenlétének megakadályozását különböző utakon próbálják. A következő években egymást érik az olyan utasítások, körlevelek, amelyek az idegenekre, útlevel nélkül utazókra, szállásadókra vonatkoztak. Kitértek a koldusokra is. Mindegyik irat azt bizonyította, hogy egyre gyakrabban jelennek meg a megye területén bujkálók, és egyre sűrűbben terjednek olyan hírek, amelyek a szabadságharc újrajelzésére buzdítanak. Ezért is megszigorítják általában az utazók ellenőrzését. Kovács kapitány 1851. május 7-én küldött körlevelet, amelyben arról tájékoztatta körzete lakóit, hogy „Moldva és Oláhországba” váltott útleveleket nem adták vissza a hatóságoknak, s feltételezi, „hogy útleveleket csak azért csalják ki, hogy a valóságban – vagy politikai szökevények külföldre való csempészeténél eszközül szolgáljanak”.⁶¹

A következő években is az egyik gondot az útlevelek kiadása, visszaszolgáltatása, a csalások megakadályozása jelentette. 1852. január 11-én falragaszok által hirdetik fordításban a Marosvásárhelyről érkezett német levelet, amelyben ismételtén figyelmeztetik a közönséget, hogy a másnak átengedett útlevelekkel nagy visszaéléseket követtek el, ezért mindazokat, akik útlevelüket másoknak átadják, vagy időben vissza nem juttatják kiadójához, „érezhető büntetéssel illessék”.⁶²

Bizonyára a korábbi gyakori figyelmeztetések késztették arra a szentiváni bírót, hogy a faluba érkező szegődött szolgáról azonnal jelentést küldjön a kerületi biztossághoz, akik le is fogatják Szilágyi Józsefet. Ekkor derült ki, hogy a forradalom alatt mint honvéd érkezett Háromszékre, Kézdimartonfalván Tamás Eleknél lakott 1853-ig, majd Szentivánban akart szolgálatot találni. Kovács kapitány levélben közli az eseményt, és elrendeli, hogy Tamás Eleket 8 napi, a kézdimartonfalvi bírót és jegyzőt előírt szabályok megszegéséért 5 napi „arestommal” büntessék. Követeli azt is, hogy ezen utasítást minden helységben ismertessék, s újból figyelmeztessék a falvak előljáróit, az idegeneket büntetés terhe alatt fogják el.⁶³

⁵⁹ SÁLvt Fond 31. Irat: 1204.2–5.

⁶⁰ SÁLvt Fond 31. Irat: 1209.3.

⁶¹ SÁLvt Fond 14. Irat: 2/180.13.

⁶² SÁLvt Fond 14. Irat: 2/180.22.

⁶³ SÁLvt Fond 14. Irat: 2/180.47.

Herceg Schwarzenberg Károly 1853. augusztus 23-án küldött nyomtatott hirdetését magyar, német és cirill betűkkel román nyelven arról, hogyan kell eljárni az útlevelek készítésekor. Ebben nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a vendégfogadók, lakbérlők azonnal kötelesek jelenteni az idegen érkezését, hisz „haditörvényszék keresete alá esik az ki házában vagy szálásában politikai tekintetben bélyegzet egyéneket fogad be, vagy azoknak lakást enged anélkül, hogy azt a hatóságoknak szabályszerűen jelentené”.⁶⁴

Évszám és aláírás nélkül maradt meg Nagy Andrásnak azon körrendelete, mely egészen a „kötél általi halállal” fenyegeti meg azokat, akik „a bátorságot veszélyeztető gonosztevők”-et támogatják bűncselekményeikben, az égetésben, rablásban, gyilkosságban, mivel a hadiállapotra lehet hivatkozni „rendeletileg rögtön törvényszék elejbe alitandó és kötél általi halállal büntetendő”.⁶⁵

A későbbi és korábbi körlevelekből világosan kiolvasható, hogy elsősorban nem a fentiekről, hanem a politikai menekültekről van szó ezekben a szigorú büntetési kilátásokban.

Nagyobb figyelmet fordítanak a koldusokra is. Rájöttek, hogy a koldusok között jól el tudnak rejtőzködni a forradalmárok, sőt alkalmat találnak üzenetek átadására is. Egyelőre csak arról írnak, hogy a koldusok sokadalmakon vagy más összejöveteleken ne jelenjenek meg tömegesen. Ha mégis, a hatóságok küldjék vissza saját falujukba. Ott az előjárók kötelesek gondoskodni eltartásukról. De amikor továbbra is tapasztalják, hogy a koldulást senki nem akadályozza meg, akkor azt is megfogalmazzák 1853. november 3-án, hogy „miután az ilyen álarczos koldulók között nem ritkán veszedelmes emberek és koholmányok rejlenek, és tapasztalás szerént a koldulás igen gyakran csak ürügyül vétetik fel a' közjollétet veszedelmeztető gonosz tervek ki vitelére...”⁶⁶

Nos, mindaz, amit korábban általában írtak a kolduló emberekről, az végeredményben arra irányult, hogy a menekülő forradalmárok és szabadságharcosok ne találjanak lehetőséget az eszme táplálására, és ne szervezhessék az esetleges újabb felkelést.

Az 1853-as és 1854-es utasítások a korábbinál szigorúbb intézkedéseket követelnek. Már az is kiolvasható belőlük, hogy íróik ugyan nem indokolják meg intézkedéseiket, de egyre többet hallanak és tudnak arról, hogy Erdélyben, Székelyföldön felkelést készítettek elő. Ezért is esetleges, hogy olyan szervezetek működését, amelyekről még nem tudnának, akadályozzák meg, tagjait pedig juttassák a hatóságok kezébe.

Kovács kapitány 1854. január 24-én körlevelet küldött négy királybírói körzetbe. Ebben a levélben ismételten figyelmezteti a hatóságokat, hogy elsősorban az idegenekre figyeljenek. Először azt hangsúlyozza, hogy korábban is figyelmeztették az ismeretlen utazók ellenőrzésére, mégis az utóbbi időben „magokat igazolni nem tudó idegenek ezen kerületben háborítatlan lakást és tartozkodást találnak”, s az előjárók a falvakban „büntetést érdemlőleg nyújtanak alkalmat”. Éppen ezért újabb utasításokkal próbálják megakadályozni ismeretlen személyek jelenlétét ezen a vidéken. Pontos kimutatást kell készíteniük minden idegenről, aki az utóbbi időben érkezett a helységbe. Ebben a név mellett fel kellett tüntetni „rangját és foglalkozását”, születési helyét, mi óta tartózkodik a helységben, van-e útlevele?⁶⁷

64 SÁLvt Fond 14. Irat: 2/184.60.

65 SÁLvt Fond 14. Irat: 2/184.1.

66 SÁLvt Fond 14. Irat: 2/184.12.

67 SÁLvt Fond 14. Irat: 2/163.184.

Ennek eredményeként nagyon sok lakosnak messze vidékekre kellett utaznia, hogy otthon útlevelet kérjen. Többen a Felvidékről, horvát területekről, más-más vidékről érkeztek Háromszékre. Figyelmeztették a berecki előjárókat, ellenőrizték a Moldvából jött románokat, mert többségük itteni születésűnek vallja magát. Így írnak: „A' Beretzi Tanátsnak különös figyelmet igényli az ott nagy számban lako Oláhságot ily ajánlatoknak, a' kik rendszeresen eltagadják Moldva és Oláhországi születéseket, s a' hivatalt gyakran tévedésbe hozzák”.⁶⁸

Ennek eredménye azon utasítás, hogy mihelyt útlevél nélkül találnak valakit „ide [a székhelyre] töstént kísértessék bé”. A bekísérés vonatkozik azon személyekre is, akiknek ugyan van útlevelük, de azzal nem jelentkeztek a főbiztosságnál. A helyi hatóságokat azzal is dorgálják, hogy az ellenőrzés elhanyagolásán túl „az idegenek minden akadály nélküli felvételt és tartózkodást tanálnak, de sőt még rejtegetve is tartatnak, amely körülmény a' fennálló rendszabályoknak nem igazolható határtalan hanyag kezelését mutatja – s' ezen eljárást különösen rosz akaratra kell tekinteni”.⁶⁹

Az átutazókat is ellenőrizték minden faluban, s ha idegen érkezik, „a szükséges vizsgálatot a legnagyobb elővigyázattal elővevén 's erre vonatkozó kérdések tétele folytán megtudandja, mind az útlevél érvényességét, mind pedig az utazás valóságos célját – s a' hol legkissebb gyanu merülne fel, eztett semmi szín alatt keresztül nem nézve, hanem ezen kerületi hivatalhoz bővebb meg vizsgálás végett az illető idegent útlevelével együtt biztos fedezet mellett kísértessék bé”.⁷⁰

Ugyanakkor saját lakásába bárkit is befogadni csak a kerületi hivatal engedélyével lehet. Ilyen intézkedésekhez csak a bűnösségüket érző hatalmak fordultak, mert tudták tetteik igazságtalanságát, és rettegetek a nép haragjától. Miért nem kellett a forradalom és szabadságharc idején hasonló módon intézkedni?

A fenti utasításokat a templom előtti hirdetésekkel kívánják eljuttatni minden lakoshoz; az előjárók pedig feladatuk elhanyagolása esetén pénzbeli vagy akár börtönbüntetésre is számíthatnak.

A szabadságharc leverése után 4-5 évvel is a tanácstól 1854-ben például, egyre gyakrabban kérnek írásbeli igazolványt egyes gyanús személyek magatartásáról. Az aláíróknak ezekben ki kellett témiük arra, hogyan viszonyult a gyanúsított a forradalom és szabadságharchoz, annak leverése után találkozott-e forradalmárokkal?

Úgy tűnik, hogy a város főbírája, Császár Bálint ilyen írások kiadásakor még elmarasztaló szövegekkel egészítette ki a hivatalos iratok első megfogalmazását, amelyek hűségét bizonyítják a hatóság előtt az újonnan berendezkedett hatalomhoz. Ilyen igazoló írást készítettek 1854. március 21-én Sepsiszentgyörgyön Gyárfás Józsefről. Megállapítják, hogy a' forradalom előtt a' volt Székely Huszár ezredbe Trombitás huzamosabb ideig szolgált. – Azután a forradalom kezdetével abba bele elegyedett előbb mint Trombitás – később mint Honvéd Tiszt szolgált, távol ezen várostól [...], a forradalom legyőzése után haza jöven, mint korcsomáros ugy élt”.⁷¹ Később az utóbbi évek megfigyeléseit közlik: „többféle emberek járták házáat, ezek között olyan vagyontalan forradalmi érzületűek is, kik egy történetű forradalomról ábrándoztak az ilyenekkel ő is a'

⁶⁸ SÁL.vt Fond 14. Irat: 2/180.59.

⁶⁹ SÁL.vt Fond 14. Irat: 2/163.184.

⁷⁰ SÁL.vt Fond 14. Irat: 2/163.185.

⁷¹ SÁL.vt Fond 14. Irat: 2/179.56.

közvélemény szerint forradalmi beszédeket folytatni szeretett”. [A szöveg mellé ceruzával írta Császár Bálint] „Azon könnyelmű forradalom pártoló egyén volt a köztudat szerint forradalmi pártolók házát látogatták”.⁷²

Hasonló véleményt fogalmaznak Szentgyörgy városának Tanácsa nevében Császár Károlyról is: „a forradalom alatt és az előtt is mint közhuszár úgy szolgált a’ Székely huszár ezredbe a’ forradalom legyőzése után kevés idő alatt vagyonát elpazarolta”. A továbbiakban ismételten arra tértek ki, hogy az utóbbi időben is forradalmárokkal társalgott: „a rossz érzetű forradalomba bővebben részvevőkkel társalgott és a közvélemény szerint egy jövő forradalomra ahitozott hol el pazarlott vagyona kárpotoltatnék”.⁷³

*

Az előbbieket egyben közhangulatot is bizonyítanak. Azt, hogy ezeket a rendeleteket rendszeresen közölték a falvak és városok lakóival, így mindenkinek tudnia kellett a tilalmakról, s arról is, hogy milyen büntető következményekkel jár az utasítások be nem tartása, vagyis a forradalom eszméit táplálók támogatása, vagy azoknak nem feljelentése. Aki merete vállalni a feladatot, s aki pártfogolta is őket, napról napra szabadságát, esetleg életét is veszélyeztette.

A lakosok és a vezetők figyelmeztetése mellett a hatalom megbízott képviselői állandóan figyelemmel követték a vidék embereinek tetteit. Ebből következhetett, hogy valamely biztos tájékoztatók nyomán Kovács kapitány gyakran írt olyan levelet, amelyben a feljelentés hiányáért von felelősségre helyi vezetőket, vagy biztos tájékozódás után parancsot ad egyes személyek elfogatására.

*

Sok más „idegen” és „bujtogató” között volt Makk József is, aki egy bizonyos ideig a szabadságharc leverése után Háromszéken tartózkodott, s innen próbálta élesztetni a forradalom eszméit, majd próbált átszökni a határon Moldvába vagy Havasalföldre. Makk József Komáromból távozva érkezett a Székelyföldre. Róla ugyan a hatóságok nem tudtak, de Komáromból távozott más katonákat a megye minden helységében kerestek. 1849. december 8-án Kovács kapitány körrendeletet írt, amelyben azt közölte az előljárókkal, hogy kísérik be azokat a Komáromból jött volt katonákat, akik ezen a területen találhatók. Így írt: „mellékelten küldetik azon egyének névsora, kik a komáromi vár feladása alkalmával kötött Capitulacio következtében Anglia és Amerikába kivándorolni engedményt kaptak, de még mai napig ezen szándékukról használatot nem vettek.

Ha ezen 54 egyén közül egyik magát valamelyik helységben mutatná, tartozik a közösség ötöt ide békísértetni, merre figyelemmel lenni ajánlom.

Elmulasztás esetén 100 ft pengőben büntetődik az ezen rendeletemet elhanyagoló közönség”. [Következnek a nevek]⁷⁴

Azt is feljegyezték Makk Józsefről, hogy az osztrák hadseregben katonatiszt volt, azonban engedetlenségéért büntetésben részesítették. Tizennyolc esztendeig „tishti rang-

⁷² SÁLvt Fond 14 Irat: 2/179.56.

⁷³ SÁLvt Fond 14 Irat: 2/179.67.

⁷⁴ SÁLvt Fond 29 Irat: 771.1.

ban nem mehet előre, mivel a lemergi zavargások alkalmával a kiadott parancs ellenére sem lött ágyújából a népre⁷⁵.

Makk József ezredes és Rózsafy Mátvás, eredeti neve Ruzicska, újságszerkesztő, aki a forradalom eszméit szenvedélyesen terjesztette, egy ideig a komáromi várban tartózkodtak, és a végsőkig kitarítottak a szabadság ügye mellett, de Makk Józsefet még a vár átadása előtt kiutasították Komáromból, mivel ellentétbe került Klapka Györggyel. Rózsafyval együtt katonaruhájukat civillel cserélték fel, és a Székelyföldre távoztak. Céljuk: átszökni a határon. Keresik Kossuth Lajos kormányzót, hogy felajánlják szolgálatukat a szabadságharc újrakezdéséhez. De közben egy ideig Háromszéken rejtőzködtek, s ekkor már hozzákezdtek szabadsapatok szervezéséhez. Feljegyezték, hogy Makk József olyan hatással tudott lenni környezetére, hogy rövid idő alatt tömegeket tudott egy bizonyos igaz ügy szolgálatába állítani. Fiatalokat toborzott a felkeléshez, sőt már hozzákezdett katonai gyakorlatokhoz is. Mindezt egyelőre fapuskákkal – és nagy titokban. Azt mondotta: „Kossuth üzent neki a nemsokára kitörő európai forradalomról.”⁷⁶

Az előbb már ismertetett szigorú ellenőrzések következtében erdélyi tartózkodása idején többször is letartóztatták, de leleményessége segítségével mindannyiszor sikerült megszabadulnia.

Először két barátjával indult át a határon: Thalyval és Rózsafyval. Tatrangig jutottak el, itt a határőrség ellenőrizte. Thalyt letartóztatták. Makknak és Rózsafynak sikerült elmenekülnie.⁷⁷

Újabb szökési kísérletre Gelencénél került sor. Bizonyára nem készítették elő jól szökésüket, hisz ekkor többen viszonylag könnyűszerrel átjutottak a határon, de ezen rejtettebb helyen is ismételtelen elfogták őket. Az akkori rendelkezések szerint az útlevél nélkül elfogott idegeneket biztos kíséret mellett a főbiztosság székhelyére, Sepsiszentgyörgyre kellett szállítani. Így került Makk József 1849 decemberében e város börtönébe. A kivizsgálás idején Péterfi álnevet használt. Egy hónapi szentgyörgyi elzárás és vallatás után semmit sem tudtak rábizonyítani. Innen Marosvásárhelyre szállították, s csak majdnem egy év eltelte után, 1850 októberében sikerült megszöknie.⁷⁸

Néhány hónap múlva, 1850 decemberében ismét elfogták, ekkor a Tordáról Kolozsvárra vezető úton. Nagyszebenbe szállították, ahol számos „veszélyes” forradalmárt tartottak fogva, de két heti vizsgálati fogság után innen is sikerült megszöknie.⁷⁹

Makk József ezt követően egy ideig még Pesten bujdosott, s keresett kapcsolatot forradalmárokkal, majd 1851 májusában Figyelmessy Fülöp társaságában sikerült végül átjutnia a határon, és Törökországban hozzákezdenie a róla elnevezett mozgalom szervezéséhez.⁸⁰

*

75 Ürmössy Lajos. 1894. 9.

76 Ürmössy Lajos. 1894. 90.

77 Károlyi Dénes. 1979. 3. sz. 40.

78 Árvay József. 1969. 171.

79 Ürmössy Lajos. 1894. 90.

80 Károlyi Dénes. 1979. márc. 40.; Árvay József. 1969. 171.

1850 őszén már az emigrációba kényszerült Váradi Józseffel is megismerkedhetünk, mégpedig a Makk József kíséretében lévő Rózsafy Mátyás révén. Ugyanis Rózsafynak 1850 őszén csak sikerült Törökországba jutnia. Mint a többi menekült szabadságharcosnak, neki is az volt a célja, hogy újból lengjen a szabadság zászlaja. Ezzel a céllal keresett kapcsolatot más menekültekkel. Bujdosása idején eljutott Kisásziába, s Brüsszaban régi barátjával, Váradi Józseffel találkozott, aki szintén az elfogadás és üldözés elől menekült külföldre, hisz huszártisztként lelkesen harcolt katonáival a hódítók ellen.

Váradi József ekkor még nagyon keveset tudott Háromszékről, csak a mozgalom kibontakozása idején került kapcsolatba az itteniekkel, s válik az események fő mozgatójává. Ifjúságát Hunyad megyében töltötte, Bánpatakán született 1828-ban. Húsz éves a forradalom kitörésekor. Ügyvédi diplomát szerzett. A honvédség szervezésekor tevékenyen részt vett minden megmozdulásban. A bukás után sikerült külföldre menekülnie.⁸¹

A közös sors teremtett alkalmat arra, hogy a korábbi jó barátok most már külföldön szintén azonos törekvésekkel működjenek együtt. Első teendőik közé tartozott, hogy megismerkedjenek a többi menekültekkel, s eljussanak Kossuth Lajoshoz is, hogy felajánlják szolgálataikat. Kossuth Lajos ekkor Kutahiában tartózkodott. S mivel ellenségei itt is életére törtek, érthető, hogy alaposan ellenőrizték, kik, milyen szándékkal kívánnak közelébe jutni. Váradiéknak is csak korábbi próbálkozások után végül 1851. március 29-én sikerült találkozniuk a kormányzóval. Ekkor tájékoztatták az otthoni állapotokról, arról is, hogy nagyon sokan hisznek a szabadságharc újrakezdésének lehetőségében. Egyik kezdő, kiinduló helynek a Székelyföldet ajánlották, hisz különösen Háromszéken sikeresen bontakozott ki az ellenállás akkor is, amikor másutt kilátástalannak látszottak a szélesebb körű harcok. S mivel tudomást szereztek arról is, hogy Makk József útban van Törökországba, őt ajánlották az országos felkelés közvetlen vezetőjének, de maguk is támogatásukról biztosították. Ennek következtében Kossuth Lajos 1851. június 25-én fogadta Makk Józsefet és Gál Sándort. Ők tájékoztatták terveikről, vagyis arról, hogy rövidesen újból kezdek a szabadságharcot.

Az új sereg megszervezéséhez és a korábbi hit táplálásához szükségük van annak bizonyítására, hogy Kossuth Lajos is akarja és támogatja e felkelést. A nép között továbbra is az ő neve jelentette a szabadságot. Ürmössy Lajos e találkozásról azt írta: „Kossuth, bár nem helytelenítette a tervet, előbb mégis a többi társakkal való megbeszélésre utasítá őket, magánál tartva a proklamációt. Makk–Gál érintkezésbe léptek a többi emigránssal, egy előre készülő forradalmi szervezés dolgában; de azok részéről határozott visszautasításban részesültek, kijelenték, hogy a nemzetet ok nélkül bolygatni nem szabad, a szervezés ideje nem jött el”.⁸²

Ennek ellenére Kossuth Lajos aláírta a proklamációt, bízva Makk József tájékoztatójának valóságában. A felhívás így hangzott:

„Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!”

„Felhatalmazás.”

„Megszabadítás után sóvárgó nemzetem bizalmából tisztemhez tartozó kormányzói kötelességem szerint tekintetbe vévén azt, hogy Hazánk szabadságának s függetlenségének visszaszerzése végett a nemzeti erőknek rendelkezése szükséges; és tekintetbe vévén azt is, hogy a szolidaris európai szabadságharcz előkészületei immár annyira értek, miszerint e mozgalmak egyetemes összevágásánál fogva Ha-

⁸¹ Incze Sándor, 1992. 2.

⁸² Ürmössy Lajos, 1894. 83.

zánk jóvendőjének koczázatása nélkül a nemzeti erők rendelkezésének s számba vett, harcckész állapotba vételének tovább halasztani nem lehet:

Ezennel Makk József magyar honvéd tüzér-ezredest mindazoknak intézésére s eszközlésbe vételére, szóval mindazon előkészületekre megbizom és felhatalmazom, melyek szükségesek és hasznosak a végett, hogy hazatérhetésem közelgő idején mindent ekkép rendezve s előkészítve találjak, miszerint a Haza megszabadítása végetti általános nemzeti felkelést azonnal megindíthassam, s Isten, nemzetem s szövetséges népek segedelmével biztos győzelemre vezérelhessem. [...]

Éljen a Nemzet! Szülessen újra a szabad független Magyar Haza! Le az idegen járommal!"

Kelt Kiutáhiában, június 25-én 1851. esztendőben.

A magyar nemzet nevében:

Kossuth Lajos
kormányzó

Kormányzó úr rendeletéből

Ihász
alezredes⁸³

A mozgalom megszervezéséhez ez a kiáltvány jelentette az alapot. Makk József azonnal hozzá is kezdett az előkészületekhez.

Elsőnek Rózsafty Mátyást küldte Erdélybe, hogy ismerősei révén kialakítsa a titkos hálózatot. Jól tájékozódtak az európai titkos mozgalmakról is, s a Mazzini elképzelését követve kezdtek szervezéshez. Az élen kormány állott, nekik engedelmességet és titoktartást esküdtek. Az egész ország jelentette az esztendőt. Magyarországot tizenkét részre, vagyis hónapokra osztották, s így következtek a hetek, napok, órák és percek, sőt a közkatonák szaporulatával másodpercek is. A felsőbb vezetőkről senkinek nem szabadott tudnia, amelyre azért is szükség volt, hogy elfogatás esetén a mozgalom többi tagjának nevét ne tudják vallatáskor kikényszeríteni senkiből.

Az esztendő tizenkét hónapjából Erdélyre három jutott, ezek közül egy a Székelyföldre. Ennek Török János, a marosvásárhelyi kollégium tanára volt a vezetője. A négy szél élére pedig a következőket állította: Veres Ignácot, a csíksomlyói ferences rend kolostorfőnökét Csíkszék megbízottjának. Bíró Mihályt, kisgörgényi földbirtokost Marosszéknek, Gálffy Mihály földbirtokost és ügyvédet, Török János sógorát Udvarhelyre és Bardócszékre, Horváth Károly földbirtokost, Török János tanítványát Három- és Miklósvárszékbe.

Katonai parancsnokokat is kineveztek, s az egész hadsereg élén Gál Sándor állt. Ő azt tervezte, hogy amennyiben Európában 1852-ben újból általános forradalmi mozgalmakra kerül sor, akkor a székelyek a Moldván keresztül küldött fegyverekkel harcba kezdenének a bécsi hatalom ellen, majd elfoglalnák Nagyszeben és Gyulafehérvárt, s így Erdélyben győzedelmeskednének a szabadságért harcoló csapatok, s ez tovább gyűrűzik egész Magyarországra.⁸⁴

Még annyit tegyünk hozzá, hogy a csíksomlyói gvardián feladata az otthoni szervezés mellett a magyarországi társakkal való kapcsolat kiépítése és állandó tartása, akit azonban már 1851 decemberében a pesti vezetőkkel együtt letartóztattak, majd nemskára Pozsonyban kivégeztek.⁸⁵ Ő tehát a székelyföldi mozgalom első kivégzettjei közé tartozott.

A közérdeklődés és a lelkes szervezés nyomán a mozgalom gyorsan kiterjedt, a nép mindenhol kedvezően fogadta, hisz vágyainak megvalósulási lehetőségét látta benne. Hogy a hivatalos szervek előtt elkerülhessék a politikai összeesküvés esetleges gyanú-

83 *Ürmösy Lajos*. 1894. 83.

84 *Szász Zoltán*. 1986. 1447.

85 *Árva József*. 1969. 170.

ját, egyházi jellegű és nevű szervezeteket alakítottak. Ilyen volt a „Világosság barátai” vagy a „Szabad keresztények társulata”. Ezekre azért is szükség volt, hogy minél szélesebb körben ismertethessék a mozgalom célkitűzését és megvalósulásának módját. Az összejöveteleken egyre nagyobb számban vettek részt mindenik vidéken. Tudomásunk van kolozsvári és székelyföldi értelmiségiek kapcsolatáról a szervezettel, támogatták földbirtokosok és középbirtokosok, sőt diákok, nők, de nagy számban székely földművesek is.

Mivel a hatóságok rövid idő alatt sikeresen szervezték meg minden körzetben a be-szűgőkat és kémeiket, hamarosan tudomást szereztek erről a mozgalomról is. Így Bach belügyminiszterhez is eljutott híre, s nyomban élt azon gyanúval, hogy az említett összejöveteleken a vallási jellegen túl valami más is történik. Ezért már november közepén rendeletileg tiltotta meg az ilyen összejövetelek megtartását. Az, aki bűnösnek érzi magát valamely hatalom megszerzésében, nagyon félti igazságtalanul szerzett javait, s mindig sanda szemmel követi a jogos tulajdonost. Örökös büntudatban él, s rettegésében a legkisebb rezzenést is hatalma ellen irányulóknak tekinti. Ezért írja Bach parancsában: „a világosság barátainak, a szabad keresztény és német katolikus községeknek származása, fennállása és irányzatai körül szerzett adatok azon meggyőződésre vezéreltek, hogy az ezen vagy hasonló szervezetek alatt alakult társulatok, állítólag vallásos hitágazat színe alatt politikai egyletek gyanánt tekintem és így kötelezve érzem magam, ezen az álladalom javával egybe nem férő társulatoknak fennállását továbbra meg nem tűrni és az ily egyleteket ott, hol még fennállanak, tüstént feloszlatni”.⁸⁶ A magyar vezetők is ezen szervezetek ellen szóltak, mivel látták, hogy igen nagy nyilvánosságot kapott a mozgalom.

Ezen szervezetek betiltása után rövidesen sor került az első letartóztatásokra is.

Makk József székhelyét Konstantinápolyból Bukarestbe tette át, innen könnyebben kapcsolatba kerülhetett a Székelyfölddel, elsősorban Háromszékkel. Általában a külföldre menekült magyar forradalmárok döntő része Háromszéket tekintette a mozgalom kiindulási központjának.

Már Kossuth Lajos is úgy vélekedett, hogy a katonai erőket Háromszéken kell összpontosítani. 1851. szeptember 8-án Kossuth Lajos ide küldte a szintén menekült csernátóni Cseh Imre kapitányt, hogy szabad csapatokat szervezzen, és a hegyek között várjanak a felkelés kezdetére. Elsőrendű feladatuk az volt, hogy az érkező fegyvereket a rejtékhelyeken biztonságban tartsák. Szállításukra a Dunán került volna sor, s onnan a Kárpátokba kellett juttatni Havasalföldön keresztül. A kapitány hazafele tartva Konstantinápolyban meghalt.

A Makk József megbízottjai is legtöbbször első állomáshelyként Sepsiszentgyörgyre érkeztek. Amikor Konstantinápolyból levelet küldött valamely bizalmi emberének, a választ Sepsiszentgyörgyre kérte „Mihály Anna úrasszony ő nagyságának, Sepsi Szent György (Erdély)” címezve.⁸⁷

Még ki kell térnünk Horváth Károly háromszéki ténykedésére.

Amikor Rózsafy Mátyás átkelt a Kárpátokon Makk József üzenetével, a székelyföldi hálózat megszervezésének részletes utasításával, két héten át Háromszéken, Teleken, Horváth Károly birtokán tartózkodott. Itt bízta meg Szentgyörgyi századost, hogy kap-

⁸⁶ Ürmösy Lajos. 1894. 88.

⁸⁷ Árvay József, 1969. 172–173.

csolatot keressen a környék románságával is. Horváth Károly, aki ekkor 23 éves volt, az egyik legtevékenyebb szervezőnek bizonyult. Telekre hívta Török Jánost, ahol Rózsafy Mátyás átadta Makk József megbízását, amely a székelyföldi mozgalom vezetéséről szólt.⁸⁸

A kezdeti sikerek láttán Makk József nagyszámú felkelőre, kellő mennyiségű fegyverre számított, s a győzelem hitével 1852 tavaszára ki is tűzte a felkelés kezdetét.⁸⁹

A kellő elővigyázatosság hiánya, az ügy népszerűsége és szélesebb körben való terjedése, azt eredményezte, hogy egyre gyakrabban beszélnek a Székelyföld lakói Kosuth Lajos visszatéréséről, a szabadságharc közeledő újrakezdéséről. De a mindent átfogó kémhálózat rövid idő alatt feltárta a mozgalom szálainak egyik részét, s így a titkos rendőrségnek számos adatot sikerült megszereznie. Csupán azért vártak felgöngyölítésével, hogy még több személyről gyűjtsenek adatokat. És keresték a legmegfelelőbb pillanatot a rajtaütésre.

A kémhálózat annyira kiterjesztette megfigyeléseit, hogy megtalálták Makk József bukaresti tartózkodásának helyét is.

A forradalmi mozgalmat Bukarestben egy lelkes iparos ember, Nagy József szabómester támogatta. Lakásában Makk József összejöveteleket tartott, iratokat rejtegetett, innen küldte üzeneteit a Székelyföldre és más vidékekre.

Hogy az osztrák hatalom mennyire éber szemekkel figyelte az erdélyi, székelyföldi eseményeket, bizonyítja az is, hogy már 1851. szeptember 2-án Johann Bordolo br. altábornagy, Erdély helyettes katonai kormányzója azt jelentette Bach belügyminiszternek, hogy Székelyföldön valamely osztrák ellenes mozgalmat készítenek elő.

A mozgalom felfedésének első nyilvános bizonyossága Bukaresthez kapcsolódik. Styrbey herceg baráti kapcsolatot keresett az osztrák hatalommal. Ennek köszönhetően az osztrák császári királyi konzulátus kérésére román csendőröket küldtek magyar forradalmárok letartóztatásának végrehajtásához. Így történhetett meg, hogy 1851. december 30-án román csendőrök vették körül Nagy József házát. Az ott tartózkodó s éppen mozgalmi iratokat csomagoló Makk Józsefet úgy sikerült megmentenie az elfogatástól, hogy a mester románul ráparancsolt: vigye valamelyik bojtárnak az elkészült ruhákat. Mivel a csendőrök inasnak vélték, elengedték. Nagy József házában azonban házkutatást tartottak, majd a szabómestert és feleségét letartóztatták, de hosszas vallatás után sem közölt egyikük sem semmit a mozgalomról.

A házkutatás során számos iratra bukkantak, közöttük az erdélyi összeesküvők névsorának egyik részére is.⁹⁰

A feljegyzések szerint a kutatók úgy tudták, hogy a Nagy József házában talált névsorok segítettek az osztrák rendőrséget a fölkelés székelyföldi vezetőinek gyors letartóztatásában. Mint később a bécsi levéltár irataiból kiderült a mozgalom nem a Bukarestben talált névsorból vált ismertté az osztrákok előtt, hanem már korábban. Legfőbb elárulója éppen a marosszéki megbízott, Bíró Mihály volt. Bíró Mihályt már 1849-ben mint szabadságharcost elfogták, de börtönbe alig került, inkább gyorsan szabadult. Szabadulásának ára az volt, hogy a bécsi kémszolgálat ügynökévé kellett sze-

⁸⁸ *Árvay József*, 1969. 172–173.

⁸⁹ *Károlyi Dénes*, 1979. 4. sz. 41.

⁹⁰ *Jancsó Benedek*, 1931. 311; *Ürmössy Lajos*, 1894. 89–90.

gödnie. Jelentéseit álneven közölte a kezdetben székelyföldi, majd Udvarhely körzeti parancsnok Heydtenak.⁹¹

Seress Dénes azt írta róla: „A bécsi igazságügyi palota 1927-ben leégett. Több más irat között a kémjelentések is előkerültek. Bíró Mihályról kiderült, hogy csakugyan kém és áruló volt. Ignatz A. volt az álneve, mint igen „használható” szerepel a névsorban.”⁹²

Orbán Balázs 1870-ben róla írva közölte, hogy társai mindvégig bizalmatlanok voltak Bíró Mihály irányában.⁹³

Már 1851. augusztus 17-én azt is közölte báró Heydteval, hogy Rózsafy két hétig Háromszéken tartózkodott.

Mindezek jó lehetőséget kínáltak Heydtenak, hogy az amúgy is a székelyek ellen állandó hajtóvadászatot rendező báró most bizonyíthassa igazi hűségét a bécsi udvarhoz.

Bach belügyminiszter titkos parancsba adta, hogy 1852. január 24-én éjjel Heydte irányításával egyszerre kell letartóztatni a kijelölt vezetőket. Csak azért nem került sor még szélesebb körű elfogatásokra, mert a börtönök mindenhol telve voltak. Azért jelölték ki az elfogatást egy időpontra, mivel így akarták megelőzni a tagok esetleges menekülését azon esetben, ha tudomást szereznek társaik letartóztatásáról. A vizsgálati fogság és a hosszas folyamatos kihallgatások 1854 kora tavaszáig tartottak. Időközben újabb és újabb vádlottakat tartóztattak le. A foglyokat Szebenbe szállították, s ott közölték a büntetéseket is. Ürmössy Lajos részletesen beszámolt az ítéletről:

„Török János, 47 éves, református, nős, hittan tanár a maros-vásárhelyi református kollégiumban. Az összeesküvés feje volt, s a három vidékre osztott terület közül az egyiknek polgári főnöke. Kötél általi kivégzésre ítéltetett.

Nagyvárad Horváth Károly, 25 éves, református, nőtlen, földbirtokos. A forradalmi propaganda egyik tevékeny tagja volt, nagy buzgóságot fejtve ki a „láthatatlan kormány” rendeleteinek eleget tenni; de még inkább saját belátása szerint cselekedve, éjtenapot egygyé tett, sikerdús eredményt mutatni fel. Egyik polg. főnök volt. Kötél általi kivégzésre ítéltetett.

Gálfi Mihály, 37 éves, unitárius, nős, három gyermek atyja, országosan ismert ügyvéd volt, a forradalom első felében szolgabíró is. A három vidékre osztottak egyikének polgári főnöke volt. Kötél általi kivégzésre ítéltetett.”⁹⁴

1854 tavaszán Szebenben a tüzerkaszánya udvarán hirdették a két évig tartó ki-vizsgálás eredményeként a többi fogolynak is az ítéletét:

Öt évig tartó fogságra ítéltettek: hat név felsorolása – közöttük Deák Farkas, Horváth Gáspár, Nagy Dani tanulók. Ürmössy Lajos jegyzi meg: „holott, ha nem is teljesen szabadon engedni, de a két évi vizsgálati fogság elég büntetés lehetett volna reájok, ahelyett, hogy a tanuló pályájokat évek hosszú sorára megakasszák.”

Hat évi vasban töltendő fogságra ítéltetett:

Soofalvi József unit. rektor.

Nyolc évi vasban töltendő várfogságra ítéltettek:

⁹¹ Károlyi Dénes. 1979. 4. sz. 41.

⁹² Seress Dénes, é. n. 130.

⁹³ Orbán Balázs, IV. 1870. 155–157

⁹⁴ Ürmössy Lajos. 1894. 94.

hét személy: református, katolikus lelkészek, de a tordai főjegyző is. Tíz évi vasban töltendő várfogságra ítéltetett: tizenegy személy, közöttük lelkészek, földbirtokosok, sőt Muzsnai Pál marosvásárhelyi tanuló.

Tizenkét évi vasban töltendő várfogságra:

tizenegy személy.

Tizenöt évi vasban töltendő várfogságra:

hat személy, közöttük található „Nagy József bukaresti iparos, kinél Makk is tartózkodott.”

Tizennyolc évi vasban töltendő várfogságra:

három személy, közöttük a „biharcsfalvi Szabó Ádám földbirtokos”.

Kíméletlenül elfogták a nőket is, akikre rábizonyították, hogy valamely kapcsolatban voltak, akár férjeik révén a mozgalommal. Az ítélet kimondásakor tíz évre vasban töltendő fogságra ítélték Kenderessy Elekné Boér Ninát és tizenkét évre Török Jánosné Gálfi Rozáliát, valamint Hajnal Rózsát. Orbán Balázs még Czirjárnét is sőt másokat is említett.⁹⁵

Az elítéltek döntő részét a josefstadi börtönbe szállították, de szétesztették a birodalom különböző börtöneibe is, majd 1857-ben, amikor Ferenc József újabb magyarországi látogatásra indult, általános amnesztiával szabadlábra jutottak.

*

A korábban említett bukaresti házkutatás után Makk József ideiglenesen délebbre, Ruszcsukba helyezte át főhadiszállását, de nem adta fel a felkelés szükségességének és sikeres véghezvitelének gondolatát. Egyik bizalmi embere Várdi József volt. Őt az esetleges elfogatás elől Demény József bukaresti lelkész rejtette el a papilak pincéje fölötti kis szobába. S amikor mégis kiderült Demény József részvétele az összeesküvésben, ismét román katonák tartóztatták le, és Szebenbe hurcolták, majd Gyulafehérváron a kazamatákban fejezte be életét.⁹⁶

Makk József értesülve a korábbi vezetők elfogatásáról, újabb úton kezdett a felkelés előkészítéséhez. Központnak továbbra is Háromszéket tekintette. Bizonyára 1849 őszén szerzett tapasztalatai késztették arra, hogy Várdi Józsefet is Háromszékre küldje a mozgalom folytatásáért. 1852 júliusában a Gyimesi-szoroson keresztül jutott át a Kárpátokon, és érkezett Háromszékre. Egy ideig Szotyorban Nagy Tamásné Vajna Teréz házában rejtőzködött. Ebben a faluban nem érezhette kellő biztonságban magát, hisz Nagy András ekkor Sepsiszek királybírája innen tartotta a kapcsolatot kezdetben Daniel Imre, majd Kovács István császári királyi biztosokkal, s maga is nyíltan színt vallott az új osztrák hatalom mellett, illetve elítélte a forradalmárokat és szabadságharcosokat. Talán éppen ezért Várdi József már július végén a közúti forgalomtól távolabb lévő kis faluba, Zoltánba költözött, Benkő Rafaelné házába.⁹⁷

Később az akkori szolga, Bálint Áron, aki a szabadságharc alatt mint közvitéz részt vett a szászhermányi és a szépmezői oroszok elleni harcokban, így emlékezett erre:

⁹⁵ *Ürmösy Lajos*. 1894. 92–93.; *Orbán Balázs*, IV. 1870. 157.

⁹⁶ *Beke György*. 1980. 82.

⁹⁷ *Kisgyörgy Zoltán*. 1992. 3.—

„Az 1852-ik év július hó utolsó napjainak egyikén egy kocsi gördült be Zolsánba [később közölték a tévedést, és Zoltánra javították], Benkő Rafaelné udvarába. A kocsiból szotyori *Nagy Tamásné* szállt ki”. Ekkor vitték Zoltánba Váradi Józsefet.⁹⁸ Azt is tisztázták egymás között: súlyos büntetés vár rájuk is, ha a hatóságok tudomást szereznek Váradi ott-tartózkodásáról.

Ez a falu az Olt mellett található Sepsiszentgyörgytől mintegy 10 kilométerre.

Váradi József egy ideig innen sikerrel tudta irányítani a háromszéki mozgalmat. Kapcsolatot talált a régi támogatókkal, járva a falvakat újabb híveket toborzott. Biharfalvi emberekben is segítőkre talált, akik borvizszállítás címen útlevelet tudtak váltani Havasalföldre, s így Váradi József üzenetet, levelet is tudott küldeni Makk Józsefnek, tőle pedig utasításokat hozhattak a fuvarosok. Úgy tűnt, a háromszéki mozgalom sikerrel terebélyesedik, a hatóságok nem tudnak tájékozódni működéséről. A mozgalomnak szüksége volt kapcsolatot találni a csíki támogatókkal is, s Váradi József ehhez is jól megtalálta az utat.

Egyik bizalmi embere Bálint Áron volt, Benkő Rafaelné szolgája. Szabadságos katonaként ismerkedett meg Váradi Józseffel, s utána nem tért vissza ezredéhez; attól kezdve üldözöttként kellett élnie. Váradi Józseffel együtt rejtőzködött, elkísérte szervező útjaira, és kitartott mellette mindvégig.

A háromszéki mozgalomban fontos segítőtársa volt Bartalis Ferenc is. Ő vitte az üzeneteket Makk Józsefnek, és hozta az utasításokat, sőt arra is vállalkozott, hogy tartja a kapcsolatot a csíki mozgalommal.

A sepsiszentgyörgyi felvéltárban található s először Árvay József által közölt Hirdetményben, amelyet 1854. május 4-én Marosvásárhelyen három nyelven: magyar, német, román, tettek közzé, Váradi Józsefről a fentiekkel kapcsolatban írták: „Ugyanő bevallotta[...], Csíkba, Háromszéken, Erdővidéken feladatához képest öszveköttetéseket szerzett... Bartalis Ferencet, mint a ki előtte részint a Makkhoz intézett tudósítások kézbesítése körül tanúsított küldötti szolgálatáról, részint pedig ezenkívül is mint társulati tag esmeretes volt, fő hadnagynak valósággal kinevezte.”⁹⁹

Bár a Hirdetményben az osztrák hatalom szempontjai érvényesülnek, annak indoklásaként, hogy miért kellett halálra ítélni Bartalis Ferencet, mégis benne egyes vonatkozásokban eligazító, az események ismeretét bővítő és pontosabbá tevő adatokat találhatunk. Róla azt írták: „Bartalis Ferencz megvallotta, hogy ő Váradinak felségárulási mérenyleteiről, és küldetéséről az Erdővidék részére Váradi által kinevezett társulati kerületi főnökök által értesített [..] Ő mint Levélhordó társulati tudósításokkal kétszer küldetett Bukarestbe Makkhoz, hogy ő az utobbival ismételve érkezett, és mindannyiszor Váradinak Makktól írás – és szóbeli utasításokat hozott.”

A szervezkedés belső életébe is bizonyos betekintést nyújt ez a közlemény. Szintén Bartalis Ferencről írva tudósítanak arról, hogy írásban fogalmazták meg a tagok kötelezettségeit, az esküt, a toborzás formáit.¹⁰⁰

Váradi József az újabb utasításokat, saját tapasztalatait figyelembe véve, a felkelés előkészítésének módját, a harci formákat, a közvetlen tennivalókat falusi bírakkal, jegyzőkkel, papokkal, földműves emberekkel beszélte meg, s egyre inkább úgy tűnt, a kül-

⁹⁸ *Koós Ferenc*. 1895. 20.

⁹⁹ SÁLvt Fond 92. Írat: 148.2.

¹⁰⁰ SÁLvt Fond 92. Írat: 148.2.

földi segítség-ígéreteket is figyelembe véve, most a szabadságharc újrakezdésének lehetősége valósággá válhat.

Közben azonban egy ideig betegsége akadályozta ténykedésében, hisz súlyos mellhártya-gyulladásban szenvedett. Barátai 1853 júniusában átszállították Bibarcfalvára, ahol egy ideig Bartalis Ferenc lakásában feküdt, majd Szabó Áronhoz költöztették, mivel az a lakás biztonságosabbnak mutatkozott. Itt kezelte a Barótról naponta Bibarcfalvára kijáró Jakabházi orvos, aki jól ismerte Hunyad megyében Váradit József szüleit.

Ekkor kezdett kapcsolatot alakítani a Csíkban tartózkodó Vischer Konrád honvédszázadossal, akit besoroztak katonának a forradalom bukása után, de pár év elteltével „rendőri felügyelet alatt Csíkszeredában egyik női rokonánál telepedett le.”¹⁰¹

Endes Miklós azt is közölte, hogy miután Váradit József „vízbetegségbe esett s nincs remény a felgyógyulására, a háromszéki és csíki titkos szövetséget tagjai az ő helyére Vischert szemelték ki, ha Vischer vállalkozik, Váradival összehozzák az utasítások átvételére.”¹⁰² Amikor már Györffi József, a Csátószegen élő csíki támogató is felkereste, „mint vállalkozó szellemű fiatalember, késznek nyilatkozott a megbízatás elfogadására, Györffivel megállapodtak, hogy a Barót körül betegen fekvő Váradit felkeresik, tőle a szervezéshez szükséges utasításokat átveszik, a vezetőkkel érintkezésbe lépnek.”¹⁰³

Amint Endes Miklós leírásából tudhatjuk, a felkelés csíki vonatkozásait Becze Antal volt csíki alispán kéziratai alapján közölte, Vischer Konrád végül is nem vett részt a továbbiakban az összeesküvésben. Ugyanis az történt, hogy Bibarcfalvára érkezve, azért, hogy átvegye a vezetést, a beteg Váradit József azt közölte: „már jobban érzem magam, doktorom is úgy nyilatkozott, hogy öt-hat nap múlva elhagyhatom a helyet, de azért szükséges lesz állandó összeköttetésben maradnunk.” A csíkiak Kossuth Lajos, később legalább Gál Sándor felhatalmazását akarták látni, mivel ezt Váradit József nem tudta felmutatni, közlése szerint jelenleg a kezénél nincs semmi irat, nem hordozza magánál, azt biztos helyre letette, nehogy az osztrák kémek kezére jusson”.¹⁰⁴

Időközben Vischerék meglátogatták Baróton Csátó József római katolikus esperest, mivel őt is beavatták a mozgalomba. Közös megállapításuk volt, hogy Váradit József nem elég óvatos, igen nyilvánosan szervezi a titkos mozgalmat. Az esperes véleménye az volt, hogy „ha Váradit néhány nap alatt Bibarcfalváról el nem távozik, a mozgalom előkészítése nemsokára kitudódik s az Erdővidék birtokosságát nagy szerencsétlenség fogja émi.” Eltávozásukkor Váradit Józsefet nagyobb óvatosságra és szigorú titoktartásra” intették.¹⁰⁵

Ugyancsak a bibarcfalvi tartózkodásáról tudhattunk meg adatokat a *Hirdetményben*. Bartalis Ferencsel kapcsolatban írták le:

„Ugyanő megvallotta továbbá, hogy ő Váradit, midőn ez Zoltánból Bibarcfalvára költözött, házához fogadta, Váradinak szövetséges Szabó Áron által elfogadását eszközölte, továbbá, hogy megnevezett társulati állásában nem csak Bibarcfalván, hanem Váradinak és más szövetségeseknek meghagyásából Baróthon, Köpeczen, Vargyason,

101 Endes Miklós, 1937. 318.

102 Endes Miklós, 1937. 319.

103 Endes Miklós, 1937. 319.

104 Endes Miklós, 1937. 320.

105 Endes Miklós, 1937. 320.

Százaz-Ajtán és Csík-Szent-Imrén értesítés és toborzás által szabályszerűleg működött.”¹⁰⁶

Váradai József egyik Maksán tartott megbeszélés után Zoltánba tért vissza azzal a tuddal, hogy ott nem fogadták szívesen küldetését. Bálint Áron így emlékezett erre a találkozóra:

„Legelőbb elment Maksára N. N.-hez tudván, hogy jó magyar ember, és előadván küldetését, kérte pártfogását, korán sem sejtván, hogy oly egyénnek árulta el titkát, ki az ilyen szabadságra törekvés iránt gyűlölettel viseltetett. Nem csak, hogy jóformán meg sem hallgatta Váradyt, de még kegyes Kovács kapitányt tudósítani a közte és Várady között lefolyt beszélgetésről.”¹⁰⁷

Ennek nyomán hajnalban Benkő Rafaelné házáat Kovács István császári királyi főbiztos csendőrökkel vette körül. Nem talált rá Váradai Józsefere, mert a házhoz épített árnyékszékbe olyan búvóhelyet készítettek, hogy bejáratát nem lehetett észrevenni, s ebben húzódott meg. Itt menekült meg Bálint Áron is.

S lám, hogyan terjednek az érdekes történetek. Sombori Sándor nemrég Gaál Sándorról, a tudósról írt írói portrét, aki oldalági leszármazottja volt a szabadságharc csíkszentgyörgyi származású kiváló katonájának, ugyanis az ő nagyapja, Gaál József testvéröccse volt a sok harcban kitűnt tábornoknak. Amikor a szabadságharcos Gál Sándorról beszélgettek, családi hagyományuk is szóba került. A szabadságharc bukása után a „családi hagyomány szerint a tábornok is járt itthon inkognitóban. Az osztrák csendőrség nesztét vette, négyzetméterenként kutatták át a csíkszentgyörgyi kúriát, nem találták meg, pedig benne volt.

Nem szóltam közbe, hogy az alighanem legenda, forrásaim nem tudnak arról, hogy a tábornok Világos után itthon járt volna. Árvay Jóska dolgozatából viszont tudtam, hogy a rejtőzködés Makk Józseffel esett meg, s talán Zalánban történt, a bujdosó az ajtóbelés mögé vajt üregben rejtőzött el.”¹⁰⁸

De hogyan mondotta el maga a rejtekhely készítője az eseményt? Miután Váradai József Zoltánba érkezett Benkő Rafaelné házába, a szolgálta utasítást kapott a rejtekhely elkészítésére.

„Pár nap múlva felhívatott az asszony és azt parancsolta, hogy én csináljak egy rejtek helyet. Minek azt? Kérdeztem kíváncsian. A szegény Várady itt van – mondá az asszony – mint emissarius jött be Törökországból és nekünk jutott a feladat, hogy gondját viseljük.’ Hát kicsoda az a Várady? kérdezten ’Egy előkelő családból való fiú Hunyadmegyéből Bányapatakáról a ki mint huszár százados szolgált a magyaroknál.’ Ezt megtudva többet nem kérdezősködtem, hanem hozzáfogtam a rejtek hely készítéséhez még pedig kettőnek, melynek később hasznát is vettük.

Az egyiket az árnyékszék ajtaja béllése mögötti falba, jobb és balfelől, a másikat egy ágy alatti padló alá. A két rejtekhely elkészítvén, Várady elkezdé működését.”

A már említett maksai megbeszélés után valóban életet és mozgalmat mentettek a rejtekhelyek. Bálint Áron így folytatta a visszaemlékezését: „Alig virradott és ime Kovács kapitány két csendőrrel ott tennett nálunk, de a kulcsok nem voltak hon és míg

¹⁰⁶ SÁLvt Fond 92. Irat: 148.3.

¹⁰⁷ *Koós Ferenc*. 1895. 21.

¹⁰⁸ *Sombori Sándor*. 1995. 3.

ezekért Szemerjára küldöttek és Baráné feljött velük, addig mi rejtekünkbe szépen becsúszunk.

E rejtekünkben hallottuk jól, hogy Kovács kapitány a törvény nevében az egész életet felkutatni szándékozik... Épen közvetlen a rejtekünket takaró ajtó között megállván, Kovács kapitány így szólott: Itt valahol rejteknek kell lenni!"¹⁰⁹

Továbbá tisztáznunk kell azt is, hogy Árvay József nem írta azt, hogy Makk József ebben az időben járt volna Zalánban, inkább ő is azt közölte, hogy a búvóhelyet Zoltánban Benkő Rafaelné házában készítették. Hivatkozik is az előbb idézett Bálint Áron visszaemlékezésére.¹¹⁰

Kovács kapitány megjelenése figyelmeztetés volt arra, hogy a hatóságok az újabban indított mozgalmat is felfedték, s a továbbiakban állandóan figyelik megnyilvánulásait. Ezért már nemcsak Makk József sürgetésére, hanem a helyzetből adódóan is gyorsítaniuk kellett a felkelés megkezdését.

Bálint Áron később azt is közölte, hogy a zoltáni házkutatást követően tovább nem maradhattak Benkő Rafaelné házában, s ezért a megye másik részébe, Mátisfálvára helyezték át mintegy három hétre búvóhelyüket. Mátisfálván Benő Miklósnál találtak szállást, aki ötven emberből álló szabadcsapatot szervezett, és nagyobb mennyiségű puskát, pisztolyt, golyókat, löport küldött Bibarcfalvára a mozgalom támogatásáért.¹¹¹

Pontosan nem tudhatjuk, milyen hatásra, milyen esetleg külföldi segítség ígéretere támaszkodva jelölte ki Váradi József a felkelés kezdetének időpontját 1853. október 2-ára. Ezen a napon Bibarcfalváról mintegy ötven személyből álló szabadcsapattal és a vezetőtársakkal elindultak Csíkszentkirály erdejébe, s ezzel a fegyveres felkelés megkezdődött. Ettől a naptól kezdve a büjkálás nyílt harccá fejlődött. Ide az erdők közé várták a többi szabadcsapatokat is és a külföldi segítséget. Váradi József követeket küldött azokra a helyekre, ahol kijelölték a szabadcsapatok gyülekezését, és kérték, hogy ők is induljanak a szentkirályi erdőbe. Azt remélték, hogy az újabb csoportok érkezésével képviselnek majd olyan erőt, hogy alkalmas időben megtámadhatják mind a csiki, mind a háromszéki adóhivatalokat, és az itt szerzett pénzzel, a lakosok támogatásával kialakítanak majd oly erőt, amely harcba tud szállni a helyi csendőrséggel és katonasággal mindaddig, amíg a külföldi segítség megérkezik, s a sikerek híre gyors terjedésével láncszerűen terjed a felkelés híre, kiterjedve az egész országra.

Talán a véletlennek vagy a ballépésnek, esetleg az előkészítés hiányának tulajdoníthatjuk a sikertelenséget. Még jóformán el sem kezdődött a mozgalom, máris menekülniük kellett az első, kezdő csapat tagjainak.

Az történt ugyanis, hogy Váradi József 1853. október 3-án két bibarcfalvi önkéntest bizott meg, hogy a csapat élmezőnyéről gondoskodjanak. Erről is olvashatunk a *Hirdetményben*: „ők Váradinak felségárulási merényleteiről és azon szándék(áról) miszerint ez a megírt célból egy, Guerilla csapatot alakítandó, Bartalis Ferencz által a múlt évi Szeptemberben értesítettven kinyilatkoztat(ott) beléegyezések nyomán ezen csapatba felvételtek és feleskettettek; hogy ők továbbá tavallyi Ostober 2-án a Váradi által vezényelt felkelő csapathoz fegyveresen csatlakozva ezzel a már nevezett erdőbe táborba kiszállottak. Mind a ketten bevallották, hogy ők October 3-án Váradi által a táborból

¹⁰⁹ *Koós Ferenc*. 1895. 21.

¹¹⁰ *Árvay József*. 1969. 174.

¹¹¹ *Árvay József*. 1969. 174.

egy vágómarha felhajtása végett kiküldetvén, két két pisztollyal felfegyverkezve s az utóbbi egy vasalt bottal is ellátva a zsögödi erdőben Szent Léleki bíró Szakáts Józsefnek – György István és Kőszegi Imre nevű két béresseit ökrfogataikkal feltartóztatták, félelmet gerjesztő tolokodás által a bátortalaná tett béresektől egy 80 pengő forintot érő ökröt valósággal elvettek, ezen rablott marhát a táborba szállították és a tulajdonost segédjeivel együtt, midőn ez sajátját a táborig nyomozta fegyveres ellent-állással elűzték, ez alkalommal egyik úgy mint a másik pisztolyaikat elsütvén.”¹¹²

Az 1854. május 4-én közzétett hirdetményben, midőn Váradi József tetteit ismerteti a hatóság, azt is írta, hogy „vágó marha reguirálása végett Guerillákat küldött ki; a küldött Guerillák által rablott, s a megtörtént rablásnak tudásával a táborba vitt járnas ökröt csapatjának közös élelmezésére fordította; a Szentlélekiek megtámadásának fegyveres erővel kijáztatásán jelen volt.”¹¹³ Ugyanott Bartalis Ferencről is azt közlik, hogy „a falusi lakosok elleni már felhozott fegyveres ellenállásban részes volt.”

Endes Miklós szintén írt a csapat élelmezéséről, sőt a továbbiakat is megemlíti. Már írtuk, hogy a csatószegei Györffy József a csíki összekötője volt a mozgalomnak. Róla közölték: „midőn mintegy 50 főből összeverődött csapat kivonult az erdővidéki hegyekre, onnan előjött Györffy és a zsögödi „Édesvíz feje”-nél élelmezésükről gondoskodott.” Írásának ezen részéből azt is megtudhatjuk, milyen hírek keringtek Csíkban a felkelésről: „1853 október első napjaiban az a hír kezdett keringeni, hogy a zsögödi „Édesvíz feje” nevű pusztán valami fegyveres csapat mutatkozik, ott esznek-isznak, sőt zenészek is vannak velük, a vezető egy aranygalléros honvédhuszártiszt; élelmül ökröket rekvirálnak, a tulajdonosokkal ugyan kialkusztnak, de csak elismervénnyel fizetnek. E hírre a szeredai főbiztosság titkos megfigyelőket küldött ki. Midőn ez valónak jeleztetett a csapat is őrői által a kellő időben értesülvén, visszavonult az erdő vidéki hegyekbe s a közellevő falvakban gyorsan szétszóródott.”¹¹⁴

Az 1854. május 4-i *Hirdetmény* szerint a felkelés csupán október 6-ig tartott: „ez napon, midőn éppen Fülére, ahová a csoportozóknak könnyebben léendő felvétele végett átköltözni kívánt, meg mielőtt intézete valosulhatott volna, katonák általi üldöztetése következtében futásnak eredett, de futása közben is szövetségeseivel összejöveteleket és értekezleteket tartott.”¹¹⁵

A történetek tehát arra készítették Váradi Józsefet, hogy a táborhelyét megváltoztassa. Éppen Erdőfülére szándékozott átköltözni, amikor az örök katonaság közeledtét jelentették. A csapatnak csak úgy sikerült megmenekülnie, hogy az útra előkészített három szekér felszerelést és fegyvert elhagyta, amely a hatalom katonaságának kezére jutott.¹¹⁶

A sok reménnyel indult szabadsapat még egy hétig sem tudott együttmaradni. Ma már hiába kérdezzük, mi történt volna, ha nem akkor indulnak harcba, ha jobban előkészítik a táborba szállást, ha élelmezésükről körültekintőbben gondoskodnak, ha nem fegyveresen támadnak a sajátjukat követelő szentlélekiekre...?

A szabadsapat szétszólott.

¹¹² Árvay József, 1969. 188.

¹¹³ Árvay József, 1969. 180.

¹¹⁴ Endes Miklós, 1937. 321.

¹¹⁵ SÁLVt Fond 92. Irat: 148.2.

¹¹⁶ Árvay József, 1969. 175.

Mind Csikban, mind Háromszéken nagyméretű nyomozás indult tagjainak felkutatására és elfogatására. Csikban Föder Károly szeredai főbiztos és Schnell albiztos, Háromszéken a hírhedt Kovács kapitány sorban fogták el azokat, akik a táborban tartózkodtak. Alig néhány nappal a szétoszlás után már megkezdődtek a letartóztatások. „Október 10-e körül *Szabó Aron Jakabházi doktor, Vass István, Osváth Sámuel* és más két erdővidéki úriembert megvasalva, katonai és csendőri fedezet alatt bevitték Csíkszeredába.”¹¹⁷ Útközben még el akarták fogni a csatószegei Györffi Józsefet is, de ekkorra még nem érkezett haza. Házát csendőr őrizte. S amikor a hazaérkező Györffit a csendőr el akarta fogni, felesége és kutyái segítségével sikerült elmenekülnie a Moldva felé vezető bűvőhelyre.¹¹⁸

Háromszéken elsősorban Váradi Józsefet mint a mozgalom vezetőjét keresték. Kovács kapitány teljes erőbedobással nyomozott utána, fejére magas díjat tűzött ki, s közben elfogatta azokat, akik hazatértek, s bebizonyosodott róluk, hogy részt vettek a felkelésben. Az első kihallgatások után már olyanokat is elfogtak, akik ugyan nem vonultak a csiki hegyekbe, de róluk kiderült, hogy valamilyen formában kapcsolatban voltak Váradi Józseffel vagy a mozgalom egészével.

Eközben Váradi József Bálint Áronnal a közvetlen határ melletti székbe, Kézdivásárhely környékére menekült. Ahogyan később Bálint Áron elmondotta, két napig Márkosfalván tartózkodtak, majd Bélafalván rejtőzködtek el. De Bélafalva szabadságuk elvesztését is jelentette. Rövid ideig tartózkodtak e helységben, midőn Bíró Istvánné tudomást szerzett ottlétükről, s annak ellenére, hogy őt közvetlen veszély nem fenyegette esetleges segítségadás miatt jelentette a bírónak, Tuzson Lajosnak. Azt már korábbi levelekből is tudták a falu bírái s templom előtti hirdetések révén a falvak lakói is, hogy bárki idegen tartózkodik a faluban, azonnal jelenteniük kell, esetleg elfogniuk, és a szék vezetőinek átadniuk.

Tuzson Lajos bíró a falu hűtőseivel elfogatta Váradi Józsefet és Bálint Áront, és Kézdivásárhelyre kísértette.

Az ígéret szerint a feljelentők megkapták a jutalmat. Ha korábban Bíró Mihály Marosvásárhelyen megbélyegzett szabadsága megszerzéséért árulóvá vált gyalázatos módon, most a bélafalviak pénzért árulták el a szabadságharcosokat. A császári királyi főbiztosság 1854. április 7-én rendeletileg tette közhírré, hogy „Váradi József el fogóinak u: m: arany, – Özvegy Bíró Istvánnénak 100 darab arany mint bejelentőnek, – a Hütösöknek pedig 50 darab arany jutalom pénz adatott.”¹¹⁹

Az elfogás után Váradi Józsefet és Bálint Áront Marosvásárhelyre szállították. Oda hurcolták a többi háromszéki elfogottakat is, akik közül néhányat ideiglenesen Csíkszeredában tartottak fogva.

Az 1854. május 4-én Marosvásárhelyen mindenki okulására kiadott *Hirdetmény* szerint összesen 14 személyről közöltek elítélőleg véleményt, illetve tárgyalási eredményt.

Kötél általi halálra ítélték a következőket: *Váradi Józsefet*, aki Bánpatakán született, 26 éves; *Bartalis Ferencet*, aki Bibarcfalván született, 41 éves, négy gyermek apja, „mezei gazda Bibarcfalván”; *Szabó Áront*, aki Bibarcfalván születet 51 éves, három gyermek apja, bibarcfalvi birtokos; *Szász Lukást*ot, Illyefalván született, 21 éves, kerék-

117 *Endes Miklós*, 1937. 321.

118 *Endes Miklós*, 1937. 321

119 SÁL.vt Fond 20. Irat: 535.2/1854. 56. korábban közölte: *Árvay József*, 1969. 177.

gyártó: *Dimény Istvánt*, Bibarcfalván született, 26 éves, „földműves fia a megnevezett helységből”; *Bálint Áront*, aki Köröspatakon született, 26 éves, „a Gróf Coronini 6-ik gyalog sor ezredbeli szabadságos katona”; *Bartalis Istvánt*, aki Bibarcfalván született, 26 éves, „földműves fia a megnevezett helységben”; *Bakó Sámuelet*, aki Bibarcfalván született, 19 éves, földműves; *Benedek Dávidot*, aki Bibarcfalván született, 20 éves, földműves; *Osváth Bertalant*, aki Bibarcfalván született, 29 éves, három gyermek apja, „Gróf Coronini 6^k gyalog sor ezredbeli szabadságos közlegény, földműves Bibartzfalván.”

Az ítéletet herceg Schwarzenberg Károly Erdély katonai és polgári kormányzója 1854. április 1-én módosította: Váradi Józsefen, Bartalis Ferencen, Szabó Áronon és Szász Lukátson „a törvényesen megítélt kötélt általi halál végre hajtassék”, a többi halálos ítélet kegyelem útján módosuljon, Dimény Istvánt, Bálint Áront, Bartalan Istvánt külön-külön 18 évre, Bakó Sámuelet, Benedek Dávidot és Osváth Bertalant 15 évi „nehéz vasban töltendő sánczmunkára szelidíttessék.”

A továbbiakban „egy magos külön rendelvénynél fogva kegyeskedett ő hercegsége Szabó áront illetőleg, azon okból, mivel vezénylő társulati állást nem gyakorolt, és bűnbánatot tanúsított, valamint Szász Lukátot illetőleg is ifjúsága, és tanúsított bűnbánata tekintetéből a meghatározott halálbüntetést elengedni, és a halál büntetést az elsőnél 18 évi vasban töltendő várfogságra, a másodiknál 18 évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára, oly megjegyzéssel szelidíteni, hogy ezen kegyelmi tény az ítélet hirdetése utáni második napon adassék tudtára.”¹²⁰

Ebben a *Hirdetményben* nem került szó még két bibarcfalvi fogolyról. Róluk az 1854. május 27-i közleményben tájékoztatták a közönséget. Közlik, hogy *Bertalan László* bibarcfalvi születésű 24 éves, nőtlen a „Gróf Koronini 6-ik gyalog sor ezredbeli közlegény”, valamint *Benedek Dániel* szintén bibarcfalvi, 26 éves, egy gyermek apja, mezei gazda, halálra ítéltettek, de április 20-án, az ítélet kihirdetése előtt a börtönből megszöktek.¹²¹

Kovács kapitány már 1854. április 22-én személyleirással együtt a községi előljárókat értesítette szökésükről, és felszólította őket, hogy „ezen nehéz politicalai bűnösökre szoros kemény felelet alatt ügyelni, annyival inkább, mivel hihető, hogy erre vették uttyokat.” Kéri, hogy megtalálás esetén „kemény örizet alatt” hozzá küldjék, és „a megfogo kézbe adonak pénz béli jutalom van felsőbb helyről ajalva.”¹²²

A *Hirdetésben* nem írtak róla, de vizsgálati fogságban tartották a papolci származású Nagy Tamásné Vajna Teréziát is, akit azért ítélték el, mert Váradi Józsefet rövid ideig lakásán rejtegette. Másfél évi börtönbüntetését Szebenben töltötte le.¹²³ Elítélték Benkő Rafaelné is, szintén Váradi József rejtegetéséért. Őt első között fogták el azok közül, akik valamilyen kapcsolatban voltak Váradi Józseffel. Kovács kapitány útközben talált rá akkor, amikor Váradi Józsefet Benkő Rafaelné lakásán kereste. Bálint Áron így emlékezett elfogatására.

„Benkőné éppen Dalnokra kocsizott volt [...] néhány óra múlva hallottuk, hogy a szakácsné és a cselédek keservesen sírnak, hogy a nagyságos asszonyt a csendőrok elfogták és Kézdi-Vásárhelyre vitték, ami valószínűleg Dálnokról jöve útközben történhetett.”¹²⁴ Az ítélet 18 évre szölt, de különböző

¹²⁰ SÁI.vt Fond 92. Irat: 148.2–3.

¹²¹ *Árvay József*, 1969. 188.

¹²² SÁI.vt Fond 381. Inv. Nr. 1. 1852–1863. 61.

¹²³ *Kisgyörgy Zoltán*, 1992. 3.

¹²⁴ Koós Ferenc, 1895. 21.

csehországi börtönökben öt évet kellett eltöltenie, mert Ferenc József 1857. évi magyarországi körútja előtt szabadlábra helyezték.

Teleki Blanka, Leöwey Klára, a korábban említett marosvásárhelyi asszonyok mellett a háromszéki nők is szigorú büntetésben részesültek a forradalmárok támogatása miatt.

Kovács kapitány még számos nőt rendelt a császári királyi főbiztosság elé, de büntetésük homályban maradt. Már 1849. október 14-én közli Nagy Andrással, Sepsiszek királybírájával: „Finta Ferentz nyugalmazot cs. k. Tanitonak nőjit, Koré Rozáliát a Tkts Királybiro ur rendelje e.f. ho 17^k reggeli 8 orakor előmbé, mit ha a nevezet asszonyság jo akaratjából teljesíteni el mulatná – azonnal erőhatalommal is végre vitetni kell”.¹²⁵

Kovács kapitány „nyugdíjas Némety Borbára özvegy aszszonyság holléte aránt tudomást kíván szerezni[...] meghagyatik a csász. kir. al Biztos úrnak, ezen asszonyság hol tartozkodását saját körében szorgalmasan kitudakolni, meg tanálás esetében ide utasítani.”^{125a}

A csíkiak kevésbé kerültek kapcsolatba Váradí Józseffel, s a mozgalommal. Október 10-én a már korábban említett erdővidékieket a csíksomlyói börtönbe szállították, majd Szabó Áront és Osváth Sámuel Marosvásárhelyre küldték. A Hirdetményben mindkettőjük neve szerepelt. A velük együtt elvitt erdővidéki Vass Istvánról, aki zarándi birtokos volt, és Jakabházi doktorról nem közöltek ekkor határozatot. Bizonyára újabb utasításra vártak, vagy egyszerre igen soknak tartották a büntetést. Őket Marosvásárhelyről 1854 augusztusa közepén Gyulafehérvárra szállították, majd csak október 2-án de. 10 órakor a huszárkaszármájában mondtak felettük ítéletet. Eredetileg Vass István neve is a halálraítéltek között szerepelt, de később 18 évi börtönbüntetésre változtatták a korábbi büntetést. Gyulafehérváron közel egy évi fogság után Jakabházi doktort felmentették. A csíki résztvevők között szerepelt még Zöld László neve is, de büntetéséről nem közöltek adatot.

Endes Miklós még több nevet említett, akiket eddig megbüntettek, de a pontos helyet nem minden esetben tudhattuk meg.

1854 augusztusában még Gyulafehérváron találjuk az időközben elfogott csatószegei Györffi Józsefet, akinek 1853 októberében sikerült elmenekülnie Moldvába, Dormănești-be, ahol Csíkból odatelepült „székely-román híjában bújt el”. Azonban betegsége miatt hazatért, és a hatóságoknál jelentkezett. Itt őrizték Borbáth Lászlót, Ütő Danit, Vischer Konrádot, s mindegyikükre halálos ítéletet mondtak ki. Kegyelem után megváltoztatták a korábbi büntetést. Borbáth László 20 évi, Györffi József 15 évi, Ütő Dani 10 évi, Vischer Konrád 8 évi nehéz börtönben töltendő fegyházra ítéltetett. Apor Józsefet felmentették. Bartha betegség miatt Aradon, Györffi Königrätzben, később Josefstadban, Vass, Ütő, Vischer Theresienstadtban töltötték börtöni éveiket, míg végül őket is 1857. június 9-én kegyelemben részesítették.

A tárgyalások és az ítélethirdetések során elsősorban azt akarták bizonyítani, talán a külföld előtt is, hogy a császári udvar elleni mozgalmakat Kossuth Lajos kormányzó megbízásából kezdték szervezni. Abban a *Hirdetményben*, amelyben a közönség előtt ismertetik az összeesküvők nevét és a büntetéseket, a bevezetőben ezt írták: „bebizonyosodott, mikép ők azon összeesküvésben, melyet szökött felségáruló Kossuth Lajos az ideí Martius 10-kén innen kiadott hirdetményben megírt célból a császári uralkodásnak ez országban léendő megbuktatására előkészített.”¹²⁶ Továbbá bizonyítani akar-

125 SÁL.vt Fond 28. Irat: 91.16. 125/a SÁL.vt Fond 28. Irat: 91.23.

126 SÁL.vt Fond 92. Irat: 148.2.

ták azt is, hogy az összeesküvések nem járnak sikerrel, a résztvevők pedig vagy halálos vagy hosszú évekig tartó börtönbüntetést kapnak.

1854 tavaszán a Székelyföldön hozzáláttak az ítéletek végrehajtásához. Mintegy előzményként említsük meg, hogy székely szabadságharcosokat már korábban is büntettek halállal. 1849. őszhó 18-án, októberben két székely tisztet végeztek ki Kolozsváron: Tamásy örnagyot és Sándor László 63 éves nemzetőrtisztet. Az utóbbi kivégzésének oka, hogy Csikban nemzetőrséget szervezett, és „Sepsziszentgyörgyhöz csatába vezette – mégpedig igen derekúl”. A naplóíró azt is közli Sándor Lászlóról, hogy „soha nem önrdek, de a haza javáért tette mindenkor”.¹²⁷

1854. március 10-én Marosvásárhelyen a Posta téren, Orbán Balázs Postarétnek írja, a mai Székely mártírok terén kivégezték Török Jánost, Gálffy Mihályt és Horváth Károlyt. A kivégzendők között szerepelt May János, tábornari honvéd-alezredes neve is, aki Komáromban Klapka György mellett harcolt egészen a vár feladásáig, majd részt vett a marosvásárhelyi mozgalomban mint egyik katonai megbízott, „de ő a kivégzés előtti éjjelen szalmazsákját meggyújtotta, hogy ily eszközzel váljon meg az élettől!”¹²⁸

Valószínűleg a korábbi Makk Józseffel való ellentét is okozhatta, hisz kiutasították Komáromból, hogy Klapka György, amikor 1886-ban kiadta emlékeit a szabadságharcról és az emigrációból, csupán annyit írt az egész Makk-féle felkelésről, hogy „Pár év múlva egy összeesküvésben való részességről vádoltatván, elfogták... [May Jánost]. Felszaggatta szalmazsákját, belétemetkezett, magára gyújtotta s elégett.”¹²⁹

Török János a kivégzés előtt így nyilatkozott a felkelésről: „Ügyünk nem egy ember s nem is egy nemzet ügye, hanem egész honunknak, sőt több, a rabiga alatt görbülő népeknek és nemzeteknek szent ügye!”¹³⁰

Következett a háromszékiek kivégzése. Várad Józsefet és Bartalis Ferencet 1854. április 29-én végezték ki. Előző napon Marosvásárhelyről Sepsziszentgyörgyre szállították, s éjszakájukat a mai Állami Levéltár épületében töltötték, amely akkor a kerületi bíróság székháza volt. Herceg Schwarzenberg kormányzó azzal a megjegyzéssel fogadta el az ítéletet, hogy a kivégzésre Sepsziszentgyörgyön kerüljön sor. Bizonyára a megfélemlítés gondolata készítette elhatározására.

Sepsziszentgyörgyön a kivégzés körülményeiről több emléket is megőriztek. Tán a legrészletesebb a Koréh István nyugalmazott vasúti tisztviselőé, aki jelen volt a Várad József és Bartalis Ferenc kivégzésén. Emlékeit felkérésre írta meg. A budapesti „1848–49-i szabadságharci emlékgűjtemény és Kossuth-múzeum” 1899. július 16-án azt közölte Gödri Ferencel, Sepsziszentgyörgy polgármesterével, hogy Várad József és Bartalis Ferenc kivégzését festményben akarják megörökíteni, s ezért a még életben lévő szentanúkat arra kérte, hogy hét kérdésre válaszoljanak. Ezekre a kérdésekre írta meg Koréh István *Tényleírás*-át, amelyben közölte, hogy a város északnyugati oldalán fekvő Örkő hegy alján állították fel a bitófákat. Ez a tér teljesen kopár volt, csak az újabb időkben ültették be fákkal.

A kivégzési menet a város központjából 8 óra körül indult meg, s 9–10 óra között az ítéletet végre is hajtották.

127 *Dezai Péter*. 1994. márc. 37–38.

128 *Ürmössy Lajos*. 1894. 95.

129 *Klapka György*. 1886. 275.

130 *Károlyi Dénes*. 1979. 3. sz. 40.

A felvonulást 40–50 emberből álló ulánus szakaszoszlopba fejlődve nyitotta meg, majd 10–12 csendőr és 4 börtönőr között gyalog *Váradi József* következett gondosan fésült kétfelé választott hajjal. Megfigyelte ezt az akkori szemtanú, megfigyelték a többi nézők is, hisz a róla szóló 12 ének közül kilencben a hajáról énekelnek, öt változatban ilyen szerűen:

*Váradinak göndör haja,
Balra vagyon elválasztva,
Azért van az elválasztva,
A kötélnék hely van hagyva.*

(A változatok összesítésében a 12. számúból részlet)

Koréh István Váradi öltözetét is leírta: „sötétkék rövid magyar egyenes szabású felső, szürke doszkin nadrág, hosszúszarú kevéssé visszahajtott csiznába húzva. Mellette egy rom. kat. pap lépdegélt.”¹³¹

Mögötte Bartalis Ferenc haladt szintén hajadonfővel, fehér harisnyában, szürkeposztó rövid felsőben és csizmában, mellette Pálffy erödsi ev. ref. lelkész haladt palásttal.

Útközben Váradi vidám arcot mutatott, az őt kísérő pappal társalgott, Bartalis pedig kétségbe esett arccal, félhalottként haladt a menetben.¹³² Orbán Balázs pedig azt írta: „Mindketten bátran, a szabadság vértanúihoz illő méltósággal, a halált, mit hazájukért szenvedtek, nevetve fogadták”.¹³³

A katonai hivatalos menetet mintegy 3000 ember követte, akik a város és a következő falvak lakói voltak, s akiket Kovács kapitány rendelt a kivégzési helyre.¹³⁴

Az Örkökhöz érve ugyan körbe állt a nép, de a bitófákat úgy védte a katonaság, hogy végeredményben a civil lakosság csak távolról szemlélhette az eseményeket. „Rövid pihenés és hivatalos beszéd után dobpörgés hallatszott, az egyik hóhér Bartalishoz ment, s az elájulást mutatva a hóhér vállára dőlt”, majd végrehajtották az akasztást.

„Ezután a hóhér Váradihoz lépett. Váradi egész katonásan felment a bitófára vezető lépcsőkön s egészen odaállva várta, míg a hóhér a kötelet a nyakába illesztette.”¹³⁵

A kivégzés befejezése után a katonák is, a kísérő civilek is visszatértek a városba, csupán néhány lovaskatonát hagytak őrizőül. Így hagyták a bitófán egész délután 4 óráig, amikor a hóhérok és a szolgák újból megjelentek, s Váradi József és Bartalis Ferenc holttestét levették a bitófáról, majd egyenesen közös sirba ugyanott „belevetették”. Oltatlan meszet, majd vizet öntöttek rájuk, s azután elhantolták.¹³⁶

A mész ráöntését a főbiztos, Kovács kapitány rendelte el azzal az indokkal, hogy testük hamarabb megsemmisüljön, esetleg később a nép nehogy kiáshassa, és őket megillető tisztelettel temesse el.

A kivégzések ezzel még nem zárultak le. Időközben, május 19-én elfogták Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt, s a kötél általi kivégzést május 27-én Marosvásárhelyen végrehajtották.

131 *Koréh István*, 1899. 186.

132 *Koréh István*, 1899. 186.

133 *Orbán Balázs*, III. 1869. 44.

134 *Árva József*, 1969. 175.

135 *Koréh István*, 1899. 186.

136 *Koréh István*, 1899. 187.

Orbán Balázs midőn végigjárta a Székelyföldet, mindenhol felkereste a szabadságharcosok vagy a később kivégzettek sírját. A Marosvásárhelyen kivégzettekről írta: „Ők elhaltak, de éppen haláluk biztosítá a halhatatlanságot számukra, s míg magyar él e földön a – nem sokára dicső emlékekkel jelölve leendő – postaréti halom áldva és szent tisztelettel lesz környezve.”¹³⁷

Tisztelete jelül így fogalmazott Sepsiszentgyörgyön is. S azt is tettük jelentőségének tulajdonítja, hogy emléküket az utókor megőrzi.

A Kolozsváron 1849 októberében kivégzett két székely tiszt emléke ugyan az utóbbi időszakban feledésbe merült, de Déznai Péter azt írta: „Annak ellenére, hogy az akkor történeteket érdemben senki sem ismertette, a város polgársága sokáig kegyelettel ápolta emléküket, és impozáns emlékművet emelt mártíromságuk helyén.”¹³⁸

Fájdalmas, de tiszteletre méltó szokás alakult ki országszerte a kivégzések helyén, amely ismételten bizonyíték a nép körében kialakult véleménynek a szabadságharcosokról. Orbán Balázs azt írta: „Arad véres drámája óta a bitófa a szabadság jelvényévé, a vértanúság szent symbolumává emeltetett, azért lettek az aradi bitófák ereklyeszerűvé, s a kegyelet oly tárgyává, hogy ki azoknak egy darabkáját bírhatta, az amulettként tisztelte s hölgyeink az ily fából készült karpereceket vagy melltüket többre becsülték az ezreket érő gyémánt ékszereknél.”¹³⁹ Ugyanezt írta le Ürmössy Lajos is a marosvásárhelyiek kivégzéséről: „a bitófát este a nép széjjel szedte s ki-ki igyekezett egy darab fácskához jutni, hogy kegyeletök jelül eltegyék.”¹⁴⁰

Amikor Orbán Balázs Marosvásárhelyen járt, akkor még „emlékkő nélkül domboruló sírhanthot talált”, de azt is közölte, hogy a vásárhelyiek kegyeletük jeleként emlékoszlopot szándékoznak állítani, amelyre már jelentős összeget gyűjtöttek össze. A város közvéleménye olvasható ki azokból a sorokból is, amelyeket Orbán Balázs írt a kivégzett vértanúkról: „Elvándorolunk mi is oda, hogy a dicsőültek sírjánál megedzzük honszerelmünk, s megerősítsük a zsarnokság elleni gyűlöletünk.”¹⁴¹ A Postaréten azóta emlékmű áll. Az ott eltemetettek önfeláldozó életükkel valóban példát mutatnak azóta is. A Vasárnapi Újságban közölte Deák Farkas, aki az elfogott diákok között volt, hogy 1874-ben emlékoszlopot állítottak a vásárhelyi vértanúk emlékére.¹⁴²

Az utóbbi években a március 15-i ünnepeken a forradalmi események mellett a vértanúkra is rendszeresen emlékeznek. „Az egykori Postaréten immár hagyományossá vált ünnepségen, a Székely Vértanúk emlékművénél mintegy tízezer marosvásárhelyi gyűlt össze leróni kegyeletét: A Szabadság, Testvériség, Egyenlőség „szentháromsága” jegyében mártírságot vállalt Ősök és Hősök emlékművénél.”¹⁴³

Korszerű tanulságot mondott el az 1995-i ünnepeken dr. Tonk Sándor történész, amikor úgy emlékezett a korabeli nagy egyéniségekre, mint akik „a 48-as forradalom bukása után nem idegen földre menekülve keresték a kiutat a nemzet számára”, Markó Béla, az RMDSz szövetségi elnöke a korabeli helytállást emelte ki beszédében. Meg kell említenünk, tán az utókorra is gondolva, hogy Marosvásárhely kiváló művészei, Illyés Kinga, Ferenczi István, Balázs Éva léptek fel, és az egyházak összevont kórusa

137 Orbán Balázs. IV. 1870. 159.

138 Déznai Péter. 1994. 37.

139 Orbán Balázs. III. 1869. 44–45.

140 Ürmössy Lajos. 1894. 94.

141 Orbán Balázs. IV. 1870. 158.

142 Deák Farkas. 1875. 4.

143 Bögözi Attila–Lokodi Imre. 1995. 7.

Kossuth-nótákat énekelt, majd szintén az Emlékműnél koszorúzásra került sor. Itt helyezték el emlékező koszorúikat a helyi szervezetek vezetői, Rudas Ernő Magyarország bukaresti nagykövete, Sütő András Herder-díjas író, a Magyarok Világszövetségének tiszteletbeli elnöke stb.¹⁴⁴

A Kolozsváron 1849-ben kivégzett székely vértanúkról október 6-án megemlékeztek 1995-ben is. Az 1896-ban készített, mára már „elég romos állapotban lévő oszlopnál” megemlékeztek Mátéfalvi Tamás András ezredesről, és a csíkszentmihályi Sándor László őrnagyról (a korábban említetthez képest eltérés a rangban). A megemlékezésen Molnos Lajos, az RMDSZ megyei elnöke mondott beszédet, majd a belvárosi református lelkész, Balogh Béla áldotta meg a megjelenteket.¹⁴⁵

És hadd emlékezzünk a sepsiszentgyörgyi vértanúk emlékének őrzésére is. Orbán Balázs a kivégzést követően 15 évvel írta, hogy Szentgyörgyön járva felkereste a vértanúk sírját: „Én is felkerestem a szent halmot, hogy a hazafi vértanú s egykori kebelbarát sírjára a részvét könnyeit hullassam.”¹⁴⁶

A bitófa szétosztását is említette, s Ürmössi Lajos később azt írta, hogy „bitófájokat, kegyeletük jeléül éjjel a nép széjjel szédé s kioszták a fadarabokat maguk közt”.¹⁴⁷ Orbán Balázs arról is írt, hogy a bitófát „honfitársak elvitték s szent ereklyeként most is megvan titkos helyre befalazottan”¹⁴⁸, és azt is közli, hogy a város lakói 18 éven át éjszakánként lopva megkoszorúzták a sírhelyet (addig 15 év telt el). Az utókor megbecsülését jelentette, hogy köemlékkel jelölték meg sírjukat. Trianon után azonban ez az emlék is egyre inkább terhére volt a hatalomnak. A kegyelet tiprását mutatja, hogy 1936-ban a Váradi József és Bartalis Ferenc sírját a román hatóságok kiásatták. Az egyház a református vártemplom cintermében helyeztette el az emlékkövel együtt a város lakóinak tömeges felvonulásával.

Később, még a Magyar Autonóm Tartomány működése idején, 1957-ben egy utolsó mozgalom eredményeként az akkori rajonban is védelembe vették a műemlékeket, sikerült egyrészt felújítani a régi helyek megjelölését, másrészt teljesen új emléktáblák és síremlékek is készülhettek. Így állítottak emlékoszlopot a Váradiék kivégzési helyén, s emléktáblát helyeztek el az egykori síralomház falán is. Ezeken túl már korábban utcát neveztek el mind Váradi Józsefről, mind Bartalis Ferencről.

1992-ben a helyi 2. sz. Általános Iskola a Váradi József nevét vette fel a tantestület, szülők, tanulók általános megalégedésére.¹⁴⁹ Ebben az iskolában szervezték meg a Váradi–Bartalis Alapítványt is.¹⁵⁰

S ha korábban csak titokban lehetett virágot helyezni a vértanúk sírjára, ma a Váradi József nevét viselő iskola tanárai és tanulói keresik fel virágcsokrokkal a kivégzés helyén felállított emlékművet.¹⁵¹ Virágot helyeznek el a Székely Mikó Kollégium tanulói a vártemplom cintermébe költöztetett síremlékre, valamint ezen a napon megkoszorúzzák a mai Állami Levéltár oldalfalára elhelyezett emléktáblát is. Az idén újabb tisztelgésre került sor Sepsiszentgyörgyön. 1995. március 15-én 9 órakor felavatták azt

¹⁴⁴ Bögözi Attila–Lokodi Imre. 1995. 7.

¹⁴⁵ Romániai Magyar ?? 1810. sz. 1995. okt. 12. (utólagos kiegészítés).

¹⁴⁶ Orbán Balázs, III. 1869. 45.

¹⁴⁷ Ürmössi Lajos, 1894. 94.

¹⁴⁸ Orbán Balázs, III. 1869. 44.

¹⁴⁹ (Sylvester) 1992. 5.

¹⁵⁰ Tilit Ilona, 1992. 5.

¹⁵¹ Tompa Ernő. 1991. márc. 20. 2.

Sepsiszentgyörgy határában, az Őrkőnél 1957-ben állított emlékmű Váradi József és Bartalis Ferenc kivégzési helyén. Fotó: Albert Levente

a kopjafát és emlékkövet, amelyet a vértanúk emlékére a Váradi József iskola bejáratánál helyeztek el.

A kivégzettekkel való együttérzést jelentette, hogy nem sokkal haláluk után a háromszékiek éneket kezdtek az eseményről és Váradi Józsefről. Régi hagyomány volt ezen a vidéken, hogy a jelentős eseményeket egy-egy falu tehetséges énekesei örökítették meg. Bodor János gyermekkorára, az 1860-as évekre emlékezve írta Alsócsernátonról: „Minden aratásnak megtermi a tél és a tavasz két-három új nótáját. Ezek között mindig akadnak – bár szerzőjük neve ismeretlen marad – bánatos balladák és csipős kuplék. De valóban az élet termi ezeket és nem csupán költő eszeli ki. Egy szomorú tragédia, vagy egy-egy ostorzó gúnyra méltó esemény mindig csak adja elé magát [...] Amint az esemény kószál a hír szárnyán, itt is, ott is reáadnak egy ruhadarabot, míg nem egyszer csak a ballada, vagy a kuplé kifogástalan ruhájában utazik szántóföldről szántóföldre, olykor át a szomszéd falu határába is [...]”¹⁵²

Bodor János bizonyára gyermekként nem hallott a Váradi Józsefről szóló énekről, hisz könyvében nem ír róla, a balladák születéséről szóló leírása azonban így is segítséget nyújtott abban, hogy jobban lássuk, hogyan keletkezhetnek azok az énekek, amelyek egy-egy történetet örökítettek meg, s az itt élő emberek véleményét összegezték benne.

Tettük révén, tán az énekek segítségével is a kivégzettek halálából származott a halhatatlanság.

¹⁵² Bodor János, é. n. [1936]

MELLÉKLET

SZÉKELY NÉPKÖLTEMÉNYEK

VI.

Váradí nótája

*Jaj be szennyes maga inge g...ája!...
Bésszenyesült a szentgyörgyi stokházba.
Mossa ingem, édes anyám, fejérré.
Hónap visznek a törvénynek elébe.*

*Ha bémenyek a törvényszék házába:
Lehorulok a törvény asztalára.
Ha kijövök a törvényszék házából:
Elbúcsuzom a kerek nagy világtól.*

*Vasas lábam keservesen pengetem,
Oh Istenem, most végzik a törvényem...
Édes anyám! pénz vagyon a zsebembe
Markojjon ki kejed nekem belőle.*

*Csináltasson diófából koporsót,
Sárga szeggel veresse rá a jaj-szót.
Trombitások három troppot fujjanak;
M'et Istenem! – hónap felakasztanak*

Közlő: Vas Tamás

Székely Közlöny. Szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap. [Marosvásárhely] I. (1867) 16. sz. 123.

Váradí József

*Tüzet fúj a pej paripa,
Úgy vágtat egy tiszti úr rajta.
„Hová megyen hadnagy uram?
„Lovagolok, édes fiam!”
„Ez sem igaz, hadnagy uram,
A ki megyen lovagolni,
Egy-két legényt viszen az csak.
Itt pedig van tizenkettő,
Ki kijedet kísérgeti.”
„Egy pajtásom bujdosol itt,
Azt indultam megkeresni:
Nagyot vétett urak ellen,
De én hozom a kegyelmet
Nem tudod-e, merre leve?
Váradí az igaz neve.”
„Hogy ne tudnám, hogy ne tudnám!
Ott a falu felső végén
Lakik az ő violája,
Leghamarabb ott találja.”
Pásztor-legény uton marad,
Hadnagy uram tovább halad.
A kicsi ház ott fejeérik,
Abba lakik Rofajiné,*

*A Váradí szeretője,
Most is ott vagyon mellette.
„Szép jó estét, Rofajiné!”
„Adjon Isten, vitéz uram!”
„Udvarodon van-e vállu?
Ihatnék a kis pej lovam.
„Ha ihatnék, megítatom,
Ha ehetnék, abrakolom.”
Megy a hadnagy a szobába,
Váradit ott megtalálja.
„Add meg magad, te gazember!”
A katonák megrohanják,
Kezét-lábát megvasazzák.*

*

*Hát ez a fa miféle fa?
Hogy egy betű sincsen rajta.
Ez a fa biz' afféle fa:
Váradit akaszszák rajta.*

*

*Ifjak, lányok, ügyeljetek,
A németnek ne higyetek!
Mer' a német csuffú teszen.
Akasztófa alá viszen.*

(Udvarhelyszék: Székely-Keresztúr)

Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób
Székelyföldi gyűjtés (Magyar Népköltési Gyűjtemény III.
Budapest, 1882. 53. sz. 94–95.)

Ugyanaz más változatban

Háromszék be van kerítve,
Váradit kerítik benne.
Ha Váradit megfoghatnák,
Hóhérok kezibe adnák.
Háromszéken kiadaték,
Felvidéken befogaték,
Három zsandár az ajtóba
Leste, hogy karéjba fogja.
„Ne fogj engemet karéjba,
Elsétálok urfimódra.”
Váradinak szép körhaja,
Gesztenyeszin kondorhaja.

Fel van a vállára csapva,
Azért van az oda csapva,
Hogy a kötél ne surolja.
Váradinák szép körhaja,
Meszes gödör a sirhalma.
Jere Várad, búj reá.

*

„Ti legények, ügyeljetek,
A németnek ne higyetek.
Én ha hittem, veszem hasznát,
Viselem a gyalázatját.”

(Háromszék: Karatna)

Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób:
Székelyföldi gyűjtés. (Magyar Népköltési Gyűjtemény III.
Budapest, 1882. 54. sz. 96.)

Ugyanaz más változatban

Aj de szennyes az úr inge gatyája,
Meggzenyesült a szentgyörgyi stokházba,
Édes rózsám, mossál engem fejebe,
Holnap visznek az ágyitor elébe.

Ha felvisznek a törvényszék házába,
Leborulok törvényszék asztalára.
Rablánczomot keservesen zergetem.
Jaj, Istenem, most végzik az életem.

Ha kijövök a törvényszék házából,
Elbúcsúzom kerek magyar hazámtól.
Trombitások három troppot fújjanak,
Jaj Istenem, már holnap felakasztanak!

„Rofajiné én szeretőm,
Áldjon meg az én teremtőm.
Megnyughatol csókjaimtól,
Ölelgető karjaimtól.”

*

Hát ez a fa miféle fa,
Hogy egy betű sincsen rajta?
Ez a fa biz' afféle fa:
Váradit akaszszák rajta.
Váradinak szép kör haja,
Meszes gödör a sirhalma.

Mindez világ megengedett,
S a kapitány nem engedett.
Neki is legyen gyermeke.
Juttassa Isten ezekre.

Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób:
Székelyföldi gyűjtés. (Magyar Népköltési Gyűjtemény III.
Budapest, 1882. 55. sz. 97–98.)

Váradí Jóska

1.

Jaj, be szennyes a kend inge-gatyája,
Mer' elszennyült a szengyörgyi stokházba.

2.

„Könnyes szemmel feltekintek az égre.
Nézem-nézem, édes anyám ha jön.
Édes anyám, én arrul nem tehetek.
Ha a nagy Úr engem evvel szeretett.”

3.

„Édes anyám öltöztessen fejrbe
Hónap visznek a törvényszék elébe.
Ha bémegyek az ajditor¹ házába.
Leborulok törvényszék asztalára.”

4.

„Igen szépen kérem ott az urakat:
Engedjenek nékem bár vagy egy napot.
Ha kijövök az ajditor házábul,
Elbúcsúzom széles e nagy világtul.”

5.

„Vasas lábam keservesen pengetem.
Jaj, Istenem, most mondják itéletem.
Trombitások, három marsot fujjatok!
Jaj, Istenem, holnap fölakasztanak.”

6.

Zeng, zeng² a víz a szengyörgyi malomnál,
Okosabb sem volt Váradi Jósikánál,
Mert Váradi kisíratta két szemet,
Úgy olvasta föl a Barta levelit.

7.

„Édes anyám, pénz vagyon a zsebembe!
Nyújtsa karját, markoljon ki belőle.
Azzal nekem készíttessen koporsót,
Sárig szeggel veresse be³ a jajszót.”

(Háromszék)

Kanyaró Ferenc: Régibb székely népballadák változatai
Erdélyi Múzeum Új folyam IV. 1909. XXVI. kötet II
336–337.

Ugyanaz más változatban

1.

„Én Istenem, jaj, de nagyot vétettem,
A magyarnak fővezére⁴ mért lettem?” –
Jaj, de szennyes a kend inge, ruhája,
Mert beszennyesült a szengyörgyi fogházba.”

2.

„Édes anyám mosson ingem fehérre,
Holnap visznek az agyitor elébe,
Ha bémegyek az agyitor házába.
Leborulok törvényszék asztalára.”

1 Auditor: kihallgató hadbíró.

2 Vagyis: zúg a víz.

3 Másolatunkban le. Ez utolsó szak egyezik a Vadrózsák 475. sz. dallal.

4 A nép Kossuth küldöttjét látta benne. Innen a „fővezér” címzés.

3.

„Vasas lábam keservesen pengetem,
Jaj, Istenem, most végzik életemet.
Ha kijövök az agyitor házából,
Elbucszom a széjes ez világtól”

4.

„Trombitásim három troppot⁵ fujjatok,
Jaj, Istenem, holnap felakasztatok!
Édes anyám pénz vagyon a zsembembe,
Nyújtsa kezét, markoljon ki belőle.”

5.

„Készíttessen abból nekem koporsót,
Veresse le sárga szeggel a jajszót.”
Váradinak sárga-piros körhaja,
Meszes gödör legyen az ő sírhalma.⁶

(Székelykeresztúr)

Kanyaró Ferenc: Régibb székely népballadák változatai.
Erdélyi Múzeum Új folyam. IV. 1909. XXVI. kötet. II
337.

Ugyanaz harmadik változatban

1.

Várom, várom, addig várom.
Míg szememre jön az álom.
Ha szememre jő az álom,
Ajtóm, kapúmat bezárom.
Váradit is kieresztem,
Széket adok, leültelem,
Míg panaszim elbeszélem.
Jó hajnalba felsekcentem,
S egy pár csókkal eleresztem.”⁷

2.

Váradinak sűrű könnye
Patakként foly le a földre,
Ki a földre, ki ölébe,
Ki bánatos kebelébe.

3.

„Azon kérem az urakat,
Engedjenek bár egy napot,
Ha egy napot nem engednek,
Engedjenek bár egy felet:
Hogy írjak én egy levelet
Három árva gyermekemnek,
S ártatlan feleségemnek.
Reszket kezem, nem írhatok;
Könnyez szemem, nem láthatok.”⁸

5 Egy katonaenékké lett változatban „három röföst fujjatok”. Bizonyosan a ruff (felhívó jel) magyarítása.

6 A bözödi unitárius papné versgyűjteményéből, kinek 1875-ben egy székelykeresztúri diák írta le. 1875-ben még énekelték ezt Keresztúron. A M. Népköltési Gyűjt. III. 94–95. lapján is van egy változat Székelykeresztúrról, de abban csak Váradai elfogatásáról van szó.

7 Itt Váradai szeretője, Rófainé beszél. Vö. M. Népkölt. Gyűjt. III. 95.

8 Váradai beszéde szintén 9 sor, éppen mint a szeretője kecsgetése.

4.

Váradinak szép kórhaja
Vajjon mért van félre hajtva?
Azért vagyon félre hajtva:
Az kötélnek hely van hagyva.

5.

Váradinak szép kórhaja,
Meszes gödör a sirhalma.
Váradinak piros vére,
Mészlével van összetéve.

(Sepsiszentgyörgy)
Kanyaró Ferenc: Régibb székely népballadák változatai.
Erdélyi Múzeum Új folyam IV. 1909. XXVI. kötet. II.
338.

Váradí⁹

2.

Jaj de szennyes a kend inge, gagyája,
Mert beszennyült a szentgyörgyi stókházba.¹⁰
– Édesanyám, mosson ingem fehérbe,
Holnap visznek a törvényszék elébe.

Ha bevisznek a törvényszék házába,
Leborulok a törvény asztalára.
Vasas lábam keservesen pengetem,
Jaj istenem, most végzik az életem!

Trombitásim, három troppot fíjjatok.
Jaj istenem, holnap felakasztanak!
Édesanyám, pénz vagyon a zsebembe,
Nyújtsa kezét s markoljon ki belőle.

Csináltasson nekem abból koporsót,
Sárga szeggel veresse rá a jajszót.
Váradinak sárga-piros kórhaja,
Meszesgödör lesz neki a sirhalma!

Vargyas (Udvarhely)
Faragó József: Jávorfja-muzsika. Bukarest. 1965. 2. Kéziratból. F. I. 02533. sz. Borbáth Lajos 59 éves. 1959. III.
21. Faragó

⁹ Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után, 1851–52-ben Váradí József a Székelyföldön szervezőmunkát végzett egy újabb felkelés előkészítésére. Az osztrák hatóságok elfogták és 1853-ban Sepsiszentgyörgyön kivégezték.

¹⁰ Stokház: főgház. (német Stockhaus).

Rófainé
(Váradí József)

Édesanyám gyengén nevelt engemet.
Mégse tudja az én büs életemet.
Mert ha tudná az én büs életemet.
Éjjel-nappal siratgatna engemet.

Rófainé, mosson engem fehérre.
Hónap visznek a törvény elejibe.
Vasas lábam keservesen pengetem.
Jaj Istenem, most végzik az életem.

Rófainé, bángó van a zsebembe.
Nyújtsa kezit, markoljon ki belőle.
Ezüst színre csináltasson koporsót.
Sárga szeggel veresse rá a jajsztót.

Málnás, Fogadós Andrásné Kisgyörgy Rozália, 72 éves.
Kölcze György, 1972. Albert Ernő-Faragó József: Háromszéki népballadák. Bukarest, 1973. 71:161.

Rófainé
(Váradí József)

Rófainé, mosson engem fehérbe.
Hónap visznek a törvény elejibe.
Vasas lábam keservesen pengetem.
Jaj Istenem, most végzik az életem.

Rófainé, bángó van a zsebembe.
Nyújtsa kezit, markoljon ki belőle.
Ezüst színre csináltasson koporsót.
Sárga szeggel veresse rá a jajsztót.

Málnás, Zalányi Istvánné Kisgyörgy Mária, 68 éves.
Albert Ernő, 1971.: Albert Ernő-Faragó József: Háromszéki népballadák. Bukarest, 1973. 72:161.

A szabadság rózsafája
(Váradí József)

A szabadság rózsafája,
Én voltam egy kis hajtása.
Jött a vihar, leszakított.

Váradinak göndör haja,
Azért vagyom elválasztva.
A ki élnek hely van hagyva.

Rófainé, hű szeretőm,
Meghocsájtasz te énnékem.
Többet rózsát nem szedhetünk.

Mátsfalván kigyúlt az ég.
Örkő alatt kialakuvék.

Zalán, Keresztes Ferencné Biró Mária 60 éves. Nagy Csaba, 1976 január 4. (kézirat)

Váradí József

Nem vétettem én senkinek,
Sem Istennek, sem embernek.,
Csak a bélafalvi népnek.
Csak a bélafalvi népnek.

De annak sem véték egyebet,
De annak sem véték egyebet.
Csak egy éjre szállást kérttem.
Csak egy éjre szállást kérttem.

*De ha nem akart szállást adni,
A zsandárkézbe mér adott fel?
Ha nem akart szállást adni
A zsandárkézbe mér adott fel?*

*Nagyváradon édesanyám
Hej de messze vagyon ide;
Irok én egy hűs levelet.
Hogy jöjjön el temetésemre.*

*Írókezeim megállnak,
A tentám, pennám megszáradnak.
Írókezeim megállnak,
Tentám, pennám megszáradnak.*

*Váradinak göndör haja,
Balra vagyon elválasztva,
Azért van az elválasztva,
A kötélnek hely van hagyva.*

*Azért van az elválasztva,
A kötélnek hely van hagyva,
Azért van az elválasztva,
A kötélnek hely van hagyva.*

Nagyborosnyó – énekelte: Gáspár György. lejegyezte
Albert Ernő 1977. május 9.

*Albert Ernő: Vértanúk Háromszéken – 1854. – Erdélyi
Tükör. Debrecen. VI. évf. 4. sz. 1994 december és
Háromszék, 1994. április 30. 1122. sz.*

IRODALOM

Albert Ernő

1994a Sepsiszentgyörgyön 1854 áprilisában. Háromszék 1122. sz. április 30.

1994b Vértanúk Háromszéken – 1854. – Erdélyi Tükör VI. évf. 4. sz. 15–20. [Debrecen]

Albert Ernő-Furagó József

1973 Háromszéki népballadák. Bukarest. 1973.

Antal Árpád

1962 Balog Józsi balladája keletkezésének és változásainak kérdéséhez. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VI. évf. 27–67.

Arany László-Gyulai Pál

1972 Elegyes gyűjtemények Magyarország és Erdély különböző részeiből. Magyar Népköltési Gyűjtemény– MNGy I. Pest

Árvay József

1969 Várad József és Bartalis Ferenc. Aluta I. 169–192.

Bakonyi Béla

1981 A szántói széles utca. 77 abaújszántói és szárazzsadányi népdal

Benedek Elek

1901 A züllött. Magyar Hírlap XI évf. március 31.

1958 Székely népballadák. Bukarest

Beke György

1980 Egy csíki iparosmester a régi Bukarestben. Hargita Kalendárium 81–85.

Bodor János

é. n [1936] Utam a sernátoni mesteri parókiától a zágoni papi parókiáig. Kolozsvár

Bogzsi Attila-Lokodi Imre

1995 Méltósággal ünnepelt Marosvásárhely magyarsága Romániai Magyar Szó 1606–1607. sz. márc. 18–19. 7

Csanádi Imre-Vargyas Lajos

1954 Röpülj páva, röpülj. Budapest

Dános Erzsébet

1938 A magyar népballada. (Néprajzi Füzetek 7.) Budapest

- Deák Farkas*
1875 A marosvásárhelyi vértanúk emlékoszlopa. Vasárnapi Újság augusztus 1. Közli: Romániai Magyar Szó 1095–1096. sz. 1993. július 31. – augusztus 1.
- Demján Kálmán*
1888 II. Édes anyám bánatos lánya vagyok. Nyr. XVII. szept. 15. 432. Csúza (Baranya megye)
- Dézsnai Péter*
1994 Emléke egy kivégzésnek. Művelődés XLVI. márc. 37–38.
- Domján István*
1898 Székely Mikó-Kollégium története 1859–1895. Sepsiszentgyörgy
- Dósa Lajos*
1984 Orotva. Hargita XVII. évf. 24=4406) sz. jan. 29. 3.
- Erdélyi János*
1846–1848 Népdalok és mondák I. 1846; II. 1847; III. 1848. Pest
- Erdélyi Tükkör*
1994 Vértanúk Háromszéken – 1854. – VI. évf. 4. sz. 15–20. (Lásd Albert Ernő, 1994b)
- Geréd Gábor*
1979 Homoródszentpál. Hargita XII. évf. 130 (2663) sz. jan. 3. 3.
- Incze Sándor*
1992 Az iskola névadója: Váradi József. Háromszék, 712. sz. szept. 15.
- Kallós Zoltán*
1960 Gyimesvölgyi keservesek. Néprajzi Közlemények V. évf. 1. sz. 38.
- Kanyaró Ferenc*
1909 Régibb székely népballadák változatai. Erdélyi Múzeum Új folyam IV. XXVI. kötet. II. 336–337; 337; 338.
- Károlyi Dénes*
1979 Székely vértanúk. Művelődés XXXII. évf. 3. sz. 40–41; 4. sz. 41–42.
- Keresztes Imre*
1972 Gyimesi népdalok. Művelődés XXV. évf. 10. sz. 36–38.
- Kézirat*
1976 A szabadság rózsafája
- Kisgyörgy Zoltán*
1992 A vendégfogadó szotyori Nagy család. Háromszék 632. sz. május 26. 3.
- Klapka György*
1886 Emlékeimből. Budapest
- Koréh István*
1899 Tényleírás. In: Árvay József 1969. 184–187.
- Koós Ferencz*
1895 Adalékok a kivégzett Váradi József történetéhez. Történelmi Lapok IV. évf. 20–21; 37–38; 43.
- Kovács Endre*
1954 Bem József. Budapest
- Kriza János*
1863 Vadrózsák. Faragó József gondozásában 1975-be Bukarest
- Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób*
1882 Székelyföldi gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény III. Budapest
- MNGy I.*
1872 *Arany László–Gyulai Pál*: Elegyes gyűjtemények Magyarország és Erdély különböző részeiből. Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Pest
- MNGy III.*
1882 *Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób*: Székelyföldi gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény III. Budapest
- Monográfia*
1969 A sepsiszentgyörgyi I. számú Líceum monográfiája. Sepsiszentgyörgy (szerkesztette: Albert Ernő)
- Nagy Sándor*
1899 Háromszék 1848–1849-ki önvédelmi és szabadságharcának rövid leírása. In: Potsa József: Emlékkönyv. Sepsiszentgyörgy. 30–41.
- Orbán Balázs*
1869, 1870 A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. III. Háromszék. Pest és IV. Marosszék. Pest

- Pap Gyula*
1865 Palóc népköltemények. Sárospatak
- Rubinyi Mózes*
1901 Édesanyám, áljon ki kapujába. Nyr. XXX. máj. 15. Bogdánfalva (Moldva)
- Seprődi János*
1901 Marosszéki dalgyűjtemény. Ethn. XII. évf. 365.
- SÁLvi*
Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár
- Seress Dénes*
é. n. Két Magyarország. Budapest
- Sombori Sándor*
1995 Egy szentgyörgyi remete. Gaál Sándor, a tudós. Háromszék 1460. sz. június 20.
- (Sylvester)*
1992 A „kicsi kettes”. Háromszék 712. sz. szeptember 15.
- Szász Zoltán*
1986 Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867) In: Erdély története III. 1424–1507.
- Tompa Ernő*
1991 Tisztesség az Örkő alatt. Háromszék 335. sz. március 20.
- Tulit Ilona*
1992 Iskolánk történetéből. Háromszék 712. sz. szeptember 15.
- Ürmössy Lajos*
1894 Tizenhét év Erdély történetéből I–II. Temesvár
- Vas Tamás*
1866 Székely Néplap (Marosvásárhely) 1. évf. 15. sz. október 13. 130. [Kis Alberttel]
1867 Váradí nótája. Székely népköltemények VI. Székely Közlöny. Szépirodalmi és ismeret-
terjesztő hetilap [Marosvásárhely] 1. évf. 16. sz. 123.
1872 Váradí nótája. MNGy 1. 218–219. Budapest

EGY APOKRIF SZENT ANTAL-IMA ÉS MŰFAJKÖRNYEZETE

1992. február 28-án a moldvai Pusztinában egyik adatközlőm (László Józsefné Kis Erzsébet, szül. 1935.) egy hosszú, archaikus imadarabokból álló imafüzér utolsó darabjaként számomra ismeretlen Szent Antal-imát mondott. Az imát a Gyöngyökkel gyökerezte című kötetemben közöltem, továbbá utaltam néhány olyan moldvai népének-, ima-, illetve ráolvasásszövegre is, amelyekkel megítélésem szerint rokonságban áll (Tánczos, 1995. 235-236., 180. szövb., illetve: 119-122., 64. szövb.). Fontos és egyedi folklóralkotásról lévén szó, jelen tanulmányomban újabb művelődéstörténeti adalékok és folklórszövegek figyelembevételével szeretnék bővebben kitérni a moldvai Szent Antal-ima kérdésére, megkísérelve rámutatni a szöveg keletkezésének szemléleti hátterére, valamint a hagyományozódás során bekövetkezett néhány folklorizációs folyamatra és kontaminációs jelenségre.

1. sz. szöveg:

*Valaki csodát akarsz keresni Szent Antalnál,
bővön lehet feltalálni!
Valakicsoda a Szent Antal
felmene az Atyához, Fiúhoz és a Szentlélek Uristenhez.
Azt mondja az Atyaúristen:
Mit hoztál nekem ajándékba?
Nem hoztam ejebet. Uram Teremtőm,
csak a nagy boldogságnak a nagy boldogságát,
és a Fiúistennek a három sing aranyszálát.
O, eleget hoztál Szent Antal!
Mit kérsz ezért a sok ajándékért?
Nem kérek ejebet Uram Teremtőm,
csak valaki az én nevemben könyörögjön,
tengereknek, táboroknak rahjai szabadujjanak,
a betegek gyógyulhassanak,
és a károsok vigasztaltassanak!
O, megadatik Szent Antal, tejjes asztal!
Istennek mátkája,
Noénak bárkája,
és úgy legyen mindörökkénd örökre. áment.*

(Pusztina, 1992. febr. 28. – László Józsefné Kis Erzsébet, szül. 1935. – Tánczos V. gyűjt.)

Még ugyanezen év nyarán – tolem függetlenül – a szóban forgó imafüzért, melynek egyik darabjaként a fenti ima is elhangzott, Mohay Tamás is rögzítette, s a Pannonhal-

mi Szemlében (Mohay, 1993. 64., 8. szöveg) közzétette. A szövegközlést bevezető kíséző szövegben azt írja, hogy a füzér egyik darabjának, a Szent Antal-írnának nem találta párhuzamát az eddig ismert archaikus imádságokban. Észreveszi ugyanakkor, hogy egy Bosnyák Sándor által Klézsén gyűjtött Szent Antal ima (Bosnyák, 1980. 212., 1756. szöveg) valamiféle kapcsolatban áll a fenti pusztinai szöveggel, legalábbis annyiban, hogy Szent Antal közbenjáró erejét mindkét ima a népszerű szent különös érdemeinek tulajdonítja:

2. szöveg:

*Ha csulákat keressz szükségedbe,
indulj fel Szent Antalhoz szívedbe,
vesd reménységedet érzelmeidbe,
hogy meghallgattassál kéréseidbe.
Érdemeiért Pádúai Szent Antalnak
sokféle betegek meggyógyulnak.
Halál, ördög, tévelygés távoznak,
tűzből, vízből sokan szabadulnak.
Veszett jószágot akik keresik,
vének, éjjak tőle megnyerik,
több dologban isz áldását veszik,
kik a világon őtet híven tisztelik.
Ézt próbálja városa,
Pádúának sokasága,
hogy Szent Antal árváknak, özvegyeknek,
velem jötevőknek, ügyefogyottaknak,
hosszám folyamodóknak,
dicsőség legyen Istennek,
Atya, Fiú, Szentlélek
istennek áldásza
szálljon rivánk,
és mindenkor megmaradjon mirajtunk,
hogy szolgálhassunk nékie,
tiszt szívvel és lélekvel,
minden hét bétöltésével, ámmen.*

(Klézse – Csurály Józsefné, szül. 1904. – Bosnyák S. gyűjt)

Magam még azt tenném hozzá Mohay Tamás megfigyeléséhez, hogy mindkét ima-szöveg utal néhány olyan körülményre, melyekben Szent Antal közbenjárása hathatósan szokott bizonyulni. A klézsei változatban a betegek gyógyítására, a jó halálra, az ördögi kísértésre, az eretnek tévelygésre, a vízbefulladás életveszélyére, az elveszett holmik keresésére történik utalás, a pusztinai szövegben pedig Szent Antal a tengereken veszélybe kerültek s a fogságban szenvedők megszabadítására, a betegek gyógyítására, s a károsok vigasztaltatására kap ígéretet az Atyaúristentől. Nem nehéz észrevenni, hogy a fenti körülmények azok közül valók, amelyeket a szent tizenhárom kiváltsága-ként szoktak emlegetni, s amelyeknek tömör összefoglalását a *Si quaeris miracula* kezdetű közismert, Szent Bonaventurának tulajdonított Szent Antal-officium adja:

3.A. szöveg:

Si quaeris miracula: mors, error, calamitas, daemon, lepra fugiunt, aegri surgunt sani.

*Cedunt mare, vincula, membra resque perditas petunt, et accipiunt juvenes et cani.
Pereunt pericula, cessat et necessitas: narrent hi qui sentiunt, dicant Paduani.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto. Cedunt mare, vincula, membra resque perditas
petunt, etc.!!*

A fenti Szent Antal-officium észak-itáliai eredet és Responsorium S. Bonaventurae ad S. Antonium de Padua címmel megtalálható a XVII–XVIII. századi magyarországi latin imádságkönyvekben. A verset a szent közbenjárását kér imádságként általánosan használták. (Bővebben l. még: RMK 15/B. 434.)

Az officium latin szövege és szabad, kibővített magyar átköltése megtalálható a Kájoni-féle Cationale Catholicum első két kiadásában (*Kájoni*, 1676. 647–648, *Kájoni*, 1719. 392–393.) továbbá az 1751–1766 között keletkezett kéziratos Zirci-énekeskönyvben is (RMKT 15/B. 433–435.). Bálint Sándor igen sajnálatosnak tartja, hogy a magyar egyházi éneklésben Kájoni énekeskönyvének „ódon szépség szövegét” egy német parafrázisból fordított ének szorította ki, és vált közismertté. (Bálint, 1977. I. 434.) A Szent Bonaventura-féle Szent Antal himnusznak szolgálai magyar fordításai is vannak. A legkorábbi a Pádúai Szent Antal zsolozsmája című ferences imakönyvben található, melynek öt XVII. és három XVIII. századi kiadásáról tudunk. (L. RMKT 15/B. 40–42.) Az első, 1662-ben Nagyszombatban kiadott könyvecske nem került el, magam az 1747-es kolozsvári hatodik kiadást találtam meg a kolozsvári könyvtárakban, mely szó szerint fordítja a latin szöveget:

3.B. szöveg:

*...Ha csudát keressz, halál, vétek, inségek, ördög és belpoklosság száladnak, s a betegek
egészségesen-fel-kelnek.
Engednek a tenger, és fogságok: romlott tagjokat, és el-veszett marhájokat kérik, s meg
nyerik iffiak, és vének.
El-tűnnek a veszedelnek, s meg-szűnik a szükség beszélyék azok, a kik érzik, s
mongyúik meg a Pádúaiak. (...)
Dicsőség Atyának, és Fiúnak, és Sz. Léleknek: Miképpen kezdetben vala, most és min-
denkoron, és örökkön örökké. Amen.”¹³*

Ugyanezt a szolgálai fordítást adja Pongrácz Eszter 1716-ban Nagyszombatban kiadott, s századokon át igen népszerű, sok kiadást megért Aranykorona című imakönyve is. (Pongrácz, 1719. 325)!4

Nagyjából ennyi volt, amit az invariáns pusztinai Szent Antal-ima háttéréről sikerült megtudnom, de az eredmény nem volt megnyugtató. A klézsei Szent Antal- ima (2.)

¹ Kájoni, 1919. 392.

² „Csodákat, kik látni vágytok. / Oh jöjjetek Szent Antalhoz... / Fekélyt, nyomort, vétket, halált. / Sántánt elűz, gyógyulást hoz. / Szent Antalnak imájára / Tenger enged, bilincs megtörik. / Az elveszett tagot vagyont / Ifjú és agg visszanyerik.”

³ Padvai Sz. Antalnak Solosmaja, es Congregatiojanak Regulái, és Búcsui. Csudatételének rövid summában föglaltattot leírásával... Kolosvaroit Anno 1747. 55–56. old.

⁴ Ezt a fordítást közli Bálint Sándor az ünnepi kalendáriumban (*Bálint*, 1977. I. 433.), valamint a Régi Magyar Költők Tára is. (RMKT 15/B. 434–435.)

mögött – a szöveg végül is nem variánsa a pusztinainak! – közvetlen közelben ott éreztem a Szent Bonaventura-féle Szent Antal rezponzóriumot (3.)!⁵ „demimagyarazza a vele csak némileg rokon pusztinai szöveg sajátos logikáját, népies hangvételét?”

Természetesen további variánsok után kezdtem nyomozni, s az irodalomban is igyekeztem tájékozódni. A pusztinai Szent Antal-imát Moldvában sehol sem ismerték, úgy-hogy eredményt végül is csak a véletlennek köszönhetően tudok felmutatni. Az ún. „székelyes csángók” között, az Aknavásár melletti Szöllőhegy községhez tartozó Újfaluban egy asszony a „tüztől való olvasás” hiedelemcselekvéseinek kísérszövegeként mondta el az alábbi ráolvasást:

4. sz. szöveg:

*Atya, kereszt, csudák,
haláli nyomoruság,
betegek gyógyulnak
a hosszas betegségből,
rabok szabadulnak,
Tenger merők [?]
kérlik, nyerik, átollják [?]
elveszett jószágokat Pádúvába
minden községiknek. [?]
Elindula Szent Antal
min[*d*] három tanács [?]
az Atyához, a Fiúhoz,
Szentlélek Úristenhez.
O, Szent Antal, mit kérsz, mit kívánsz?
Egyebet nem kérek,
kérem Szentfelségemet,
ki hezzám fojamodik,
vaj betegségembe,
vaj káronlásomba,
vaj egyéb nyomoruságomba
O, Szent Antal, megadatik ez a menyei asztal
a teli malasztal!
A szentséges pohár úgy bételjesedjék,
mind a Krisztus Jézus szava bételjesedik, áment.*

(Antalka Mihályné Jancsi Péter Mária, sz. 1918. – Újfalú, 1992. júl. 2. – Tánccsoz V. gyűjt.)

Első látásra is szembeötlő, hogy az újfalusi ráolvasásnak világosan elkülöníthet két szerkezeti egysége van, de mindkettő töredékes, illetőleg romlott: első része a klézsei imához (2.), tehát a Szent Bonaventura-féle Szent Antal-officiumhoz (3.) áll közelebb, a második rész pedig tartalmazza a pusztinai változat (1.) jellegzetes szerkezeti és tartalmi elemeit, szövegformuláit. Mindenekelőtt megvan benne az apokrif imákra jellemző párbeszédes forma, melyben az ima hathatóságának égi hitelesítése fogalmazódik meg. A lényeges különbség a szöveg funkciójában rejlik: a pusztinai Szent Antal-ima egy imafüzér egyik darabjaként hangzott el, az újfalusi imaszöveg pedig egyértelműen

⁵ A rezponzorium ének-fejeletet tartalmazó szertartás. A fent idézett kolozsvári zsolozsmáskönyv ezt a megjegyzést fűzi a Szent Antal-officium szövegéhez: „A félyül meg irt Responsorium Imádság módgyára rendeltetve”

ráolvasás funkcióban él, noha az imádkozó asszony határozottan elhatárolja az imát a „gyeszkentálásoktól”⁶. Az eltérő funkció azonban a lényegen nem változtat: az Újfaluban gyűjtött ráolvasás második fele kétségtől az eddig invariáns pusztinai ima változata!

A váratlanul felbukkant újabb Szent Antal-ima tehát végül is csak megerősítette azt, amit korábban is sejtettem: a barokk kor óta igen népszerű szent népi imái egyfelől a szent hivatalosan is terjesztett kultuszából, a nevéhez kapcsolható csodák legendáiból táplálkoznak, melyeknek legtömörebb összefoglalása az a latin nyelvű Szent Antal-himnusz, melynek nemzeti nyelvű fordításai Európa-szerte elterjedtek, másfelől egy olyan apokrif imaszöveggel állunk szemben, mely sajátos népi logikával magyarázza meg az újkor talán legnépszerűbb szentjének⁷ csodatevő erejét. Az újfalusi ráolvasás (4.) szövege egy hivatalos egyházi és egy népi szemlélet kontaminációjából született, ezek ötvöződéseként jött létre. Sőt mindkét népinek nevezett, az Atyaisten és Szent Antal párbeszédét tartalmazó imában (1. és 4.) megfigyelhető a szent tizenhárom kiváltságának valamelyikére való utalás, vagyis e népinek mondott szövegek is a „magaskultúra” hatását mutatják.

A kétféle szöveghagyomány létét további adatokkal is igazolhatónak vélem.

1. A Szent Bonaventurának tulajdonított officium szövegének, pontosabban a szöveg valamelyik átköltésének hatását mutatja egy eddig ismeretlen bogdánfalvi népének is, melynek eddig két változatára akadtam rá. Az egyiket egy magnószalagon találtam 1993-ban, de mivel az énekes ekkor már sajnos nem élt, a nehezen érthető szöveg két sorát máig sem sikerült megfejtenem. Az adatközlő Miklós Ferenc (1911–1990) a bogdánfalviak egyik énekes embere volt, aki a virrasztókban és otthon sokszor „régvelig énekelte a szentes énekeket”.

5.A. szöveg:

*Hogyha kívánsz csodákat,
halál, nyomorúság,
ördög, viszolj, téveljgész,
poklosság távozik.*

*Szent Antal érdelmihől
betegek gyógyulnak,
fogságból és tengerekből
szokan szabadulnak.*

*Vének ész ésfjak
szokan veszett jószágokat
kérik ész nyerik őáltala
meggyógyult tagokat*

*Bizonyságot tesz tesznek,
kik ezeket érzik,
de főképpen Pádovában,
amely ...*

6 „Ez a Szent Antal imádsága. ... Ezt es édesanyámtól. Mikor kicsikék vótunk, akkor tanoltuk ezt. ... Ez a fejfájástól erőst használ, mikor hányja a tűz a fejt az embernek. Olvasok tüztől. ... Ez nem gyeszkentálás! Ez imádság. Hogyha a tűz hányja, gyógyul meg. Sokan jöttek hezzám. Olvastam. De nem pénzett vaj valami. Megköszönik, hogy istenfizesse, s annyi. Imádság. Én rosszat nem csinálók. ... Veszek egy szentelt gyertyát a kezembe, s vetek három keresztet a fejire, s akkor aval a szenteltgyertyával mondom el háromszor így visszafelé. Hordozom előtte, s háromszor elmondom a verseket. S akkor kilencszer. Egy-egy háromszor elmondok, s akkor kilencszer mondok egyet. ... Evel olvasok. A Szent Antal imádságjával. ... De én akármikor elimádkozom ezt. Édesanyámtól tanultuk. Kicsikék vótunk. Térgyeltetett le, imádkoztunk, s aval úgy tanultuk.”

7 Szent Antalt Moldva-szerte „Szent Antalkámnak” nevezik, a Székelyföldön pedig familiáris tréfák sokasága fűződik a nevéhez.

*Atyánk és Fiúnak
dicsőrség adatik,
a Szentlélek Istennek
minden ... -tatik.*

A másik – ugyancsak Bogdánfalvából származó! – változat egy kéziratos kis énekesfüzetben található, mely P. Daczó Árpád Lukács jóvoltából került hozzám:

5.B. szöveg:

..Pádvai sz. Antalra ének

*Hogy ha kívánsz csudákat halál
s nyomoruság ördögés sok
tévelygés távozzék. Pokolság sz.
Antal érdeméből betegek gyo-
-gyulnak tengerből és fogságból
sokan szabadulnak
Vények és éfiak nagy sokan
veszteték joságjokat kérik és
nyerik állolla Meg gyógyult
tagokat sok féle veszedelem és
szükség távozik áitatos
híveknek kérésék adatik”*

A notesz egykori tulajdonosa és az ének lejegyzője a falu egyik népénekszerző, búcsúvezető szentembere Erdély János (1891–1980?) volt. A noteszben lévő vallásos népénekek jobbra, de nem kizárólag a Kájoni gyűjteményéből származnak, s egy részüket a gyűjtő P. Daczó Lukács hangszalagra is vette. A Szent Antal-ének sajnos nem szerepel az Erdély Jánostól felvett népénekek között, s noha Bogdánfalván magam is több alkalommal gyűjtöttem, nem sikerült olyan adatközlőre bukkanom, aki a szóban forgó éneket ismerte volna. Így a dallamot illetően kizárólag a Miklós Ferentől származó, gyenge minőségű felvételekre vagyunk utalva. A bogdánfalvi Szent Antal-ének írott változatát, „előképét” sem sikerült még megtalálni, s így a Miklós Ferenc által énekelt szöveg nehezen érthető részei továbbra is talányosak maradnak.

De hogyan kerülhetett a Szent Antal-reszponzorium szövege Moldvába?

A moldvai és székelyföldi igen intenzív Szent Antal-kultusz kétségkívül a csíksomlyói (továbbá a szárhegyi, esztelneki, mikóházi és székelyudvarhelyi) ferences kolostorok szellemi hatására alakult ki. Ők terjesztették el a az ún. kilenckeddi ájtatosságokat, a Szent Antal kilencedeket,⁸ s arra is van adatunk, hogy már a XVIII. század folyamán

⁸ A ferencesek a hét második napját egészen Szent Antalnak szentelték. A franciskánus barokk terjesztette el a kilenc keddi fogadalmi ájtatosságot, melyre vonatkozóan legrégebbi történeti adatunk épp Csíksomlyóról származik: 1741-ben a szent névünnepét (jún. 13.) megelőző kilenc kedden a ferences gimnázium diáksága labarum alatt vonult fel a Kis-Somlyó hegyén épült Szent Antal-kápolnához. A diákok példáját a falusiak is követték. (L. *Bálint*. 1977. I. 434–435.) A kilenckeddi ájtatosságok Csíksomlyón és a többi székelyföldi ferences kolostor környékén ma is igen népszerűek.

Szent Antal Társaságokat működtettek.⁹ A ferencesek Szent Antal-társulatai 1949–50-ig tevékenykedtek – P. Trefán Leonárd Páduai Szent Antal imakönyve 1920–1943 között 8 kiadást ért meg, a szentről elnevezett imaegyesület kézikönyve pedig 1941-ig négyszer jelent meg – s a kultusz intenzív voltáról tanúskodik az egyéb Szent Antal-énekek és -imák elterjedtsége is.¹⁰

A székelyföldi ferencesek Szent Antal-kultusza tehát kétségkívül Moldvában is hatott, s az általuk terjesztett ima- és énekeskönyvek anyaga folklorizálódott. Még az is elképzelhető – bár nincs rá bizonyítékom –, hogy ponyvanyomtatványok is eljutottak Moldvába, melyeknek darabjai az ottani licentiátusok („deákok”, parasztkántorok)¹¹ közvetítésével ugyancsak folklorizálódtak. (Például a bogdánfalvi 5. sz. népének, vagy a Bosnyák-féle 2. sz. ima első négy sora akár ponyvai eredetű is lehet.) A moldvai szakrális költészetet ért ferences hatás tekintetében érdekesnek találom, hogy épp a szóban forgó pusztinai ima adatközlőjének egyéni imarepertoárjában egy olyan darab is szerepel, mely nagyobb szövegegységen keresztül szószerinti egyezéseket mutat a fentebb már említett 1662-ből származó, majd több kiadást megért, a páduai szent officiumát tartalmazó ferences zsolozsmáskönyv egyik Szent Antal-imájával.¹²

⁹ Erre nézve igen érdekes adalékot kaptam Köllő Károly kolozsvári kutatótól. Saját tulajdonában lévő XVIII. századi latin nyelvű imakönyvének hátsó előzéklapjai cél, egy 1797-ben történt újrakötés során, Csíksomlyón Miklós Mihály „compactor” (az adatok a könyv bejegyzéséből származnak!) két nyomtatott belépési nyilatkozatot is bekötött, melyek arról tanúskodnak, hogy Deményházi Balogh Ferenc belépett a Mária Kongregációbba, ill. Páduai Szent Antal Társaságába. A belépési cédulát Csíksomlyón nyomtathatták, mégpedig jóval a századvég előtt, hiszen a típusnyomtatványon ez áll: „Ez czédola pedig ide küldetessék holtá után, fel-jegyvezvén halála napját. Holt meg Anno 17...”

¹⁰ Például s Szent Antal csudajelekkal kezdetű népének a Canticale catholicum 1805-ös kiadásában szerepel először (Kajoni, 1805. 282–282.), s Moldva- és Székelyföld-szerte igen elterjedt volt. Ezt a népéneket a moldvai csángók a pünkösdi búcsúk alkalmával rendszeresen énekeltek a Kis-Somlyó északnyugati lejtőjén álló Szent Antal kápolnánál. (Tánczos, 1992. 43.) Székely László Csíkszentdomokos vallásos életéről szóló könyvében a Kájoni-féle, Bálint Sándor által igen nagyra tartott Kájoni-parafrázist találjuk egy másik Szent Antal-ének társaságában (Székely, 1943. 30.)

¹¹ A moldvai deákokról nagyobb tanulmányt írtam („Deákok” [parasztkántorok] moldvai magyar falvakban), mely az Erdélyi Múzeum 1995/3–4-es számában rövidesen megjelenik.

¹² Az imakönyv 1747-es kolozsvári kiadásában az officium befejezése így hangzik: „Üdvöz légy menyneki királynak szerelmes, barátságos ölelgetője, és az ő szerelmes Szent Anyjának az irgalmasság Királyné Asszonyának tisztaságos nyájaskodó szolgája; életnek ékessége, veszedelemben lévők segétsége, reménségünk erős oszlopa, dicsőséges Sz. Antal. Tehozzád kiáltunk Ádámnak szám ki-vetett fiai. Te hozzád ohaitunk zokogván és sirván e siralomnak völgyében, Te azért mi kegyes szószólónk, a te irgalmas szemeidet fordítsd reánk, és az áldot gyermek Jésumt, kit e halandó testben gyakran édesen ölelgetni és csókolgatni láttatál, nekünk e számkivetés után mutasd meg. O kegyes, ó áitatos, ó édes Böldogságos Szűz Maria” (Padvai Sz. Antalnak... 1747. 18–19.) Az imafüzért, amely az apokrif Szent Antal-imát is tartalmazza, Lászlóné Kis Erzsébet így zárja: „Üdvözlegy mennyországának kirájnija, / irgalmasságnak anyja, / élet édes reménség, üdvözlegy! / Hozzád kiáltunk Évának számkivetett fiai, / sirval és zokogval hozzád sohajtunk. // A siralom völgyiből azért szuszulunk [értelmezésében: szenvedünk, könyörgünk] /, hogy fordítsd rejánk irgalmas szemeidet, / Édust a te méhednek gyümöccsit, / nekünk az életünk után mutisd meg! / O irgalmas, / ó kegyes, / ó szép szűz Mária!”

Noha a két szöveg kapcsolata nyilvánvalónak látszik, a pusztinai imát én mégsem a XVII–XVIII. századi Szent Antal-zsolozsmáskönyvből származtatom, hanem a szentháromságvasárnaptól adventig használatos negyedik Mária-antifóna népies változatának tekintem (Tánczos, 1995. 236., 181. szövb. 2. jegyz.), amely Kájoni énekeskönyve révén kerülhetett Moldvába. Tehát a két szöveg hasonlósága alapján messzemenő következtetésekre mégsem ragadtathatjuk magunkat.

2. A Szent Antalra vonatkozó, hivatalos egyházi kultúrából származó képzetek (például a csodálatos gyógyítások és halott-támasztások legendái, a szent különös érdemeiért cserébe kapott tizenhárom kiváltság stb) kétségkívül lekerültek a nép közé, s meghatározták a szent alakjához kapcsolható folklorizációs folyamatokat. Úgy vélem, ilyen elnépiesedés hozta létre a vizsgált imában jelenlévő párbeszédes formát is.

Egyik legendája például azt meséli el, hogy Szent Antal a gyermek Jézust karján hordozta. Ez a legenda kétségkívül széles körben ismert lehetett, hiszen a gyermekek barátjaként tisztelt szentet legtöbbször így is ábrázolják. Az egyházi irodalom Szent Antal különös érdemeinek tulajdonította a ritka kiváltságot: méltónak bizonyult arra, hogy a halandó testet öltött Kis Jézust ölében tartsa. („... az áldot gyermek Jézust, kit e halandó testben gyakran édesen ölelgetni és csókólgatni láttatál ...” – utal a legendára a Szent Antal-zsolozsma. – l. 12. jegyz.). Aki ilyen közeli viszonyba került az istenséggel, annak közbenjárása is hathatós kell hogy legyen. Egészen természetes, hogy ezt az intim, ám ugyanakkor mély teológiai értelemmel is felruházott helyzetet és ennek következményét a népi szemlélet párbeszédes formában fogalmazza meg: „Szent Antal a károsultak szentje. Mikor a kis Jézust az ölébe fogta, az megkérdezte tőle: – Mit kívánsz tőlem? Megadom neked. – Azt felelte Szent Antal: – Mindenféli ügyekben segíthessek rajta, aki engem kér – és ha valaki azóta Szt. Antal segítségét kéri, megadja neki, csak imádkozzon hozzá kilenc nap és gyónjon meg, minden bizonnyal megsegíti” – írja Herkely Károly A mezőkövesdi matyó nép élete c. 1939. ben megjelent könyvében. (Herkely, 1939. 116.) Ez az adat a moldvai Szent Antal-ima genezisének megvilágítása szempontjából igen fontos. Ugyanis az archaikus apokrif imák sajátos logikájával, szemléletével találkozunk benne: *A népszerű szent csodatevő erejét tehát a nép égi hiteles helyről származtatja, és a szent valamely érdemeért cserében kapottként fogja fel. Ez az a képzet, amely a ritka apokrif ima szemléleti alapját képezi. Az, hogy az ígéret – az archaikus imazáradékokhoz hasonlóan – párbeszédes formában, isteni személy szájából hangzik el, jellegzetes műfaji sajátosság. Az égi személy kiléte mellékes, a lényeg az, hogy a szerződés égi hiteles helyről származik: az archaikus imákban legtöbbször maga Krisztus vagy Mária az, aki egy párbeszéd végén az ígéretet megfogalmazza, a mezőkövesdi adatban a gyermek Jézus, a moldvai imákban pedig maga az Atyaúrsten szerepel. A bekövetkező csodát kell bizonyossá tenni, s ennek a nép körében megvan a történetileg kialakult, bevett eszköztára.*

A moldvai Szent Antal-imában tehát egy egyházi eredetű képzet (a szent érdemeiért csodatevő erőt kapott az istenségtől) egy sajátos népi szemlélettel és alkotásmóddal találkozunk. Szövegszinten az előbbire a szent tizenhárom kiváltságára tett hivatkozások („tengereknek, táboroknak rabjai szabadujjanak, / a betegek gyógyulhassanak, / és a károsok vigasztaltassanak”), utóbbira pedig az archaikus népi imák jellegzetes szerkesztési eljárásai (epikusnak ható indítás, párbeszéd, záradék), szövegformulái („Elindula Szent Antal...”, „Azt mondja az Atyaúrsten...”) formulái, sőt képei („a Fiúistennek három sing aranszálát”) utalnak.

A Moldvától igen távol eső mezőkövesdin kívül magam nem rendelkezem más néprajzi adattal, mely azt bizonyítaná, hogy a népszerű szent hatalmát legitimáló fenti párbeszéd máshol is él a magyar folklórban. Mégis feltételezem, hogy nem elszigetelt jelenségről van szó, hiszen a szent „érdemére” való hivatkozás a hozzá kapcsolódó – magyar és nem magyar – történeti költészeti anyagban minduntalan felbukkan. Nem le-

het meglepő véletlen tehát, ha ez a szemléleti háttér egy ilyen szép, kiérlelt apokrif népi imában nyer konkrét megfogalmazást.

Végül néhány elméleti jellegű következtetés:

1. A Szent Antalhoz kapcsolódó költészeti anyag az írott egyházi kultúrából, a „nagyhagyományból” (Redfield) sarjadt, s többé-kevésbé a hivatalos egyház intézményeinek irányítása alatt állt. A nép közé került szövegek között voltak olyanok, melyek nem, vagy csak alig távolodtak el ettől a kultúrától (pl. a himnusz népi használatban élő latin eredetije, vagy a szolgálai magyar fordítások), mások szabadon bántak a hivatalos vallásosság szövegeivel, s nemzeti nyelven, a korizléshez, a tágabb közönség igényeihez idomítva szólaltatták meg ezt a hagyományt (pl. Kájoni átköltése, a ponyvákön, Szent Antal ima- és ájtatossági könyvekben terjedő énekek, imák stb.), míg végül a népi kultúrában találkozunk olyan szövegekkel is, melyeknek csak közvetett, a közös vallásos világmépben megragadható kapcsolata van a hivatalos egyházi kultúrával. A páduai szentet a nép annyira sajátjának érzi, hogy fenntartja magának azt a jogot is, hogy a szent csodatevő erejét a maga logikája, képzeleti szerint (bár az egyházi vallásossággal összhangban!) magyarázza. Az átvétel különböző szintjei között nehéz volna mechanikus határokat megállapítani. A népi kultúra használói számára ugyanis nem a kultúra elemeinek eredete a fontos, hanem az, hogy a heterogén elemekből összeötvözött kultúra betöltse funkcióját. Mindez egészen természetes is, hiszen a népi tudat nem oknyomozó és történeti, hanem diffúz és szinkretikus jellegű.

2. Nincs merev határ a műfajok között sem. Egy-egy kultúrelem – esetünkben a szent közbenjáró erejének égi származtatása – különböző funkcióban jelenhet meg az aktuális igényeknek megfelelően (vallásos hit, ima, népének, ráolvasás stb.).

3. Hagyományos kultúráról lévén szó, az írásbeliségtől való eltávolodás egyúttal az egyházi kultúra eszköztárától való eltávolodást is jelenti. Mint láttuk, az Atyaúristen és a páduai szent beszélgetésére építő, kizárólag oralitásban élő Szent Antal-ima egy, az egyház által is jóváhagyott teológiai tartalmat fejez ki (a szent „érdemeiért” kapta a csodatevés, közbenjárás képességét), de ez a gondolat apokrif, népi formában nyer konkrét megjelenítést. Az oralitás körülményei között a Szent Antalhoz kapcsolódó szöveg-hagyomány elveszíti ellenrizhetőségét, s az apokrif szövegek irányába, sőt – amint ezt az újfalusi ima az adatközlő minden tiltakozása ellenére is tanúsítja – végül egyenesen az egyház által kárhóztatott ráolvasások, „gyeszkerítések” műfaja fele sodródik. A népi és nem népi eredetű képzetek és szövegelemek keveredéséből, a két kultúra állandó kölcsönhatása közepette, a legváltozatosabb műfajú és funkciójú szövegek sora keletkezik.

Bálint Sándor

1977 Ünnepi kalendárium. I–II. Bp.

Bosnyák Sándor

1980 A moldvai magyarok hitvilága. Folklor Archivum 12. Bp.

Herkely Károly

1939 A mezőkövesdi matyó nép élete. Bp.

Kajoni János

1676 Cationale Catholicum. Csíksomlyó (Három későbbi kiadása ugyancsak Csíksomlyón: 1719, 1805, 1806)

Mohay Tamás

1993 „Megszenteltesék áldott szent neved...” Magyar imádságok Moldvából Pannonhalmi Szemle 1/2. 53--66.

Padvai Sz. Antalnak...

1747 Padvai Sz. Antalnak Solosmaja, es Congregatiojanak Regulái, és Búcsui, Csudatételének rövid summában föglaltatott leírásával... Kolozsvár

Pongrácz Eszter

1719 Arany korona. Nagyszombat

Régi Magyar Költők Tára 15/A-B. XVII. század. Sajtó alá rendezte: Stoll Béla. Bp., 1992.

Székely László

1943 Áhitat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallásos néprajzához. Csíkszereda

Tánczos Vilmos

1992 A moldvai csángók pünkösdi hajnali keresztőtjárása a Kis-Somlyó hegyen. In: Asztalos Ildikó szerk.: Hazajöttünk Pünkösdi Csíksomlyón. Kolozsvár, 40-49.

1995 Gyöngyökkel gyökerezél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda

RITUÁLIS BESZÉD A HOMORÓDALMÁSI TEMETÉSEN

(Témamegjelölés)

I. Az alábbi dolgozat célkitűzése a temetésen nyilvánosan elhangzó rituális beszéd jelentéseinek vizsgálata. A beszéd jelentéseit három dimenzióban próbálom nyomonkövetni:

1. a rituális beszéd a temetés mint keretesemény menetében
2. a rituális beszéd jelentése az esemény résztvevőinek
3. a rituális beszéd jelentése magának a beszélőnek.

Célkitűzéseimnek módszertani következményei vannak: az 1. ponthoz az empirikus leírás, a 2., 3. pontokhoz az empirikus leírás mellett az elemző értelmezés is szükséges.

II. A kutatás színhelye (fizikai-társadalmi körkép)

A vizsgálat helye Homoródalmás (Románia, Hargita megye). A falu nevét először az 1332-es pápai tizedjegyzék említi, 17 kapuval, lakói bizonyíthatóan a XVII. század közepétől unitárius hitre tértek. Utólag a századok folyamán idegenből beköltözött családok egy katolikus parókiát is létrehoztak és fenntartanak, a szomszéd faluból beszőlőgáló lelkésszel.

A település egy hozzátévelegesen É–D irányú folyó völgyben fekszik, középső része halmazfalu, szélein útifalu jellegű, a főbb útvonalak a folyóvízzel és a beletorkolló két kisebb patakka párhuzamosak.

A múltban a szántóföldi növénytermesztés mellett jelentős volt a falu állattenyésztése (a közbirtokossági erdő és legelőterület 12 000 hold), emellett fontos jövedelemforrás a méhészet. Írásos bizonyítékok szerint már 1785-ben hordták a meszet „szerte az országba” ökör és lófogatokkal, 100–150 km-es köztetben. Ez a melléktevékenység, amit egészen 1962-ig folytattak, gazdasági haszna mellett a távolabbi vidékekkel és más etnikumokkal való ismerkedés és kapcsolattartás alkalmait is jelentette.

A gyenge minőségű termőföld és a nagy népszaporulat következményeként az időszakos elvándorlás több hullámban érintette a falut. A városon szolgálás már a XIX. század közepéről ismerős jelenség, a századfordulón Amerikába is mennek pár éves munkára. Általánossá vált a két világháború között a Brassóban szolgálás. „Nem kell Amerikába menni, Brassó kicsi Amerika” volt a közszájon forgó mondás ebben az időben.

A háború után meginduló gazdasági vérkeringés újra Brassóba vonzotta a falu fiataljainak egy részét. Míg a korábbi elvándorlók mindig visszatértek és keresetükből ott-hon vásároltak földet, építettek házat, a kollektivizálás után nem volt érdemes hazatelepülni. Ma alig van család a faluban, amelynek ne volna városon, többnyire Brassóban közelebbi – távolabbi rokonsága.

A hatvanas évek vége és a hetvenes évek közepe közötti konjunktúra kedvezett a fiatalok továbbtanulásának. Leszámítva a ma különböző városokban élő almási származású értelmiségieket, nem elhanyagolható tény, hogy a faluban ma helyi születésű az orvos, lelkész, iskolaigazgató és a tanárok tanítók jórésze, az állatorvos, polgármester, kultúrigazgató, szövetkezeti elnök stb. egyszóval a helyi intelligencia.

Az élet anyagi-gazdasági feltételeit ma a közeli vidék ipara (10–15 km-re fémipar és bányáipar), a mezőgazdaság és kismértékben a szolgáltatások jelentik. A munkabíró férfiak kb. 80% ingázó ipari munkás, akik „második műszakban” a mezőgazdaságban dolgoznak. A termelőszövetkezet munkaképes tagjai főleg asszonyok és idősebb férfiak.

A falu lélekszáma 570, 1977-ben a lakóházak száma 727, a háztartásoké 707.

E rövid bemutatóból az a – dolgozatunk szempontjából fontos következtetés vonható le, hogy bár a falu története folyamán a főbb közlekedési csomópontoktól távol esett, mégsem volt elszigetelt, kapcsolatai voltak távoli vidékekkel is.

A kérdező kapcsolata a vizsgált eseménnyel és az anyaggyűjtés menete

Mivel a kérdező és felesége a szóbanforgó falu lakói voltak és rokonaik ma is ott élnek, az elmúlt években igen gyakori kötelezettségük volt a temetéseken való részvétel. Különösen 1985–1986-ban volt több temetés a rokonságban (6). Ezeken a temetéseken a kapcsolatok minőségétől függően különféle szerepekben vettünk részt, ám sohasem a megfigyelő vagy kutató szerepében. Nem merülhetett fel tehát a jelenség valamilyen befolyásának lehetősége. Az esemény menetét közvetlenül megfigyelhettük, „végigalakíthattunk” különféle szerepeket, a közeli hozzátartozótól a sírgödörösőig.

A közvetlen, résztvevő megfigyelés mellett a rituális beszéd vizsgálatát a „beszélő emberek” kikérdezésével folytattuk. Számszerint négy emberrel készítettünk hangfelvételt, rögzítve a különféle alkalmaknak megfelelő beszédváltozatokat és a rituális szöveghez kapcsolódó más aspektusokat (a tudásuk eredete, a beszélésmód, a beszélő személye stb.). A beszélgetéseket előkészítettük, az adatközlőket otthonukban kerestük fel, (mindenikhez előzetes személyes ismeretség is fűzött) megbeszéltük, hogy miért akarjuk lejegyezni a beszédek szövegét – (az indoklás az volt, hogy olyan szokásról van szó, amit sok helyen nem ismernek és le akarjuk írni) –, mikor kerülhet sor a beszélgetésre, a pontos rögzítéshez kell a magnetofon stb. Minden hangfelvétel a beszélők otthonában készült. Volt olyan eset is ahol a beszélő vonakodott, fáradtságra hivatkozott, ilyenkor elhalasztottuk egy későbbi időpontra az újabb találkozást.

A beszélők kikérdezése mellett más, a temetéseken nem beszélő résztvevőkkel olyan magánbeszélgetéseket „provokáltunk”, amelyekkel véleményeiket, értékeléseiket nyomoztuk a rituális beszédre.

A temetés a falu életében

Homoródalmáson az utóbbi tíz évben a temetések száma a következőképpen alakult: 1980: 39; 1981: 21; 1982: 19; 1983: 34; 1984: 35; 1985: 24; 1986: 26; 1987: 24; 1988: 34; 1989: 41.

Az esetenkénti résztvevők száma igen tág határok között mozog: van olyan temetés, amelyen 150–200-an vesznek részt, de olyan is előfordult, hogy a templomba a gyászszertartásra bevonuló férfiak létszáma 776 volt (a lelkész közlése), az asszonyoké is körülbelül ennyi. Természetesen az ilyen határesetek nem általánosíthatók, az átlagos részvétel kb. 200 személy. A legutóbbi temetésen – 1990. július – 250 személy volt hivatalos a torra, rajtuk kívül még 150-en lehettek, akiket nem hívtak.

A temetésen való részvétel lehetséges motivációit később részletezzük.

A halál ténye, mint motiváció, két egymást kiegészítő csatornán kerül be a falu kommunikációs világába. Az elhunyt családtagjainak, rokonságának és szomszédságának informális kommunikációs alkalmain, valamint az egyház formális hívívő tevékenysége révén. Az elsöre az egyének szemtől szembeni interakcióiban kerül sor (a véletlen utcai találkozások, látogatások stb.).

Az egyház formális hívívő akciója a harangozás. A valamikor közmegegyezésen vagy az egyház belső rendszabályain alapuló harangozásmódból minden, a faluban szocializált felnőtt egyén megállapíthat három dolgot: *a)* haláleset van a faluban, *b)* halott neme, *c)* kb mikor állt be a halál. Ezeket az információkat a halált jelző harangozásmód, a „szagatás” közvetíti a templom két harangjával. Ha férfi a halott, akkor a nagyharanggal kezdik a szagatást, majd „közbe húzzák” a kicsivel és a végén a nagygyal fejezi be. Az asszonyoknál fordított a sorrend.

Hogy vizsgálatunk tárgyát, a rituális beszédet elhelyezhessük saját kontextusában, szükséges röviden leírni az esemény menetét. Nem egy konkrét eseményt írunk le, hanem azokat az általános szabályokat, amelyek szerint az esemény minden alkalommal megvalósul, tehát az esemény rövid forgatókönyvét.

Az első nap

A halál beállta után rögtön, ahogy végigfut a hír a szomszédságon, összegyűlnek a szomszédok, a közeli rokonok, a holttestet megmossák és felöltöztetik. A szobában, ahol majd felravatalozzák, a földön elnyújtják a testet egy gyolcslepedőre.

Olyan esetekben, amikor más helységből hozzák haza a halottat (pl. a kórházból), fogadására harangoznak és a rokonok, szomszédok összegyűlnek „a halottas háznál”.

Megkezdődik a – rendszerint három napos – esemény lebonyolításához szükséges gyakorlati teendők megbeszélése: a más helységekben élő rokonok, családtagok értesítése, a koporsó, a halotti torra szükséges élelmiszerek és ital beszerzésének lehetőségei. Egy rokon bejelenti a lelkésznek és a harangozónak a halálesetet, egy másik megfogadja a szakácsnét.

Ha reggel kilencig bejelentik a halottat, akkor még tíz óráig kiszagatják. Tíz és tizenkettő között nem szagatnak, hogy a harangszó ne legyen összetéveszthető a déli harangszóval. Hasonlóképpen este tíz után sem harangoznak a halottnak, mert a harangszó a falu szélein félreértelmezhető a késői órákban (pl. tűzvész).

A halott közeli hozzátartozói, a „keservesek”, nem vehetnek részt közvetlenül a gyakorlati teendők intézésében, az önkéntes segítők (rokonok, szomszédok), végeznek mindent. Első nap csak ezek tartózkodnak a halottas háznál.

A halottas ház mozgalmas része a konyha és környéke, ahol a másnapi halotti torra folynak az előkészületek (zöldségtisztítás, laskacsinálás).

Orvost általában nem hívnak a halál tényének megállapítására, az orvostól kapott igazolvánnyal valaki a közeli hozzátartozók közül kiváltja a halotti bizonyítványt.

A déli harangszóval hozzák a rokon férfiak a koporsót és a szemfödelet, felravatolozzák, a nyújtópadra tett födetlen koporsóba helyezik a halottat, „az első házba” a nagyobb szobába, fejfelé az ablak, lábfele az ajtó felé. Padokat helyeznek a ravatal mellé, a szomszédos szobában, vagy ha elég nagy, abba ahol a ravatal van, egy asztalt leterítnek a gyászlepelrel, amit az egyháztól hoznak el, amikor a lelkésznek bejelentették a halálesetet. Az asszonyok kosarakban elhozzák a „közös edényt”, a torra szükséges abroszokat, evőeszközöket. A faluban három háznál van közösen vásárolt edénykészlet, amit temetéseken, lakodalmakon, keresztelőkön használnak.

A második nap estéje a virrasztó este. Az évszaktól függően 7–9 óra között gyűlnek össze a halottas háznál a közeli-távoli rokonok, szomszédok, ismerősök és az énekelők. Mikor a virrasztók gyűlni kezdenek, a keservesek akkor ülnek be a koporsó mellé tett padokra: a halott balján a férfiak, jobbján az asszonyok, az elhunythoz fűződő kapcsolatfokozatok sorrendjében. A kapcsolat természete, amely a virrasztókat a gyászoló családhoz fűzi, az érkezési sorrendben is tükröződik: „aki közelebb érzi magát az egy kicsit hamarabb megy” és ha „szótehetsége” van, fogadja a többnyire egy nagyobb (8–10) csoportban érkező éneklőket, akik közül egy idősebb beköszöntőt mond, amire a fogadónak is egy válaszbeszédet kell mondani (ez az *első* rituális beszélési alkalom). Az énekelők (idős férfiak) helyet foglalnak az asztal mellett, „egy kicsi beszélgetés” után egy gyakorlottabb a magukkal hozott egyházi énekeskönyvből soronként diktálja az énekeket. Az éneklésbe bekapcsolódnak más, az énekeket ismerő és jól éneklő jelenlévők is. A keservesek nem énekelnek. Amikor elhangzik, rövid szünetekkel négy-öt ének, akkor „beadják a jóakaratot”: pálinkát és kenyeret tesznek az asztalra. Ha hely van, akkor „a fiatalalbör aki hozza a pálinkát megtöti a poharakot, de legtöbbször úgy van, hogy aki az asztalnál közé ül s jól lát az megtöti” (B. J.)

Régebben a kenyeret megszelve tették az asztalra s mindenki vágott magának egy szeletet, ma a konyhán előre felszeletelik. Amikor a poharakat megtöltötték, akkor egy idős ember feláll és „béköszönti az asztalt”, majd két pohár pálinka és egy szelet kenyér elfogyasztása után ugyanaz aki beköszöntötte vagy másvalaki (szintén idős férfi), megköszöni a jóakaratot. (*Második* beszélési alkalom.)

Ezután még elénekelnak két-három éneket, majd elszélednek. Visszamaradnak a „közelebbiek”, akik a családtagokkal közösen megfogalmazzák, és egy írásban gyakorlottabb személynek lediktálják a halott feletti búcsúztatót, amelyet másnap a templomi prédikáció végeztével a szószékből olvas fel a lelkész a gyászszertartáson résztvevő gyülekezetnek.

Ugyancsak visszamaradnak azok a rokonok és szomszédok, akik másnapra gödörásni jelentkeznek. Ha nem kerül elég jelentkező, akkor pénzzel fogadnak 4–6 embert. Ezer lej, háromszori étkezés és pálinka a gödörásás jelenlegi díja.

A búcsúztató megírása után elszéled mindenki, csak a családtagok maradnak a gyászszéknél.

Harmadik nap

Reggel korán szintén a konyha körül kezdődik a tevékenység: „teszik oda főni a levest”, a gödörösóknak reggelit adnak. A reggeli harangszókor veszik ki a két gyász-zászlót a templomból és a rúdra felcsavarva viszik a gyászházhoz, ahol kibontva kiteszik a kapuba, a két kapuláb mellé.

Az egyházi szertartás általában délután két órakor kezdődik. Előfordulnak olyan esetek, amikor egy nap két temetés is van, ilyenkor az egyik egy órakor, a másik négy órakor kezdődik.

Déli két órakor harangozzák mindkét haranggal a készülőt, utána egy rövidet, ekkor indul a lelkész és az énekvezér a papilakról. A résztvevők a gyászháznál gyülekeznek, az asszonyok fekete, a férfiak is a lehetőségek szerint sötét, ünneplő ruhában.

A gyászházhoz érkező lelkészt felállással és kalaplevevéssel fogadják, aki rövid beköszöntőt mond (időben 3-4 perc). A lelkési beköszöntőt egy idősebb ember, aki a lelkésszel szemben áll, egy válaszbeszéddel fogadja. (A *harmadik* rituális beszéd alkalma.) A fogadó beszéd elhangzása után a kántor diktálja az éneket soronként, ezalatt bent a házban 4-6 férfi lezárja a koporsót. (Ha valaki meg akarná rajzolni a temetés érzelmi görbét, ez a mozzanat lehetne a görbe egyik csúcspontja.)

Az éneklés befejezése után a lelkész és a kántor kimegy az udvarról az utcára és a kaputól olyan távolságra megállnak, hogy mögójük felsorakozhasson a temetési menet: a gyászkocsi előtt a férfiak, mögötte az asszonyok. Amikor a koporsót és a koszorúkat a gyászkocsin elhelyezték, akkor indul a temetési menet a templom felé, egyházi énekeket énekelve. Ha az elhunyt családja a temetésre megfogadta a helyi fűvészenekart, akkor felváltva szól a zene és az ének a menet élén a templom, majd a temető felé vezető úton. (A templom a falu közepén van, a temető a déli, „alsó” faluvégen. Csak a temetőhöz közel levő falurészről nem viszik „fel” a temetőbe a halottat és prédikálja el a háznál a lelkész.)

A két gyászzászlót a koporsó előtt az elhunyt nemétől függően férfiak vagy asszonyok viszik. A templomba a zenészek (ha vannak) és a gyászkocsin kivételével mindenki bemegy. A falu főutcáján alszegben és felszegben van egy-egy meghatározott pont („a Mester dombja”, „a Falu malma”), amelyeket a templom felé közeledő temetési menet ha meghaladott a harangozó „húzni kezdi” addig, míg a menet bevonul a templomba.

A templomi gyászszertartást temetési énekek, a prédikáció és a búcsúztató felolvasása jelentik (kb. 30 perc).

A templomból kijöve a résztvevők a fentebb leírt sorrendbe sorakoznak fel, akik nem szándékoznak lemenni a temetőbe (idősebbek) félreállnak a templomkerítés mellé. Kiinduláskor a templomból, harangozni kezdenek, egész míg a gyászmenet leérkezik a temetőig (kb. 15 perc).

A temető kapuján belül a férfiak leveszik a gyászkocsiról a koporsót és rudakon kiviszik a sírgödörhöz. Itt a gödör felett átfektetett rudakra teszik, amíg a leeresztő köteleket a koporsó alatt elhelyezik.

Ha az elhunytak külön búcsúztatót írtak a kortársai (a fiatalon elhunytaknak szokás írni a helybeli rigmusfaragóval), amíg azt egy kortárs felolvassa, a koporsó a rudakon marad, majd óvatosan leengedik a két méter mély gödörbe.

Mialatt a gödörösök a koporsót takarják, a résztvevők a kántor diktálása után énekelnek.

A takarás végeztével egy idős férfi (többnyire az, aki a lelkész gyászházi beköszöntőjét fogadta, de lehet másvalaki is) mond egy rövid köszönő beszédet a keservesek nevében az egyház szolgáinak (*negyedik* rituális beszélési alkalom). Ezután a lelkész is mond egy pár mondatos búcsúbeszédet, majd a kántorral együtt elköszönnek. Lassan a gyülekezet is széledni kezd, utoljára a keservesek maradnak a frissen hantolt sírnál.

A temető kapuján kívül két férfi a férfiakat, két asszony az asszonyokat a keserve-sektől előzetesen kézhez kapott lista alapján, meghívja a torba. A halottas házhoz visz-szaérkezők beülnek a terített asztalok mellé. Az önkéntes segítők nem vettek részt az egyházi szertartáson, ezalatt előkészítették a tort.

Mikor a levest az asztalra teszik, a „fennjárók” közül egy idősebb férfi feláll és „békőszönti az asztalt”, majd miután az étkezést befejezték az asztalnál ülők, az előbbi beszélő „megköszöni az asztalt”. Ezután minden asztalnál ülőnek illik felállni, elköszönni a keservesektől és távozni. Csak a gödörösök és a segítők maradnak, a gödörösöknek külön asztalnál terítenek és bőségesebb ellátásban részesülnek.

A fentiekben a temetés forgatókönyvének rövid vázlatát írtuk le, amely jelen pillanatban érvényes a falu lakóinak. „Érvényes”-en azt értjük, hogy a bemutatott forgatókönyv előírásai szerint valósul meg a temetés ma és minden valószínűség szerint ilyen lesz holnap is. Az egyén, aki résztvevő az eseményen, a forgatókönyv szabályozásainak megfelelő szokáscselekvések, sztereotíp viselkedésformák együttesét valósítja meg. E viselkedésmódok az elődöktől örökölt, készen kapott mintaként jelennek meg az egyén horizontján a szocializáció folyamatában.

Résztvevők és távolmaradók

A következő kérdésünk: kik, milyen parancsoknak engedelmességgel vesznek részt a temetésen?

A temetésen való részvétel motivációinak feltárásánál használhatónak tűnik első lépésként azt megvizsgáljuk, hogy a résztvevőket egy-egy temetésen milyen kapcsolatok fűzik az elhunythoz vagy annak családjához. Azért tételezzük viszonyítási pontnak az „elhunytat és családját, mert igen gyakori tapasztalatunk, hogy az elhunyt közeli hozzátartozóinak (pl. gyermekeinek) kapcsolatai is részt vesznek, működésbe lépnek a temetés létszámának alakulásában. Nem egy esetben olyan résztvevők jelentek meg az eseményen, akiről tudtuk, hogy személyesen soha nem találkoztak az elhunyttal.

A vizsgált környezet fizikai és szociális elrendeződéseiből (a lakosság létszáma, társadalmi kapcsolatok) következik, hogy minden ebben a környezetben szocializált egyén valamilyen kapcsolatban van a társadalmi szintéren jelenlévő másokkal. Az ismerőségtől, ami jelentheti csupán a másik fizikai azonosítását, az első- másod-, és harmadfokú vérségi kapcsolatokig, továbbá a munkahelyi, szakmai, szomszédsági stb. viszonyokig minden egyén egy kapcsolathálóban él, amelyet a társakkal folytatott interakcióban épít ki és tart fenn folyamatosan.

Az érvényes társadalmi szabályozások a kapcsolattípusoktól függően kötelezettségeket rónak az egyénre, e kötelezettségek a szűkebb társadalmi környezet elvárásaiént jelentkeznek az egyéni cselekvésstratégiák eltervezésénél. Általános elvárás pl., hogy

geneológiai, territoriális (szomszédság) és választott kapcsolatokban kötelező a temetésen való részvétel.

Az egyént erős társadalmi szabályozás kényszeríti erre a cselekvésre, amit azonban nem kényszerként él meg, hanem mint egyetlen lehetséges alternatívát. Ez az őt körülvevő társadalom rendje és másoknak is ez akik ebben a világban élnek. Ugyanezt ugyanígy tudják, ez a magátólértetődés az egész forgatókönyv előírt cselekvéseggyüttesre vonatkozik. Abból, hogy mindenki ugyanígy tudja következik, hogy előreláthatóak mind a résztvevők, mind az esemény menete. (Pl. a halotti torra hivatalosak listáját már azelőtt meg tudják írni, mielőtt látnák, hogy kik vesznek részt a temetésen.)

E közösen birtokolt és használt tudás nélkül, elképzelhetetlen lenne az esemény folyamatos, zökkenőmentes lebonyolítása.

Nevezük a fenti kapcsolatokból – a résztvevők logikája szerint – természetesen következő jelenléteket az „elkötelezett” résztvevők jelenlétének.

Az elkötelezett egyén csak abban az esetben maradhat távol az eseménytől, ha az elhunyttal vagy családjával konfliktusba keveredett és ez a konfliktus a temetés idején is „él”.

Megfigyelhettük azonban, hogy egy-egy temetésen az elkötelezetteken kívül igen nagy számban jelennek meg résztvevők – főleg az idősebb nemzedéktől – akik irányába nem működött a részvételük iránti társadalmi elvárás. Ha távolmaradnak, abból nem származhat hátrányuk, nem követnek el semmiféle szabályszegést. Az esemény menetében a gyakorlati teendőket, ügyintézéseket végzők mind az elkötelezett résztvevők bonyolítják le. Az el nem kötelezettek nem várnak feladatok. A jelenlévők két külön kategóriáját szemléletesen tükrözi a torbahívás mozzanata: ekkor különül el, hogy kinek várták el a jelenlétét és kinek nem. Akinek ott *kellett* lenni, azt a torba is meg *kellett* hívni.

Az el nem kötelezettek részvételének indítékait viselkedésük megfigyelésével próbáltuk megérteni.

A temetésre a szóbanforgó kategória mindig csoportosan (2–5 személy) gyülekezik, lassú, sétáló lépésekkel, az asszonyok egymásba karolva és társalognak. A szomszédok gyakran előre megbeszélik, hogy mennek-e a temetésre s ha igen, megegyeznek, hogy együtt fognak indulni. A halottas ház udvarán gyülekező résztvevők kisebb csoportokban (3–6 személy, külön a férfiak, külön az asszonyok) beszélgetnek, amíg a lelkész érkezésére várnak. Mindenütt halk társalgás folyik a legváltozatosabb témákról: egy részük a mindennapok világának rutinjai körül forog – időjárás, gazdálkodás, az asszonyok a ház körüli teendőkről –, de hallani lehet emlékezéseket – fogság, katonaság élményeit – éppúgy, mint a legfrissebb rádióhírek tovább beszélését.

A beszélgetések a lelkész megérkezésével félbeszakadnak és szünetelnek, míg az induló temetési menet felsorakozik az utcán és a templom felé indul. A menet négy – öttagú sorainak összetétele jórészt az előbbi beszélgető csoportok összetétele szerint szerveződik és itt is folytatódhat a társalgás. Általában az első öt-nyolc sorban lévő férfiak énekelik a temetési éneket a kántor diktálása után, mások nem.

A templomi szertartás után a temető felé megint alkalom van a társalogsra.

Mindvégig visszafogott intonáció, mérsékelt gesztushasználat jellemzi a társalgást, ám a temetőből – a gyülekezéshez hasonló ütemben – hazafelé tartó csoportokban már a mindennapi, megszokott hangerővel és gesztuskísérettel folyik a beszélgetés. Hangsú-

lyozom, hogy a beszélgetés csak az el nem kötelezettekre vonatkozik, a koporsó melletti közeli hozzátartozók sohasem társalognak.

Mi ez az állandó társalgás, miért ismétlődik minden adódó alkalommal? A társalgásnak kitüntetett szerepe van az ember életében. Ezt mondja a társadalomtudós éppúgy, mint az idős földművesházaspár:

„A világ valóságosságát azáltal tartjuk fenn, hogy jelentős másikkal társalognak. A társadalmi kapcsolatok valóságteremtő ereje közelségük fokától függ, minél inkább szemtől-szembeni helyzetekben fordulnak elő és minél csöndesebb jelentőséget tulajdonít neki az egyén.¹

„Társalogni kell, a barátok szükségösök, a társaság kell!”

(R. A., Cs. A.)

„Én nem azé mentem soha a társaságba hogy igyam, me én nem vótam nagyívó embör fiatal koromba sem. Hánytam s olyan beteg vótam nyulottam el Csak a társaságé mentem, nem lehet visszavonulva élni...”

(R. A.)

„A valóság megtartásának legszükségesebb eszköze a beszélgetés. Az emberek mindennapi élete olyan mint egy beszélgetőgép kattogása, amely az ember szubjektív valóságát állandóan garantálja, befolyásolja és újratermeli.²

A beszélgetések egy mindenki által hallgatólagosan elismert és megkérdőjelezetlen valóság előtt zajlanak. Ez az érvényes valóság a háttérben marad, csak burkoltan jelentkezik a beszélgetésekben, amelyek a valóságképre rávetítve nyerik el értelmüket.

„Ahhoz, hogy a szubjektív valóság sértetlen maradjon a beszélgető gépet jól kell olajozni és állandóan működtetni kell” (206).

Ilyen olajozási és működtetési alkalom az el nem kötelezett résztvevőknek a megjelenése a temetéseken. Az egyén színrelép a társadalomban, állandóan helyzetben van, interakciókat bonyolít le, szemtől szembe tapasztalja társait, számára ők a »jelentős másikkok« akik előtt az élet zajlik s akik a valóságot naponta megerősítik.

Az eddigi gondolatmenetből következik, hogy: a temetést a résztvevők szempontjából valóságteremtő intézménynek tekinthetjük.

Az esemény azonban mint az intézményesült viselkedésformák összessége nemcsak a résztvevőknek a viselkedését szabályozza, hanem a *távolmaradókét* is. Igen szigorú szabályozások övezik az eseményt: pl. a halottas ház környékén tilos a hangoskodás; a falu utcáin amikor a temetési menet a templom, majd a temető felé halad, minden távolmaradónak tilos az utcán mutatkozni. Tehát aki távolmaradó az tevékenységeit, ügyes-bajos dolgait úgy tervezi, hogy útvonalai az illető időintervallumban elkerüljék a temetési menettel az esetleges találkozást. Emellett a távolmaradók cselekvései megszervezésébe a legváltozatosabb és legváratlanabb módon léphet be a temetés ténye. Pl. 1988 őszén a faluban nagy temetés volt (kb. 800 résztvevő), amikor előre tudott dolog volt, hogy az m. t. sz. vezetősége is résztvevő lesz. Voltak távolmaradók, akik a temetés idejét használták fel arra, hogy az m. t. sz. földjén saját hasznukra a burgonya tiltott másodszedését elvégezzék.

¹ Alfred Schütz gondolatát idézik *Peter Berger-Hansfried Kellner: Valóságfelépítés a házasságban*. In *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984.

² Mindkét hivatkozás helye: *Peter Berger-Thomas Luckmann: A valóság társadalmi megformálása*. Tudásszociológiai tanulmány, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont módszertani kiadványa, 1974. 204., illetve 206.

A résztvevők létszámát befolyásolja a temetés időpontja is. Ha munkaszüneti napon kerül sor rá, több a résztvevő, mint munkanapokon.

A rituális beszéd és az esemény

A következőkben sorra bemutatjuk a temetés forgatókönyvében már jelzett rituális beszédeseményeket, majd megnézzük mit jelentenek az esemény menetében.

Minden beszédhelyzet bemutatásánál egy konkrét esetre vonatkozó szöveget mutatok be úgy, ahogy a hangfelvételen rögzítettem a beszélők kikérdezésekor. A folyamatos bemutatást zavarnák, az egyéni változatok felsorolása.

I. Az első nyilvános beszélési alkalom a virrasztó esti beköszöntő a halottas házhoz, amikor a nagyobb csoportban érkező énekelők közül előzetes egymásközi megegyezés szerint egy, a beszélésben gyakorlottabb férfi elsőnek lép be az ajtón és a köszönés után az alábbihoz hasonló szöveget mondja el:

„Adjon Isten jóestét! Megdőbbsent lélökkal léptük át ennek a gyászháznak a küszöbét, ahonnan elszólítottatt a halál által egy drága jó édösanya. Kívánunk neki csendes békés pihenést majd a temető birodalmába a földnek hantjai kötött s lelke nyerjön üdvösséget a menny honába s az érte fájd sziveköt vigasztalja, őrizze s oltalmazza több szomorúságtól s magokat s mindnyájunkat segítsön meg a ma esti szolgálattételre.” (B. J.)

A gyászháznál már korábban ottlevő idősebb férfi – aki lehet rokon vagy szomszéd – szemben áll végig a beszélővel, majd a következő rövid válaszbeszédet mondja:

„Isten hallgassa meg a szép beköszöntőjöt. Kívánjuk, hogy az elhunyt édesanyja pihenése legyen csendes, Isten segítjön meg a ma esti szolgálattételre.”

Ezután kezét fognak, először a beszélők, majd a fogadó a többi érkezővel és az énekelők helyet foglalnak a gyászlepellet letakart asztal mellett.

II. A második beszélési alkalom szintén a virrasztó estén a közös ivás és étkezés (két pohár pálinka és egy szelet kenyér) „beköszöntése” és „az asztal megköszönése”. Példának nézzünk egy asszony ravatalánál elhangzott beszédet:

„Halotti gyülekezet, kedves atyámfiai!

Szomorú alkalomra jöttünk ide, ehhez a házhoz, amidőn ennek a háznak gazdasszonya Mihály Andrásné Sándor Irén életének hatvanegyedik évében elszólítottatt az élők sorából. Mű eljöttünk hogy tisztösséget tegyünk ezőn az utolsó búcsú estén, virjasztó estén, egy utolsó istenhozzádot mondjunk neki, hogy örökre megpihenjön. Ezért az alkalomért a keserves atyáfiak itt étel-italbéli jóakarattal kívánnak nekünk gazdálkodni, ebből s Isten áldásából csekély szolgálatunk után részt fogunk venni” (P. J.)

A beszélő leül és a jelenlevők – a ravatal körül ülő keservesek és a fennjárók kivételével – elfogyasztják a szelet kenyeret és a két pohár pálinkát. Ezután ugyanaz a férfi, aki a beköszöntőt mondta, vagy ha többen vannak beszélők, akkor egymás közti megegyezés szerint másvalaki, egy rövidebb szöveget mond:

„Megköszönjük a gyászoló családnak a hezzánkvaló szívességöt, kinek az emlékre adták, nyugtasza meg a Jóisten, s ki mit elhasznált adja egészségire s az éjszakát áldja meg csendes pihenéssel s a hónapi napra adjon jó felvirjadást.” (B. J.)

A beszélő leül, még elénekelnek 2-3 éneket, majd lassan elszélednek. A keservesek végigvárják, csak ezután állanak fel a ravatal mellől és kezdik a búcsúztató megszövegezését.

Másnap a halottas háznál a temetésre gyülekező résztvevőknek előkészített padok közül az elsőre azok az idős férfiak ülnek, akik potenciális beszélők. Ha többen vannak, egymás között megegyezhetnek, előfordul, hogy egyikük mondja a beköszöntő lelkészt fogadó beszédet, a másik a temetőben az egyházi szertartást megköszönő beszédet.

Az érkező lelkészt és kántort fogadó gyülekezet térbeli elhelyezkedésével az egyház szolgálai körül kialakít egy „szent” teret, (kb. 6–8 m²) ide más nem lép be csak a beszélő, aki 2-3 m-re kilép a mögötte állók közül és a lelkésszel szemben helyezkedik el. Ez a térbeli elrendeződés jelzi, hogy ki fogadja válaszbeszéddel a lelkészi beköszöntőt (3-4 perc).

III. Példa e beszédhelyzetben elhangzó szövegre:

„A Jóisten hallgassa meg a tisztöletös úrnak ezt a szép gyászbeköszöntését. Azt mondja a zoltár, hogy megáll egyszer minden munkás, mindenkinek egyszer valaki sírt ás! Így történt e háznál is, ennek a háznak gazdája is eltávozott, egy jó munkásembőr itthagya családját, itthagya szeretteit, itthagya szép otthonját s eltávozik a temető birodalmába, oda az örökös otthonba, ahonnan nem tér vissza soha. Kívánom, hogy a Jóisten nyugosztalja meg abba a sírba s abba a koporsóba, lelke találja meg a megérdemelt jutalmat s a keservesöknek adjon vigasztalást.

Megérköztek a tisztöletös urak es erre a szomorú alkalomra, hozták magokkal a hitnek erejét, kéröm a Jóistemet segítse meg a tisztöletös urakat s adjon lelkiert. hogy ezt a gyászistentisztöletöt végbevihesék.” (R. M.)

A lelkész válasza: „Isten hallgassa meg”, majd egyet-egyét lépnek előre és kezét fognak.

A következő nyilvános beszélés színhelye a temető. A sírnál a temetési gyülekezet térbeli elhelyezkedése a következő: mivel a temető domborzata kelet felé meredeken lejt, és a halottat fejjel napnyugat felé helyezik (a sír kelet–nyugat irányú), a lelkész mindig a sír napnyugati felén áll meg, kiemelkedve a gyülekezetből. Mellette a kántor és jobbra tőlük 3-4 m-re a beszélő. A keservesek a halott lábai felőli részen állnak meg, a többi jelenlevő a sír körül rendszertelenül széteszolva.

A koporsó elhantolása után a beszélő enyhén a lelkész felé fordulva, de a gyülekezetnek beszélve elmondja a köszönő beszédet:

IV Pl. „Mélyen tisztelt végtisztességtevő gyülekezet!

Mihály Andrásné, Sándor Irént kísértük ki ide, ebbe a csendes, békés, nyugalmas temetőbe, ahol a koporsóját az édös anyaföd bétakarta, hogy örökre megpihenjön. Az ő élete hatvanegy esztendőre terjedt ezön a földön, amiből kilenc évet a későbbi férjével töltött el, s az ő halála békövetközött egy olyan betegség által, hogy nem lehetett meggyógyítani, csak a halál bót a meggyógyítója. Kívánjuk, hogy az Úristen adjon csendes, békés nyugodalmat az eltemetett hitvestársnak, édösanyának s a keservesöknek adjon vigasztalást szent lelke által.

A tisztöletös uraknak a keservesök nevébe igen szépen megköszönöm, hogy megtették a végtisztöség-tételt megboldogult atyámfia koporsója felett s az Úristen segítse meg, hogy minden szentséges dogkba elvégezhesék kötelességököt s az isten éltesse sokáig.” (P. J.)

A fent bemutatott beszélési alkalmak az esemény menetében minden esetben megvalósulnak. Legalábbis a tanulmány megírásának időpontjáig nem fordult elő az utóbbi harmincnégy évben (a lelképásztor közlése) olyan eset, hogy elmaradtak volna.

Az alább következő két beszédhelyzet a halotti toron szintén ilyen rendszeresen megvalósuló jelenség volt, kb. a hetvenes évek közepéig, ma azonban gyakran elmara-
dozik. A kérdésre még visszatérek.

A gyászházhoz visszaérkezők, miután helyet foglaltak az asztaloknál, egy idősebb férfi, aki nem kötelezően az eddig beszélő, feláll és „hangot csinál” ha szükséges (a hangcsinálás egy tányér vagy pohár megkopogtatása egy evőeszközzel a figyelem felkeltésére), majd egy rövid beszédet mond.

V. Példa az elhangzó beszédre:

„Milyen tisztelt gyülekezet, ha meghallgatnak egy pár szót mondanék, hogy miért seröglöttünk esz-
sze ehöz a tisztas házhoz. Sajnos egy szomorú alkalom vezérelt eszre minket, mert mind ahogy a köl-
tő mondja »hiányzik valaki közülünk«, hiányzik egy hitvéstárs akit elkésértünk a temető birodalmába,
abba az örökös otthonába, abba a titokzatosságba, ahonnan nem tér vissza már soha.

Itt a gyászoló család megköszöni önöknek, hogy nem sajnálva a fáradságot eljöttek, talán osztoztak
a fájdalomba, talán részvételt voltak, ezért a gyászoló család most itt étel-italbéli jóakarattal fog gazdál-
kodni. Ebből s Isten áldásából, a gyászoló család jóakaratóból tessenek részt venni.” (R. M.)

Ezután következik a közös étkezés, amelynek befejezésével az előbbi beszélő, vagy
ha többen vannak, megegyeznek egymás között: „felköszöntöm de te osztán köszönd
meg”, „essze szoktak beszélgetni” (B. J.) és valaki megköszöni a meghívást Pl.:

„Megköszönjük a gyászoló családnak a bőséges ellátást, aki emlékre adták, annak kívánunk cse-
des nyugodalmat, s a gyászoló családnak isten akaratába megnyugvást. A Jóisten pótolja ki reánk való
kötésököt, ki mit elhasznált adja egészségire, a hónapi napra adjon jó felvirjadást, jóéjszakát kívánok.
(B. J.)

Eddig tartott a temetésen elhangzó nyilvános beszédeseemények szövegeinek bemuta-
tása.

Könnyen észrevehető, hogy e szövegeknek tartalmi és szerkezeti elemei között át-
fedések, hasonlóságok, párhuzamosságok vannak. Kiemelve e közös elemeket, közelebb
jutunk e beszédek jelentéseinek megfejtéséhez. Ezek megértéséhez a következő fonto-
sabb jelzéseket emeljük ki:

- Ismétlődnek az esemény egészére vonatkozó szövegrészek: pl. „szomorú alka-
lomra jöttünk ide”, „elszólítottat az élők sorából”, „így történt e háznál is”, „az
ő halála békövetközött”.
- A jelenlevők viszonyulását tükröző szövegrészek az elhunythoz és családjához:
„mü eljöttünk, hogy tisztösségöt tegyünk”, „megköszönöm a gyászoló családnak
a jóakaratot”, „kívánom, hogy a Jóisten nyugosztalja”, „adjon csendes, békés
nyugodalmat”, „a keservesöknek vigasztalást”.
- Az esemény menetében a pillanatnyi helyzetre reflektáló szövegrészeket: „ezért
az alkalomért... kívánnak gazdálkodni”, „megérköztek a tisztötös urak es”,
„megköszönöm, hogy megtették a végtisztösségételt”.
- Az esemény következő mozzanatára utaló részeket: „csekély szolgálatunk után
részt fogunk venni”, „ezt a gyászistentisztötöt végbevihecsék”, „a gyászoló
család jóakaratóból tessenek részt venni”.

A fentiekből több következtetés is levonható. Először is, a rituális beszélés az ese-
mény folyamatában az egyes szakaszok lezárása, elhatárolása a nyelv és gesztuskészlet
segítségével megvalósítható beszédcselekvés. Tömören összegezi az esemény megvaló-

sult mozzanatait, előrejelzi, beinti a következő pillanatokban megvalósuló cselekvéseket. Ugyanakkor egy pillanatnyi helyzet nyelvi objektivációja, amely nem köznapi, hanem az esemény hangulatának megfelelően szertartásos ünnepi nyelven felépített objektiváció. Mintája, formája előre elkészített, a beszélő tudása, tapasztalata szerint tölti ki.

Az esemény résztvevőinek helyzetéből következően a beszélőről való tudásnak legalább két típusát lehet elkülöníteni: a beszélők tudása a beszélésről és a nem beszélő résztvevők tudása a beszélésről.

Ez utóbbiak tudják – feltételezve, hogy az illető környezetben szocializált felnőtt egyének – mikor fog az esemény menetében elhangzani nyilvános beszéd s azt is, hogy kb. mit fog mondani a beszélő. Számukra egy jelzés a beszéd, jelzi, hogy a következő pillanatban mi következik. A résztvevők cselekvéseit szabályozó jelzés.

Az a résztvevő, aki potenciális beszélő, nem csak azt tudja, hogy mit kell mondani, hanem azt is tudja, hogyan kell beszélni.

A következőkben a beszélőt és tudását állítjuk figyelmünk középpontjába.

A beszélő és a beszélés

A beszélő minden esetben férfi, soha nem fordul elő, hogy asszonyok beszélnek. A beszélés a férfiak, mégpedig az idősebb férfiak tiszte: „Általába mind az öregebbek vállalkoznak, mert ugye azt mondjuk, hogy az üdösebbet illeti a szó s a beszéd” (B. J.). Mint kivételes esetet számontartják, hogy egy cigánytemetésen, ahol nem volt idősebb gyakorlott beszélő, egy fiatalember önkéntesen vállalta a beszélő szerepet és igen jól meg is oldotta. Ugyanez a beszélő nem beszélhet olyan temetésen, ahol idősebb beszélők is jelen vannak.

Ma a faluban 12 beszélő van (névsorokat lásd a függelékben) akik közül mindig valaki, de legtöbbször többen is részt vesznek egy-egy temetésen. A beszélők névsorát többszöri kikérdezés után állítottuk össze.

Mivel a beszélést társadalmi jóváhagyás övezi, a beszélő szerep presztizst is jelent. Azért fordul elő a forгатókönyvben többször említett helyzet, amikor a beszélők egymás között megegyeznek, hogy ki, hol fog beszélni.

„Például, ha ott vagyunk hárman es, különösen Gyulával ha ott vagyunk, má nem egyszer vót, hogy (megegyeztek): né, akkor te állasz elé, vaj én mondom, te itt mondog el (a háznál), s én elmondom a temetőbe. Ennyit amikor leülünk (a gyászháznál, a lelkész érkezése előtt) egymás között megegyezünk.” (R. M.)

A presztízsz mellett azonban a beszélés feladatát is jelent, van akinek már nincs szüksége presztízse növelésére (pl. elismerten jó beszélő), szívesen másnak engedi át a beszélés lehetőségét. Ez az átengedés proxemikai jelekkel is kifejezhető:

„...van eset rea, hogy egyet kiszemelnek s a másik kettő visszahúzódik, hogy Ő ne számítson senkire, hogy Ő fogadja (a lelkészt)” (B. J.)

A másik véglet az, amikor a beszélők közül egyvalaki magának követeli a beszélés jogát:

„...nem mindenik tüzel, hogy Ő (beszéljen), van olyan es amelyik... például B. komám, Ő má úgy vót, hogy: én mondom most!” (R. A.)

Általában, ha többen vannak, a megegyezés egy kölcsönös, (gyakran ál-) udvariaskodás. (A temetési rituális beszéléssel rokon helyzet a templomi rituális beszéd. Minden vasárnap az istentisztelet befejezéseként, amikor a lelkész kiindul a templomból, az ajtón belül megáll és mond egy rövid köszöntőt. A férfiak, amíg a lelkész az ajtóig ér, a padokból szintén az ajtó felé sorakoznak. A jelenlévő beszélők között többször megfigyelhető egy diszkrét versengés: ki kerül előre a sorban, hogy a lelkéssel szemben elfoglalja a „beszélő helyét”.

A beszélők szociális helyzetéről megállapítható, hogy a falu társadalmának „középrétegeiből” kerülnek ki. Senki sem emlékszik olyan esetre, amikor a beszélő a falu értelmisége, hivatalnokai, vagy elesettjei közül került volna ki. Az egyén egy presztízst kell birtokoljon ahhoz, hogy potenciális beszélő lehessen.

2. A beszélő tudásának eredete

Rákérdezve a beszélők tudásának eredetére, mindenki a nála idősebb, már elhalt beszélőktől hallottakra hivatkozik, akiktől tanult. „Hallás után szedegettem vót essze, s osztán apránként mondogatni kezdtem s osztán úgy szaporodott”, „hallogattam s megjegyeztem” – mondják a megkérdezettek.

A beszélés indítékai között is vannak különbségek:

„Ugye, éreztem, a korral, hogy mahónap sor kerülhet arra, hogy belekerülök (a potenciális beszélők sorába). Osztán ugye vótam többször szószóló így lakadalmakba, s arra gondoltam, hogy ha a szükség megkívánja békőszönteni egy halottas házhoz, hát métt ne Osztán így lassanként...” (B. J.)

„Neköm úgy jó örökké. én úgy szólhatnám, én úgy beszélhetném, valóságos akaratom, vágyam neköm, met ha ez nem vóna, akkor én nem tudnék beszélgetni. Ez valóságos vágyam neköm, megtereintötte az Isten bennem, hogy olyan szókimondó vágyam van, hogy nyilvánosságra akarom hozni, s az jó es töllem ilyen esetökbé.” (P. J.)

Egyik felől a külső világ szükségyszerűségeként fogják fel a beszélést, másfelől mély személyes vágyak, amelyek egybeesnek a közösségi elvárásokkal.

Nem találtam senkit, aki ezeket a hallásból megismert szövegeket írott formában is rögzítette volna.

„Ügyhogy ez külön leírva nincsen neköm sincs s másnak sincs, met aki íratlan nem tudja elmondani vaj nem tud, az élé sem áll.” (S. M.)

A memóriában tárolt szövegrepertoárból válogatja, szerkeszti meg a beszélő az alkalomnak megfelelő változatokat.

A beszélni tudás megtanulására bőséges időt biztosít a társadalom. Az egyén, amíg a beszélő-korba jut, igen nagyszámú temetésen vehet részt, ahol megfigyelheti, rögzítheti, értékelheti az elhangzott beszédeket.

A beszélők között ha szigorú hierarchiáról nem is, de megkülönböztetésekről beszélhetünk: „Nálamnál vannak jobb szónokok es, mind például Sándor Mózes” – mondja az egyik adatközlő.

A rég elhunyt, jó beszélőkre sokáig emlékeznek:

„Ő beszélt a legtöbbet, mikor ott vót a temetésön akkor más nem kellett, hogy beszéljön Osztián Ő még kibővítötte, idézött a bibliából es, belé foglalta a beszédibe.” (B. J.)

„Papp János, Veres Laji s a vén Kenyeres Ferenc, ugye azok mind nagy beszélök votak, azok mondogatták előttem. Bence József, nyugogyék csendesesen, az osztán ugyan nagy mondó vót, azok osztán fennebb mentek, me konfirmációkor, esperes fogadásakor, ugye akkor es vótak beszédök.” (R. M.)

De nemcsak az idősebbektől tanul a beszélő, hanem beszélő társai szövegeit is megfigyelheti: „Osztián ugye az embör még egyik a másén es tanól, én, hogy mondtam vaj te hogy mondtad.” (B. J.)

*Ami*t mond a beszélő, annak az eseményhez szorosan kapcsolódó aktualitása kell legyen: „örökké nem egyformán kezdöm a beszédömöt én sem, az alkalom megmutas-sa”; „minden esetre minden halottnál, hogy mennyi üdös vót, vagy milyen vót, vagy ki vót az embör, asszerint vesszük fel a tárgyat, a témát”. (P. J.)

Felelősséggel és kockázattal jár a beszélés, aki téved, azt hosszú időre megbélyegezheti a hallgatóság. (Pl. egy toron egy kezdő beszélő a következő szövegrészt mondta: „...a Jóisten adjon a holtaknak vigasztalást s az élöknek nyugodalmat”. A beszélő szomszédja rögtön replikázott: „Jól van István, leülhetsz (azaz leszerepeltél). Az eset közel három évtizede történt, de ma is felelemgetik. Az illetőből nem is lett beszélő ember soha.

A beszélés vállalása „meggondolkoztató dolog, igaz, me ugye sokan hallják s csak egy szót vétsön el az embör, ugye, vagy nem jól mondja, azt már mindenki észreveszi”. (B. J.)

Leírni *ahogyan* kell beszélni, a külső megfigyelőnek igen nehéz feladat. Bármilyen éles a szeme és „beleérző” az okfejtése, a beszéd mint teljesítmény és megvalósítás pragmatikus szabályairól kevesebbet tud mondani, mint egy gyakorló beszélő. A kutatónak munkája e szakaszában az a gondja, hogy megtalálja azt az adatközlőt, aki ezeket a szabályokat meg is tudja fogalmazni. Tapasztalatom szerint e feladatra nem mindenki alkalmas, a gyakorlott beszélök közül sem. A következőkben egy beszélő embernek (Rigó Mihály, sz. 1907) a beszélésmódról való tudását mutatom be a magnószalagra rögzített hangfelvételtől. (A kérdezőt az adatközlővel folytatott beszélgetésen egy szerencsés véletlen segítette: beszélgetőpartnerünk érdeklődésemet hallgatólagosan úgy értelmezte, hogy én azért szeretnék minél többet megtudni a beszélésről, mert majd magam is beszélni szeretnék a temetésen. Erre a félreértésre csak akkor jöttem rá, mikor a beszélgetésünk végén megkért, hogy próbáljak az általa elmondott szabályok szerint egy szöveget elmondani.)

A szükséges figyelemösszpontosítás feltételezi, hogy

„az embör mikor úgy akar, hogy felálljon a közönség elejibe, akkor ne lüss meg senkit a papon kívül, a papot nezed de a többit ne, ha ezören vannak akkor sem! Ha nézőgetni kezdessz a közönség szemibe, akkor megállasz! S nyuguttan! Nem kell, hogy jaj hamar (sietni) nem kerget senki! Befejeződ nyuguttan s ha mondjuk vajegy szó nem es pászol úgy ahogy kéne, ha nyugutság van akkor kapsz helyibe mást de ha idegösködöl s pontoson csak azt akarod (mondani) ami mintha le vóna írva vers formába, akkor nehéz. Nem szabad megjegjüni, ha egyik szót nem kapod meg olyan hamar, egy másik szóval ki kell egy kicsitt egészíteni. Úgyhogy a nyugutság a legföbb.

Jobb egy kicsit rövid mind, hogy sokat mondjál. Rövidön! Nem baj ha három szó es csak ne kelljen megismétölni, újrakezdeni. Ha újrakezöd meg vagy állva.

Az embőr aki fel akar állni egy kicsit magába készül, hogy csak eccer-keccör sikerüljön röviddel, má sokkal könnyebb harmadikszor, de mondom csak a nyugodtság! Ha kapkodni kell a szók után akkor abba kell járni, hogy két-három szóval béfejezni...

Ugye olyan helyt ahol eltávozott egy fiatal édősanya, jöni kell (a beszédnek), hogy egymás után mennyen... még azt mondom, hogy ilyen helyt a legrövidebben bé kell fejezni, attól függ, hogy az idegrendszered milyen es. Például Kusztoránitt, mikor odáig elmondtam, hogy: jó édősanya, kire még nagy szükség lett vóna. (az elhunyt fiatal édesanya volt) úgy keztek ordítani ott hátul, hogy így (mutatja) nezett a pap, hogy valahogy fejezzem bé. Úgy felfutott valami (a torka felé int) így nezett a pap, még a szemével es intott, hogy valahogy fejezzem bé!

Az ilyensmikkel számolni kell, osztán béfejeztem én, nem mondtam el mindent amit kellett vóna...

Ugyhogy egy kicsit erősnek kell lenni, ha egy olyan érzékenyebb vagy felfut a torkodba s akkor meg kell állni. Csak, mondom nezni senkire sem kell a papon kívül. Ha a népnek a szeme közti kezdesz nezni, vége.

A pappal pedig avval szembe néhetsz, met az olyan őszinte, hogy ha tudna segéte szavakkal, ugye úgy néz szembe veled. De másra nem kell nézni...

Ezt osztán, valahogy nem úgy kell mondani mind a versöt. Nem mind a versöt, ugye olyan megnyomott szókkal kell kiemelni, megnyomni azt a szöt. Nemcsak úgy egymás után mind a versöt, inkább még szusszanni es egyet-egyet. Nem kell sictni, ez a legfontosabb. Inkább legyen rövid, csak legyen olyan értelmes egy kicsit.

Ez most nem azt jelönti, hogy minden olyan cakra (pontosan) legyen, mikor má keccör-háromszor elmondod, akkor má te es fogsz szavakat kapni, má ragad hezza valami. Ha egy olyan alkalmas szöt kapsz azt még hezza lehet tenni, mert ugya ha mó elmenyünk a temetésre azt mü elészédjük, de a másokra, harmadikra már nem jó, ki tudja milyen lesz egymás után mindegyiköt le kell szürni. Mü meg es pótoljuk osztán.

Úgy vóna szép, hogy minden szó pászoljon az alkalomhoz. Arról a tárgyról, mind ahogy szokták mondani, arról a tárgyról, hogy pászoljon a szö. Ahol nem pászol oda mág kitalálsz valamit, egy odavaló szavat, me egyes van, hogy nem tudod eppen, hogy rimödjön egymás után, arra kell erősen ügyelni, hogy egy kicsit találjon. Például: munkás kezek szorgalma már végetért, fáradt testöd örök nyugalomra tért.

Két sor, egyik hozza ki a másik értelmét.

Nem baj, ha ezek a szavak... ha például amit elmondtal a háznál abból a temetőbe es vajegy belesik, csak ne eppen azon a sablonon mennyen, egy kicsit másképpen. Még az es jelönt valamit."

A beszélő a következőképpen értékeli saját teljesítményét:

„A tisztöltös ír sem várja, hogy sokat mondj, met ő annyit elmond, hogy az elég. Akármit mondj, úgysem tudunk olyant mondani mind az óvék. Úgysem tudunk olyant mondani, mind ő.

De a miénk ez az egyszerű mondat egyes megvet (mérhető a lelkeséhez). Ugye mü csak egyszerűen mondjuk... met ugye mü kicsi embörök vagyunk a tanölt embörök között... ilyen szavakon ki tudjuk fejezni."

A beszélő emberek névsora (1990):

Baczó Zsigmond, Benczö József, Benczö Gyula, Bencze Mózes, Bodor Sándor, Csáka Albert, Kenyeres Gyula, Pálfi Albert, Rigó Mihály, Sándor Mózes, Sós Mihály, Sorbán György.

Adatközlők:

(B. J.) – Benczö József (sz. 1914)

(P. J.) – Papp János (1893–1981)

(R. A.) – Rigó András (1903–1985)

(R. A. Cs. A.) – Rigó Andrásné, Csikó Anikó (sz. 1909)

(R. M.) – Rigó Mihály (sz. 1907)

(S. M.) – Sándor Mózes (sz. 1914)

Itt mondok köszönetet Benczö Dénes (sz. 1929) humoródalmási lelkésznek, aki a gyászszertartás részmozzanatainak időbeni pontosításánál volt segítségemre.

A BÁCSKAI LAKODALMAK CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETRŐL

Az utóbbi évek viharos eseményei alaposan megtizedelték a vajdasági magyarságot, főleg a fiatalokat, az értelmiséget, hiszen elsősorban ők távoztak el. Voltak, akik távolabbi országokban kísérelték meg a fészekrakást, a többség a szomszédos Magyarországon telepedett le azzal a reménnyel a szívében, hogy nemsokára úgymint hazamegy. Élő és ismert mondás, ki hazát cserél, az szívet is cseréljen. Magyarország szeretettel és lehetőségeihez mérten segítőkészen és megértéssel fogadta a bevándorlókat, de sokan az egész áttelepülést csak egy szükséges ideiglenes állapotnak tekintették. A mi szülőföldünk Vajdaság, Szerbia. Évszázadokon át éltünk megértésben más nemzetekkel. Megismertük és elfogadtuk egymás szokásait, hagyományait, s ők is a miénket. Ide tartozunk, itt a helyünk. Ide kötnek a temetők, az ismerős patakok, dombok és völgyek, a humuszban gazdag bácskai föld, a szíkes bánáti legelők. Nem fogadjuk el, hogy nincs itt helyünk, nem fogadjuk el egyes szélsőségesek tételeit: „...hogy pusztulunk, veszünk, mint oldott kéve széthull nemzetünk”. Tavaszoként ismerősen bólogat az akác, a bodza, lábunkhoz simul a gyermekláncfű, a csalán, a pitypang. Itthon vagyunk, és velünk együtt sok más nemzetiség is. Éppen ez a csodálatos a Vajdaságban, hogy jól megférünk egymás mellett. Tudunk mulatni együtt és segíteni egymáson. Ezek mégis nagyon nehéz évek. Nem minden ember tud ember maradni, sok megaláztatás és arcucsapás ér minket, persze nemcsak a magyarságot, másokat is, mindenkit. Tudjuk, hogy túl kell élnünk ezeket az éveket, s ehhez az erőt csak a gyökereinkből meríthetjük. Pedagógusok, műkedvelők, mesterek, művészek, nyugdíjasok hada dolgozik évek óta fáradhatatlanul, hogy a fiatalokat megtanítsa az elfelejtett mesterségekre, táncokra, dalokra, felújítjuk hagyományainkat, szokásainkat. Az emberi élet egyik legnagyobb fordulója a lakodalom. 20 év szorgalmas munkája sűrűsödött össze abban a tanulmányban, mely az elmúlt év márciusára készült el és a Bácskai lakodalmak címet viseli. Ezzel a tájékoztatóval segítséget szeretnék kérni a könyv megjelentetéséhez. A következőkben tájékoztatót adnék a tanulmány tartalmáról. A tanulmány terjedelmes anyagot foglal magába, kb. 300 oldal. A bevezető rész általában mutatja be a lakodalmat. Ez az egyik legszebb emlék az életben. Egy magyar család életének a kezdete. Még ma is hónapokig beszélnek egy-egy híresebb lakodalomról, a vőfélyről, a vendégekről, az ajándékokról, a mulatókról, a hangulatról. Nincs jövője annak a népnek, aki nem becsüli a múltját. A lakodalom ősi és részben már elfelejtett hagyományai a múltunkhoz tartoznak. Összegyűjtöttem, amit még megtaláltam. A vőfélyversek sablonos szövegei mögött is lehet olvasni. A topolyai lakodalom leírása és a vőfélyversek változatai még 1977-re elkészült egy nagyobb tanulmány részeként, mely igen jó minősítést kapott Debrecenben. 1981-ben a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intéze-

tének gondozásában megjelent Topolya népszokásai címmel az említett tanulmány jó része, de a lakodalom (81 gépelt oldal) a kiadott kötetben 17 oldalra lett összesűrítve. Topolya és a környékbeli települések vőfélyverseit tanulmányozva meglepődve tapasztaltam, hogy milyen népszerűek e rigmusok, milyen sok a változat. Az egyik leghitelesebb és létező forrás Topolya múltját illetően az ún. Kismonográfia, amely 1859-ben készült. A község akkori bírja, Morvai János és Nesztor Manojlovity, a jegyző állította össze. Mindössze néhány oldal. Az egyik mondata így hangzik: „A község lakói nagyon kedvelik a rigmusokat”. E gazdag választék magyarázata talán abban is rejlik, hogy községünk és a környékbeli települések lakói különböző vidékekről és más-más időpontban települtek ide az 1700-as évek elejétől fogva. Topolya 1750-ben települt több észak-magyarországi megyéből. A tanyavilág a II. világháború végéig őrizte a palóc nyelvjárást. A református falvak lakói (Moravica, Pacsér) 1785/86-tól kezdve érkeznek a Tiszántúlról, Kercagról, Törökszentmiklósról. Bajsa ősi település. Csantavér 500 éves múltra tekint vissza. Kishegyest 1764-től tartják számon. A református falvak népességével együtt, vagy azonos időben érkezhettek Feketics lakói is. Az utolsó tömeges betelepítés a II. világháború után következett be. (Ezek az adatok nem foglalják magukba az 1991–1995 végéig érkezett menekültek adatait.) Az új telepések mindig hagyományörzőknek bizonyultak, s az itt talált közösségekkel keveredve hatottak egymásra és hatnak ma is. A népi műveltség nem választja szét, hanem összekapcsolja a különböző népeket. Pacséron a szerb legényekre ma is azt mondják: mulatuju. A lakodalom volt és ma is az egyik legfőbb családi összejövetel. A lakodalomba elsősorban a rokonságot hívják meg, a nemzetséget, a menyasszony, vőlegény apai-anyai rokonait, s csak azután az ismerősöket, barátokat. A mai vajdasági lakodalmakban legtöbb esetben vegyes a vendégsereg, így a lakodalmi szokások átvétele is előfordul. Pl. a hagyományos szalag helyett a vőfély vállát törülközővel kötik át, mint szerb lakodalomban, vagy a hagyományos kis virágdísz helyett (amely azt jelzi, hogy kik a meghívott vendégek, sőt bizonyos rangsorolást is jelez a virágok nagysága) rozmaringszálat tűznek a ruhára – ez is a szerb lakodalom hatása.

Ha figyelmesen olvassuk a vőfélyverseket, rádöbbenünk, hogy e rigmusoknak van komoly mondanivalója is. Akármilyen ügyetlen rímekkel, sablonos szövegekkel, de élénk tárja a magyar nép erkölcsi életfelfogását, a tisztességről és becsületről vallott nézeteit, az öregek bölcsességét és óvatosságát. Figyelmeztetnek a felesleges költekezés és cifrázkodás következményeire, mert az romlásba dönti a családot. A gyermeket áldásnak tartották, a testvéreket szeretetben nevelték. Ahogy továbbadták az időjárással kapcsolatos tapasztalataikat, úgy adták tovább erkölcsi intelmeiket. Az elsődleges cél a tréfa és szórakoztatás volt, de ilyen sorokat is olvassunk:

*Húgomasszonyt addig meg ne tanáld kérni,
Míg előbb az anyát nem fogod ismerni.
Mert nem esik messze az gyümölcs az fától.
Az gyermek sem apától, anyától.*

A költészet számtalan elemével találkozunk: a vőlegény a gyöngyvirágáért jön. A szülőktől búcsúzó menyasszony így szólal meg:

*Mondanék még sokat, mert sok mindent érzek,
De csak a szív gazdag, a szavak szegények.*

Tréfás ételköszöntőből valók a következő sorok:

*Elpirult a sonkafa,
Illatos a hurkája...*

Természetes, hogy a kézzel írott vőfélykönyvek értékét nem hasonlíthatjuk össze a középkori énekes és egyéb kézíratos könyvek jelentőségével, mégis a mi valóságunk egy-egy darabját tükrözik. S ha csak néhány fehér folt tűnik el általuk őseink, a vajdasági magyarság történetének térképéről, már ez is fontos tényező, pótolunk egy mulasztást.

A jó vőfély a lakodalom lelke. Mindig voltak és ma is vannak ismert és híres vőfélyek, akiket egészen távoli vidékekre is elvisznek. Egy jól szervezett lakodalomban forgatókönyvszerűen peregnek az események. A vőfélyek általában földművesek voltak, s két jó napszámért szolgálták ki a lakodalmat. Ma már ez a juttatás több, s attól is függ, hogy hány személyes a lakodalom. Minden lakodalomban a csárdás a legfontosabb tánc. Szöllősi Vágó Lászlónak Lazar Malagurski szabadkai horvát tamburás a következőket mondta: A bunjevác lakodalomban a menyasszonyt mindig csárdásra forgatják, ezért mindannyian tudunk néhány csárdást. Tehát még a bunjevác és szerb lakodalomban is táncolják a csárdást, de a magyar lakodalom vendégei is eltáncolják a kolot.

E tanulmány nemcsak Topolya lakodalmi szokásaival foglalkozik, tehát egy katolikus közösség hagyományaival. Szólok még a moravicai, a horgosi lakodalomról. Ismertek néhány kézíratos vőfélykönyvet. Külön jelentőséggel bír az ún. Pacséri vőfélykönyv, melyet, valószínűleg, a Moravicára áttelepült református gyülekezet hozott magával a Tiszántúlról. Nemcsak Moravica és Pacsér számára jelentős e szöveg, hanem általában minden református közösség számára is, mert ezek teljesen más jellegű vőfélyversek, alig hasonlítanak az itt talált katolikus települések szövegeihez. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy a szöveg sokkal régibb, mint az itt talált versek.

Tehát elsősorban a Topolya és környékbeli lakodalmi szokásokat dolgoztam fel, s a vőfélyversek különböző változatait. Csodálatos részletekre bukkanunk. Ha egy legény nősülni akart, a keresztapjával ellátogatott ahhoz a lányos házhoz, ahol a jövődöbéli menyecskét sejtették. Ha a legényt szívesen látták volna jövődöbéli vőnek, akkor a látogatók szüre vagy kalapja ugyanazon a szögön maradt, ahová akasztották, mikor mentek befelé. Ha máshol találták, tudták, hogy oda nem kell többet elmenni. De a legény is alaposan körülnézett. Ha nem volt parázs a padkán, kereket oldot, mert a lányt lustának találta. Az volt a vélemény, hogy az a lány, aki nem tartja ébren a tüzet, szóval, hogy annak a lelke is hideg. A gazdag lány sok esetben csak akkor látta a vőlegényt először, mikor az eljegyzésre jött. A szegény legény a párjának kiszemelt lányt a munkán próbálta ki, hogy jó élettárs lesz-e, tehát aratáskor, kukoricatöréskor. A lakodalomban általában két vőfélyt fogadtak: öregvőfélyt és fiatal vőfélyt. Az öregvőfély kalapjáról 10-12 pántlika lógott le, de olyan hosszú, hogy a sarkát verte, ő vitte a vőfélybotot is. A fiatal vőfély öltözete hasonló volt, ő vitte a feldíszített kulacsot. A lakodalom előtt néhány nappal vitték a menyasszony ágyát, vagyis a holmiját a vőlegényes házhoz. Ez külön szertartásnak számított. Az Este viszik a menyasszony ágyát kezdetű vers második szakasza különösen figyelemreméltó:

*Jól gondold meg rózsám elejét utóját,
Kivel kötöd be két szemed világát,
Mert nem kölcsönkenyér az, hogy visszaadjuk,
Nem is tiszta búza, hogy visszamérjük.*

A lakodalom napján a menyasszonyos házhoz érkező vőlegény és kísérete így köszön be: Templom körül jártunk, páratlan galambra találtunk, keressük a párját. A lakodalom minden mozzanatára léteznek vőfélyversek, de a legtöbb változat: a menyasszony búcsúzik a szüleitől. Részlet a búcsúzó versből, amit a menyasszony maga mond el:

*Mielőtt elhagyom a házunk küszöbét,
Egy-két szót jószívvel én is mondanék,
Tele van a szívem sok furcsa érzéssel,
Nem is mondhatom el egyszerű beszéddel.
Szemem-szám egyszersmind nevetne és sírna.
Óröm is, bánat is lelkembe van írva.
De rossz lesz elmenni ebből a hajlékból,
Ahol megkíméltek minden bajtól, gondtól
Ahol anyám a széltől is megóvott engem,
Ahol édesapám örködött felettem,
Ahol megtanultam minden emberséget,
Derék munkásságot, hitet, tisztességet.
Lehet, hogy néhanap durcás, mérges szóval,
Hirtelen fellobbant konok indulattal,
Bántottam kendteket, mint ostoba gyermek.
Ezen a szent napon bocsássák meg eztet.
Ha voltam is néha makacs, engedetlen,
Higgyék el, akkor a szívem nem volt jelen.
Most mikor őszintén vizsgálom szívemet,
Nincs benne egyéb csak igaz szeretet.
Szeretet van benne és gyermeki hála.
Magukhoz köt engem szívem minden szála.
Igaz, ezt a legényt szívhájl megszerettem,
S erre az életre neki ígérkeztem stb.*

A szülők szeretettel és jótanáccsal bocsátják útjukra a fiatalokat:

*Illendő megállni néhány okos szó, í,
Mielőtt indultok a nagy fordulóra.
A házasság nemcsak csók, puhára vetett ág,
Nemcsak dinom-dánom, szerelem vigasság,
Van annak tüskéje, göröngye is bőven,
De azért nem kell ám megugrani bőszen.
Legyetek jószívvel egymás hibájához,
Megértést mutassatok egymás szándékához.
Az, aki jót akart, nem igazi hűnös,
Azért a bocsánat sohase legyen szükös.
A nagy útra áldással bocsájtunk,
Ha megszorultok tanáccsal ellátunk.*

A vőfélyversek nagyon sok ugratást, tréfát mondanak el. Egyik ilyen csattanós borköszöntő a következő:

*Miatyánk kispohár,
Ki vagy a kezembe,
miképp a kezdetben,
Itt van a szívemben.
Te vagy az, aki az árokparton megfenyegetél,
A gyerekekkel kinevettéél,
Az asszonnyal össze-vissza verettél,
Legyen meg a te akaratod.*

*Üdvözlégy nyújtófa,
Lelkes mogyorófa,
Feleségem jámbor legyen,
S a piszkafával naponta ötször-hatszor
Nehogy elővegyen.*

A lakodalom általában reggel vagy délfelé ér véget, a távozó vendégek ezt énekel-
ték:

*Reggel van már, dél kezd lenni,
Jó lesz, jó lesz hazamenni.
Eszteendőre vagy kettőre
Jövünk a keresztelőre*

A tanulmány következő fejezete Bodor Egri Péter vőfélykönyve. Bodor Egri Péter 1935-ben (mint sorkatona) a Gyakováci kaszárnyában, hogy honvágyát csillapítsa emlé-
kezetből lejegyez egy szerény füzetre való vőfélyverset. A nevét és egyéb adatait tyiri-
licával írja fel a füzetre, mert nyilván szerb iskolába járt a Bodor vezetéknev miatt (az
Egri ragadványnév lehetett), ugyanis 1919-től 1941-ig csak az i-re végződő vezetékne-
veket tartották magyarnak: Vatai, Bakai, Námesztovszki, Tothisaszegi, a többi gyerek
szerb iskolába járt.

Olvasgatva a kiskatona által leírt verseket, meglepődve tapasztaltam, hogy mennyit
kopott a lakodalmi köszöntők eredetisége azalatt a 40 év alatt, jómagam az 1960-as
években kezdtem gyűjteni. Bodor Egri Péter a lejegyzést a menyecsketánc versével
kezdi, s a kontytánc köszöntőjével fejezi be. Szinte minden lejegyzett szöveg egy-egy
újabb változata a topolyai és környékbeli lakodalmak verseinek.

A menyecsketánc vőfélyverse:

*Álljatok meg legények, míg nem kerültök sorra,
A lakodalmas táncnak megvan a maga módja.
Elsőnek az új asszonyt hívom egy fordulóra.
Ifjú férj, te félreállsz, míg neked üt az óra.
Szép fiatal menyecske, tedd a kezed a kezembe,
Ne félj tőlem sohase, nem vezettek verembe.
Asszonyfejjelel utadra, én indítlak táncolva,
Bármint vagy is örökre a férjedhez láncolva.
Vigan kezd az életed, nem húsulunk éretted.
Járjad vigan tüzesen, serdül, perdül ügyesen.
Én vittelek oltárhoz, híven ősi szokáshoz.
A táncra is én viszlek, tisztelettel illelek.
Útból félre mindenki, hajoljatok meg neki,
Ez a nap az ő napja, megáldotta a papja.
Húzd rá cigány a zenét, holnapig se megyünk szét.
Itt az idő mulassunk, lazán vagyunk, vigadjunk
De takaros menyecske, ilyent hírn szerencse.*

*En vagyok a vőfélye, büszkén állok melléje.
Majd utánunk többiek, ti is sorra jöhettek.
Ki-ki maga párjával, szíve választottjával.*

Vőfélyek dala a hívogatáskor:

*Kípegünk kopogunk végig a Nagyutcán,
Port vertünk, dalolunk vasárnap délután,
Kalapunk peremén vérvörös pántlika,
Tövíbe hokréta, százsorszép, árvácska.
Kivirágzott imhol kezünkben is a bot,
Esküvőt hirdetünk lakomát és jó bort,
Boruljon az Alvég a Fölvég karjába,
Gyűjjön el mindenki cumboránk nászára.
Kípegünk kopogunk gazduram kapuján,
Úgy tudjuk, szép virág nyílik az udvarán,
Testvére ő is az ékes arának,
Illik, hogy ott legyen koszorús leánynak.
Kísérje illendően az oltár elébe,
A nászi koszorút ő tegye fejére.
Gyere, hügom, gyorsan, tanul meg a sorját,
Nézd meg, hogy társadnak bekötik a kontyát,
Ma van az ő napja, a tiéd is eljön,
Mikor a szerelem heve tűz delelőn,
Azért hát siessünk a lakodalmas házba,
Vegyük ki részünket a falusi nászban.*

E tanulmánykötet legértékesebb darabjának tartom az ún. Pacséri vőfélykönyvet. Erőről a füzetéről egyszer már beszéltem az V. Magyar Jugoszláv Folklor-konferencián 1991-ben, amely beszámoló megjelent a Folklor és tradíció VII. füzetében, MTA Néprajzi Kutatóintézet 1994. Az 1327 sorból álló vőfélykönyv 28 fajta különböző versből tevődik össze. Teljesen bizonyos, hogy az 1785/86-ban a Jászkunságból áttelepült 3000 református vallású lakos valamelyikébe hozhatta magával. Az új telepések főleg Kisújszállásról, Karcagról, Törökszentmiklósról érkeztek. Ómoravicáról kerülhetett át Pacsérra, s ott folytathatták a másolást. A füzet pacséri voltára két adat is utal. A 18. oldalon a kész szövegen keresztülírva a következő olvasható:

Petrits Gergely pacséri jegyző és idősbb Faragó István pacséri lakos között 1843. május elsején kötött szerződés.

A másik adatot a 60. oldalon találjuk: egy konkrét Pacséri lakodalom említésekor:

*Megtelt már Patséron a Csányi udvara,
Sok vala az vendég mint az földnek pora,
Mindeniknek vala egy csutora bora,
Tele lett kamora és pince gádora.*

Sajnos, nem ismerjük az eredeti és ősi szöveget, a reánk maradt változat több személy tollából származik, s köztük voltak hiányos műveltségű személyek is, innen a névelírások, latin kifejezések megcsorbítása stb. Az egyébként sokszor monoton szövegben páratlan szépségű sorokra bukkanunk. Ádám és Éva Házasságát elbeszélő versben:

Maga volt a vőfély az egek királya.

A vőlegény kívánja menyasszonya szüleinek:

*Cseppenjen az áldás gyöngyharma módjára
reájuk...*

A menyasszony mondja az édesanyjának a búcsúzáskor:

*Mint galamb fiait szárnyamra eresztél...
Látogatni, ha jössz, megseprem helyedet*

A bajai tűzvészben elpusztultak úgy hálnak meg: *Mint tűz által megtisztított gyöngyök.* A Pacséri vőfélykönyv nagyon megviselt, 36 sűrűn teleírt lapból, tehát 72 oldalból áll. Hiányoznak az első és utolsó lapok is. Nem áll rendelkezésünkre semmiféle adat, melyből következtethetnénk, hogy honnan származik a kézirat vagy ki a másoló. A füzet három utolsó megmaradt lapján 123 sorból álló, középkori krónikás énekre emlékeztető siratóéneket olvasható a következő címmel:

*Baja városának siralmas története, mely történt
az 1840-ik esztendőben május első napján*

Nem ismerjük az összefüggést a vőfélykönyv és a bajai ének között. Annyit tudunk, hogy a moravicaiak gyakran jártak Bajára pl. búzát öröltetni. Az is elképzelhető, hogy Bajáról származott valamelyik földesúr, ez pacséri viszonylatban is feltételezhető, s hozhatott magával tanítót, nevelőt, ügyintézőt, aki átélte a bajai tűzvész borzalmait, s így került sor a lejegyzésre. Összesen 1337 sorból tevődik össze ez a füzet. 31 fajta tevékenységet jelöl meg, néhányat több változatban is. Körülbelül 10 ún. Paroláció található benne. A Paroláció hosszabb oktató vagy szórakoztató beszédet jelent. Erkölcsi tanító beszédnek is nevezhetnénk őket. Ha összehasonlítjuk a Topolya környéki szövegeket a Pacséri vőfélykönyv verseivel, tapasztaljuk, hogy főleg az ételeket bejelentő versek hasonlítanak némileg. Olvasgatva egyiket és másikat gyorsan rádöbbenünk, hogy az utóbbi egy teljesen más mentalitású közösség alkotása. E versekben igen fontos szerepet játszanak a menyasszony érintetlenségének jelképei: a pártá és a koszorú. Aki el akarja olvasni és meg is akarja érteni e verseket, ismernie kell a Bibliát. Köztudott dolog, hogy a református ember mennyivel képzettebb e tekintetben, mint a katolikus. Számtalanszor találkozunk a felekezet és a gyülekezet kifejezésekkel. Az oktató versek olvasásakor pedig úgy érezzük egy prédikátor vagy egy lelkész mondja el vasárnapi beszédét, melyben az erkölcsre és a tiszta életre inti hallgatóit. A jók istenét idézik, hangsúlyozzák hatalmát, de hisznek végtelen kegyelmében. Az önálló életre készülő fiatalok a szülőket Isten kegyelmébe ajánlják:

*Elvégre ha jutsz élted határára.
Az istenfélőknek járandó utára.
Vigyen fel a Krisztus maga jobb karjára.
Helyeztessen egek magas cirkalmára.*

A círalom itt a legdíszesebb, legszebb égi mezőt jelenti. Gyakran hivatkoznak a zsoldárookra, Szent Dávidra, Mózesre, Szent Pálra, pátriárkákra, evangélistákra, megemlí-

tik Júdást is. Heltai, a reformáció híres írója sem volt előttük ismeretlen, hiszen megemlíti Markalf históriáját.

Az első emberpár házasságának történetét az alábbi verssorok ismertetik:

*Ádámot az Isten mikor teremtette,
A szent házasságot még akkor szerzette.
Egy oldalcsontját Ádámnak kivette,
Melyből Éva asszonyt mellé készítette.
Maga volt a vőfény az egek királya,
Amint az Mózesnek szent históriája
Bőven előadja, bár ki-ki vizsgálja.
Ezt minden értelem bámulja, csodálja.*

Az 1994. évi Karcagi kincses kalendáriumban Ökrös János vőfélyverseit közreadta az unokája R. Ö. M. s ebben így olvashatjuk a fenti verssorokat:

*Ádámot az Isten mikor teremtette,
Egy oldalbordáját még akkor kivette,
Melyből Éva asszonyt mellé készítette.
Maga volt a násznagy az egek királya
Melyet nekünk Mózes szent históriája
Bőven előadja. Bár ki ki vizsgálja,
Ezt minden értelem bámulva csodálja.*

Mikor a Pacséri vőfélykönyv szövegét papírra vetették, még közeli valóságnak számított a török világ, a katonák élete. Kimutatható Tinódi és Zrínyi verselésének hatása, felbukkannak Balassi korára emlékeztető sorok. Megszólal a nemesi udvarházban szolgáló apród vagy írődeák. Ellenség vérével gyakran földet festek – mondja a vőfély. Szól még a virtusról, a sík mezőről az erős és vitéz karokról. A menyasszony búcsúzik Balassi hangulatú sorokkal:

*A szép kies mező mennyi virágokkal,
Az nagy roppant erdő annyi szép bimbókkal.
Tündökölnek nyárban szép sárgaságokkal,
Megáldjon az Isten ily sok áldásokkal*

Utalás a nemesi udvarházra:

*Oda feljebb írom, szükségem van borra,
Mikor sertvést ölök jó lesz disznótorra.
Vagy kertvendégimre, hadd köszönöm sorra,
Ha még tovább élünk, nem hagyjuk az torra.*

Kertvendégek nyilván csak egy nemesi udvarházban fordulhattak elő. Más helyen a következőket olvashatjuk:

*Kilenc kisasszonyok magam úrfi köztök,
Karikás abroncsok mijért dörömböztök,
Ómagyar újmagyar sokan különböztök,
Sovány szerda után szomorú csütörtök,
Szivárvány zöldségén neveltetett tízök,
Körmös gyerek legyen kivel ujjat húzok.*

*Kicsiny bolondságon mindjárt orrok duzzog,
Üljenek az pócra, akik alamuszok.*

Teljesen középkori hangulatúak a következő sorok is:

*Immár személyedet óhajlja szívesen (ti, a vőlegény).
Maga parancsolta, hogy lábad siessen.
Hogy mentül hamarább öledben fekhessen.
Szomorúságról vígságra vezesse.*

Mint Tinódy idejében a krónikás:

*Énha mostan cselekedetemmel.
Véitettem valaki ellen beszédemmel.
Engedelmet kérek, ha vitézségemmel,
Nem járhattam híven az én beszédemmel.*

*Hanem vetvén szemem az fényes egekre.
Onnan kérek erőt ez gyenge versekre*

Felbukkan az obsitos katona Hány János is:

*Mikor a császárnál én ebédet ettem.
Híres nevezetes ételeket ettem.
Az feketelevest kucsmával hörböltem.
Az fekete cukrot pástétommal mértem*

Természetesen a tréfa sem marad ki a köszöntőkből, főleg mikor az ételeket jelenti be a vőfély:

*Apró öreg békák muzsikások lesznek.
Kilenc szunyolegény ételhordók lesznek.
Darás, dongó legyek pohártöltők lesznek.
Mindenik nálunk eleget isznak esznek.*

Részlet az egyik Parolációból:

*Valaki magadat házasságra szánod,
Egy tanácsot adik, vedd bé, meg nem bánod.
Hogy számodra leányt önnön magad keress,
Más szájával ne szólj, szívével ne szeress*

*Mert jó asszony elég van, jó feleség ritka.
Ez a házasságnak feneketlen titka,
Azért van sok ember az házasságával,
Oly formán mint Markalz az akasztófával,
Ki arra való fát nem talál magának,
Noha egész erdőt kezében adának.*

Más versből megtudjuk, hogy nem minden legény talál az jámbor Sárára, nem Szent Erzsébetre, Mária anyára, de találnak sokan részeg Boriskára. A képtelenségek sem maradnak ki a lakodalmi versekből:

*A dísznőugatást majd 10 nap kergettem,
Az nyúlnak fekvését majd agyonütöttem,
Az veréb árnyékát halálra üldöztem.
Vén fa csikorgását tarisznyára szedtem.*

*Mégis egy tarisznyát az nyakamba varrtam,
Mindjárt megtöltöttem fényes holdvilággal.
Téli csillagoknak szagos virágokkal.
Tarka kakasoknak görbe tojásokkal.
Így útra indultam egy tarisznya mákkal.*

Részlet a fiatal párnak mondott köszöntőből:

*Páros élteteknek ma nyílt ki hajnala,
Hosszú esztendőknék legyen víg nappala.
Mindennap örömet hozzon felköltével.
Hagyjon békességet elenyészésével.*

A Pacséri vőfélykönyv utolsó három lapja a bajai tüzvészről szól. A tűz délben kezdett pusztítani. Leégett a város, a harangok is leszakadtak, sok ember elpusztult a tűzben. Szenvedték az urak is a szegények fájalmát. Sokan üszögös vérükkel földet festettek, sokan találtak rá a halál horgára, és úgy pusztultak el, mint tűz által megtisztított gyöngyök.

Összefoglalva e szövegről alkotott véleményem, elmondhatom, hogy helyel-közzel még a költői nyelvről és stílusbeli sajátosságokról is beszélhetünk. Íme a példa, hogy a képes beszéd mennyire közel áll a magyar nyelvhez és néphez. Fantasztikus költői jelzőket használnak, előfordul a hasonlat, megszemélyesítés, jelkép, használják az alliterációt. Találkozunk több olyan kifejezéssel, amely ma már elavult szónak számít: jástrom, óstálok, iszkábálva. Még estvét mondanak, összevoktetni. Felbukkan az ízó nyelvjárás: beszílik, kontyír, kigyelmitek, ágyír, barítim, mír (Pacsir ma is használja).

Az Ómoravicával összefüggő adatokat Dévay Lajos esperes úrnak köszönhetjük elsődlegesen. 1936-ban a betelepülés 150-ik évfordulójára Dévay Lajos esperes-lelkész és Gyarmati Sándor egyházmegyei tanácsbíró Nagy idők sodrában címmel megírták a moravicai keresztény egyház és község történetét. Ebben a könyvben egy fejezetet szentelnek a helyi szokásoknak is. Elsősorban a lakodalmat írják le. Így módomban áll idézni ezt a szöveget, így a falu ifjabb nemzedéke is megismerheti, hogyan zajlott le egy lakodalom 1936-ban. Felhívom a figyelmet az ún. tyúkverőre, mely igen érdekes jelenség. Az esperes úr 1963-ban az 1175. évforduló tiszteletére Sztára Moravica község nyelvjárása címmel néhány oldalnyi gépelt szöveget állított össze, mely a címtől függetlenül, főleg a lakodalommal foglalkozik. Úgy vélem, hogy e két szöveg idézése, közreadása értékes és tanulságos, nemcsak Moravica, hanem a református közösségek számára is. Szintén Moravicáról származik 3 füzet, mely vőfélyverseket tartalmaz, 1978-ban gyűjtötték, de hogy kitől és miből, azt senki sem tudja. Ezeket a szövegeket eredetibb kivitelben megtaláltam Kaszás Kálmán kéziratos vőfélykönyvében (három egyedi máshol nem található versrészletet kimásoltam a moravicai füzetekből, íme az egyik):

*Örvendjete ti is szüzek, szűzvirágok,
Mint tavasszal zöldelő almafaágak.*

Látjátok mindnyájan, hogy kedvemben vagytok.
Nosza, muzsikusok, ne szunnyadozzatok.
Hanem egy szép csárdást-ropogóst hízzatok.
Hát ti mindnyájan szolgáló legények.
Látom a táncban voltatok serények.
A lányok rátok ásitoznak szegények.
Ne legyetek hát hozzájuk fősvények.
Úgyis tudom mindnyájan megházasodtok
A fehér cselédet szereti a szátok.
Szálljon rátok az a furcsa átok.
Üsse meg a gyöcspöndöl a vászongatyátok.

A következőkben Katona Vince vőfélykönyvéről számolok be.

Katona Vince és Úri Ferenc 1948-ban Skopjében katonáskodik. A verseket barátjának, Úri Ferencnek mondta tollba. Katona Vince Királyhalmán született. Úri Ferenc Újvidéken élt, újságíró volt, ma Kamenicán él. 10 különböző versből áll. Ugyanaz lehetett az ok, mint Bodor Egri Péter esetben. Pl. vendégek felköszöntése:

Jó napot kívánok, tisztelt násznagy uraméknak.
És az itt egybegyűlt becses társaságnak.
Örülök és örvendek, hogy ismét megjelenhettem.
A megbízott munkámban sikerrel működtem.
Mert íme XY tisztos családdal szolgáltok.
Kit násznagy uramék körébe ajánlok.
Fogadják tisztelettel a tisztos családot,
És az új párnak hozott becses ajándékot.
(ha nincs ajándék)
Íme Fekete Lajosék családja megérkezett.
Tessék, násznagy uram, fogjon velök kezét.
Fogadja be őket szép társaságunkba.
És részesítse őket szép mulatságunkba.

Amilyen bőven szál a harmat a földre, olyan bőven kéri a menyasszony az áldást óvéire. A szakácsné jobban tud főzni, mint a papné, a jó ételeket tudja kavargatni, de bizony a boroskancsót is tudja hajtogatni. Néha meglepő sorokra bukkanunk az ételköszöntő kellős közepén:

Hajnali szép csillag, tündöklő fényesség
Királyi virtusság ékeskedő szépség.
Kinek ajkára kiömlött a kegyesség.
Kívánom Istentől, hogy legyen csendesség.

A legteljesebb kézzel írott vőfélykönyvet a szabadkai Szöllösi Vágó László bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúttal külön is megköszönök. Következik Kaszás Kálmán kéziratos vőfélykönyvének másolata. Jelzett keltezés: Pristina, 1940. Lelöhely: Felső-hegy. (Kis imakönyv nagyságú 14x10 cm, keménykötésű könyvecskében, helyenként olvashatatlaná fakult pirosbetűs szöveg, kiíratlan primitív kézírás, sok helyesírási hiba.) A kéziratban maradt vőfélyversek kb. 800 sort tesznek ki. Egy vers sem olyan, mint a már begyűjtött versek, de a hasonlóság, természetesen fennáll. Idézek az alábbiakban olyan versekből, melyek máshol nem fordultak elő: pl. találkozunk köszöntővel, mely a kocsonyáról szól, más a pálinkáról, a gyümölcsről, köszöntik a muzsikusokat:

*De ha majd elszakad életüknek húrja,
Legyen mindegyiknek Szent Dáviddal jussa.*

Korábbi? felköszöntők:

*Vőlegényt, menyasszonyt, kik itt ülnek ketten,
Éltesse sokáig a kegyes Úristen,
E földön legyenek szerencsések mindig,
Szeressék hűn egymást holtig, ahogy illik.*

*Násznagy uram Isten magukat éltesse,
Legyenek e földön mind jó egészségben,
Szálljon rájuk Isten áldása, míg élnek,
Hogy szolgálhassanak még számos legénynek.*

*Éltesse az Isten leányseregünket,
Kik édes csókkal ellátnak bennünket,
Éljenek mindnyájan, szíveimből kívánom,
Hátha akad nekem is köztük hű párom.*

*Éljen a legénység szívből azt kívánom,
Éljék életüket vígan e világon,
Adjon az ég nekik, s nekem is olyan lányt,
Kivel átgorjuk a földi bű árkát.*

*Éltesse az Isten a ház összes vendégét,
Embereket, asszonyokat, lányokat és legényeket,
Legyenek csak vígan mindvégig és végre
Vigyázza életüket az Isten kegyelme.*

A vőfély kötelessége, hogy biztassa a vendégeket a bor fogyasztására:

*Nem siralmas ház ez félre most a hajjal,
Vigadjunk, míg ránk nem köszönt a hajnal,
Üritsük a kancsót, rajta tehát gyorsan,
Minek áll itt ez a sok palack bor sorban?
Asszonyok, menyecskék, hozzá kell csak nyúlni,
Le szokott a jó bor az asszonyoknál is csúszni,
Csakhogy aztán, köztünk legyen . . . ondva,
Ne álljon ma félre senkinek a keze,
Borból a fehérség keveset fogyasszon,
Mert nincs rútább látvány, mint a részeg asszony,
Egyszer láttam egyet, jaj, de megutáltam,
Még, ha rá gondolok is borsódzik a hátam*

*Asszonyok, menyecskék, nem kell húzódozni,
Inni kell, majd lehet otthon gondolkodni,
Tanuljanak tőlem, a bort csak úgy nyelem,
Igyanak majd inkább behunyom a szemem,
Ebből a borból a lányok is ihatnak,
Nem muszáj ám ezt meggyónni a papnak,
Tehát inni kell és feledni a gondot,
Félre akarok látni máma minden kontyot.*

Az egyik legszellemebb vers a házasságról szól: oktató hangú beszéd ez arról, hogy mi vár a gyanútlanul nősülő fiatal férfira, mi kell az asszonynak:

*Mikor megházasodsz, mindent venni siess:
Seprő, ruhakefe meg a bőrös táska,
Mángorló, sőtartó, motolla és rokka,
Falra cifra tükör, szobába szép asztal,
Kell ágy, láda, szekrény, jó puha vánkossal,
Tele üveg finom jóféle ecettel,
Rózsavíz, avagy más jóféle kenettel.*

*Végy kendőt, csipkét, ollót gyűszűt meg tűt
Ládára lakatot és más ilyen neműt.
Vásárra kell menned, mert kerget az asszony,
Kell kapca, strimpli és újmódi karton
Apró és nagyfazék, bögre és tál,
Sok lábasedény, valamint a lábatlan,
Kis és nagykanálból lyukas és lyukatlan,
Szita, rosta meg lekvárfőző kanál,
Kézi azután meg több szakajtó kosár.
Sodrófa és deszka, kis és nagy meszellő.
Honnan szeded mindezt, jóbarátom elő.*

*Mi tűrés tagadás még arra is kell menni,
Hogy a menyecskének bölcsőt is kell venni.
Ebből áll röviden a házasság-pároosság,
Kik megpróbálták, azok mind így találták.
Azért lányok énám ne haragudjatok,
Hogy ebből a farsangból már kimaradtatok.
Majd eljön a másik, lesz benne részetek,
Lesz legény, kivel majd megesküdhettek.*

A kis vőfély műsorából:

*Tudnék kinevezni egynehány öreget,
Akik házasodni hajtják a gyereket.
Pedig én is azért nem nősülök, mert nem úgy megy az,
Hogy csak a háznál asszonyszemély legyen.
Különben alszok én magam a subában,
Mint ahogy a takarót asszonyról huzgáljam.
Még este az ember rendszeren el se bír aludni,
Már akkor az asszony újból keltegeti.
Kelj fel, apukám, mert már kezd virradni,
Mert az esti puszit még akkor kevesli.
Azért tehát ki csókra lánykorán rászokik,
Az asszonykorában is csak azért ábrándozik.
És ha keveset kap, könnyen megharagszik.
Nagy betegség az, ki csókra rászokik.*

Találunk a versek között egy nagyon szellemes beszédet a házasságról, melyben vannak vonások, rokonvonások az előzőkben bemutatottakkal, de ez a vers is más:

*Isten rendelése a szent házasság,
Családi életben terem a boldogság,
Magányos élet mindenkire átok,
Kivétele a papság, nekik megbocsájtok*

*De a rossz asszonytól is mentsen meg az Isten,
Ennél nagyobb átok itt a földön nincsen.
Ő a rossz, mégis a férjét tartja annak.
Higgyék el ilyen nők nagyon sokan vannak,
A legtöbb házasság azért nem visz jóra,
Mert ráhallgatnak a sok bolond szóra.
Vagy az egyik fél a másiknak nem enged,
Akkor pedig bizony mind a kettő szenved.
Vannak, akik azért nem boldogulhatnak,
Mert a jó tanácsra sohasem hallgatnak.
Pedig okos szóból tanulni nem szégyen,
Akár fiatal az, akár öreg legyen.*

Kaszás Kálmán vőfélykönyvének legutolsó verse: Az árva így búcsúzik halott szüleitől:

*Kedves szüleim most hozzátok is szólnék,
Mielőtt az atyai házatokból kilépnék.
De nagy a fájdalom, mert én árva vagyok,
Kedves szüleimet már sehol sem találok stb.*

A horgosi lakodalmat dr. Hegedűs László orvos írta meg. A tanulmány a Kalangyában látott napvilágot 1942-ben. A horgosi lakodalom leírása az akkor 19 éves Krekuska György vőfély szövegeire támaszkodott. Sajnos ez az értékes adatközlő a kézirat befejezésekor 1995. februárjában meghalt. A dallamokat ugyancsak Krekuska György előadásában dr. Kiss Lajos jegyezte le. A közötti dallamok az újabb generáció új népdalstílusához tartozó dallamok, pattogó, élénk táncritmussal. Még ha lassúbb tempóban hallgatónak éneklik is, keresztülérzik rajtuk a tánc ritmusa. A lakodalom leírása részletes és csodálatos dallamok teszik díszesebbé. Ezen a napon a vőlegény a kiskirály, a menyasszony a kis királykisasszony. A lakodalomnak egy olyan változatával ismerkedünk meg, mely eltér az én szűkebb hazám változataitól. Pl. a sültcsirke fogyasztásáról, amit a vőlegény elé tesznek, aki barátai között osztja szét, először hallok. Az énekelt dalok jellegzetesen horgosiak. Dr. Hegedűs László megható szavakkal fejezi be tanulmányát, s azt hiszem ez minden más vajdasági lakodalomra is vonatkozik: „A fiatalok, az ember meg a párja visszahúzódva csendesen beszélgetnek. Szövegetik a jövődöt, néznek egymás szemébe, a kezük sűrűn összesimul.

Egy új, erős sarj indul virágzásba, a nagy Alföld egyik homokos szigetén. A sűrű akácok, a pirosló paprikaföldek, a szőlőtáblák között, egy kis család vert fészket.”

Ezzel a kézirat végéhez értem, néhány szót szoltam még a bánati lakodalmakról, de az csak egy kis ízelítő, nem ismerem hagyományait. Az csak egy másik gyűjtőmunka által derülhet ki.

Topolyán, 1996. február

CUPRINS

<i>Solymár, Imre</i>	
Localitatea cea mai îndepărtată a secuilor bucovineni: Boldogasszony, Brazilia (2 fotografii).....	1
<i>Antal, Imre</i>	
Păstrarea tradițiilor la maghiarii din Suedia (4 fotografii).....	15
<i>Hoppál, Mihály</i>	
Viata religioasă și conștiința etnică într-o comunitate maghiară din America ..	24
<i>Eva V. Huseby-Darvas</i>	
„Maghiarii din Szerda” și prepararea tăi teilor melcișori în Michigan	47
<i>Szabó, József</i>	
Scrisorile preotului Gulyás András din America din anii 1920	53
Poezii de nuntă din Pittsburg (Publicate de <i>Komjáthy, Aladár</i>).....	60
 <i>Horváth, László</i>	
„Rostul” migrațiilor de la începutul secolului (8 fotografii)	71
<i>Albert, Ernő</i>	
Balada lui Váradi József (1 fotografie).....	86
<i>Tánczos, Vilmos</i>	
O rugăciune arhaică a lui Sf. Anton și contextul ei	141
<i>Oláh, Sándor</i>	
Discursul ritual la o înmormântare din Merești	151
<i>Borus, Rózsa</i>	
Volumul de studii „Nunți din Bácska”	166

INHALT

<i>Solymár, Imre</i>	
Das fernste Ausschwärmen der Bukowina-Szekler: Boldogasszonyfalva. Brasília (2 Abb.)	1
<i>Antal, Imre</i>	
Traditionsbewahrung bei den Ungarn in Sweden (4 Abb.)	15
<i>Hoppál, Mihály</i>	
Kirchenleben und ethnisches Bewusstsein in einer ungarischen Gemeinschaft in Amerika	24
<i>Huseby-Darvas, Éva</i>	
Die „Dienstag-Ungarn“ und die Zubereitung des Scheckennudels Südost-Michigan	47
<i>Szabó, József</i>	
Briefe von Priester András Gulyás aus Amerika in den 1920-er Jahren	53
Ungarische Hochzeitsprüche und Brautführerverse aus Pittsburgh (von: <i>Konjáty, Aladár</i>)	60
<i>Horváth, László</i>	
„Der Nutzen“ der Auswanderung am Jahrhundertanfang	71
<i>Albert, Ernő</i>	
Eine Ballade über József Váradi (1 Abb.)	86
<i>Tánczos, Vilmos</i>	
Ein Apokrif-Gebet zum Heiligen Anton und seine „Gattungsumgebung“	141
<i>Oláh, Sándor</i>	
Ein rituales Gespräch am Begrabnis in Homoródalmás	151
<i>Borus, Rózsa</i>	
Über den Studienband „Hochzeiten in Batschka“	166

SADRŽAJ

<i>Solymár Imre</i>	
Najudaljenija sekeljka migracija iz Bukovine: Boldogasszonyfalva u Brazilu (sa 2 slike).....	1
<i>Antal Imre</i>	
Čuvanje tradicije među Madjarima u Švedskoj (sa 4 slike).....	15
<i>Hoppál Mihály</i>	
Verski život i etnička svest u jednoj madjarskoj zajednici u Americi.....	24
<i>Éva V. Huseby-Darvas</i>	
„Madjari iz Szerde” i pripremanje grkljančiča u Jugoistočnom Mičigenu.....	47
<i>Szabó József</i>	
Pisma iz Amerike sveštenika Gulyás Andrása iz 20-ih godina XX veka.....	53
Madjarske svadbene prigodnice i deverske pesme iz Pitsburga (objavljuje <i>Komjáthy Aladár</i>).....	60
<i>Horváth László</i>	
„Korist” migracije sa početka ovog veka (sa 8 slika).....	71
<i>Albert Ernő</i>	
Balada o Váradi Józsefu (sa 1 slikom).....	86
<i>Tánczos Vilmos</i>	
Jedna apokrifna molitva o Svetom Antunu i srodne književne vrste.....	141
<i>Oláh Sándor</i>	
Ritualni govor na sahrani u Homoródalmásu.....	151
<i>Borus Rózsa</i>	
O knjizi studija: Bačvanske svadbe.....	166

OBSAH

<i>Solymár, Imre</i>	
Najvzdialenejšie vyrojenie Sikulov z Bukoviny: Boldogasszonyfalva, Brazília (2 obrazy)	1
<i>Antal, Imre</i>	
Uchovávanie tradície v okruhu Madarov vo Švédsku (4 obrazy).....	15
<i>Hoppál, Mihály</i>	
Náboženský život a etnické vedomie v americkej madarskej spoločnosti	24
<i>Éva V. Huseby-Darvas</i>	
Madari v juhovýchodnom Michigane	47
<i>Szabó, József</i>	
Dopisy kňaza Andrása Gulyása z Ameriky z 20-tych rokov nášho storočia ...	53
Madarské svadobné verše z mesta Pittsburgh. (Uverejňuje: <i>Komjáthy, Aladár</i>).....	60
 <i>Horváth, László</i>	
„Úžitok“ vyst'ahovalectva na začiatku storočia (8 obrazov)	71
<i>Albert, Ernő</i>	
Balada o Józsefovi Váradího (1 obraz).....	86
<i>Tánczos, Vilmos</i>	
Apokrifná modlitba svätého Antona a jej žánrové prostredie	141
<i>Oláh, Sándor</i>	
Tytuálny text na homoródalmásskom pohrebe.....	151
<i>Borus, Rózsa</i>	
O zväzku „Bácskai lakodalmak“ (Svadby v Báčke).....	166

TARTALOM

<i>Solymár Imre</i>	
A legtávolabbi bukovinai székely kirajzás: Boldogasszonyfalva, Brazília (2 képpel).....	1
<i>Antal Imre</i>	
Hagyományörzés svédországi magyarok között (4 képpel).....	15
<i>Hoppál Mihály</i>	
Vallási élet és etnikus tudat egy amerikai magyar közösségben.....	24
<i>Éva V. Huseby-Darvas</i>	
A „szerdai magyarok” és a csigatészta készítése Délkelet-Michiganben.....	47
<i>Szabó József</i>	
Gulyás András lelkész levelei Amerikából az 1920-as évekből.....	53
Magyar lakodalmi rigmusok és vőfélyversek Pittsburghból (Közli: Komjáthy Aladár)	60
<i>Horváth László</i>	
A századeleji kivándorlás „haszna” (8 képpel).....	71
<i>Albert Ernő</i>	
Ballada Váradi Józsefről (1 képpel).....	86
<i>Tánczos Vilmos</i>	
Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete.....	141
<i>Oláh Sándor</i>	
Rituális beszéd a homoródalmási temetésen.....	151
<i>Borus Rózsa</i>	
A Bácskai lakodalmak című tanulmánykötetről.....	166

